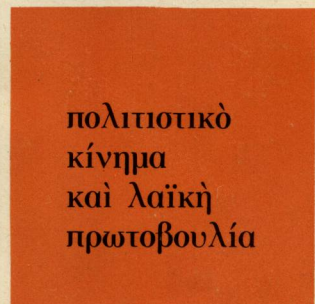
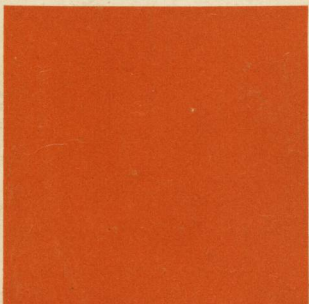
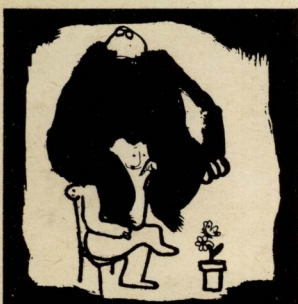
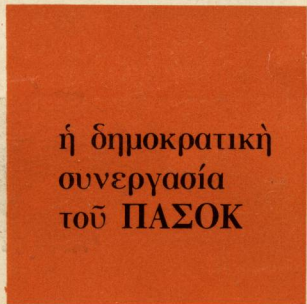
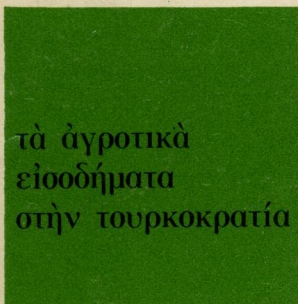
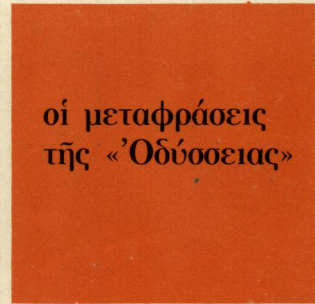
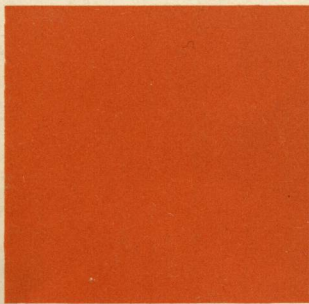

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Γ. Μ. Σηφάκη, «Ο Πολίτης» στην αρχή τής δεύτερης χρονιάς του. Γιώργου Καρρά, Κυβέρνηση και Άστυνομία: ειρηνική συνύπαρξη; Μιχ. Παπαγιαννάκη, 'Η πρόταση του ΠΑΣΟΚ για δημοκρατική «συνεργασία» ■ Άγγ. Έλεφάντη, Πολιτιστικό κίνημα και λαϊκή πρωτοβουλία ■ Μάκη Καβουριάρη, Γαλλία: ή έρπουσα κρίση του κυβερνητικού συνασπισμού. Δ. Μηλιάκη, 'Η άμερικανογερμανική ήγεμονία στην Εύρώπη. Κάρολ Μοτσελέφκι, 'Εργατικές κινητοποιήσεις στην Πολωνία. Χάινριχ Μπέλ, 'Επικοινωνία των ιδεών στις δύο Γερμανίες ■ Δ. Ν. Μαρωνίτη, Οί μεταφράσεις τής 'Οδύσσειας, μιá επείγουσα πρόταση. Mario Vitti, 'Ο «παράξενος καθηγητής» του Μ. Καραγάτση («'Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν») ■ Σπ. Α. Άσδραχά, "Ερευνες γύρω από τὰ αγροτικά εισοδήματα στην τουρκοκρατία. Παν. Νούτσου, 'Ο G. Vico και ή εμφάνιση του νεοελληνικού ιστορισμού ■ Et. Balibar, 'Εν όνόματι του 'Ορθού Λόγου; Μαρξισμός, ρασιοναλισμός, ιρασιοναλισμός ■ Βιβλιοκρισίες ■ Σχόλια.

μηνιαία επίθεώρηση • τεύχ. 8 • ιανουάριος 1977 • τιμή τεύχ. 50 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

ΥΠΑΤΙΑΣ 5 ■ ΑΘΗΝΑ ■ ΤΗΛ 3246320

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Χριστόφορος Ἀργυρόπουλος
Νίκος Κωνσταντόπουλος
Ἀριστόβουλος Μάνεσης
Δ. Ν. Μαρωνίτης
Στέλιος Νέστωρ
Γρηγόρης Μ. Σηφάκης
Δημήτρης Α. Φατούρος

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Ἄγγελος Ἐλεφάντης
Ἄλκης Κούρκουλας
Δῆμος Μαυρομμάτης

ΕΚΔΟΤΗΣ: Δήμος Μαυρομμάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα ● ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε., Συγγρού 194, τηλ. 9515078-9 ● ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Λιθογραφεία Δ. Τουμαζάτου, Πεταλά 19, τηλ. 254561.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐξάμηνη 300 δρχ., ἐτήσια 550. ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπης: ἐξάμηνη 400 δρχ., ἐτήσια 750. ΗΠΑ - Καναδάς (ἀερ.): ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 900 ● Για Ὄργανισμούς, Τράπεζες, Ἄνων. Ἐταιρείες: ἐξάμηνη 500 δρχ., ἐτήσια 1.000 ● ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ - ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Ὑπατίας 5, Ἀθήνα 118, τηλ. 3224131 ● Για ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ: Ταχυδρ. θυρίδα Νο 1762, πλ. Συντάγματος, Ἀθήνα.

μηνιαία ἐπιθεώρηση ● τεῦχ. 8 ● ἰανουάριος 1977 ● 50 δρχ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γ. Μ. Σηφάκης	: «Ο Πολίτης» στην αρχή της δεύτερης χρονιάς του	3
Γιώργος Καρράς	: Κυβέρνηση και Αστυνομία: ειρηνική συνύπαρξη;	5
Μιχ. Παπαγιαννάκης	: Η πρόταση του ΠΑΣΟΚ για δημοκρατική «συνεργασία»	8
■		
Άγγ. Ήλεφάντης	: Πολιτιστικό κίνημα και λαϊκή πρωτοβουλία	11
■		
Κάρολ Μοτζελέφσκι	: [Εργατικές κινητοποιήσεις στην Πολωνία] Άνοιχτη επιστολή στον Ε. Γκιέρεκ	18
Δημ. Μηλιάκης	: Η άμερικανογερμανική ήγemonία στην Ευρώπη	24
Μάκης Καβουριάρης	: Γαλλία: η έρπουσα κρίση του κυβερνητικού συνασπισμού	29
Χάινριχ Μπέλ	: Έπικοινωνία των ιδεών στις δύο Γερμανίες (συνέντευξη στην έφημ. «Le Monde»)	33
■		
Δ. Ν. Μαρωνίτης	: Οί μεταφράσεις της «Όδύσσειας». Μια έπειγουσα πρόταση	38
Mario Vitti	: Ο «παράξενος καθηγητής» του Μ. Καραγάτση (Ο Συνταγματάρχης Λιάπκιν)	42
■		
Σπ. Ι. Άσδραχάς	: Έρευνες γύρω από τα άγροτικά εισοδήματα στην τουρκοκρατία (15ος - 16ος αϊ.)	46
Παν. Χρ. Νοῦτσος	: Ο G. Vico και η εμφάνιση του νεοελληνικού ιστορισμού	55
■		
Étienne Balibar	: Έν όνόματι του όρθου λόγου; Μαρξισμός, ρασιοναλισμός, ιρασιοναλισμός	60
■		
Άγγ. Ήλεφάντης	: «Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα. Η συζήτηση στον Νουμά 1907-1909»	70
Άννα Φραγκουδάκη	: «Μπροσός», του Άλ. Πάλλη	74
	● Σχόλια: «Η πνευματική κίνησης του γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα» του Μανουήλ Ι. Γεδεών, «Η έπικοινωνία με την Άρχιτεκτονική. Η ιδεολογική και πολιτική λειτουργία του κώδικα» του Παντ. Γ. Λαζαρίδη, «Γερμανικός και άγγλικός ρομαντισμός» του R. Wellek	77
	● Η «Νέα Δομή» και τó Εύρετήριο «ξένων» όνομάτων — Τó παλαιό μήνυμα και ó σύγχρονος κόσμος — Η σκέψη του Καστοριάδη και η έμπορευματοποίησή της	79
	● Βιβλιογραφία: Γενικές ιστορίες για τόν 19ο αιώνα	83

Μια δυσάρεστη αλλαγή στον ΠΟΛΙΤΗ: Στο έξης θα πωλείται 50 δρχ. τó τεύχος. Ο λόγος: αύξηση κατά 30% του κόστους στοιχειοθεσίας. Έλπίζουμε ότι η αύξηση αυτή, έπαχθής όσο και τόσες άλλες, δέν θα έπηρεάσει τη συμπάθεια με την όποία περιβάλατε την προσπάθειά μας.

διαγυμνουοφδαλμου

«Ο ΠΟΛΙΤΗΣ» ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΧΡΟΝΙΑΣ ΤΟΥ

Ο *Πολίτης* είναι ένα περιοδικό που δύσκολα θα μπορούσε να προσωποποιηθεί από τον αναγνώστη του. Θέλω να πω πως δύσκολα θα του έγραφε κανείς ένα γράμμα με την προσφώνηση «Αγαπητέ *Πολίτη*», όπως θα έγραφε πολύ φυσικά «Αγαπητή *Γυναίκα*». Ακόμα πιο δύσκολο θα ήταν να ταυτίσει κανείς την έκδοση αυτή με ένα υπαρκτό πρόσωπο, όπως «ταυτιζόνταν» κάποτε τα περιοδικά που έβγαζαν ο Γρηγόριος Ξενόπουλος ή ο Σπύρος Μελάς (για να περιοριστούμε σε πεθαμένους) με τον εκδότη τους. Ο λόγος είναι ότι ύστερα από το προγραμματικό κείμενο που τυπώθηκε στο πρώτο τεύχος —και σύμφωνα μ' εκείνο— όλα τα δημοσιεύματα του περιοδικού είναι ένυπόγραφα και η ευθύνη για καθένα από αυτά ανήκει σ' εκείνον που υπογράφει.

Αυτός ο περιορισμός, που θεωρήθηκε αναγκαίος από όλους τους παράγοντες της έκδοσης, είχε, πιστεύω, μιαν απρόβλεπτη και ανεπιθύμητη συνέπεια: Δημιούργησε μιαν αίσθηση απόστασης και δυσκόλεψε την επικοινωνία ανάμεσα στο περιοδικό και στους αναγνώστες του. Έτσι στην έλλειψη της σελίδας ή των σελίδων με τις οποίες το περιοδικό θα άπευθυνόταν άμεσότερα στους αναγνώστες του με πληροφορίες, σχόλια και σημειώματα, αντιστοιχούσε στα πρώτα 7 τεύχη ή έλλειψη της σελίδας με έπιστολές των αναγνωστών.

Τέτοια επικοινωνία υπάρχει κυρίως σε περιοδικά μεγάλης κυκλοφορίας (ειδησεογραφικά, ποικίλης ύλης, παιδικά) και περιορίζεται στο ελάχιστο σε περιοδικά με καθαρά επιστημονικό χαρακτήρα (που άλλωστε εκδίδονται και σε άραια διαστήματα). Ο *Πολίτης* δεν ανήκει ούτε στη μία ούτε στην άλλη κατηγορία, αλλά θα προσπαθήσω παρακάτω να εξηγήσω τί θα μπορούσε να κερδίσει ή έκδοση, αν υπήρχαν κάποια κανάλια επικοινωνίας με το κοινό της. Φυσικά και το κείμενο τούτο υπόκειται στον περιορισμό για τον οποίο μιλήσαμε πιο πάνω, είναι ένυπόγραφο, και δεν εκφράζει παρά τις απόψεις ενός μέλους της Συντακτικής Επιτροπής.

Χρειάζεται να θυμηθούμε εδώ δυο από τα άρθρα του αρχικού εκείνου προγραμματικού κειμένου:

4. Από κοινή απόφαση [των μελών της Γραμματείας και της Συντακτικής Επιτροπής] προέκυψε και ο χαρακτήρας του περιοδικού ως μέσου πολιτικής παιδείας.

5. Κοινή είναι και η πολιτική άφετηρία του περιοδικού: όριζεται κυρίως ως προς τα σημεία της που αποκλείονται, και λιγότερο ως προς τις θετικές της λαβές, που η όριστική τους επιλογή είναι το ζητούμενο της έκδοσης. Η διάκριση αυτή ισχύει τόσο για τη μέθοδο όσο και για τα περιεχόμενα του περιοδικού.

Από το παράθεμα αυτό συνάγεται καθαρά ότι, ενώ ο σκοπός του περιοδικού είναι ορισμένος, ο τρόπος ή οι τρόποι επίτευξής του μένουν σκόπιμα άκαθόριστοι, γιατί το περιοδικό είναι αδέσμευτο και αντιδογματικό, και επιφυλάσσει στον εαυτό του το δικαίωμα να δημοσιεύει κείμενα που είναι καρποί αμερόληπτης επιστημονικής έρευνας και σκέψης.

Εκτός από τις παραπάνω προγραμματικές αρχές έχουμε τώρα και τον πίνακα περιεχομένων του πρώτου τόμου, που έκλεισε με το τεύχος του Δεκέμβρη 1976. Το θεματικό εύρητήριο (τεύχ. 7, σελ. 87-88) χωρίζεται σε δώδεκα ενότητες και δίνει μιαν συνοπτική, θετική αυτή τη φορά, εικόνα της φυσιογνωμίας του περιοδικού. Δεν έχω σκοπό να σχολιάσω την εικόνα αυτή, να εξάρω ή να επικρίνω. Αυτό μπορεί να το κάμει κάθε αναγνώστης και κάθε φίλος ή έχθρος του περιοδικού μόνος του.

Αυτό που θα ήθελα να πω εδώ είναι ότι η φυσιογνωμία του περιοδικού δεν μπορεί να θεωρηθεί παγιωμένη: «το ζητούμενο της έκδοσης» μένει ανοιχτό. Σπεύδω να προσθέσω ότι αυτό δεν το θεωρώ αδυναμία αλλά δύναμη, και σύμφωνα με το πνεύμα που όδηγησε τους συνεργάτες της έκδοσης αυτής στην πραγμάτωσή της: σκοπεύοντας σ' ένα συγκεκριμένο στόχο, δεν έρχονται να διδάξουν κανέναν άφ' ύψηλου, ούτε να εκθέσουν φιλάρεσκα τους προβληματισμούς τους, αλλά να δημιουργήσουν ένα χώρο αναζήτησης και συζήτησης.

Εδώ η συμβολή των αναγνωστών θα μπορούσε να είναι σημαντική και με τις άμεσες αντιδράσεις τους στα περιεχόμενα του περιοδικού και, θετικότερα, με την προσφορά της συνεργασίας τους. Ο *Πολίτης* θα μπορούσε να γίνει πόλος έλξης ενός κύκλου συνεργατών (και νομίζω πως έχει αρχίσει να γίνεται ως ένα σημείο) που να διευρύνεται ολοένα.

Έλπίζω πως θα μπορούσε να επηρεάσει θετικά και ίσως να επιταχύνει τη διαδικασία αυτή η διατύπωση μερικών προσωπικών απόψεων για το μέλλον του περιοδικού.

διαγυμνουοφδαλμου

«Ο Πολίτης, πιστεύω, δεν πρέπει να εξελιχτεί σε περιοδικό για λίγους ή για διανοούμενους: ούτε σε περιοδικό για στελέχη μιάς παράταξης όσοδήποτε εύρειας. Πρέπει να απευθύνεται όχι τόσο σε ανθρώπους που «ξέρουν», όσο σε ανθρώπους που ζητούν να μάθουν. Αντικρουόμενες απόψεις χωρούν στις σελίδες του, φτάνει να είναι τεκμηριωμένες, και να στηρίζονται σε αύστηρη συλλογιστική. Οι όροι αυτοί αναφέρονται και στα δοκίμια και στις επιστημονικές πραγματείες.

Δεν είναι εύκολο να όριστούν σε λίγες γραμμές οι έννοιες του δοκιμίου και της επιστημονικής εργασίας, αλλά θα άποτολήσω ένα σχέδιο όρισμού, που δεν προσπαθεί να προλάβει ένδεχόμενες αντιρρήσεις. Μιά επιστημονική εργασία συλλέγει, ταξινομεί και έρμηνεύει δεδομένα της εμπειρίας με τρόπο που να προκύπτει μια νέα γνώση. Από το δοκίμιο άπουσιάζουν ή λανθάνουν τα στάδια της πρωτογενούς έρευνας, αλλά σ' αυτό κάνει την εμφάνισή της ή δεοντολογία και ή συναισθηματική ένοχη, που αποκλείονται ή παραμερίζονται από την επιστημονική ανάλυση και μελέτη. Η τελευταία φιλοδοξεί να είναι αντικειμενική, άμερόληπτη, «ανάισθητη», «άνηθικη». Το δοκίμιο είναι ύποκειμενικό, μεροληπτικό ως προς τη σκοπιά του, συναισθηματικό, ήθικό ή δεοντολογικό. Και τα δυο όμως προϋποθέτουν αύστηρη συλλογιστική. Ανάμεσα στις άκραιοές, άμειγείς μορφές —των όποιων πάντως ή συνύπαρξη στο ίδιο κείμενο δεν άποκλείεται, φτάνει να συνειδητοποιείται από το συγγραφέα και να είναι σαφής για τον άναγνώστη— ύπάρχουν πληθος μεικτές μορφές που θέλουν να περάσουν για επιστημονικές μελέτες, αλλά χαρακτηρίζονται από άδιαφορία για τα πρωτογενή δεδομένα, έπαρση, εκζήτηση, «διανοουμενισμό». Μερικές φορές τα χαρακτηριστικά αυτά μπορεί να όφειλονται μόνο σε άπειρία —ή σκοπιμότητα. Νομίζω πώς τέτοιου είδους εργασίες, επειδή δεν είναι πάντα άχρηστες, πρέπει να φιλοξενοούνται στις σελίδες του Πολίτη μόνο ύστερα από πολλή σκέψη, και πάντως να μην είναι τόσες που να έπηρεάζουν αισθητά το χαρακτήρα και το ύφος του περιοδικού. Από κει και πέρα δεν θά βλεπα άλλο περιορισμό, εκτός από έναν που ήδη εφαρμόζεται: να μην προϋποθέτει μια μελέτη έντελώς ειδικές επιστημονικές γνώσεις, που να την κάνουν άπρόσιτη στο μεγαλύτερο μέρος των άναγνωστών του περιοδικού.

Υστερα από τον τελευταίο αυτό περιορισμό, όσο εύρύτερο είναι το θεματολόγιο των περιεχομένων, τόσο το καλύτερο. Στην έννοια της «πολιτικής παιδείας» πρέπει να δοθεί το μεγαλύτερο δυνατό πλάτος. Η προσωπική μου προτίμηση θά έκλινε προς όσο γίνεται περισσότερα θέματα σαν αυτά που άπασχολούν τις έφημερίδες και τα έβδομαδιαία περιοδικά, μόνο που ή εξέτασή τους πρέπει να γίνεται με επιστημονικό τρόπο σε βάθος. Θέματα π.χ. όπως ο τύπος και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, ο τουρισμός, οι εκδοτικές έπιχειρήσεις και ή κίνηση του βιβλίου, ή βιομηχανία των δίσκων γραμμοφώνου και του κινηματογράφου, ή μόδα, ή διαμόρφωση των γούστων του κοινού στον ένα ή στον άλλο τομέα, οι σχέσεις της χώρας με τον έξω κόσμο —πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές—, προβλήματα της νεοελληνικής κοινωνίας τόσο στη διαχρονική όσο και στη συγχρονική τους διάσταση, ή παιδεία —ό κατάλογος δεν έχει τέλος. Η πραγμάτευση τέτοιων θεμάτων δεν άποκλείει τις δημοσιογραφικές μεθόδους (με τη σωστή φυσικά έννοια του όρου) ίσα ίσα τις χρειάζεται στο στάδιο της συλλογής στοιχείων. Άλλά τις άποκλείει στο στάδιο της έπεξεργασίας και έρμηνείας των δεδομένων, που πρέπει να εξαντλούν, όσο είναι δυνατό, κάθε θέμα, έτσι που να μην ύπάρχει κίνδυνος να παραπληγηθεί ο άναγνώστης, αλλά να πληροφορείται σωστά και να προβληματίζεται.

Η προσωπικοποίηση του περιοδικού, για την όποια μίλησα στην αρχή, είναι βέβαια ένα σχήμα λόγου. Η εξιδανίκευση του «άναγνώστη», στον όποίο έχω αναφερθεί άρκετές φορές στο κείμενο τουότο, είναι ένα σχήμα λογικής άφαίρεσης. Άς μου έπιτραπεί να περιγράψω τον ιδανικό αυτό άναγνώστη, όπως τον φαντάζομαι και θά τον ήθελα: Διανύει την τρίτη, ίσως και την τέταρτη δεκαετία της ζωής του. Η εκπαίδευσή του είναι κάπως άνωτερη από εκείνη του γυμνασίου —ίσως και να μην την έχει ολοκληρώσει ακόμα. Έχει έπίγνωση των περιορισμών του, αλλά δεν πιστεύει σε άυθεντίες. Έπιφυλάσσει στον έαυτό του το δικαίωμα να κρίνει ό,τι άκούει και να σκέφτεται για λογαριασμό του. Βλέπει τον έαυτό του σαν ένα μέλος του κοινωνικού συνόλου και πιστεύει στην άξια της εργασίας, της συνεργασίας και της αυτοπειθαρχίας. Άγαπά τη ζωή και έχει αισθηση του χιούμορ. Αν άναρωτηθεί κανείς αν ύπάρχουν πολλοί τέτοιοι άναγνώστες, ή άπάντησή μου θά ήταν πώς και ύπάρχουν και τείνουν να δημουργηθούν όλο και περισσότεροι και πώς ο Πολίτης θά μπορούσε να συντελέσει στον πολλαπλασιασμό τους.

Γ. Μ. ΣΗΦΑΚΗΣ

διαγυμνουοφδαλμου

ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ: ΕΙΡΗΝΙΚΗ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ;

Πριν ένα μήνα, στις 16 Δεκεμβρίου, είχαμε την κηδεία του Μάλλιου και τὰ γνωστὰ «έκτροπα». Πολύ μελάνι χύθηκε για ἀποκαλύψεις σκανδάλων και ἀπορρήτων ἐγγράφων, για ἐξακριβώσεις βιογραφικῶν στοιχείων τῶν πρωταγωνιστῶν και τῶν κομπάρσων. Ὁ δημοσιογραφικός ὁμως ὄργανισμός, καθώς ἀντανακλοῦσε και τὸ πραγματικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ διακατέχει ὅλους μας, ἔδωσε οὐσιαστικὲς πληροφορίες και σοβαρὲς ἐκτιμήσεις. Και τέθηκε ἔτσι με δέξυτητα τὸ πρόβλημα: τί συμβαίνει σήμερα στὴν ἀστυνομία;

Στὸ μικρὸ αὐτὸ σημείωμα θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ διατυπώσουμε μερικὲς σκέψεις για τὸ χαρακτήρα τῶν προστριβῶν κυβέρνησης και ἀστυνομίας. Τὸ ἔδαφος ἐνὸς τέτοιου θέματος εἶναι ιδιαίτερα ὀλισθηρὸ, και ἀναγκαστικὰ οἱ σημειώσεις ποὺ ἀκολουθοῦν θὰ εἶναι ἀποσπασματικὲς και ἀξιοματικές.

Συνήθως στὴν ἀντιμετώπιση συναφῶν προβλημάτων χρησιμοποιεῖται ἡ κοινὴ λογικὴ ποὺ κατατάσσει κάποιον σὲ ἕναν δοσμένον κομματικὸ χῶρο με βάση τὸ κριτήριον τί ψηφίζει. Κάτι ἀνάλογο ἐπιχειρεῖται και με τὴν πολιτικὴ κατάταξη τῆς ἀστυνομίας ὡς σώματος σὲ κάποιο σημείο τοῦ δεδομένου πολιτικοῦ φάσματος.

1. Αὐτὸ θὰ ἴσχυε ἐὰν ἡ ἀστυνομία μπορούσε νὰ ὀριστεῖ ὡς ἀθροισμα ἀτόμων, ὅποτε θὰ τῆς ἀποδίδεμε δημοκρατικὰ τὸ πολιτικὸ πιστεύω τῆς πλειοψηφίας τῶν μελῶν τῆς. Ἡ ὑπόθεση ὁμως εἶναι ἀκυρὴ γιατί χάνει ἀπὸ τὰ μάτια τῆς τὴν πολιτικὴ ἰδιουτυπία τῆς ἀστυνομίας ποὺ δὲν διαμορφῶνεται διὰ ψηφοφορίας. Ἡ ἀστυνομία δὲν εἶναι ἀθροισμα ἀτόμων-ὑπαλλήλων ἀλλὰ κλάδος τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ. Σὰν κρατικὸς μηχανισμὸς ποὺ εἶναι συγκροτεῖται, τρέφεται και ἀναπαράγεται ἀπὸ τὴ δικὴ τῆς ἐσωτερικὴ ἰδεολογία ποὺ τελεῖ ὑπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία. Ἡ ἰδεολογία τῆς εἶναι ἡ ἐπαγγελματικὴ συνοχή, ἡ ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη, τοῦ ἀστυνομικοῦ σώματος.

Στὴν Ἑλλάδα τὸ σύμπλεγμα τῶν πολιτικῶν ἰδεολογημάτων τῆς ἀστυνομίας (ὑποταγμένο και ἀφομοιωμένο) ἀποτελεῖ ὀργανικὸ συστατικὸ τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ἰδεολογίας, πράγμα ποὺ ἀποτελεῖ και προϋπόθεση τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ σώματος. Δικὸ τῆς ὀργανικὸ στοιχεῖο εἶναι και ὁ ἀντικομμουνισμὸς ποὺ παράγεται ἑμμεσα, διαθλασμένος μέσα ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ συνοχή τοῦ σώματος.

2. Ἡ ὀργανικὴ ἀλληλεγγύη τῆς ἀστυνομίας, στὶς ἰδιαίτερες ἐκφράσεις και μορφές τῆς, εἶναι προϊόν τῶν ἰδιότυπων συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦν στὸν τόπο μας και ποὺ τῆς ἔδωσαν διαστάσεις ὑπερτροφικές. Εἶναι δηλαδὴ συγκεκριμένο προϊόν τῆς πάλης τῶν τάξεων στὴ χώρα μας, ποὺ στέρησε ἀπὸ τὸ σῶμα τὴ δυνατότητα νὰ βρεῖ ἔρεισμα στὸν πληθυσμὸ, και ὑποχρέωσε τὸ λαὸ νὰ ἔχει μαζί του σχέσεις ἐχθρικές, και συχνὰ φανατικὰ ἐχθρικές. Ἡ ἀσκηση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ ἀστυνομικοῦ, ἡ λειτουργία δηλαδὴ τοῦ μηχανισμοῦ ἀστυνομίας, περνοῦσε εὐθύς ἐξαρχῆς μέσα ἀπὸ συγκρούσεις ἄμεσα πολιτικές, ποὺ κατὰ κανὸνα εἶχαν θύμα τὸ λαὸ.

3. Ἦταν ἐφικτὸ στὴν Ἑλλάδα νὰ βιώσει ἡ ἀστυνομία τὴν πολιτικὴ (κατασταλικὴ) λειτουργία τῆς, δηλαδὴ νὰ θεμελιώσει τὸ ἰδεολογικὸ τῆς οἰκοδόμημα και νὰ βρεῖ «τὰ ἐργαλεῖα» τῆς δουλειᾶς τῆς σὲ κατηγορίες (ἰδεολογήματα) ἀνάλογες με ἐκείνες ἄλλων χωρῶν; Φαίνεται ὄχι. Ὅχι διότι δὲν ἦταν δυνατό ἐδῶ νὰ ἰσχύσει αὐτὸ ποὺ ἰσχύει π.χ. στὴν Ἀγγλία ὅπου ἡ ἀστυνομία θεμελιώνει τὴν «ὀργανικὴ τῆς ἀλληλεγγύη» μέσα ἀπὸ τὴν κατηγορία «προστασία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου» ἀπὸ τὸν «κλέφτη, βιαστή, προσβολέα τῆς δημοσίας αἰδοῦς», κ.λπ. Στὴν Ἑλλάδα χρειάστηκαν ἄλλες κατηγορίες για νὰ βιώσει ἡ ἀστυνομία τὶς σχέσεις τῆς με τὴν πραγματικότητά τῆς: χρειάστηκε ὁ ἐσωτερικὸς κοινωνικὸς ἐχθρὸς, ὁ «ἀναρχοκομμουνιστῆς»/«ἐθνικόφρων», τὸ «κρατοῦν κοινωνικὸν καθεστῶς» και οἱ «ὑπονομευταί του». Οἱ κατηγορίες αὐτὲς χρησίμευσαν ὡς ἰδεολογικὰ μέσα (ἐργαλεῖα) τῆς ἐπαγγελματικῆς συνοχῆς τοῦ σώματος.

4. Ἡ κατάσταση αὐτὴ εἶναι φαινόμενο συγκυριακὸ; Θὰ λέγαμε σχηματικὰ ὅτι, ἀνεξάρτη-

διαγυμνουοφθαλμου

τα από την εκάστοτε κυβερνητική πολιτική, ανεξάρτητα από το ποιο κόμμα άσκούσε σε μια δεδομένη στιγμή την εξουσία, ή ιδεολογική λειτουργία της άστυνομίας και οι ανάγκες αυτής της λειτουργίας έχουν δική τους δυναμική και παρουσιάζονται σχετικά αυτόνομημένες σε σχέση με τις εκάστοτε κυβερνήσεις. Πράγμα που σημαίνει ότι οι αναγκαίες πολιτικές κατηγορίες με βάση τις οποίες ή άστυνομία συγκροτείται και διατηρείται σαν μηχανισμός δεν είναι ανάγκη να ανταποκρίνονται απόλυτως στη συγκεκριμένη πολιτική της κυβέρνησης.

5. "Όταν λοιπόν διαπιστώνονται προστριβές μεταξύ κυβέρνησης και άστυνομίας, ή έρμηνεία τους θα πρέπει να έπιχειρείται με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σώματος και όχι με βάση τη γενική και συγκυριακή αντίθεση δημοκρατία-δικτατορία. Πρέπει δηλαδή να αποφεύγονται οι ακόλουθες δυο άπλουστεύσεις: ή μία που λέει ότι ή σύγκρουση πρέπει να έρμηνεύεται στη βάση του «ή κυβέρνηση θέλει δημοκρατία, έμεις χούντα, άρα θα τη χτυπήσουμε» και ή άλλη που στηρίζεται στο ότι μια αδιόρθωτη μειοψηφία ξεγελά τους «τίμιους» κατά βάση άστυνομικούς, και τους παρασύρει σε αντικοινοβουλευτικές ένεργειες. "Όχι πώς οι δυο εκδοχές (και κυρίως ή δεύτερη) δεν έχουν και στοιχεία πραγματικά, ούτε πώς ή σύγκρουση δημοκρατία-δικτατορία δεν ύπολανθάνει, με κάποιους τρόπους, στά (τωρινά) συμβαίνουντα. Το ζήτημα είναι ακριβώς με ποιούς τρόπους. Γιατί, ανεξάρτητα από το προς όφελος τίνος *άντικειμενικά* λειτουργούν οι ένεργειες της άστυνομίας σε μια δεδομένη συγκυρία, οι ένεργειες αυτές δεν μπορούν να έρμηνευτούν στο όνομα κάποιας συνειδητής έπιλογής που κάνει το σώμα ανάμεσα στους δυο πόλους του διδύμου δημοκρατία-δικτατορία. Μπορούν όμως να έρμηνευτούν με βάση τη διαταραχή της επαγγελματικής της συνοχής.

6. Τόν καιρό της δικτατορίας ή «όργανική αλληλεγγύη» της άστυνομίας δεν διαταράχθηκε, αντίθετα έμπεδώθηκε. Το γεγονός ότι ή άστυνομία —ακριβώς λόγω του ειδικού χαρακτήρα της σαν κρατικού μηχανισμού— πέρασε άπρόσκοπα στην ύπηρεσία της χούντας, ότι ή έγγενής απομόνωση της (και ή συναφής άμυνα) έπιτάθηκε από την απομόνωση του ίδιου του καθεστώτος, ότι διευρύνθηκε ό πολιτικός της ρόλος, και έτσι, με βάση τα όσα είπαμε, τονώθηκε αντίστοιχα ή επαγγελματική συνοχή της —όλα αυτά θυμίζουν πώς ή δικτατορία δεν προσέβαλε την άστυνομία *πολιτικά*, πώς δεν δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για προστριβές. Οι όποιοσδήποτε αντίρρήσεις μεμονωμένων άστυνομικών (και ύπαρχουν τέτοιες περιπτώσεις) μπορούσαν να άφομοιωθούν.

7. Με τη μεταπολίτευση ή κατάσταση αυτή μεταβάλλεται, και ή νέα κυβέρνηση αναγκάζεται να προσβάλει την άστυνομία με άπολύσεις και δίκες. Αυτά τα μέτρα όμως, παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που αναγκαία συνεπάγονται, δεν θίγουν το «ποιόν» της δράσης της άστυνομίας έπι δικτατορίας, είναι ζητήματα έκτασης και έντασης. Έπιχειρεί δηλαδή ή κυβέρνηση, ή σύγκρουση να μην ύπάρξει με όρους πολιτικούς, αλλά να λυθεί με την επαγγελματική λογική. "Έτσι, μαζί με τις άπαραίτητες άθωώσεις, διαφυλάσσει γενικά τη συνοχή του σώματος.

8. "Όσο άνώδυνα όμως και να πέρασαν για τόν κοινοβουλευτισμό, αυτά τα μέτρα άφησαν σύνδρομα, στα όποια προστίθεται ή γενικευμένη κατακραυγή του λαού, της αντιπολίτευσης και του τύπου για την πολιτική δράση της άστυνομίας. 'Η πολιτικά εκφρασμένη έχθρότητα του λαού άπέναντί της παγιώνεται, πράγμα που γι' αυτήν συνεπάγεται την άπαίτηση για πιό ένεργές μορφές επαγγελματικής αλληλεγγύης, και άρα την ανάγκη να τονωθούν οι συναφείς «πολιτικές κατηγορίες» (λχ. ό αντικομμουνισμός). 'Η ανάγκη αυτή, λόγω των πολιτικών συνθηκών της χώρας, δεν μπορεί να ικανοποιηθεί στο άκέραιο, και δημιουργούνται με τόν τρόπο αυτό φυγόκεντρες τάσεις. *Αυτές* όξύνονται από τη δράση των «χουντικών», κυρίως των άπότακτων άστυνόμων που στην ουσία άποτελούν άκόμα μέλη της ύπηρεσίας.

"Έτσι, με άφορμή την κηδεία του Μάλλιου, ή λανθάνουσα ροπή εκδηλώνεται: άδράνεια και όλιγωρία, τιμητικοί πυροβολισμοί στον άέρα, μαζική προσέλευση, στεφάνια από τα παραρτήματα, έρρανος για την οικογένεια του νεκρού, διαταγές να παρακολουθήσει το σώμα σύσσωμο την κηδεία. Μέσα στο γενικό κλίμα ό φόνος του Μάλλιου —θύμα των «άναρχοκομμουνιστών», θύμα εκδικητικής μανίας, θύμα δηλαδή του καθήκοντος, άρα ύπόθεση όλόκληρου του σώματος— άποτελεί για την άστυνομία πολιτικό πλήγμα, έπέμβαση δηλαδή στην

διαγυμνουοφδαλμιου

πολιτική της λειτουργία, πράγμα ακριβώς που διαταράσσει τήν, ήδη διαταραγμένη, επαγγελματική συνοχή της. Αυτό εκφράζεται άνοιχτά. Στην παρουσία και δράση των «βασιλοχουντικών» (και σε όσα αυτοί συμβολίζουν) ή άστυνομία φαίνεται να βρίσκει τις «πολιτικές κατηγορίες» που θα άκυρώσουν αυτή τή διαταραχή.

Ή προστριβή με τήν κυβέρνηση έχει αυτόν τόν χαρακτήρα και αυτό τόν ύπόβαθρο. Δεν είναι άρα άπόρροια συνειδητών επιλογών, παρά όφείλεται στο ότι ή κυβέρνηση —όχι έπειδή τόν θέλησε, αλλά γιατί δεν είναι στο χέρι της— τούς στερεί τή δυνατότητα να διατηρήσουν τή συνοχή τους: είναι, κατά κάποιον τρόπο, «υπέυθυνα». Οί «χουντικοί» έτσι δεν δημιουργούν τήν κατάσταση, αλλά τήν οξύνουν ή τήν εκμεταλλεύονται.

9. Αυτό όμως δεν μπορεί να μείνει χωρίς συνέπειες: «άντικειμενικά πολιτική» θά πεί πώς ή κυβέρνηση έχει να αντιμετωπίσει μιá σύγκρουση με δεδομένους όρους, και δεν μπορεί να κάνει πώς δεν τούς βλέπει. Γιατί ή κυβέρνηση δεν είναι χούντα. Θά αναγκαστεί έτσι να αντιμετωπίσει τήν άστυνομία με όρους που ήχουν πολιτικοί, πράγμα όμως έξ όρισμού άποφευκτέο, γιατί τείνει να μεταβάλλει έναν κρατικό μηχανισμό σε πολιτική δύναμη, με δικούς της από κεί και πέρα άνεξέλεγκτους προσδιορισμούς.

10. Πώς λύνεται αυτή ή αντίφαση; Δεν λύνεται. Είναι κατά συνέπεια πρόβλημα συμβιβασμών και μετατοπίσεων: «έκδημοκρατισμός» τής άστυνομίας, αλλά σε μέτρο και με τρόπο που, άν όχι να τονώνει, τουλάχιστο να μη θίγει τή συνοχή και τήν άποτελεσματικότητά της. Άπό δώ άπορρέει και ή αντίφατικότητα των κυβερνητικών χειρισμών: μεταθέσεις που κατά κοινή όμολογία «ίσχυροποιούν» τήν κυβέρνηση, έπίρριψη εύθυνών για άδράνεια, δημόσιες δηλώσεις ότι τόν σώμα διέρχεται τή μεγαλύτερη κρίση τής ίσθρίας του, ένορκες διοικητικές εξετάσεις: από τήν άλλη όμως, προσπάθεια να συσκοτιστεί ό πολιτικός χαρακτήρας των μέτρων, να μεταφραστεί δηλαδή σε επαγγελματικούς - υπηρεσιακούς όρους. Γι' αυτό ή κυβέρνηση άρνείται τή δημοσιότητα, «καλύπτει» τήν άστυνομία σαν σύνολο, έπιδιώκει να έπιλυθεί τόν θέμα μακριά από δημοκρατικούς διαλόγους, αλλά στα πλαίσια και σύμφωνα με τούς νόμους τού κρατικού μηχανισμού. Στη λογική αυτή έντάσσεται και ή χτεσινή (17 'Ιαν.) άρνηση τού κ. Σταμάτη να καταθέσει στη Βουλή τά όνόματα των έντεταλμένων για τήν τήρηση τής τάξης στην κηδεία, και να συζητήσει εκεί τόν όλο θέμα: κάποιοι «άντικειμενικοί» νόμοι φαίνεται να δρούν εδώ: «δεν είναι έφικτόν», λέει ό κ. Σταμάτης. Δεν θέλουμε να πούμε πώς ή κυβέρνηση έχει συνείδηση τού προβλήματος με τούς όρους που τόν θέσαμε εδώ. Ή ιδεολογία όμως στις περιπτώσεις αυτές είναι ό καλύτερος σύμβουλος.

Ή αντίπολίτευση, και ειδικά ή άριστερά, έχουν κάθε λόγο να οξύνουν αυτές τις αντιφάσεις. Τόν κάνουν όμως με τόν σχηματικό τρόπο που είπαμε στην άρχή, παραβλέποντας δηλαδή τόν έξαιρετικά περίπλοκο πολιτικό χαρακτήρα των αντιφάσεων. Οί, όσο δικαιολογημένες και αναγκαίες, εκκλήσεις προς τήν κυβέρνηση για άποχουντοποίηση τού κρατικού μηχανισμού, βασισμένες σε μιá άπλουστευτική προσέγγιση τού θέματος, οξύνουν ένδεχόμενα και αντιφάσεις άλλες από εκείνες που έπιφανειακά διαπιστώνονται, όπως αυτή που περιγράψαμε εδώ άνάμεσα στην κυβέρνηση και τήν άστυνομία. Γιατί, δυστυχώς, ή ήρεμιστική έξίσωση κυβέρνηση = κρατικός μηχανισμός δεν ισχύει.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΡΑΣ

διαγυμνουοφρδαλμου

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ ΓΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ «ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ»

Οι σχετικά πρόσφατες προτάσεις του ΠΑΣΟΚ, δηλαδή του κ. Α. Παπανδρέου, για την «ένότητα» των δημοκρατικών δυνάμεων, μετά από σύντομη παραμονή τους στο στερέωμα της πολιτικής ζωής και στις στήλες του τύπου, είχαν αρχίσει κιόλας να ξεχνιούνται (όπως τόσες άλλες «υπόθεσεις» του ίδιου ή ανάλογου χαρακτήρα, πολιτικές ή παραπολιτικές), και θα είχαν όριστικά μπει στο αρχείο αν δεν μάς τις ξαναθύμιζε τελευταία ο άρχηγός του ΠΑΣΟΚ με μήνυμά του για τὸ Νέο Έτος (Τὸ Βήμα, 30.12.76). Ὅπου μαθαίνουμε, μέσα στ' άλλα, ὅτι ἡ «δημοκρατική συνεργασία» «θεμελιώθηκε», δὲν «υπονομεύει» τὴν ἰδεολογική ταυτότητα τῶν κομμάτων, «δὲν ἀποτελεῖ πρόσχημα γιὰ εὐκαιριακὲς ἐκλογικὲς συμμαχίες» κ.λπ.

Μὴ ἔχοντας ὅλη τὴν ἀπαραίτητη πληροφόρηση, δὲν ξέρω ἂν πραγματικὰ «θεμελιώθηκε» μιὰ τέτοια συνεργασία καί, ἂν τοῦτο ἔγινε, ποιά εἶναι τὰ συστατικὰ της στοιχεῖα ὥστε, σύμφωνα μὲ τὸν κ. Παπανδρέου, νὰ ξεπερνοῦν τὴν ἐκλογικὴ συμπαράταξη καὶ συνακόλουθα νὰ ἀποτελοῦν βάσεις γιὰ κάτι παραπάνω ἀπὸ συνεργασία (ἀλλὰ τότε τί; μέτωπο; κοινὸ πρόγραμμα διακυβέρνησης ἢ «καρτέλ τῶν ΟΧΙ», ὅπως λεγόταν παλαιότερα στὴ Γαλλία ἢ ἀντιπολίτευση στὸν Ντὲ Γκὼλ). Εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι οὔτε ὅταν ἔγιναν οἱ ἀρχικὲς προτάσεις οὔτε μετὰ, οὔτε τώρα, οἱ ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐνδιαφερόμενες πολιτικὲς δυνάμεις δὲν φαίνεται νὰ ἔθεσαν δημόσια στὴ διάθεση τῆς βάσης τους καὶ τῆς κοινῆς γνώμης τὰ στοιχεῖα καὶ τὰ ἐρωτήματα ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ ἀξιολογηθεῖ καὶ νὰ κριθεῖ καλύτερα ἢ «πρωτοβουλία» τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἄλλη μιὰ χαμένη εὐκαιρία γιὰ ἀποσαφήνιση τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς; Καὶ ὅμως, ὅσοι θέλουν νὰ διαθέτουν μνήμη καὶ κρίση θὰ ἔπρεπε νὰ ἀφιερῶσουν λίγη ὥρα σ' ἓναν τέτοιο ἀπολογισμό.

Ποιά εἶναι ἀλήθεια τὰ καινούρια στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ τόπου ποὺ ὑπαγορεύουν στὸν κ. Παπανδρέου μιὰ πολιτικὴ ἐνότητα ἢ «συνεργασίας»; Ἄπ' ὅσο γνωρίζουμε πρέπει νὰ τοῦ ἀναγνωριστεῖ ὅτι ποτὲ μέχρι τώρα δὲν ἦταν ὁπαδὸς τῆς «ἐνότητας» σὲ ὅποια ἀποδοχὴ τῆς, στενῆ ἢ εὐρείας, ἀριστεροφέρουσας ἢ συντηρητικότερης. Οὔτε κἀν στὴ διάρκεια τῆς δικτατορίας: παρὰ τὰ ὅσα ἔλιπσαν καὶ μᾶλλον πρόωρα διακήρυξαν πολλοί, ἀρνήθηκε νὰ ἐγκρίνει τὶς περίφημες «συμφωνίες» ΠΑΜ-ΠΑΚ-ΔΑ, ὅπως ἀργότερα ἀρνήθηκε, μὲ μεγαλύτερη σαφήνεια, νὰ ὑπογράψει τὶς συμφωνίες τοῦ ΕΑΣ. Μετὰ ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση, καὶ ἀφοῦ συνέβαλε κι αὐτὸς ὅσο καὶ τὸ ΚΚΕ στὴ διατύπωση τῆς ἀποψῆς περὶ «ἀπλῆς ἀλλαγῆς φρουρᾶς», ἀρνήθηκε κάθε μορφῆ ἐνότητας μὲ ὅποιαδήποτε πολιτικὴ δύναμη (ἔξω, φυσικά, ἀπὸ τὴν καταβρόχθιση τῆς «Δημοκρατικῆς Ἀμυνας», ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς ὁποίας ἀρκετοί, καὶ μὲ πλειοψηφούσα αἰσιοδοξία, πίστεψαν ὅτι ἦταν δυνατὴ ἢ συνύπαρξη μὲ τὸν κ. Παπανδρέου στὸ πλαίσιο τοῦ ΠΑΣΟΚ —καὶ ἡ συνέχεια εἶναι γνωστὴ). Καὶ ὄχι μόνον αὐτὸ ἀναγορεύτηκε δημόσιος κατῆγορος καὶ τιμητῆς τοῦ συνόλου τῶν ἄλλων πολιτικῶν δυνάμεων, κυβερνητικῶν καὶ μὴ, στὴ βάση τοῦ συνθηματολογικοῦ του ἐθνικοῦ - κοινωνικοῦ - πολιτικοῦ τριπτύχου, προσάπτοντας στοὺς πάντες παντὸς εἶδους «μειοδοσίες», ἐθνικὲς (ΝΔ καὶ ΚΚΕ), κοινωνικὲς (ΚΚΕ ἐσωτ.), πολιτικὲς (ΕΚ), μετρώντας τὴν πολιτικὴ τους πᾶνω στὸ ἀφηρημένο πρότυπο κᾶποιων γενεολογιῶν ποὺ συνιστοῦν τόσο τὸ πρόγραμμα ὅσο καὶ τὶς κατῆγορικές ἀρχὲς τοῦ κινήματός του (ἢ τελευταία φουρνιά «διαγραφέντων» ἀπὸ τὴ μειοψηφία στὸ χῶρο τους, καὶ θὰ ξέρουν παραπάνω). Καὶ στὴ βάση μιᾶς τέτοιας ἀντίληψης ὁ κ. Παπανδρέου διακήρυξε συχνὰ ὅτι δὲν θέλει ἐνότητα γιὰ τὴν ἐνότητα, ἐνότητα κορυφῆς, ἐνότητα χωρὶς ἀρχὲς κ.λπ., ἀλλὰ ἄφηγε νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι ἡ ἐνότητα θὰ ἦταν δυνατὴ πᾶνω σὲ ἀρχές, ποὺ διατύπωνε σὰν δροῦς προκαταρκτικούς καὶ ἀπαράβατους, ἀρχὲς τὶς ὁποῖες ὅμως ὀριζε ἀρνητικὰ ὡς πρὸς τὴν πρακτικὴ τῶν ἄλλων πολιτικῶν δυνάμεων, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει φυσικὰ ἓνα πρῶτο «ἔγκαθάρισμα» (ἐξᾴλλου μὴν ξεχνᾶμε ὅτι κάθε ὀρισμὸς εἶναι μιὰ διαφορά), ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μιὰ θεωρητικὴ θὰ ἔλεγα θεμελίωση τῆς μὴ ἐνότητας, ἐφόσον οἱ πολιτικὲς διεργασίες τοῦ

διαγυμνωση φθάλμου

κινήματος που έτσι ενεργεί μένουν στο πρώτο αυτό, γενικό και γενικόλογό στάδιο. Και κανένα στοιχείο δεν πείθει ότι το ΠΑΣΟΚ προχώρησε πέρα από αυτό το στάδιο, και ότι έφτασε σε τέτοιο βαθμό έμβάθυνσης της πολιτικής του πρακτικής, που συναντά πιά, από πρωτοβουλιική θέση βέβαια και για συγκεκριμένες δυνατότητες δράσης, την ανάγκη της ένότητας ή της συνεργασίας—με εκείνους απέναντι στους οποίους έχει μόν τοποθετηθεί με έντονη κριτική άρχων αλλά τους δέχεται σαν «συνεργάτες», φιλοδοξώντας να τους ενσωματώσει σε μία συγκεκριμένη πρακτική πάλης, με συγκεκριμένες διεξόδους, ασκώντας επάνω τους μία κυριολεκτικά «παιδαγωγική επίρροη», συμβάλλοντας έτσι στον καθορισμό ενός νέου και δυνατού τρόπου άσκησης πολιτικής και εξουσίας. Κάθε άλλο, και μία ματιά στις ξεχασμένες πιά δέκα προτάσεις του κ. Παπανδρέου μπορεί να πείσει τον καθένα. Έπομένως ως ξαναρωτήσουμε: τί άλλαξε στην πολιτική μας ζωή που να μετατρέψει τις περισσότερες οργανωμένες δυνάμεις της από αντικείμενα λαιδωρίας σε υποψήφιους συνεταιίρους στη δημοκρατική ένότητα ή συνεργασία; Θεωρεί ο κ. Παπανδρέου, αντίθετα απ' ό,τι έλεγε λίγους μήνες πριν, ότι το ΚΚΕ έγινε λιγότερο «σοβιετόφιλο», το ΚΚΕ έσωτ. λιγότερο «συμβιβαστικό», ή ΕΔΗΚ λιγότερο ευθυγραμμισμένη στην πορεία και τις θέσεις της ΝΔ; Θεωρεί μήπως ότι μέρος της ΝΔ (κάποιο «αντιδικτατορικό» τμήμα της, όπως πρόσφατα, με σημαντική στροφή, φάνηκε να αναγνωρίζει) άλλαξε, και δεν φιλοδοξεί σε άπλη «άλλαξη φρουράς»; Και αν ναι, τότε έγιναν αυτές οι «αλλαγές» και πώς στοιχειοθετούνται;

Είναι βέβαια εξίσου δυνατό όλα τα παραπάνω να είναι αποτελέσματα, όχι εξελίξεων στην πολιτική πραγματικότητα της χώρας αλλά αλλαγών στις αντιλήψεις και στον τρόπο εκτίμησης πραγμάτων του κ. Παπανδρέου. Άλλα τότε ο ίδιος και το κίνημά του χρωστούν κάποιες εξηγήσεις, τουλάχιστο στη βάση τους αλλά και σε όλη την κοινή γνώμη, σχετικά με τους λόγους που επέβαλαν την κριτική των παλαιών τους απόψεων και την έπεξεργασία νέων. Όχι μόνο γιατί άσκηση δημοκρατικής πολιτικής δεν νοείται μακροπρόθεσμα χωρίς δημοσιότητα, αλλά και γιατί μόνο έτσι θα μπορούσε να στοιχειοθετηθεί ο αυτοχαρακτηρισμός τους σαν ένα «γνήσιο λαϊκό σοσιαλιστικό κίνημα». Παρόμοιες εξηγήσεις ως τις περιμένουν όσοι τρέφουν ακόμη ψευδαισθήσεις, και υπάρχει ακόμη αρκετή «άγορά» για τέτοια προϊόντα.

Οι άλλοι έχουν την άνεση να προχωρήσουν σε παραπέρα ανάλυση και να εξετάσουν πιο προσεκτικά τις αντιδράσεις των αποδεκτών της πρωτοβουλίας του κ. Παπανδρέου. Πέρα από τις θετικοεπιφυλακτικές γενικές απαντήσεις τους και κάποιες φωτογραφίες από τις ανταλλαγές επισκέψεων κορυφής, δεν είδαμε ακόμη να θέτει κανείς στον άρχηγό του ΠΑΣΟΚ τα παραπάνω ερωτήματα, καθώς και άλλα εξίσου ή περισσότερο σημαντικά, ή ακόμη και αίρετικά: γιατί η ένότητα (συνεργασία); ποιά ένότητα (συνεργασία); ποιος με ποιόν και έναντιον ποίου; με ποιούς στόχους και ποιά μέσα; σε ποιά συγκεκριμένη συγκυρία; Είναι τόσο δύσκολο άραγε να τεθούν τέτοια ερωτήματα στη δημόσια ζωή της χώρας; Όχι φυσικά. Έκείνο που φαίνεται δύσκολο είναι να απαντηθούν.

Στις σημερινές συνθήκες είναι σαφέστατο ότι οι απαντήσεις στα περισσότερα από αυτά τα ερωτήματα διαιρούν, και όχι μόνο βραχυπρόθεσμα. Και ο δρόμος είναι δύσκολος ανάμεσα στον παραμερισμό των αναλύσεών μας, και επομένως στη συγκάλυψη της διαίρεσης, και στην έμβάθυνσή τους με κίνδυνο οι διαίρεσεις να πολλαπλασιαστούν και να βαθύνουν με τη σειρά τους. Άλλα μήπως το δίλημμα αφορά περισσότερο τους κομματικούς μηχανισμούς και το «πολιτικό προσωπικό» των λεγόμενων δημοκρατικών δυνάμεων και όχι τόσο πολύ τη λαϊκή βάση, έστω και αν η τελευταία διαπαιδαγωγείται από τους πρώτους; Όσοι θέλουν να βλέπουν πιο μακριά, όσοι θεωρούν ότι η σταθεροποίηση των όποιων τωρινών «θέσεων» είναι δευτερεύουσα σε σχέση με τη δυνατή και αναγκαία αναδιάταξη των στοιχείων που θεμελιώνουν «θέσεις», πρέπει να προσέξουν πολύ αυτό το ερώτημα. Γιατί από την άλλη μεριά η συσσώρευση των καθημερινών πολιτικών ενεργειών και εκφράσεων αιχμαλωτίζει ή τουλάχιστον περιορίζει τις δυνατότητες και τη φερεγγυότητα μιας άλλης πολιτικής. Και πιο συγκεκριμένα: ως πότε θα ανεχόμαστε να είμαστε αλληλέγγυοι, για να μην πω συνένοχοι, έστω και αν κάπου κάπου ύποτονα και στα «ψιλά» των εφημερίδων διαφωνούμε με τις άνευθυνο-υπεύθυνες ή και σπασμωδικές ενέργειες του όποιου πολιτικού οργανισμού, με το πρόσχημα της μη διαίρεσης και του «δημοκρατικού» του χαρακτήρα; Είναι δυνατό να

διαγυμνουοφδαλμου

άφήσουμε για πολύ καιρό άσχολίαστες, χωρίς σοβαρή ανάλυση και κριτική, σημαντικές πολιτικές ενέργειες, όπως οι διαρκείς αποχωρήσεις από τη Βουλή όταν ψηφίζοταν το Σύνταγμα και μετά, οι «πολεμοχαρείς» επικλήσεις του τύπου «βυθίσατε το Χόρα», τα διακριτικά νεύματα προς τους «δημοκρατικούς αξιωματούχους», οι σοβαροφάνεις επικλήσεις των όποιων μυθικών «αραβικών σοσιαλισμών», οι αλληλογρονθοκοπούμενες εκτιμήσεις για το «σοσιαλιστικό» Μπάαθ της Συρίας, που πάνε από τον εκθειασμό των επιτευγμάτων του ως τη διακοπή των σχέσεων μετά τη σφαγή στο Λίβανο, οι δηλώσεις για «προσχώρηση» (!!!) της Ελλάδας στον Τρίτο Κόσμο, ή άλλοπρόσβαλη αντιμετώπιση της ευρωπαϊκής πολιτικής, ή ταύτιση, επανειλημμένα, της κοινοβουλευτικής κυβέρνησης με την επταετία, οι διαγραφές των πλειοψηφιών από τη μειοψηφία (και μάλιστα σε «μαζικά», «αυτόνομα» κινήματα...), οι κουτοπόνηρες παραλλαγές πάνω στην πολιτική της «ένότητας» και της «συνεργασίας»;

Κάθε φορά, καθένα απ' αυτά τα «παραπατήματα» έμεινε χωρίς απάντηση, χωρίς βαθύτερη ανάλυση και κριτική από τη μεριά των δσων θέλουν να βλέπουν μακριά με βάση τα παραπάνω όλο και σαθρότερα επιχειρήματα. Και υπάρχει αδιάλειπτη συνέχεια ανάμεσα στις πρώτες και τις τελευταίες πρωτοβουλίες του ΠΑΣΟΚ και του άρχηγού του, και δεν υπάρχει για την ώρα κανένας λόγος να πιστεύουμε πως δεν θα συνεχιστούν και στο μέλλον. Να ελπίσουμε ότι κάθε νέα έκρηξη τέτοιων «πρωτοβουλιών» θα αφήνει τελικά όλο και λιγότερη στάχτη στα μάτια των απάθων για την ώρα θεατών; Κάτι τέτοιο θα σήμαινε πίστη στη δυνατότητα και την ανάγκη να γίνει νέα συγκεκριμένη ανάλυση της νέας συγκεκριμένης κατάστασης. Και επειδή η πολιτική όπως και η φύση άπεχθάνονται το κενό, οι πρωτοβουλίες τις οποίες δεν αναλαμβάνουν εκείνοι που θα μπορούσαν, αν τολμούσαν, να οικοδομήσουν μια τέτοια νέα πολιτική, αφήνουν τη θέση τους και το χώρο τους σε χαμηλής και αμφίβολης ποιότητας «έρζατς».

[10.1.1977]

ΜΙΧΑΗΛΗΣ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

κυκλοφορεί

τό

άντι

σάββατο

5.2.77

μέ

πολυσέλιδο

αφιέρωμα

στον

Γ. Σεφέρη

Πολιτιστική ανάπτυξη καὶ λαϊκὴ πρωτοβουλία

τοῦ Ἐγγελοῦ Ἐλεφάντη

Στὸ περιοδικὸ *Κομμουνιστικὴ Θεωρία καὶ Πολιτικὴ* (τεῦχ. 15, Δεκ. 1976), ὄργανο τοῦ ΚΚΕ Ἐσωτερικοῦ, δημοσιεύτηκε μιὰ συζήτηση τῶν Μανώλη Ἀναγνωστάκη, Βάσου Ἀντωνίου, Κίττυς Ἀρσένη, Τίτου Πατρικίου, Τέλη Σαμαντᾶ καὶ Δημήτρη Σπάθη γύρω ἀπὸ τὸ πολιτιστικὸ κίνημα στὴν Ἑλλάδα. Στὸ προλογικὸ σημείωμα τῆς σύνταξης τοῦ περιοδικοῦ τονίζεται ὅτι «σκοπὸς τῆς συζήτησης δὲν ἦταν νὰ χαράξει ὁποιαδήποτε γραμμὴ ἢ νὰ προτείνει λύσεις γιὰ τὸ πολιτιστικὸ πρόβλημα». Οἱ συζητητὲς καὶ ἡ σύνταξη τοῦ περιοδικοῦ θέλησαν ἀπλῶς νὰ θέσουν τὰ σχετικὰ προβλήματα γιὰ νὰ ἀρχίσει μιὰ πλατιά συζήτηση ἀνω σ' αὐτά. Σκοπὸς ἐπίσης τῆς δικῆς μου παρέμβασης δὲν εἶναι νὰ προτείνω λύσεις ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ ἀντιδικήσω μὲ τοὺς συζητητὲς. Σκοπὸς μου εἶναι νὰ θέσω μερικὰ ἐρωτήματα σὲ διαπιστώσεις τους, γιὰ νὰ βρεθεῖ, ἴσως, μιὰ διαφορετικὴ βάση συζήτησης.

Ἐκ προοιμίου ὅμως, θὰ ὑποστήριζα ὅτι στὸν τόπο μας καμιὰ συζήτηση γιὰ τὸ πολιτιστικὸ πρόβλημα δὲν γίνεται, ὅτι τελικὰ τὸ λαϊτ-μοτιβ γιὰ τὴν ἀνάγκη διαλόγου, ἀντιπαράθεσης ἀπόψεων κ.λπ. κατέληξε νὰ ἀποτελεῖ φραστικὴ ὀχύρωση πρὸς προστατεῖν τὴν δημόσια ἀπουσία μας καὶ τὴν ἰδιωτικὴ ἀμηχανία μας. Στὰ προστατευτικὰ χαρακώματα τοῦ ἀκατάπαυστα ἐπιζητούμενου καὶ μηδέποτε πραγματοποιούμενου διαλόγου ἔχουν ὀχυρωθεῖ ὄχι μόνο οἱ συζητητὲς (τῶν ὁποίων δὲν ἀμφισβητῶ οὔτε τὴν προσωπικὴ προσφορά σὲ τοὺς πολιτικοὺς καὶ πνευματικοὺς ἀγῶνες οὔτε τὴν ἀγωνία τους γιὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν τόπο μας) ἀλλὰ ὅλοι μας. Αὐτὸ τὸ «ὄλοι μας», μέσα στὴν ἐπίσης προστατευτικὴ, «μετριόφρονα» καὶ αὐτάρεσκη ἀσάφεια του, καλύπτει ἢ μᾶλλον ἀποκαλύπτει πραγματικὰ ὄλους μας. Ὅλους μας: δὲν ἐννοῶ τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδας ἢ τοὺς ἀποδήμιους, γιατί Ἕλληνες εἶναι καὶ οἱ ἀναρμόδιοι τῶν ἀρμόδιων ὑπουργείων, οἱ ἔμποροι τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἐπιστημοσύνης, οἱ ἀναρτίμητοι εὐχαριστημένοι μὲ τὴν ἀπόκτηση τῆς τελευταίας τελειοποιημένης συσκευῆς Ἴζόλα καὶ ἄλλοι πολλοί, πρὸς ὅσο ἡ ἀγωνία τους γιὰ τὸ πολιτιστικὸ πρόβλημα τοῦ τόπου μας βροίσκεται σὲ ἀντίποδες τῆς δικῆς μας. Ἀναφέρομαι ἀποκλειστικὰ σὲ τοὺς Ἕλληνες ἀριστεροὺς, μὲ τὴν εὐρύτερη δυνατὴ ἀποδοχὴ τοῦ ὄρου, παρόλο πρὸς ξέρω, ὅλοι ξέρουμε, ὅτι ὁ ὄρος

αὐτὸς κατάντησε νὰ μὴν ἔχει αὐστηρὴ σημασιολογικὴ ἀξία, ἀφοῦ ἀμέσως ἀμέσως χρειάζεται τρία τέσσερα ἐπιθέτα δίπλα του γιὰ νὰ μᾶς δώσει μερικὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῆς σημερινῆς πολιτικῆς (κομματικῆς) στάσης τοῦ καθενός.

Ἐπὶ τῆς ὑπάρξεως προοδευτικῆς κουλτούρας;

Ἄν ἔλεγε κάποιος ὅτι «στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1977 κυβερνᾷ ἡ Νέα Δημοκρατία τοῦ Καραμανλῆ» ἢ «στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχει καπιταλισμὸς» κανένας δὲν θὰ θεωροῦσε αὐτὲς τὶς διαβεβαιώσεις παραδοξολογία καὶ προκλητικότητα, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ πασιδίηλα καὶ αὐτονόητα πράγματα. Τὸ ἴδιο θὰ συνέβαινε ἂν ἔλεγε ὅτι στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει σοσιαλισμὸς ἢ δὲν ὑπάρχει ἐνδογενὴς παραγωγή ἐπιστήμης. Ὡστόσο ἀν ἤθελε κάποιος νὰ καταδείξει μερικὰ ἐπίσης αὐτονόητα ὅσο καὶ τὰ προηγούμενα πράγματα πρὸς σχετίζονται μὲ τὸ χῶρο τῆς πολιτιστικῆς καὶ πολιτισμικῆς μας ζωῆς, ἂν π.χ. ἔλεγε ὅτι στὴν Ἑλλάδα τοῦ 1977 δὲν ὑπάρχει προοδευτικὴ κουλτούρα, θὰ κινδύνευε νὰ χαρακτηριστεῖ προκλητικὸς (ἢ ἐπὶ τὸ ἀπλοελληνικότερον «προβοκάτορας»: ὁ ὄρος πλάστηκε ὄχι μόνο γιὰ τοὺς ζωηροὺς διαδηλωτὲς ἀλλὰ γιὰ κάθε χρῆση).

Ὁ Δημήτρης Χατζῆς σὲ μιὰ συνέντευξή του στὴν *Καθημερινή* (24.10.76) ἔλεγε ὅτι ἡ Ἀθήνα κατοικεῖται ἀπὸ δύομισι ἑκατομμύρια πρόσφυγες, ἀπὸ δύομισι ἑκατομμύρια Νεοέλληνες πού, ἔχοντας χάσει τὴν κουλτούρα τοῦ χωριοῦ τους δὲν ἔχουν καταφέρει νὰ ἀποκτήσουν κάποια καινούρια. Τί ὑπογραμμίζει αὐτὴ ἢ διαπίστωση; Ὅτι οἱ Νεοέλληνες, ἀπὸ πολιτισμικὴ ἀποψη, ἔχουν χαθεῖ κάπου ἀνάμεσα Κριεκούκι καὶ Ἀθήνα, Σέρρες καὶ Γερμανία, πολυκατοικία καὶ γήπεδο, γήπεδο καὶ τουριστικὲς ἐπιχειρήσεις· καὶ ἀκόμη ὅτι ἡ διαπίστωση τοῦ Μανώλη Ἀναγνωστάκη πὼς «ποτέ ἄλλοτε στὸν τόπο μας δὲν εἴχαμε μιὰ τόσο πλούσια, πολυφωνικὴ καὶ μὲ ἀρκετὴ ποιότητα πολιτιστικὴ κίνηση» ἀπέχει τόσο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ὅσο οἱ ἐπιθυμίες μας ἀπὸ τὶς στερήσεις μας. Καὶ δὲν ὠφελεῖ βέβαια σὲ τίποτε ἂν στὴ συνέχεια σχετικοποιεῖται κάπως ἡ προηγούμενη κατὰ βάση αἰσιόδοξη περιγραφή τοῦ πολιτιστικοῦ μας βίου, καὶ σημειώων-

ται ανεπάρκειες, έλλείψεις ή στραβά. Γιατί ό πολιτισμικός μας βίος (και μόνο αυτός;) νοσεί βαρύτερα, τόσο πού οί όποιοι έκλάμψεις και τά σπάνια παραδείγματα ευρωστίας νά χρησιμεύουν μόνο για νά υπογραμμίσουν τή γενική καχεξία.

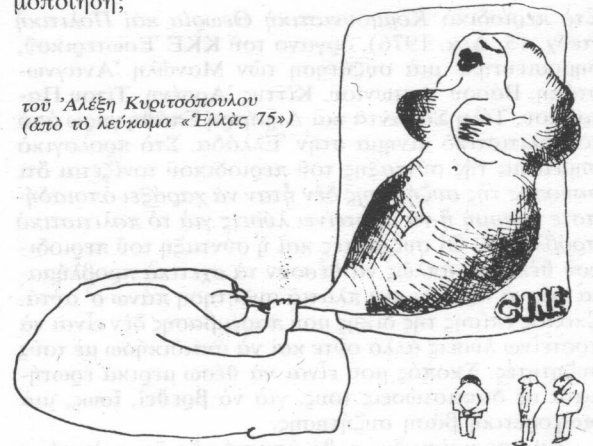
Στήν πραγματικότητα είμαστε υποχρεωμένοι (έκτός και αν μās ίκανοποιούν οί άνέξοδοι άφορισμοί «περί θανάτου του πολιτισμού μας») νά περιγράψουμε, έστω άσυστηματοποίητα, τά συμπτώματα τής πολιτιστικής καθίζησης, γιατί κάθε συζήτηση, κάθε διάλογος, είναι άπαραδέκτο νά ξεχνά αυτή τή στοιχειώδη άξίωση τής όποιας ή ίκανοποίηση θά μās επέτρεπε νά ξέρουμε για ποιό πράγμα μιλάμε και όταν είμαστε ευχαριστημένοι και όταν έχουμε τīs μαύρες μας. Άπ' αυτή τήν άποψη ή συζήτηση στην ΚΟΘΕΠ άποτελεί έμπράγματη άρνηση του διαλόγου άφου επί 31 (όλογράφως τριάντα μία) σελίδες δέν δόθηκε ούτε ένα παράδειγμα, άφου κανένας δέν έκαμε τόν κόπο νά περιγράψει έστω και μία λεπτομέρεια του πολιτιστικού βίου μας. Έτούτη ή ένδειξη, και πληθώρα άλλων, μου επιτρέπει, ίσως με κάποια ύπερβολή, νά διατείνωμαι ότι για τά πολιτιστικά πράγματα διάλογος δέν ύπάρχει. Μονίμως άρχούμαστε νά μένουμε επί τής «διαδικασίας».

Όμως τά πράγματα βοούν. «Στά γήπεδα ή Έλλάδα άναστενάξει» λέει ό Σαββόπουλος, και ό λόγος είναι πικρός όχι μέσα στην μπουάτ —έκει καλά περνάμε όλοι— αλλά τήν Κυριακή τ' άπόγεμα.

Ποιόν τάχα μπορεί νά ίκανοποιεί ό «πολιτισμός τής πολυκατοικίας» ώστε, σάν μιλάει για «κουλτούρα», νά ξεχνάει νά αναφερθεί στα πολεοδομικο-οικοδομικά τερατουργήματα, ή μήπως ή μορφή τής πόλης πού ζούμε δέν σχετίζεται με τήν ποιότητα τής ζωής μας, τήν ποιότητα του «πολιτισμού» μας; Ποιός δέν βλέπει ότι τ' άντάρτικα τραγούδια, πού κατάντησαν μέτρα τής προοδευτικής και επαναστατικής μουσικής παιδείας, έχουν τόση σχέση με τά άνταρτικά όσο ή εικόνα πού κατασκευάζει ό λαϊκισμός για τό λαό «του» με τόν πραγματικό λαό. Ποιός μπορεί νά άρνηθεί ότι οί συναυλίες στα κατάμεστα γήπεδα δέν έγιναν τά μέτρα και τά μέσα σύγκρισης τής κομματικής άπήχησης των άνταγωνιζόμενων παρατάξεων; Τί άλλο προσφέρει ή σαββατιάτικη έξοδος στα μπουζούκια εκτός από τήν πλασματική πλήρωση του κενού τής μικροαστικής ζωής; Ποιά πολιτιστική άνάπτυξη μπορούμε νά γευτούμε στα προγράμματα των εκπολιτιστικών συλλόγων πού επαναλαμβάνουν μονότονα «ποιητικές» βραδιές, άπνοους «χορούς», συνεστιάσεις και καλλιτεχνικές προβολές; Ποιά καλλιτεχνική λαϊκή δημιουργία μπορούμε νά πιστοποιήσουμε στη διακοσμημένη με γαρίφαλα μελοδραματική στιχοπλοκία στα κάγκελα του Πολυτεχνείου; Ποιά πνευματική άνησυχία θά άνακαλύψουμε στα εκχυδαίστικά τής λαϊκής νοημοσύνης πρωτοσέλιδα εφημερίδων, πού βρϊθουν από έγκλήματα, πορνογραφία, σοβινισμό και βασανιστηριολογία; Τί είδους άνεση είναι αυτή πού μπορεί νά ίκανοποιείται με τήν εικόνα μιās νεολαίας πού για νά «μορφωθεί» έξωθείται, ήδη από τό δημοτικό σχολείο, στην ύποπτη παιδεία του φροντιστή; Ποιά άισιοδοξία επιτρέπει τό γεγονός ότι περιορίσαμε τόν προφορικό μας λόγο σε πεντακόσιες λέξεις και ποδοσφαιρικά σύμβολα; ότι δέσαμε πισθάγκωνα τό γραψιμο με τά δεσμά τής «άπλης» γλώσσας των εφημερίδων ή τούς έγκεφαλισμούς τής νεοκαθαρεύουσας; Πώς

γίνεται νά μñν παρατηρούμε —ή αν τó παρατηρούμε νά τó θεωρούμε «φυσικό»— ότι τά μικροαστικά στρώματα στολίζουν τά γυαλιστερά τους έπιπλα με όγκώδεις τόμους ίλλουστρασιόν και πάσης φύσεως έγκυκλοπαιδείες, «ίστορίες», δίκες και τρομερά ντοκουμέντα; Πού βρήκαμε πώς κάθε άμάρτημα πάνω στο πεντάγραμμο έχει όπωσδήποτε καλλιτεχνική άξία; Γιατί ή άνετη και άνυποψίαστη άντικατάσταση τής στιχοπλοκίας του έλαφρού τραγουδιού με δόκιμα ποιητικά έργα είναι όπωσδήποτε πολιτισμική πρόοδος; Γιατί είναι όπωσδήποτε άξιόλογο ότι ό λαός «γνωρίζει» τόν Ρίτσο, τόν Έλύτη, τόν Νερούντα, τόν Μαγιακόφσκι ή τόν Σεφέρη από τά κασετόφωνα; Γιατί τό άνακάτεμα τής τζάζ με τό τσάμικο, του πόπ με τά ήπειρώτικα μοιρολόγια, του πεντοζάλη με τό μπουζούκι πρέπει νά θεωρείται όπωσδήποτε έμπνευση από τīs λαϊκές «μας» ρίζες; Γιατί είναι αυτονόητο ότι τά πολιτικά θέματα φτιάνουν όπωσδήποτε πολιτικές ταινίες; Γιατί ό εκδοτικός όργανισμός όπωσδήποτε φέρνει άνάλογη με τīs έμπορικές επιτυχιες πνευματική γονιμοποίηση;

του Άλέξη Κυριτόπουλου
(από τό λεύκωμα «Έλλάς 75»)

Είναι φανερό ότι ό κανένας μπορεί νά άραδιάζει παρόμοιες άπορίες χωρίς νά τοιγκουνεύεται τήν ύπερβολή, πράγμα άλλωστε πού με τόν ένα ή τόν άλλο τρόπο γίνεται ιδιωτικά. Σε όλα τούτα, βέβαια, ή εύκολη κοινωνιολογία θά άπαντήσει ότι αυτά όφείλονται στη φθοροποιό δράση τής κυρίαρχης τάξης, τής κυρίαρχης ιδεολογίας, πού μηχανεύεται χίλια πανουργήματα για νά κοροϊδέψει και νά χειραγωγήσει τό λαό. Ύστερα ύπάρχουν, θά πουν, και οί ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους πού βρίσκονται στα χέρια του... κράτους, τό όποιο επειδή είναι άστικό, αντιδραστικό, ποτίζει τά λαϊκά στρώματα με μολυσμένα άποπλύματα κ.λπ., κ.λπ. Έτσι ό μαρξισμός, και μάλιστα στην άλτουσεριανή μοντέρνα εκδοχή του, θά γίνει συνεπικουρος τής πνευματικής μας αδράνειας, για νά μās κάνει νά ξεχάσουμε ότι βλέπουν τά μάτια μας, ότι ξέρουμε ή όσα μπορούμε νά μάθουμε από μαρξισμό.

Παιδεία και άστικός ιδεολογικός λόγος

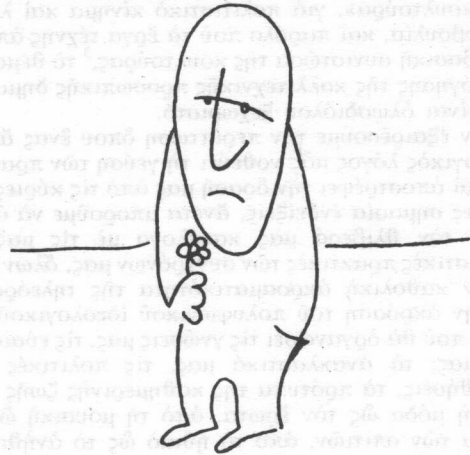
Στήν προκειμένη περίπτωση τό πρόβλημα δέν είναι ή καλλιτεχνική παραγωγή αυτή καθαυτή, ή επώνυμη δημιουργία των ποιητών, των μουσικών, των πεζογρά-

φων, τῶν ἀνθρώπων τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ κινηματογράφου. Ἡ ἐπώνυμη καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ἡ τέχνη, δὲν μπορεῖ νὰ κριθεῖ μὲ τὰ ἴδια μέτρα πού κρίνεται ἡ υἰοθέτηση ἀπὸ τὸ λαὸ ὀρισμένων πολιτισμικῶν μοντέλων, γιατί τότε τέχνη καὶ κουλτούρα (παιδεία) θὰ ἦταν μὰ σκέτη ταυτολογία.

Ἄν θεωρήσουμε τὴν κουλτούρα (παιδεία) «σύνολο πρακτικῶν καὶ προτύπων (μοντέλων) συμπεριφορᾶς πού ἰσχύουν σὲ μιὰ ὀρισμένη ἐποχή, σὲ μιὰ ὀρισμένη κοινωνία, καὶ πού διέπουν τὶς πνευματικὲς δραστηριότητες τῶν κοινωνικῶν ομάδων»¹, καὶ ἂν ἀρνηθοῦμε τὴν πολυσημία τοῦ ὅρου κουλτούρα, στὴν ὁποία ἐξωθεῖ ἡ ἀγοραία χρήση του, ἀνακύπτει τὸ κρίσιμο πρόβλημα ποῖα εἶναι τὰ συγκεκριμένα πρότυπα συμπεριφορᾶς καὶ πρακτικῆς πού υἰοθετεῖ ὁ «κόσμος» καὶ μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα «ἐκφράζεται». Ἐξάλλου ἐνῶ ὁ ὅρος «κουλτούρα» μᾶς βοηθάει νὰ ἐντοπίσουμε, νὰ περιγράψουμε καὶ νὰ κατατάξουμε τὰ φαινόμενα τῆς πολιτιστικῆς πρακτικῆς τῶν διαφόρων κοινωνικῶν ομάδων στὸν διάφορο κοινωνικὸν σχηματισμὸς, μολαταῦτα ἡ ἔρευνά μας (ἢ ἡ συζήτηση) θὰ μένει χωρὶς ὀλοκλήρωση καὶ θὰ ἀποτελεμάτωνα στὸν περιγραφισμό, ἂν δὲν ἐπισημάνουμε καὶ δὲν ἀναλύσουμε τὸν ἐσωτερικὸ λόγὸ τῆς πολιτιστικῆς πρακτικῆς. Ὁ Μάρξ ἔλεγε ὅτι κουλτούρα εἶναι «ἡ γλώσσα τῆς πραγματικῆς ζωῆς». Ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολυφωνία τῶν πολιτισμικῶν πρακτικῶν ἀλλὰ γιὰ τὸν ἐσωτερικὸ λόγὸ πού τὶς συγκροτεῖ καὶ τὶς ὑποβαστάζει. Ἔτσι, αὐτὸν τὸ λόγὸ καλοῦμαστε νὰ ἀποδελτιώσουμε, ἐξάγοντάς τον ἀπὸ ἓνα σύνολο ἀντιφατικῶν συμπεριφορῶν καὶ πρακτικῶν τῶν κοινωνικῶν ομάδων, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ὀφείλουμε νὰ ἀναγνώσουμε τὴν ἰδεολογία τῶν ἀνθρώπων» ὅπως αὐτὴ ἐγγράφεται τόσο στὴν ὕλική (παραγωγική) ὅσο καὶ στὴν πνευματικὴ, «ἄυλη» —στὸ βάθος ὅμως ὕλικότατη—, πολιτισμικὴ πρακτικὴ. Ὁ ὅρος λοιπὸν «κουλτούρα» βρῖσκει τὴν ὀλοκλήρωσή του στὴν ἐννοια τῆς ἰδεολογίας, ἡ ὁποία μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δοῦμε τὴ «σχέση τῶν ἀνθρώπων, ὅχι μὲ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, ἀλλὰ τὸν τρόπο πού βιώνουν τὴ σχέση τους μὲ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τους»².

Αὐτός, λοιπὸν, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο οἱ ἄνθρωποι βιώνουν τὴ σχέση τους μὲ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, στὶς ταξικὲς κοινωνίες, καὶ ἐν πάση περιπτώσει στὴν καπιταλιστικὴ, δὲν εἶναι μιὰ «ρεαλιστικὴ» παράσταση ἀλλὰ ἡ φανταστικὴ συμβολικὴ παραμόρφωση τοῦ τρόπου πού βιώνουν τὶς σχέσεις τους μὲ τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς τους. Λέμε ὅτι ἡ κυρίαρχη τάξη ἐπιβάλλει τὰ πρότυπά της· στὴν πραγματικότητα, ὅμως, δὲν μεταδίδονται αὐτὰ καθαυτὰ τὰ πρότυπα

συμπεριφορᾶς τῶν «καλλιεργημένων» τάξεων, ἀλλὰ τὰ ἀστικά πρότυπα προβάλλονται ὡς ἀποκλειστικά καὶ «γενικὰ ἰσοδύναμα», ὡς γενικὰ ὑποδείγματα. Καὶ ἡ πράξη διάδοσης δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀναπαραγωγή σὲ ἓνα ὑποκείμενο κοινωνικὸ σύνολο τῶν προτύπων συμπεριφορᾶς καὶ πρακτικῶν τῆς κυρίαρχης τάξης. Ἡ διάδοση ἢ ἡ ἐπιβολὴ δὲν εἶναι ἀμεση, εὐθεῖα καὶ πιστὴ ἀντανάκλαση τῆς ἀστικῆς κουλτούρας ἀλλὰ μετεκκένωση ἐνὸς γενικοῦ ὑποδείγματος ἀναφορᾶς. Ἐτοῦτο τὸ ὑπόδειγμα, ὁ κανόνας, τὸ «μοντέλο», χρησιμεύει γιὰ νὰ ὀρίσουν, δηλαδὴ νὰ διαμορφώσουν οἱ κυριαρχοῦμενοι, μὲ βάση τὰ ὕλικά, τὰ ὀργανωτικά καὶ τὰ πνευματικὰ μέσα πού διαθέτουν, τὰ δικά τους πρότυπα, τὶς δικές τους παραστάσεις, πρακτικὲς, σύμβολα καὶ θεσμοὺς μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ βιώνουν τὴ σχέση τους μὲ τὶς πραγματικὲς συνθήκες ὑπαρξῆς τους. Ἡ πολιτιστικὴ κυρίαρχη τάξη ἐπιβάλλει τὴν κυριαρχία τῆς «κουλτούρας της» ὡς μέτρο ἀναφορᾶς, ὡς μέτρο σύγκρισης, ὡς «ἀξία»: ὄχι ὅμως τὴν ἴδια τὴν κουλτούρα της, πράγμα πού θὰ ἦταν ἄλλωστε πρακτικὰ ἀδύνατο. Φυσικά, οἱ διαδικα-

τοῦ Ἀλέξη Κιουρατάπουλου
(ἀπὸ τὸ βιβλίο «Ἑλλάς 75»)

σῆς διάδοσης τῶν πολιτιστικῶν καὶ πολιτισμικῶν «ἀξιών» τῆς ἄρχουσας τάξης, ἡ υἰοθέτησή τους ἀπὸ τὶς κυριαρχοῦμενες κοινωνικὲς ομάδες (ὥστε οἱ τελευταῖες νὰ συμπεριφέρονται ἔχοντάς τες οἰκιοποιηθεῖ καὶ ἐνσωματώσει στὸν δικὸ τους «τρόπο νὰ βλέπουν τὸν κόσμo») εἶναι διαδικασίες πολυσύνθετες, καὶ ὁ ρόλος τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν τοῦ κράτους καθοριστικός. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἓνα ἄλλο θέμα, τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦμε ἐδῶ νὰ θίξουμε.

Μὲ αὐτὴ τὴν παρέμβαση θέλαμε νὰ τονίσουμε ὅτι στὴ σημερινὴ συγκυρία, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλῃ περίπτωσι ἀλλωστε, ἐκεῖνο πού ἔχει σημασία δὲν εἶναι τὰ ποσοτικά στοιχεῖα μᾶς πολιτιστικῆς κίνησης. Θὰ ἀρνηθοῦμε κατηγορηματικὰ τὴν ποσοτικὴ ἀντίληψη τῆς «προόδου» στὰ θέματα κουλτούρας καὶ πολιτισμοῦ. Δὲν ὑπάρχει ποτὲ πολιτιστικὸ κενό, ὅπως π.χ. ὑπάρχουν ἀκαλλιέργητες γαῖες, ὥστε, ὅταν διαπιστώσουμε τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μουσικοσυνθετῶν νὰ θεωροῦμε τὸ φαινόμενο προοδευτικό. Ἀντίθετα σημασία ἔχει νὰ περιγράψουμε καὶ νὰ ἀναλύσουμε τὰ πρότυπα πολιτιστικῆς συμπεριφορᾶς καὶ τὶς ἀποτυπωμένες σ' αὐτὰ ἰδεολογίες, νὰ ἀναγνώσουμε δηλαδὴ τὸ λόγὸ καὶ τὰ ἰδεολογήματα, μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ σύγχρονοί μας, ὄλοι μας, βιώνουν τὴ σχέση τους μὲ τὶς

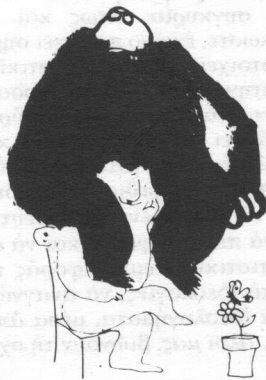
1. M.J. Herskovits, *Les bases de l'Anthropologie Culturelle*, Payot, Paris 1952. Ἐξάλλου νομίζω ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῆς παιδείας πού προτείνει ὁ Δ. Ν. Μαρωνίτης (βλ. *Πολίτης*, τεύχ. 1, «Ἐλευθέρος Διάλογος στὴν Παιδεία», σελ. 18), σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο «παιδεία εἶναι ὁ σύνολος χώρος τῆς ἔγκυρης γνώσης καὶ τῆς θησαυρισμένης εὐαισθησίας, ὁ ὁποῖος προέκυψε ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ προηγουμένα. Ταυτόχρονα ἡ ἐννοια τῆς παιδείας περιέχει καὶ ὅλες τὶς ροπὲς τοῦ παρόντος γιὰ τὴ συμπλήρωση καὶ τὴν ἀνανέωση αὐτῆς τῆς γνώσης καὶ αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας, πού ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενό της», ἐνῶ ἀποδίδει τὸ δυναμικὸ γίνεσθαι τῆς παιδείας ὡς ἱστορικῆς παραγωγῆς, ὡστόσο δὲν ἀποφεύγει ὀρισμένους ἀσάφειες, δεδομένου ὅτι ταυτίζει τὴν παιδεία ἀπενδὸς μὲ τὴν ἐπιστῆμη (ἔγκυρη γνώση εἶναι μόνον ἡ ἐπιστημονική) καὶ ἀφετέρου μὲ τὴν τέχνη (θησαυρισμένη εὐαισθησία ὑπάρχει κυρίως στὰ ἔργα τέχνης).

2. Βλ. Louis Althusser, *Pour Marx*, Maspero, Paris 1966, σ. 240. Τοῦ ἴδιου, «Γιὰ τὴν Ἰδεολογία» (*Πολίτης*, τεύχ. 3-4, σελ. 71).

πραγματικές συνθήκες ύπαρξής τους, τις οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, θεσμικές κ.λπ. Έτσι, χωρίς να θεωρώ τα όσα προηγήθηκαν επιστημονική ανάλυση του θέματος αλλά και χωρίς να τα στηλιτεύω με το ανάθεμα της γενικόλογιας, επειδή άκριβως πιστεύω ότι έχουν μία έντελως στέρεη επιστημονική αφετηρία, με βάση αυτές τις κατηγορίες και αυτά τα μεθοδολογικά εργαλεία μπορούμε να συνεχίσουμε τη συζήτηση, την έρευνα και το διάλογο.

Θα ήθελα να αναφερθώ και πάλι σε όρισμένα, σχεδόν στην τύχη, φαινόμενα της νεοελληνικής μεταδικτατορικής περιόδου, προσπαθώντας να αναγνώσω επιγραμματικά τον ιδεολογικό λόγο που συγκροτεί τελικά μερικές μαζικές συμπεριφορές. Με άλλα λόγια, πρέπει να προσέξουμε όρισμένα πρότυπα συμπεριφοράς και καθημερινής πολιτισμικής πρακτικής, και όχι το συγκεκριμένο καλλιτεχνικό έργο επώνυμων καλλιτεχνών ή την ποσότητα των έργων και των δραστηριοτήτων πολιτιστικού χαρακτήρα. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα έργα τέχνης δεν έχουν σημασία: όταν όμως μιλάμε για «κουλτούρα», για πολιτιστικό κίνημα και λαϊκή πρωτοβουλία, και παρόλο που τα έργα τέχνης αποτελούν βασική συνιστώσα της κουλτούρας,³ το θέμα της αξιολόγησης της καλλιτεχνικής προσωπικής δημιουργίας είναι όλωσδιόλου ξεχωριστό.

Αν εξαιρέσουμε την περίπτωση όπου ένας άλλος ιδεολογικός λόγος μάς νοθεύει τη γεύση των πραγμάτων και αποστρέφει την όρασή μας από τις κύριες και γεμάτες σημασία ενδείξεις, άνετα μπορούμε να αρχίσουμε τον θλιβερό μας κατάλογο με τις μαζικές πολιτιστικές πρακτικές των συγχρόνων μας, *δλων μας*: — Την καθολική άκροαματικότητα της τηλεόρασης και την άκροαση του πολυφωνικού ιδεολογικού της λόγου που θα οργανώσει τις γνώσεις μας, τις ευαισθησίες μας, τα ανακλαστικά μας, τις πολιτικές μας πεποιθήσεις, τα πρότυπα της καθημερινής ζωής μας, από τη μόδα ως τον έρωτα, από τη μουσική ως τα έπιπλα των σπιτιών, από το ηθικό ως το ανήθικο. — Την καθήλωση στις κερχίδες και την άκροαση του ιδεολογικού λόγου περί της αξίας που έχει για τον «άνθρωπο» και την «ανθρώπινη υγεία» το σπόρ, μαζί με την καλλιέργεια της επιθετικότητας και του εθνικισμού ή του τοπικισμού και του έπαρχιωτισμού. — Την απόκτηση διαμερίσματος σε πολυκατοικία και την αποδοχή του ιδεολογικού λόγου που, υποβάλλοντας μνθεύματα περί ανέσεων, επιβάλλει την απομονωτική πρακτική στον άνθρωπο-κάτοικο και την αυτοεξορία του στους τέσσερις τοίχους του σπιτιού του.

— Το τσουβάλιασμα στη μισοσκότεινη μπουάτ και την άκροαση του ιδεολογικού λόγου περί «καλλιέργειας του πνεύματος». Τη «διασκέδαση» στη θεατρική επιθεώρηση και την αποχαυνωμένη διακωμώδηση της καθημερινότητάς μας. Τα κατάμεστα γήπεδα και τη «γνωριμιά» της ποίησης μέσα από θραύσματα Έλύτη, Χικμέτ, Καβάφη και «μικροαστικών», την κατάργηση δηλαδή της δυνατότητας να υπάρξει λαϊκή φαντασία και συμβολοποίηση, άρα λαϊκή πρωτοβουλία.

— Την άγορά όγκωδών και γυαλιστερών τόμων και την αποδοχή του ιδεολογικού λόγου που παραπέμπει τα σημερινά προβλήματα των παιδιών στη λαχανιασμένη αναζήτηση των μελλοντικών αγαθών που θα αποκτήσουν «σαν θα μορφωθούν».

— Τον πληθωρισμό των «πολιτικών» φίλμς και θεμάτων και την αποδοχή του ιδεολογικού λόγου που συνήθως προσαρμόζει τις σύγχρονες ή παλαιότερες πραγματικές πολιτικές συγκρούσεις στα ιδεολογήματα της σημερινής μας πολιτικής ιδεοληψίας, και αναπαριστά την πραγματική ιστορία με βάση τις άγοραίες ιδεολογικές παραστάσεις. Τη θεατρική, ραδιοφωνική, κινηματογραφική, ποιητική, μουσική κ.λπ. θεματική που «έμπνέεται» από την πρόσφατη δικτατορία και την αντίσταση, και τον ένυπαρξο σ' αυτά αντιπασιολογούντα ιδεολογικό λόγο, που προσφέρει παραμυθία ή συγκαλύπτει την πολιτική αδράνεια και την απουσία συγκεκριμένης πολιτικής πρακτικής και παρέμβασης.

— Τον τουριστικό άκτιβισμό — «να αναπαυτούμε», «να γνωρίσουμε την Ελλάδα» κ.λπ. — και τον ιδεολογικό λόγο του φολκλορισμού που μετατρέπει σε διακοσμήματα μικροαστικού σαλονιού την ύλική και πνευματική παραγωγή των γενεών που προηγήθηκαν από μας.

— Τη θυλούμενη ισότητα των φύλων και τον ιδεολογικό λόγο που αναπαράγει πρακτικά την ανισότητά τους μέσα στην οικογενειακή έστία: τη σεξουαλική «άπελευθέρωση» και τον ιδεολογικό λόγο που έκτρέφει την απόγνωση του έρωτισμού και τη σεξουαλική άθλιότητα: τον «έκσυγχρονισμό» των διανθρώπινων σχέσεων και την οικογενειοκρατική άρθρωση της ιδιωτικής ζωής.

Σταματώ, μιά και πρόθεσή μου είναι να δώσω μόνο κάποια ενδεικτικά στοιχεία του διπλού καταλόγου, που καταστικώνει τις μαζικές συμπεριφορές.

Σοσιαλιστική ιδεολογία και νέος λαϊκός πολιτισμός

Στο χώρο της παιδείας και του πολιτισμού, είναι αναντίρροπο, υπάρχουν όχι μόνο έκφυλιστικά φαινόμενα αλλά και αυθεντικά δημιουργήματα. Και όχι μόνο αυτό: διατηρούνται σημαντικές έστιες που, αν μη τι άλλο, συντηρούν στη λαϊκή μνήμη αυθεντικές πολιτισμικές παραγωγές. Όχι άδικα, στη συζήτηση που αναφέρθηκε, ο Δημ. Σπάθης τονίζει: «*Βλέπουμε στους νέους κυρίως καλλιτέχνες και έρασιτέχνες, να ξεκινάνε πρωτοβουλίες σε διάφορες περιοχές, στα εκπαιδευτικά ιδρύματα, στις συνοικίες, στην έπαρχία. Δεν πρέπει να χρησιμοποιούμε σά μοναδικό κριτήριο τα μεγάλα έργα και τις μεγάλες έπιτυχίες. Χαρακτηριστικό του σήμερα είναι ή ζύμωση, το ξύπνημα των*

3. Πράγμα που σημειώνει και ο Τ. Πατριώκος στη συζήτηση της ΚΟΘΕΠ.

ένδιαφερόντων». Οί παρατηρήσεις αυτές είναι σωστές και ευόιωνες, τόσο μάλιστα ευόιωνες πού, αν δέν υπήρχαν, δέν θά ξιμενε παρὰ νά προστεθοῦμε στή λίστα τῶν πενθούτων γιά τὸ «θάνατο τοῦ πολιτισμοῦ μας» καί τὸ «ἄγχος τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου».

Παραταῦτα πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε ἀν ὑπάρχει ἐκεῖνος ὁ παράγοντας πού μπορεῖ νά ἐνδυναμώσει τίς παρήγορες ἐνδείξεις, νά τίς ἀναδείξει καί νά τίς ἐνσωματώσει σὲ μιὰ προοπτική, σὲ ἓνα ὄραμα νέου λαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Πρέπει δηλαδὴ νά ἀναρωτηθοῦμε γιά τὴ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία τὴν ἴδια. Νά ὅμως πού ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία στὸν τόπο μας περνάει βαθύτατη κρίση, κρίση πού συνοδεύει τὴν ἀντίστοιχη πολιτικὴ καί ὀργανωτικὴ τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, καί τὴν ὅποια δέν πρέπει νά ξεχνάμε ὅταν μιλάμε γιά πολιτιστικὸ κίνημα καί λαϊκὴ πρωτοβουλία —κυρίως ὅταν μιλάμε γι' αὐτά. Ὁ ἰσχυρισμὸς ἄς μείνει ἀναπόδεικτος. Καί ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ σοσιαλιστικὴ ἰδεολογία στὸν τόπο μας εἶναι διάτρητη, γι' αὐτὸ ἀποκοτῶν κάποιο νόημα οἱ διαπιστώσεις τῶν συζητητῶν τῆς ΚΟΘΕΠ γιά τὸ δογματισμὸ πού διέπει ἓνα μεγάλο μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος, δηλαδὴ τῶν λαϊκῶν δυνάμεων πού ἐπιρεάζει τὸ ΚΚΕ, καί ὄχι μόνο αὐτό. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά λοιπὸν ὁ δογματισμὸς⁴ καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ λαϊκισμὸς (ΠΑΣΟΚ) ἀποτελοῦν βασικὲς ἰδεολογικὲς συνιστώσες τοῦ σημερινοῦ λαϊκοῦ κινήματος, πού μαζί με πλεθώρα μικροαστικὰ ἰδεολογήματα, ἀναρχίζοντα, ἰρασιοναλιστικὰ, ρεφορμιστικὰ, σοσιαλομυανιστικὰ καί τεχνοκρατικὰ, κυριολεκτικὰ κάνουν θραῦση. Καί μοιάζει κάπως ἀλλόκοτη αὐταπάτη νά πιστεύουμε ὅτι οἱ ἰδεολογίες αὐτὲς προσβάλλουν μόνο τὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς ἢ τὴν ὀργανωτικὴ «ἀνάπτυξη» καί ἀφήνουν ἄθικτο τὸ χῶρο τῆς παιδείας καί τοῦ πολιτισμοῦ. Πάντως στὶς σχετικὲς συζητήσεις (ὅπως καί στὴν περίπτωση τῆς ΚΟΘΕΠ) τὸ πολιτιστικὸ πρόβλημα δέν τίθεται με ὄρους κρίσης τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας· ὁ παράγοντας κρίση μένει μονίμως ἀπέξω, σὰ νά φοβόμαστε νά δοῦμε τὴν ἀλήθεια κατὰματα καί βαναλιζόμαστε μετὴ φενάκη τῆς «ἀνανέωσης».

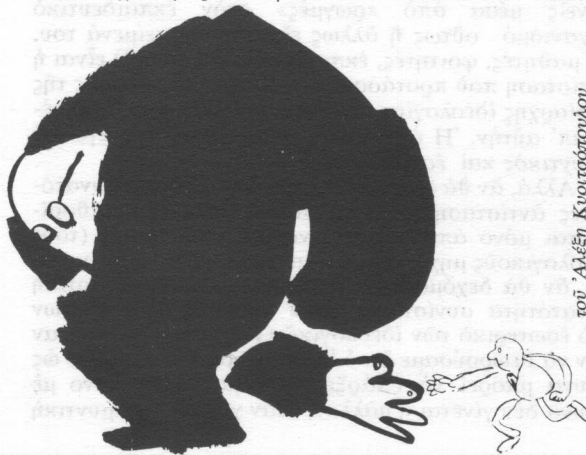
Ὁ λόγος τοῦτος, δηλαδὴ ἡ παραγνώριση τῆς κρίσης τῆς σοσιαλιστικῆς ἰδεολογίας, καταδικάζει τοὺς σχετικὸς προβληματισμοὺς γιά τὸ πολιτιστικὸ κίνημα σὲ ἓνα εἶδος ἐγκεφαλισμοῦ, ὅπου ἡ συνέργεια τῆς λαϊκῆς πρωτοβουλίας καλεῖται νά περπατήσει μετὰ δεκανίκια μιᾶς ἀκρωτηριασμένης ἰδεολογίας. Δέν βλέπουμε δηλαδὴ ὅτι λείπει ἀπὸ τίς λαϊκὲς μάξες ἡ βασικὴ προϋπόθεση γιά νά μορφώσουν τίς πρακτικὲς καί τὰ πρότυπα τὰ ὅποια ἀφενὸς θά ξεκόβουν ἀπὸ τὴν ἐπήρεια τῆς ἀστικῆς τάξης καί ἀφετέρου θά ἀναδεικνύουν μιὰ διαφορετικὴ «σχέση μετὴ τῆς πραγματικῆς συνθήκης ὑπαρξίς τους».

Πράγματι, στὶς περισσότερες περιπτώσεις μαζικῆς πολιτιστικῆς πρακτικῆς δέν εἶναι δύσκολο νά διακρίνει κανεὶς τὰ σημάδια μίμησης εἴτε ξενότροπων συμπεριφορῶν εἴτε συμπεριφορῶν πού ἔρχονται ἀπὸ ἄλλες ἐποχές· ὁ φολκλορισμὸς, ἡ ἀναπόληση τῆς εἰδυλλιακῆς ἐποχῆς τοῦ χωριοῦ μας καί ὁ ἐπαρχιώτικος κοσμοπολιτισμὸς εἶναι οἱ συνηθέστερες μορφές.

4. Δογματισμὸς: κάποτε πρέπει νά συνεννοηθοῦμε τί σημαίνει αὐτὸ τὸ ἰδεολογικὸ πασσαρτοῦ τοῦ «ἀντιδογματισμοῦ». Ὁ χαρακτηρισμὸς δέν εἶναι ἀνάλυση, πολὺ περισσότερο δέν εἶναι ἀνασκέυή.

Ἄλλες φορές πάλι ἔχουμε μιὰ τεχνητὴ πρόσμειξη μοντέλων τοῦ ἐργατικοῦ, τοῦ μικροαστικοῦ, τοῦ μεγαλοαστικοῦ, τοῦ ἀγροτικοῦ ἀκόμη καί κοσμοπολιτικοῦ χῶρου, συγκολλήσεις θνησιγενεῖς πού ὥστόσο γιά ἓνα διάστημα φέρουν τὰ πρόσημα τῆς δημιουργικῆς ἀνανέωσης. Ἀντίθετα οἱ πραγματικὰ αὐθεντικὲς περιπτώσεις παραμένουν ἐξαιρέσεις καί ἀσφυνκιοῦν κάτω ἀπὸ τὸ βάρος ὄλων αὐτῶν τῶν πολλαπλῶν πιέσεων, με ἀποτέλεσμα νά μὴν καταφέρνουν νά συζηηθοῦν με ἐκεῖνες τίς κοινωνικὲς δυνάμεις πού μποροῦν νά προωθήσουν τὴν πολιτιστικὴ ρῆξη μετὴ τὴν κουλτούρα καί τὴν ἰδεολογία τοῦ ἀστισμοῦ. Τὸ κρίσιμο ἐρώτημα τῆς διαμόρφωσης τῶν ὄρων τοῦ νέου λαϊκοῦ πολιτισμοῦ παγιδεύεται μέσα στὶς παλίνδρομες κινήσεις ριζοσπαστικῶν ἐστιῶν καί διαστρεβλωτικῶν πρακτικῶν. Ἡ ἀπάντηση δέν βρίσκεται στὰ φληναφήματα περὶ «ἀναγεννήσεως καί διασώσεως τοῦ παραδοσιακοῦ πολιτισμοῦ» —τὴ διάσωσή του ἔχουν ἀναλάβει οἱ ἀρμόδιες ὑπηρεσίες τοῦ ΕΟΤ— ἀλλὰ στὴν ἀποδέσμευση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων, γιατί ὁ λαὸς, μόνιμη ἱστορικὴ σταθερά, ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει, ἔστω καί ἂν ἔλλαξαν οἱ κοινωνιολογικὲς του διαστάσεις. Ἡ ἀποδέσμευση αὐτὴ εἶναι σύγκρουση πρώτα ἀπ' ὅλα μετὴν ἀστικὴ κουλτούρα —δέν εἶναι πράξη στοχασμοῦ καί σχεδιασμοῦ.

Ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς σὲ μιὰ ἔρευνα γιά τὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ στὸ περιοδικὸ Ἄντι (τεύχ. 40, Μάρτ. 1976) ἔδωσε νομίζω μιὰ στέρεη ἐπιστημονικὴ βάση ὄχι μόνο γιά τὴν ἔρευνα καί τὴν ἀνάλυση τοῦ «παραδοσιακοῦ», τοῦ προκαπιταλιστικοῦ, λαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἀλλὰ καί γιά τὴν κατανόηση τῆς πολιτιστικῆς πραγματικότητος πού ζοῦμε. Θά παραθέσω ὄλο τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα: «Λαϊκὸς πολιτισμὸς εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπαφῆς δύο πολιτισμῶν, ὅπως ἡ ἐπαφὴ αὐτὴ γίνεται μέσα στὰ πλαίσια τῶν κυριαρχούμενων κοινωνικῶν τάξεων· ἡ ἐπαφὴ αὐτὴ ὀρίζεται ἀπὸ πολλαπλοὺς παράγοντες πού μποροῦν νά τὴν κλιμακώσουν ἀπὸ μιὰ διαδικασία βίαιων ἀποσυνθετικῶν διαδικασιῶν ὡς μιὰ διαδικασία ἄρμονικῶν προσμειξέων, δηλαδὴ δυνατοτήτων ἀντίστασης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν κυριαρχούμενων τάξεων». Ὁ πολιτισμὸς, λοιπὸν, δέν εἶναι ἓνα πράγμα ὡστε νά τὸν διασώσουμε, νά τὸν φτιάξουμε ἐργαστηριακὰ ἢ νά τὸν βάλουμε στὸ σπῆτι μας. Εἶναι σχέση, σχέση σύγκρουσης, πού, ἀνάλογα μετὴ τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων, πότε φτιάχνεται μέσα ἀπὸ προσμειξίς καί πότε καταστρέφεται ἀπὸ βίαιες ἀνατροπές. Ὁ σημερινὸς συσχετισμὸς δυνάμεων στὸ πλαίσιο τῶν λαϊκῶν

τοῦ Ἀλέξη Κριεατάκιου
(ἀπὸ τὸ λεύκωμα «Ἑλλάς 75»)

στρωμάτων οδήγησε, μέσα στις μεγάλες κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές ανακατατάξεις που γνωρίσαμε από την αρχή της δεκαετίας του '60 και δώθε, σε ταχύρρυθμες ανατροπές και καταστροφές, ενώ οι δυνατότητες αντίστασης, σε γενικές γραμμές, κάμφθηκαν.

Πολιτιστική αντίσταση

Έγγιζουμε, με τις σκέψεις αυτές, ένα ιδιαίτερα επίκαιρο ζήτημα: οι δυνατότητες αντίστασης των κυριαρχούμενων τάξεων στην παραμορφωτική επενέργεια των πολιτιστικών προτύπων που προβάλλουν και επιβάλλουν οι άρχουσες τάξεις, δηλαδή οι προκαταρκτικές προϋποθέσεις δημιουργίας ενός νέου λαϊκού πολιτισμού, καθορίζονται μόνο από αντικειμενικά δεδομένα; Και ποιά είναι αυτά τα προσδιοριστικά αντικειμενικά δεδομένα;

Οι προσδιοριστικοί αντικειμενικοί παράγοντες, σε μια καπιταλιστική κοινωνία, που καθορίζουν *αρχητικά* τα όρια και τις δυνατότητες αντίστασης των κυριαρχούμενων τάξεων και στρωμάτων δεν είναι άλλοι από τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους. Οι κυριαρχούμενες τάξεις σε όλα τα επίπεδα υφίστανται την επενέργεια των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους που αναλαμβάνουν να πλάσουν την ιδεολογία των ανθρώπων και να κάμψουν τις αντιστάσεις, αντιστάσεις που είναι συνώνυμες με τη λαϊκή πρωτοβουλία και τη λαϊκή δημιουργία. Ένα εξαιρετικά διαφοροποιημένο και εξειδικευμένο σύστημα μηχανισμών παραλαμβάνει εξ απαλών ονύχων τα άτομα ως μέλη των (άστικων) κομμάτων, των συνδικάτων (ταξικής συνεργασίας), της οικογένειας, ως πιστούς της Εκκλησίας, ως αναγνώστες του τύπου και των εκδόσεων, ως μαθητευόμενους του πολυσχιδέστατου εκπαιδευτικού κρατικού μηχανισμού. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους και ιδιαίτερα ο εκπαιδευτικός, που σήμερα κατέχει την κυρίαρχη θέση για την αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας, αποτελούν ένα πεδίο όπου διεξάγονται *σκληρότατοι ταξικοί αγώνες*. Η αντίδραση των κυριαρχούμενων τάξεων στο έσωτερικό των ιδεολογικών κρατικών μηχανισμών (δεν τίθεται πρόβλημα να *μπούμε μέσα* στους ιδεολογικούς μηχανισμούς, μέσα από τις «ρωγμές τους», σαν τους κλέφτες, κρατώντας τα κλεφτοφάναρα του «ρεαλισμού» μας: *είμαστε μέσα* σ' αυτούς είτε το θέλουμε είτε όχι. Παράδειγμα: δεν χρειάζεται να *είσχωρησει* κανείς μέσα από «ρωγμές» στον εκπαιδευτικό μηχανισμό· ούτως ή άλλως είμαστε υποκείμενά του, ως μαθητές, φοιτητές, εκπαιδευτικοί ή γονιοί) είναι η αντίσταση που προτάσσουν στις διάφορες μορφές της κυρίαρχης ιδεολογίας και της πρακτικής που απορρέει απ' αυτήν. Η αντίδραση αυτή είναι ένας αγώνας *άμυντικός και εστίομορφος*.

Αλλά, αν θα δεχόμασταν την άποψη ότι οι δυνατότητες αντίστασης στην κυρίαρχη ιδεολογία καθορίζονται μόνο από αντικειμενικούς παράγοντες (τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους) ή, διαφορετικά, αν θα δεχόμασταν ότι η μόνη και αποκλειστική δυνατότητα συνίσταται στην προβολή αντιστάσεων στο έσωτερικό των ιδεολογικών μηχανισμών, θα ήταν σαν να θεωρούσαμε ότι ο ιδεολογικός αγώνας μάγο ως άμυνα μπορεί να υπάρξει. Πόλεμος όμως μόνο με άμυνα δεν γίνεται ή μάλλον, όταν γίνεται με άμυντική

στρατηγική, χάνεται. Γιατί παιδεία και πολιτισμός που νομοθετείται, θεσμοθετείται, φορολογείται, χειραγωγείται, ιεραρχείται, επιδοτείται, χρηματοδοτείται, επιχορηγείται, μισθοδοτείται, συνταξιοδοτείται, οργανώνεται, πλαισιώνεται, αξιοποιείται, διασώζεται, φυλακίζεται, εξορίζεται, απολύεται, κυριαρχείται, ηγεμονεύεται, δικτατορεύεται, θα είναι μόνιμα ή παιδεία και ο πολιτισμός των κυρίαρχων τάξεων. Ξέρουμε. Οι φροντίδες των κρατικών ιδεολογικών μηχανισμών επί δεκαετίες ολόκληρες κανακεύουν αυτό που λέγεται επίσημη κουλτούρα, που τα μέγιστα συμβάλλει στην αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής και των κοινωνικό (καπιταλιστικό) καταμερισμό εργασίας. Η προβληματική μας λοιπόν δεν μπορεί να αυτοενοουχιστεί με μια άμυντική σύλληψη του ιδεολογικού ταξικού αγώνα.

Άλλωστε, η αυθόρμητη δράση των κοινωνικών κινημάτων μόνη της ξεπερνά τα όρια και τις προδιαγραφές των ιδεολογικών μηχανισμών, χωρίς κανείς άλλος, έξω από το βάρος των προβλημάτων, να αποφασίσει γι' αυτό. Και ξεπέραςμα δεν είναι τίποτε άλλο από την αυθόρμητη κριτική, που τότε προσβάλλει τα ίδια τα άστικά δημιουργήματα και «άξίες», τις αντιλήψεις, τις συμπεριφορές, τα έθιμα, τα ήθη, και άλλοτε προβάλλει δημιουργικά δικά της πρότυπα, δημιουργήματα ή ιδέες, έργα τέχνης και πολιτισμού. Αίφνης σε κάθε στιγμή θα συναντήσουμε τα σπέρματα ενός άλλου πολιτισμού, που συνήθως δεν προφταίνουν να γονιμοποιηθούν γιατί τα καίει ή λάβα της κυρίαρχης κουλτούρας και ιδεολογίας (λίγες φορές είδαμε μπροστά στα μάτια μας λαϊκά δημιουργήματα ή καλλιτεχνικά έργα να μετατρέπονται σε τερψιλαρύγια του άστισμού;...).

Τόσο τα επώνυμα έργα τέχνης και πολιτισμού όσο και η άενη ανώνυμη αντίσταση των ανθρώπων στην έκβαρβαρωτική επενέργεια της άστικής κουλτούρας, ενώ δεν μπορούν να ολοκληρωθούν και να καταργηθούν την άστική ιδεολογία και κουλτούρα στο πλαίσιο του άστικού καθεστώτος, αποτελούν ωστόσο τις εκ των ύψων ούκ άνευ προϋποθέσεις μελλοντικού λαϊκού πολιτισμού με έναν όρο: να συνδέονται με την επαγγελία του σοσιαλισμού. Η αυθόρμητη πολιτιστική δραστηριότητα των ανθρώπων γίνεται όραμα νέου πολιτισμού μόνο από τη στιγμή που, αρθρωμένη με την έπιστήμη του κοινωνικού, τη σοσιαλιστική ιδεολογία και την αυτόνομη οργάνωση της εργατικής τάξης, μετατρέπεται σε καθολικό κοινωνικό όραμα: όταν ξεπερνά τα όρια που θέτουν οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους, όταν αρχίζει να υπάρχει αυτόνομα και να μεταθέτει το πεδίο της σύγκρουσης στον σύνολο πολιτικο-ιδεολογικό χώρο, προσβάλλοντας το σύνολο των σχέσεων της άστικής κοινωνίας. Τότε είναι που διαγράφονται οι προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση του λαϊκού ηγεμονικού συγκροτήματος σε αντίθεση με το άστικό.

Οι προοδευτικές δυνάμεις και ιδιαίτερα οι φορείς της σοσιαλιστικής επαγγελίας παρεμβαίνουν στη μάχη αυτή, ή μάλλον είναι φορείς του σοσιαλισμού μόνο στο βαθμό που έχουν τη *δυνατότητα, την ικανότητα και τη βούληση* να καθοδηγήσουν τον αγώνα αυτό. Η παρέμβασή τους πρώτιστα συνίσταται στο να συνδεθεί το λαϊκό κίνημα —το εργατικό το πολιτιστικό, το φοιτητικό, το αγροτικό κ.λπ.— με τις ιδέες του σοσιαλισμού, με την ιδεολογία του μαρξισμού. Ναι, την

ιδεολογία του μαρξισμού, γιατί το μεγάλο στοίχημα που μόνιμα χάνεται στον τόπο μας είναι το αν και κατά πόσο θα συνδεθεί τό, μαχητικότερο κατά τα άλλα, λαϊκό κίνημα, και πρώτα απ' όλα το εργατικό, με το μαρξισμό, πράγμα καθόλου αυτονόητο.⁵ Στον τόπο μας η κριτική της άρχουσας κουλτούρας, η κριτική της άρχουσας ιδεολογίας, ή προσπάθεια αποδέσμευσης των λαϊκών στρωμάτων από τα δόγματα των ιδεολογικών μηχανισμών του (άστικού) κράτους έπαιρνε τη μορφή της κραυγαλέας συνθηματολογίας όταν δεν κατέφευγε στην άποσιώπηση. Σήμερα βρισκόμαστε ακριβώς στο ίδιο σημείο: μια άνακύκλωση που ξεκινά από την «επαναστατική» συνθηματολογία για να καταλήξει σε άποσιωπήσεις...

Διοικητική (κομματική) παρέμβαση και δικαίωμα στην κριτική

Τη συζήτηση στην οποία κατ' επανάληψη αναφέρθηκα, πολύ την απασχόλησε το ζήτημα της πολιτιστικής πολιτικής του κόμματος και τα μέσα που πρέπει να χρησιμοποιηθούν ώστε να αναπτυχθεί ή λαϊκή πρωτοβουλία και το σημερινό πολιτιστικό κίνημα στον τόπο μας. Προσωπικά δεν νομιμοποιούμαι να θίξω τα θέματα αυτά γιατί προϋποθέτουν άρμοδιότητες που δεν έχω: το ζήτημα της πολιτιστικής πολιτικής ενός κόμματος έμπιπτε στην άρμοδιότητα των μελών, των στελεχών και των οργανώσεών του. Όστόσο υπάρχει μια πλευρά που αφορά όχι μόνο όσους είναι κομματικά ένταγμένοι σε ένα συγκεκριμένο κόμμα της άριστερας αλλά όλους μας, δηλαδή όλους τους άριστερους με την ευρύτερη δυνατή άποδοχή του όρου. Πρόκειται για το ζήτημα της παρέμβασης στα πολιτιστικά θέματα.

Η βασική έγνοια των συζητητών στην εν λόγω συζήτηση ήταν να καταδικάσουν μια όντως στρεβλωτική άποπνικτική τακτική της Άριστερας που ήθελε διοικητικά να καθορίζει τα όρια και το είδος της καλλιτεχνικής και πολιτιστικής δημιουργίας. Και έτσι συνέθλιβε τη λαϊκή συνέργεια. Ο Τίτος Πατριός πολύ χαρακτηριστικά τονίζει: «Μολοντί δεν είμαστε έξουσία, μη ξεχνάμε ότι μια πλευρά της παρέμβασης έχει έξουσιαστικό χαρακτήρα ό όποιος σημάδεψε τό χώρο μας. Αυτά όλα που λέγαμε πιό πρίν, για τις παρεμβάσεις, τις λογοκρισίες και τις αυτολογοκρισίες είναι προσιωνιστικές μορφές κρατικών παρεμβάσεων οι όποίες όταν θά παίρναμε και μεις την έξουσία θά γίνονταν παγιωμένες μορφές κρατικής δραστηριότητας, όπως συμβαίνει σε διάφορες σοσιαλιστικές χώρες και σήμερα. (...) Αυτές οι παρεμβάσεις τείνουν τελικά στη δημιουργία κουλτούρας που άναπαράγει την κρατούσα ιδεολογία όχι πιά μίας κοινωνίας ή μίας άρχουσας τάξης αλλά και μικρότερων σχηματισμών, όπως ένα κόμμα, ένας κομματικός μηχανισμός, μια κομματική ήγεσία». Με τα λόγια αυτά ό Πατριός υπενθύμιζε και στηλίτευε δίκαια μια άπαράδεκτη τακτική που όντως τραυμάτισε τό άριστερό κίνημα στον τομέα της κουλτούρας και του στοχασμού. Όστόσο τό να μάχεσαι σήμερα για να αφιεθούν οι δημιουργοί ελεύθεροι στο έργο τους μοιάζει, θεωρητικά τουλάχιστον, σά να

5. Το θέμα αυτό ανακίνησε και ό Άρ. Μπαλτάς (βλ. Πολίτης, τεύχ. 3-4, «Μιά πρόκληση, ή πρόσκληση»), ύπογραμμίζοντας ταυτόχρονα τό ρόλο που θά πρέπει να παίξουν οι προοδευτικοί διανοούμενοι στη χώρα μας: να συνδέσουν τό μαρξισμό με τό εργατικό κίνημα, και ιδιαίτερα με τό κίνημα του σημερινού βιομηχανικού προλεταριάτου.

υπερασπίζεσαι ένα αυτονόητο. Οι τραγικοί άγώνες στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα και στον τόπο μας, και ιδιαίτερα ή κατάρευση του σταλινικού μύθου, απέδωσαν στους δημιουργούς της Άριστερας τα πολιτικά (και δημιουργικά) δικαιώματά τους που επί χρόνια τους είχε αφαιρέσει ή πολιτική του κόμματός τους. Και αυτό είναι σημαντικό.

Αυτή είναι ή μια πλευρά των πραγμάτων. Φοβάμαι όμως ότι γίνεται μια διπλή μετατόπιση. Από τη μια μεριά, στο όνομα της ελεύθερης δημιουργίας —που σίγουρα πρέπει να είναι ελεύθερη— ή μη παρέμβαση νοείται, και κυρίως άσκειται, ως μη κριτική. Μη κριτική σημαίνει, πολύ απλά, θάνατο της κριτικής σκέψης, δηλαδή θάνατο της σκέψης. Άρνούμενοι τα διοικητικά και πληβειακά μέσα καταλήξαμε στην άρνηση της κριτικής ένγένης. Άλλά όταν ή κριτική πεθαίνει στο χώρο της Άριστερας, πεθαίνει γενικά. Παύει να υπάρχει όχι μόνο άπέναντι στον έαυτό της ως αυτοκριτική και αυτογνωσία αλλά και άπέναντι στην άστική ιδεολογία, σκέψη και πολιτική. Άπ' αυτή την άποψη ή σημερινή κατάσταση είναι άδυστηρά χαρακτηριστική. Κριτική δεν υπάρχει: οι άριστεροι έχουν εγκαταλείψει τη συνήθεια της κριτικής. Σίγουρα γενικεύω, αλλά ή κατάσταση είναι περίπου αυτή.

Η δεύτερη πλευρά της μετατόπισης την όποία ήδη υπαινίχθηκα είναι ότι, στο όνομα της μη παρέμβασης και διακατεχόμενοι κατά κάποιον τρόπο από ένα είδος ένοχής που προέρχεται από την άνάμνηση των άνομημάτων της σταλινικής περιόδου, καταλήγουμε πρακτικά στο να υιοθετούμε άπέναντι στην ιδεολογία και τα πολιτιστικά πρότυπα της άστικής τάξης μια στάση μη κριτική (μη παρέμβαση).

Υπάρχει, μ' άλλα λόγια, ένα είδος εγκατάλειψης του ιδεολογικού άγώνα του μόνου που, στις σημερινές συνθήκες, θά δικαίωσε και θά ενδυνάμωνε τη σοσιαλιστική έπαγγελία, θά την άποσπούσε από τό χώρο των άνέξοδων διακηρύξεων και θά τη μετασώωνε σε καθημερινή πραγματικότητα στην όποία ό καθένας θά μπορούσε κάτι να κάνει: δηλαδή να τον αφορά προσωπικά. Η ένστασή μου, λοιπόν, δεν σχετίζεται με σκόπιμες έπιφυλάξεις που θά χάλκευαν δεσμά για τό μέλλον. Άλλά όταν ό Τ. Πατριός θεωρεί θεμιτές και χρήσιμες μόνο τις παρεμβάσεις που «θά τείνουν προς την κατάργηση κάθε παρέμβασης», αυτό δεν σημαίνει επίσης ότι επιβάλλεται μόνο έκείνη ή κριτική που θά τείνει στην κατάργηση κάθε κριτικής, άφου κάθε κριτική είναι παρέμβαση και κάθε παρέμβαση είναι κριτική;

Σκοπός μου, όπως είπα και στην αρχή, δεν είναι να προτείνω λύσεις για τό πολιτιστικό πρόβλημα. Σκέφτομαι μόνο ότι ή συζήτηση, ό διάλογος, όπως και ή άφύπνιση της λαϊκής πρωτοβουλίας, έχουν έναν προκαταρκτικό όρο: την άποενοχοποίηση της κριτικής, την κατάκτηση του δικαιώματος στην κριτική. Στο μισοσκόταδο των μπουάτ, στην όγλοβοή των γηπέδων και τη ρουτίνα των έκπολιτιστικών συλλόγων δύσκολα ξεπερνιούνται τα προβλήματα που μās κληροδότησε ή παραμορφωτική πρακτική δεκαετιών. Μην ξεχνάμε ότι τό δικαίωμα του λαού στην κουλτούρα είναι ταυτόχρονα και ύποχρέωση για άγώνα: άγώνα εναντίον της άστικής (μικροαστικής) βαρβαρότητας και βαρβαρίας. Άπό έκεί άρχίζουν να φαίνονται οι δρόμοι που όδηγούν «στο σημείο που ό άνθρωπος συμπαροσάτης γίνεται του ανθρώπου».

ΕΡΓΑΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΟΛΩΝΙΑ

Πρὸς τὸν πολίτη Ἐντβαρντ Γκιέρεκ,
Πρῶτο Γραμματέα τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς
τοῦ Ἐνοποιημένου Πολωνικοῦ Ἐργατικοῦ Κόμματος (ΕΠΕΚ)
Βαρσοβία, ὁδὸς Νόβυ-Σβιάτ 6.

Ἀποστολεύς:
Κάρολ Μοτζελέφκι,
ὁδὸς Σβιετοκροϊσκα 30112

Βαρσοβία, 8.11.76

Πολίτη Πρῶτε Γραμματέα,

Στὸ πλαίσιο τῶν διακηρύξεών σας σχετικά μετὴν ἀνάγκη γιὰ ἕναν ἐθνικῆς κλίμακας διάλογο, στὸν ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ μετασχεῖ ὁ κάθε Πολωνός, καὶ ὅπου ἡ ἀποψη πού θὰ ἐκφράσει ὁ κάθε πολίτης ἔχει τὴν ἀξία της, παίρνω τὸ θάρρος νὰ συμβάλλω κι ἐγὼ σ' αὐτὴ τὴ συζήτηση, καὶ νὰ κοινοποιήσω τὴ γνώμη μου ὅσον ἀφορᾶ τὰ ὑψιστῆς σημασίας γιὰ τὸ μέλλον τῆς χώρας ἡμᾶς ζητήματα. Πρόκειται γιὰ τὸ στοιχειῶδες καθήκον μου ὡς πολίτη: κανένας δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ σιωπᾷ, ἂν ἀναμετρήσει τὴ σημασία τῆς πολιτικῆς κρίσης πού διαδέχθηκε τὰ γεγονότα τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1976.

Ἡ κρατικὴ πολιτικὴ μετὰ ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1970 ὑπῆρξε ἀπόρροια τοῦ γεγονότος ὅτι δόθηκε προσοχὴ στὸν δικαιολογημένο χαρακτήρα τῶν ἐργατικῶν διαμαρτυριῶν· καὶ τὴν ἐπιβεβαίωση γι' αὐτὸ τὴ βρῖσκει κανεὶς στὸν βαρυσήμαντο λόγο σας τῆς 20ῆς Δεκεμβρίου τοῦ 1970.¹ Τοὺς ἐπόμενους μῆνες ἡ πολιτικὴ αὐτὴ πῆρε ὑπόψη της τὰ αἰτήματα τοῦ ἐργατικοῦ κόσμου: κάνατε ἕνα ἀκόμη βῆμα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση στὶς 24 Ἰανουαρίου τοῦ 1971, ὅταν πῆγατε νὰ δεῖτε τοὺς ἐργάτες

1 (Σ.τ.Μ.) Ἡ ἀνοδος τῶν τιμῶν γιὰ τὰ εἶδη διατροφῆς τὴν 13.12.70 ἀποτελέσει τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὸ ἀπεργιακὸ κύμα πού σάρωσε τὴν περιοχὴ τῶν βιομηχανικῶν κέντρων Στετίνο, Ντάντσιγγκ και Γκντίνγκεν. Οἱ ὁδομαχίες καὶ οἱ αἱματηρῆς συγκρούσεις τῆς ἐπόμενης βδομάδας (μόνο στὸ Στετίνο οἱ νεκροὶ ὑπολογίζονται σὲ 100) ἀνάμεσα στοὺς ἀπεργούς καὶ τὴν πολιτοφυλακὴ ὁδήγησαν σὲ κυβερνητικὸ ἀνασχηματισμὸ καὶ στὴν πτώση τοῦ Γκομούλκα, στὶς 20 Δεκεμβρίου, ἀπὸ τὴ θέση τοῦ πρῶτου γραμματέα τοῦ ΕΠΕΚ. Ὁ ἀντικαταστάτης τοῦ Ἐντβαρντ Γκιέρεκ, μετὴν εὐκαιρία τῆς ἀνάληψης τῶν καθηκόντων του, ἐκφώνησε τὸ λόγο πού ἀναφέρει ὁ Μοτζελέφκι. Οἱ ταραχές καὶ οἱ ἀπεργίες ξανάρχισαν τὶς ἀρχὲς τοῦ Ἰανουαρίου.

Ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὸ περιοδικὸ
«Politique Hebdo» τῆς 6.12.76

ἐκτεταμένα ἀποσπάσματα

ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴ ἐπιστολὴ

τοῦ Κάρολ Μοτζελέφκι

πρὸς τὸν Ἐντβαρντ Γκιέρεκ.

Ὁ ἐπιστολογράφος ἔχει φυλακιστεῖ
δύο φορές, καὶ ἔχει συνολικὰ ἐκτίσει
ποινὴ ἔξι ἐτῶν: πρώτη φορὰ πιάστηκε
τὸ 1965, μαζί μετὸν Γιάσεκ Κούρον,
ἐξαιτίας τῆς «Ἀνοιχτῆς Ἐπιστολῆς
πρὸς τὸ Πολωνικὸ Ἐργατικὸ Κόμμα»

(Ἐξάντας, 1975),

καὶ ξαναφυλακίστηκε μετὰ τὶς

φοιτητικῆς ταραχὲς

τοῦ Μαρτίου τοῦ 1968.

Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ

ἀποτελεῖ διαφωτιστικὴ περιγραφή

τῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ

στὴ σημερινὴ Πολωνία.

των ναυπηγείων Βάρσκι². Κατάληξη εκείνης της συζήτησης με τους αντιπροσώπους των άπεργών ήταν μια κοινή συμφωνία, ενώ μια άλλη συμφωνία επισφράγισε τις διαπραγματεύσεις με τους άπεσταλμένους των εργατών από τα ναυπηγεία του Ντάντινγκ. Τέλος, τρεις βδομάδες αργότερα, και σύμφωνα με τα αιτήματα των εργατών που άπεργοῦσαν στις βιομηχανίες ύφαντουργίας του Λότζ, ανακλήθηκε η αύξηση που είχε επιβληθεί στις τιμές των ειδών διατροφής. Θά 'πρεπε επίσης να ύπενθυμίσουμε και την άπόφαση — άρχές '72— να άποσυρθεί τὸ σχέδιο του κώδικα εργασιών που τόσες ζωηρές αντιδράσεις είχε προκαλέσει στους εργατικούς κύκλους.

Τὸ δικαίωμα της άπεργίας στη χώρα μας δὲν άποτελεῖ αντικείμενο νομοθετικής ρύθμισης. Ἡ πολιτική που εφαρμόστηκε από τὸν Δεκέμβριο, παρόλο που δὲν τροποποίησε αὐτή την κατάσταση, χαρακτηρίζεται από μια βαρύνουσα καινοτομία: οἱ νέες άρχές υἰοθέτησαν μια πιὸ ρεαλιστική στάση άπέναντι στις «στάσεις εργασίας». Στὸ διάστημα μεταξύ Ἰανουαρίου 1971 και Ἰουνίου 1976 οἱ άρχές αντιμετώπισαν τις άπεργίες ἢ τις άπειλές για άπεργία σὰν ένδειξεις κοινωνικών έντάσεων που θά 'πρεπε να διαλυθοῦν με την αναθεώρηση των άστοχων αποφάσεων, και ὄχι να καταπινοῦν διὰ της βίας. Σ' αὐτὴν άκριβῶς τὴ στάση άπέναντι στις διεκδικήσεις των εργατῶν έντοπίζεται και τὸ βασικὸ στοιχείο της κρατικής πολιτικής που έντακτώθηκε μετὰ από τὸ 1970. Μήπως ὅμως αὐτὴ ἢ πηγή της καινούριας στρατηγικής για την ανάπτυξη της χώρας δὲν ὑπῆρξε ταυτόχρονα και ἢ πηγή των άποτυχιών της;

Ὅπως και νά 'χει τὸ πράγμα, τὰ γεγονότα του Δεκέμβριου του '70 ἔδειξαν άπτά πῶς τὸ να αντιμετώπιζον οἱ άρχές αὐταρχικά τις ανάγκες και τις διεκδικήσεις των εργαζομένων άποτελεῖ πραγματική αὐτοκτονία, και ὁδηγεῖ κατευθείαν σὲ καταστροφή. Ταυτόχρονα, ὅμως, τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔδωσαν στὸ κοινωνικὸ σύνολο —και κυρίως στη βιομηχανική εργατική τάξη— τὴν άμετάκλητη πιὰ αἴσθηση της δυνάμει του. Ὁ άπλὸς κοινὸς νοῦς ὑπαγόρευε λοιπὸν τὴν εγκατάλειψη του δόγματος που διατείνεται πῶς «στὸ σοσιαλισμὸ ἢ άπεργία δὲν ἔχει θέση».

Ἡ υἰοθέτηση, από μεριάς των άρχῶν που ανέλαβαν μετὰ τὸν Δεκέμβριο του '70, μιὰς τέτοιας στάσης ἔδωσε τὴ δυνατότητα να άποδράσει ἢ χώρα από τὴν κρίση, καθῶς ἢ κοινωνικοοικονομική πολιτική και ὁ τρόπος άσκησης της ἔξουσίας προσαρμόστηκαν στὸς μετασχηματισμοὺς που ὑφίσταται ἢ κοινωνική πραγματικότητα στη σύγχρονη Πολωνία. Ἐπρόκειτο ὅμως —δυστυχῶς— για προσαρμογὴ άτελή που, κατὰ συνέπεια, δὲν ἔμελλε να ἐπιβιώσει για πολὺ. Οἱ καινούριες άρχές δὲν ἦταν σὲ θέση να εἰσαγάγουν, στη θέση της χειραγώγησης, του καταναγκασμοῦ και της ταπεινώσεως, δημοκρατικούς μηχανισμοὺς κοινωνικής ένσωμάτωσης που να στηρίζονται στη συνεχή συμμετοχή των εργαζομένων στη λήψη των σοβαρῶν αποφάσεων. Τὰ ἡμίμετρα κατέληξαν ἔτσι σὲ άποτυχία.

Χαμένη εὐκαιρία

Εἶναι πιθανὸ, από οικονομική σκοπιά, ἢ αύξηση των τιμῶν να ἦταν αναγκαία ἢδη από τὸ 1974. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἢ αύξηση συγκρατήθηκε ἐπὶ δύο ὀλόκληρα χρόνια, για τὸ λόγο ὅτι ἢ

2 (Σ.τ.Μ.) Τὸ ναυπηγεῖο «Άντολφ Βάρσκι» εἶναι ἓνα από τὰ τέσσερα μεγάλα ναυπηγεία της χώρας και βρίσκεται στὸ Στετίνο. Οἱ εργάτες του ναυπηγείου αὐτοῦ άπέργησαν για δεύτερη φορά στις 19.1.71 και άπαίτησαν από τις άρχές να τοὺς ἐπισκεφθοῦν στην ἐπιχείρηση για να συζητήσουν τὰ αιτήματά τους. Ἡ συνάντηση με τοὺς αντιπροσώπους των εργατῶν, στην ὁποία πῆραν μέρος ὁ Γκιέρεκ, πρῶτος γραμματέας της ΚΕ, ὁ πρωθυπουργὸς Πιότρ Γιαρόσεβιτς, ὁ βουλευτὴς Στετίνου και ὕπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης Γιαρουτσέλοκι, ὁ ὕπουργὸς Ἐσωτερικῶν Σλάχτσιτς, ὁ ὕπουργὸς Βιομηχανίας Κάμι και ἄλλοι ἐπίσημοι, μαγνητοφωνήθηκε και πέρασε στὸ ἔξωτερικό. Ἐχομε ὑπόψη μας τρεῖς ἐκδόσεις αὐτοῦ του σπάνιου και ἰδιαίτερα ἔνδιαφέροντος ντοκουμέντου: *Face aux grevistas de Szczecin*, Παρίσι 1972, *Rote Fahnen über Polen*, Trikont Verlag, 1972, και *Gierek e gli operai Polacchi*, La nuova Italia, 1973.

Αἰτήματα των άπεργῶν του ναυπηγείου Βάρσκι (24.1.71)

Σημεῖο 1: Ἀπαιτοῦμε να ἐπανεέλθουν οἱ τιμές των ειδῶν διατροφῆς στὰ ἐπίπεδα της 12ης Δεκεμβρίου 1970.

Σημεῖο 2: Σύμφωνα με τὴ θέληση του προσωπικοῦ του εργοστασίου, που ἔκφράστηκε σὲ ὅλες τις ανοιχτές συνελεύσεις των εργατῶν, απαιτοῦμε τὴν άμεση και νόμιμη διεξαγωγή ἐκλογῶν για τὰ ὄργανα των συνδικάτων, των εργατικῶν συμβουλίων, καθῶς και —σύμφωνα με τὴν ἐπιθυμία της πλειοψηφίας των κομματικῶν μελῶν— δημοκρατικές ἐκλογές στις ὁργανώσεις του Κόμματος και της νεολαίας, σὲ ἐπίπεδο τμήματος και ἐπιχείρησης. Ἀπαιτοῦμε τὴν ἐγγύηση ὅτι οἱ ἐπικεφαλῆς των νομαρχιακῶν ἐπιτροπῶν, στις ὁποῖες ὑπάγονται οἱ παραπάνω ὁργανώσεις, θά άποδεχθοῦν αὐτὸ τὸ σημεῖο, με προθεσμίες που μένει να καθοριστοῦν ἐπακριβῶς.

Σημεῖο 3: Ἀπαιτοῦμε τὴν ἐξασφάλιση ὅτι οἱ άπεργοἱ θά πληρωθοῦν για τὸ διάστημα της άπεργίας.

Σημεῖο 4: Ἀπαιτοῦμε από τὴ διεύθυνση της ἐπιχείρησης και τὰ κρατικά ὄργανα να ἐγγυηθοῦν σὲ ἐκείνους που πῆραν μέρος στην άπεργία και στὰ μέλη της άπεργιακῆς ἐπιτροπῆς, ὅτι δὲν πρόκειται να ἔχουν συνέπειες, και να τοὺς ἐξασφαλισθεῖ ἀπόλυτη προσωπική ασφάλεια στὸ χώρο της ἐπιχείρησης καθῶς και στην πόλη.

Σημεῖο 5: Ἀπαιτοῦμε τὴν ἐπίσκεψη του πρώτου γραμματέα της ΚΕ του ΕΠΕΚ, συντρόφου Γκιέρεκ, μαζί με τὸν πρωθυπουργὸ Πιότρ Γιαρόσεβιτς στὸ ναυπηγεῖο «Άντολφ Βάρσκι», ὥστε να ἀρχίσει άμεσος και ἐκτενὴς διάλογος με τοὺς αντιπροσώπους των εργατῶν, δηλαδὴ τὴν άπεργιακὴ ἐπιτροπὴ.

Σημεῖο 6: Ἀπαιτοῦμε ἐντιμὴ δημόσια ἐνημέρωση για τὴν πολιτική και οικονομική κατάσταση του ναυπηγείου και της χώρας, και ἐπανάρθωση των ὑποχρεώσεων παραγωγικότητας που ανέλαβε ἢ ἐπιχείρηση στις 11 Ἰανουαρίου 1971.

Σημεῖο 7: Ἡ ἐπανάρθωση πρέπει να γίνεῖ από τὰ ἴδια μέσα μαζικής ἐνημέρωσης που εἶχαν τότε διαθέσει ἐκείνη τὴν εἶδηση.

Αὐτὸ πρέπει να γίνεῖ ὡς τις 25 του μηνός.

κυβέρνηση φοβόταν τις εργατικές διαμαρτυρίες, και διότι παράλληλα δεν διέθετε κάποιον δημοκρατικό μηχανισμό που θα επέτρεπε, με τη συζήτηση, να εξασφαλιστεί η συνέργειά του στο κυβερνητικό πρόγραμμα. Η αναβολή αυτή συνεπέφερε ένα σοβαρό πληθωριστικό φαινόμενο το οποίο, αν λάβουμε υπόψη τη χρέωση της χώρας μας στο εξωτερικό και τις άποτυχίες μας στην αγροτική οικονομία, αναγκαία θα οδηγούσε —και πράγματι οδήγησε— σε μία μοιραία άνατροπή της ισορροπίας της αγοράς. Η τρέχουσα οικονομική κρίση προέρχεται από την πολιτική κρίση, γέννημα κι αυτή η ίδια των εσωτερικών αντιφάσεων και των όριων της κυβερνητικής πολιτικής από τον Δεκέμβριο του '70 και δώθε.

Η ανάκληση της αύξησης των τιμών στις 25 Ιουνίου του 1976³ αποτέλεσε άναγνώριση ενός πολιτικού σφάλματος, όχι όμως και ήττα. Η απόφαση αυτή άλλωστε ήταν και η μοναδική δυνατή διέξοδος. Ο πληθυσμός, αντιμετώπιζοντας αυτό το μέτρο σαν επιτυχία των εργαζομένων, το υποδέχτηκε με εύλογη χαρά, όχι όμως και χωρίς κάποιο αίσθημα σεβασμού για την τόλμη και την καλή θέληση των αρχών. Οι μονάδες μάλιστα των εργοστασίων που άπεργούσαν αυθόρμητα έκαναν γνωστή τη διάθεσή τους να δουλέψουν ακόμη και τις Κυριακές για να αντισταθμίσουν τις απώλειες. Η ατμόσφαιρα, όμως, στην οποία θα ήταν δυνατό να εγκαινιαστεί εκ νέου ο διάλογος, και να αναζητήσουμε, στη βάση των δικών σας άκριβως εξαγγελιών, μία λύση άποδεκτή από τους εργαζομένους, βαθμιαία εξέλιπε, για να μεταβληθεί κατόπιν ριζικά. Στις συνθήκες άποδιοργάνωσης της έξουσίας βρέθηκε τελικά ένας κεντρικός μηχανισμός άρκετά τυφλός και, παράλληλα, άρκετά δραστήσιμος, ώστε να άσκηθεί μαζικός καταναγκασμός και να διευκολυνθούν κατασταλτικές δραστηριότητες, ενώ η σύγκρουση είχε ήδη έκτονωθεί. Τα μέτρα που έθεσε σε εφαρμογή αυτός ο μηχανισμός ώθησαν τη χώρα στη σημερινή επικίνδυνη κατάσταση της χρόνιας πολιτικής κρίσης, και βάθυναν το χάσμα που χωρίζει την έξουσία από τον πληθυσμό.

Βέβαια, κατά τις επίσημες συγκεντρώσεις που έγιναν μετά τις 25 Ιουνίου στα στάδια των διαφόρων πόλεων, η κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθειες να δώσει την εντύπωση ότι ο πληθυσμός άπαιτούσε την άπιστροφή στο προηγούμενο επίπεδο των τιμών, και ότι καταδίκασε τις άπεργίες και τις διαδηλώσεις. Στην πραγματικότητα όμως, όλος ο κόσμος, στο δρόμο, στα λεωφορεία, ξεσκέπασε αυτό το σκηνοθέτημα που δεν κατάφερε να ξεγελάσει κανέναν.

Μάταια καταναγκαστικά μέτρα

Στην πραγματικότητα λοιπόν η ένταση ανέβηκε εκ νέου γιατί ο κόσμος θεώρησε προσβολή σε βάρος των εργαζομένων τους λόγους που άκούστηκαν ψηλά από τις εξέδρες, τις ίδιες εκείνες εξέδρες του Ιουνίου του 1956 και του Δεκεμβρίου του 1970, όταν οι άπεργοι είχαν εξομοιωθεί με τεντυμπόδες. Η άντεργατική προπαγάνδα βέβαια κάποτε σταμάτησε· όμως, μετά από το λόγο σας στο Κατοβίτσε —λόγο που όλοι περίμεναν τόσο

3. (Σ.τ.Μ.) Η κυβέρνηση έπεξεργαζόταν επί ένα χρόνο νομοσχέδιο σχετικό με τις αυξήσεις των τιμών στα είδη διατροφής πρώτης άνάγκης, όπως το βούτυρο, τα χορταρικά, η ζάχαρη και το κρέας (αύξηση 50%). Τα μέτρα, που επρόκειτο να τεθούν σε εφαρμογή στις 28 Ιουνίου, και πρόβλεπαν ταυτόχρονα μικρές αυξήσεις των μισθών, άνακοινώθηκαν την Πέμπτη 24.6.76. Το άλλο πρωί οι τεράστιες ουρές στα μαγαζιά και η γενική άναταραχή συνοδεύτηκαν από άπεργιακό κύμα που απλώθηκε από την εργατική ζώνη της πρωτεύουσας ως τα άλλα βιομηχανικά κέντρα, και είχε επίκεντρο το εργοστάσιο τρακτέρ του Ούρσου, κοντά στη Βαρσοβία, και το Ράντομ (2 νεκροί). Πριν περάσουν δώδεκα ώρες, ο Γιαρόσεβιτς άπευθύνθηκε διαλλακτικός στο λαό —λέγοντας ότι το νομοθετικό διάταγμα έδωσε άφορμή «σε πλήθος από τροπολογίες και προτάσεις» εκ μέρους της εργατικής τάξης— και άπέσυρε το νομοσχέδιο, για «συμπληρωματική μελέτη». Την άλλη μέρα όμως οργανώθηκαν στα στάδια οι συγκεντρώσεις για την ύποσθήξη της κυβέρνησης που άναφέρει ο Μοτζίελέφσκι, και οι άπεργοι του Ούρσου και του Ράντομ κατηγορήθηκαν για βανδαλισμούς. Βλέπε σχετικά Κ.Σ. Καρόι, «Οι εργάτες έγιναν πρωταγωνιστές της πολιτικής», Βήμα, 9.6.76.

Σημείο 8: Άπαιτούμε να άσκηθεί δίωξη εναντίον εκείνων που είναι υπεύθυνοι για τη μεταφορά στα μέσα μαζικής ενημέρωσης των ειδήσεων για τις ύποχρεώσεις της άπιχείρησης την 11η Ιανουαρίου 1971.

Σημείο 9: Άπαιτούμε να δημοσιευτούν τα αίτήματά μας

στον τοπικό τύπο ως τις 25 του μηνός.

Σημείο 10: Άπαιτούμε από τις ήγεσίες της νομαρχιακής άπιτροπής του Κόμματος και του νομαρχιακού κλάδου του συνδικάτου, καθώς και από τη διεύθυνση της άπιχείρησης, να εξασφαλίσουν στην «εργατική άπιτροπή» της άπεργιακής άπιτροπής τη δυνατότητα λειτουργίας στο συμβούλιο της άπιχείρησης και το συμβούλιο των εργατών, ως τη νόμιμη έκλογή αυτών των οργάνων,

για την όποια μιλήσαμε στο δεύτερο σημείο.

Σημείο 11: Η δυνατότητα λειτουργίας για τα μέλη της εργατικής άπιτροπής προϋποθέτει πάνω άπ' όλα:

α) την άγγύηση της προσωπικής άσφάλειας στο χώρο της άπιχείρησης και στην πόλη·

β) άποκλειστικό έλεγχο στο ραδιοφωνικό σταθμό της άπιχείρησης και, άνάλογα, έλεγχο εκείνων που είναι υπεύθυνοι για την τεχνική συντήρηση·

γ) έλευθερία κινήσεων για τα μέλη της άπιτροπής, ώστε να μπορούν να επιβλέπουν την ύλοποίηση των αιτημάτων του σημείου 2.

Άπαιτούμε από τα σώματα άσφαλείας

να πάψουν άμέσως

να παρενοχλούν, να τρομοκρατούν

και να συλλαμβάνουν τους εργάτες που άπεργήσανε.

Η άπεργία δεν άποτελεί έγκλημα,

άφου πουθενά δεν είδαμε άπαγόρευση.

άνυπόμονα και πού, σε άλλη συγκυρία, θα άρκοῦσε ίσως για να κατευνάσει τὰ πνεύματα— ή καταπίεση συνεχίστηκε: οί «πειθαρχικές άπολύσεις» χρησιμοποιήθηκαν για τόν κολασμό και άπλης άκόμη συμμετοχής σε άπεργία· τὸ ίδιο μάλιστα έγινε και στο Μπρεσλάου, λχ., όπου οί διαμαρτυρίες του Ιουνίου κύλησαν ήρεμα, και οί εργάτες δέν επιδίωξαν νά εγκαταλείψουν τὰ εργοστάσια και νά βγούν στο δρόμο.

Έκείνο πάντως πού βαραινεί περισσότερο στη σημερινή κατάσταση είναι τὰ μέτρα καταναγκασμού πού εφαρμόστηκαν σε βάρος των εργατών των εργοστασίων στο Ράντομ και τὸ Ούρσου. Τὰ γεγονότα μαθεύτηκαν χάρη στις ανακοινώσεις της Έπιτροπής για την Ύπεράσπιση των εργατών, και ὁ διεθνής αντίκτυπος τους έχει τόσο βάρος, πού δέν μās επιτρέπεται νά θεωροῦμε έσωτερική αποκλειστικά ὑπόθεση τὰ πλήγματα πού δέχεται ή νομιμότητα, πλήγματα μάλιστα πού πανηγυρικά είχαν καταδικαστεί, και εδώ ὅσο και άλλου, την περίοδο 1953-56. Η Πολωνία αποτελεί μέλος της παγκόσμιας κοινότητας· ὑπόγραψε μαζί με άλλες χώρες τή συμφωνία του Έλσίνκι: αυτά πού συνέβηκαν στο Ράντομ και τὸ Ούρσουσ θέτουν έν άμφιβόλω τή φρεγγυότητα αυτών των δεσμεύσεων.

Η Πολωνία όμως, επιπλέον, συνδέεται και με τὸ παγκόσμιο κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα, ένα κίνημα πού άποδίδει ζωτική σημασία στις έγγνήσεις ότι οί σταλινικές μέθοδοι δέν θά αναβιώσουν πλέον, και πού διακηρύσσει την άρχή της διεθνούς εργατικής άλληλεγγύης. Αυτός είναι και ὁ λόγος πού οί πρώτες ανακοινώσεις από τις γραμμές της παγκόσμιας κοινής γνώμης πού αναλαμβάνουν την υπεράσπιση των Πολωνών εργατών είναι έργο του Ίταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, του κεντρικού συνδικαλιστικού φορέα της Ίταλίας CGIL πού καθοδηγείται από τους κομμουνιστές και τους σοσιαλιστές, και από ανθρώπους, ὅπως ὁ Γκύντερ Γκράς και ὁ Χάινριχ Μπέλ, πού δέν είναι έχθροί, αλλά δοκιμασμένοι φίλοι της χώρας μας. Έκείνοι πού άμαυρώνουν την καλή φήμη της Πολωνίας είναι άκριβώς ὅσοι παραβιάζουν τή νομιμότητα, και ὄχι ὅσοι καταγγέλλουν αυτές τις δραστηριότητες για νά τις καταπολεμήσουν και νά προλάβουν την εξάπλωσή τους.

Παραλυμένη έξουσία

Έάν οί θεράποντες των κατασταλτικών μεθόδων και των «παραδειγματικών καταδικών» πού εκδίδονται κατά παράβαση του νόμου σκόπευαν με την «έπίδειξη δυνάμεως» τους νά άποδώσουν στην έξουσία τὸ χαμένο κύρος της, τὸ πραγματικό αποτέλεσμα είναι άκριβώς αντίθετο του επιθυμητού: ή πολιτική της βίας στην πραγματικότητα συνέτριψε την εικόνα της «καλής θέλησης» και της «σωφροσύνης» πού είχε παρουσιάζει τὸ καθεστώς όταν άκύρωνε τις αυξήσεις των τιμών. Στην επίδειξη δυνάμεως διακρίνει κανείς σήμερα μιὰ έκρηξη άνίσχυρης ὀργής, αλλά και την αναδρομική εκδίκηση εκείνων πού δέν είχαν κατορθώσει νά επιβάλλουν τις αποφάσεις τους. Όριστικά πιά, ή πρακτική καταναγκασμού από τὸν Ιούνιο και έπειτα έπληξε, και συνεχίζει νά πλήττει, τὸ γόητρο του καθεστώτος, του Κόμματος και της ήγεσίας του. Οί μνημες της τρομοκρατίας από την κατοχή και τή σταλινική περίοδο επιβιώνουν εδώ σ' έμάς πολὺ ζωντανές, και ὡς εκ τούτου τὸ έθνος μας οὔτε θά αντιμεταπίσει με επιείκεια οὔτε θά συγχωρέσει εκείνους πού καταφεύγουν στη βία· τὸ ίδιο ισχύει και για τὰ δικαστήρια πού παραβιάζουν τὸ νόμο.

Τὸν καιρὸ των συσκέψεών σας με τὰ στελέχη του ΕΠΕΚ στο Κατοβίτσε, με τους γραμματεῖς των ὀργανώσεων του Κόμματος στις μεγάλες επιχειρήσεις και με τὰ στελέχη του ΕΠΕΚ στην έπιχείρηση του Μιέλτσε, είχατε προτείνει, για άλλη μιὰ φορά, νά ξεκινήσει ένας διάλογος και εὔρείας κλίμακας ανταλλαγές γνώμης με τὸν πληθυσμό. Οί ὅποιες λύσεις πού θά εντάσσονταν στο πνεῦμα αυτό θά είχαν άναμφισβήτητα πραγματικές πιθανό-

[Άποσπάσματα από τή συνομιλία άπεργών-έπισήμων στο ναυπηγείο Βάρσκι στις 24.1.71]

Γκιέρεκ: Έκείνο πού ζητάτε δέν είναι τόσο ή ενημέρωση για την πολιτική και την οικονομική κατάσταση της χώρας, ὅσο για εκείνα πού συμβαίνουν στην έπιχείρηση και την πόλη. Έμεις είμαστε ὑπέρ της ενημέρωσης, ταυτόχρονα όμως, σύντροφοι, δέν νομίζουμε ότι πρέπει νά ενημερώνει κανείς για πράγματα πού θά ήθελε με κάθε τρόπο νά τὰ κρατήσει μυστικά. Ύπάρχουν, ξερέτε, ὀρισμένα ὄρια πού πρέπει νά γίνουν σεβαστά! Δέν θέλω μ' αυτό νά πῶ ότι ή ποσότητα των πληροφοριών δέν θά αυξηθεί. Μην απαιτείτε όμως —έτσι δέν είναι;— μιὰ δημοκρατία για, ὅπως λένε, ὄλους! Και για τους φίλους και για τους έχθρούς! Τέτοια δημοκρατία μη ζητάτε! Θα δίνουμε πληροφορίες για ὅ,τι άφορά τους ανθρώπους, ὅς πούμε τή ζωή σας και λοιπά, αυτά όμως πού ενδιαφέρουν τους έχθρούς μας δέν πρόκειται νά τὰ γνωστοποιήσουμε.

Άντιπρόσωπος: ...Τελος πάντων, δέν θά καθαδίσουμε για τους αριθμούς, άφου έτσι κι άλλως ήταν περισσότεροι. Γιατί έχει ὅπου σφυρίζουν σφαίρες, ὑπάρχουν και πώματα.

Τὸ δυσάρεστο όμως είναι ότι τις σφαίρες αυτές πού ρίχτηκαν εναντίον μας τις άγοράσαμε εμείς οί ίδιοι με τὸν ιδρώτα μας! Πῶς συμβαίνει αυτό, ή εργατική τάξη νά στρέφεται ένάντια στην εργατική τάξη; Πῶς μπορούμε δηλαδή νά πυροβολοῦμε τὸν ίδιο τὸν εαυτό μας; [...] Μās είπαν ότι πλήρωσαν άποζημίωση στους συγγενείς των νεκρών του Δεκέμβρη. Έχω έναν γνωστό πού πήρε κάτι, ίσως και νά μην τὸ πίστευα αν δέν τὸν ήξερα πραγματικά, τὸν ήξερα όμως. Είχε σκοτωθεί ὁ αδερφός του, και του έδωσαν κάποια άποζημίωση, με τὸν ὄρο όμως ότι θά υπέγραφε μιὰ δήλωση ότι ὁ αδερφός του δέν σκοτώθηκε, αλλά πέθανε από καρδιακή προσβολή, ή από τὸ συκώτι του ή κάτι τέτοιο! [...] Κάτι άλλο: Τὰ πώματα τὰ θάψανε τή νύχτα, στις 10, στις 12, στη 1 τή νύχτα, ὅπως τύχαινε. Και στην κηδεία μπορούσαν νά παρευρεθοῦν μόνο τέσσερα, ὀρισμένα, μέλη της οικογένειας...

Άντιπρόσωπος: Παρακαλοῦμε τὸν πρώτο γραμματέα της Κεντρικής Έπιτροπής του ΕΠΕΚ νά μās δώσει μιὰ τίμια άπάντηση: Πρέπει πρώτα νά χυθεί αίμα για νά αλλάξει ή Κεντρική Έπιτροπή του ΕΠΕΚ και ή κυβέρνηση; Δέν θά 'πρεπε νά εξετάσει κανείς τή δυνατότητα νά θεσμοθετηθεί κάποιο ὄριο για τή θητεία, ὅστε νά άποφεύγουμε τὰ 1956 και τὰ 1970;

τητες να βρουν απήχηση στο λαό. Δυστυχώς, όμως, οι διακαυόμενες σας έχουν μείνει —μέχρι στιγμής τουλάχιστον— στο επίπεδο των καλών προθέσεων. Ακόμη και αν καλλιέργησαν ελπίδες ότι στο τέλος η λογική θα επικρατήσει, από μόνες τους πάντως δεν συνιστούν λύσεις: δεν έχουν συγκεκριμενοποιηθεί σε άμεσες προοπτικές, σε αποφάσεις που θα στοιχειοθετήσουν μια βάση για έναν αυθεντικό διάλογο ανάμεσα στην εξουσία και το έθνος. Και δεν εντάσσονται παράλληλα στο απαραίτητο ψυχολογικο-κοινωνικό πλαίσιο, ώστε να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για να επέλθει ή συμφιλίωση με το έθνος: αναφέρομαι στην ικανότητα του καθεστώτος να αναστείλει την άσκηση των μέτρων καταναγκασμού.

Χωρίς άμφιβολία υπήρξε η τάση τα μέτρα αυτά να ανασταλούν και να περιοριστούν: πρόσφατα αναθεωρήθηκαν οι ποινές που επιβλήθηκαν στην περιβόητη δίκη των επτά εργατών του Ούρσους, και οι περισσότεροι από τους κρατούμενους εκείνου του εργοστασίου αφέθηκαν ελεύθεροι. Αυτές τις αποφάσεις ο κόσμος τις υποδέχτηκε με ανακούφιση. Η παρέλαση όμως της πολιτοφυλακής που οργανώθηκε λίγο αργότερα στο Ράντομ διέλυσε αυτά τα αισθήματα, και εκείνο που θα μπορούσε να είχε έρμηνευτεί σαν πράξη «κατανόησης», το έκανε να φαίνεται σαν αποσπασμένη παραχώρηση. Οι δίκες συνεχίζονται στο Ράντομ, και οι εργάτες που απολύθηκαν από το Ούρσους για τα γεγονότα του Ιουνίου δεν έχουν ακόμη επαναπροσληφθεί. Αντιμέτωπο με τα πιο κεντρικά προβλήματα της σημερινής κρίσης το καθεστώς μοιάζει παραλυμένο, παγιδευμένο στα δίχτυα αλληλοαντικρουόμενων αποφάσεων, σπαραγμένο από αντιφατικές τάσεις.

Λύσεις

Θέλω να γίνω απόλυτα κατανοητός: στο ιδεολογικό επίπεδο είμαι οπαδός του πολιτικού πλουραλισμού. Πιστεύω μολταταύτα πως στην κατάσταση που βρίσκεται η χώρα μας τα ιδανικά αυτά δεν έχουν καμιά πιθανότητα να γίνουν πραγματικότητα, και ότι, στο μέτρο που θα επιχειρούσε κανείς να τα υλοποιήσει, απλώς θα επιδεινωνε την κρίση και θα καθιστούσε πιο δύσκολη την αναζήτηση μιας λύσης. Οι μαξιμαλιστικοί στόχοι θα 'πρεπε λοιπόν, όπως έχουν τα πράγματα σήμερα, να υποταχθούν στις ανώτερες επιταγές που άφορουν την ύπαρξη του έθνους και στις απαιτήσεις του πολιτικού ρεαλισμού. Αυτό που προέχει είναι να βγούμε από την κρίση, να εξουδετερώσουμε τις αντιθέσεις που την προκάλεσαν, να εισαγάγουμε στη δημόσια ζωή μας ανθεκτικούς μηχανισμούς διαλόγου και κοινωνικής ενσωμάτωσης με τρόπο τέτοιο, ώστε ο καθοδηγητικός ρόλος του ΕΠΕΚ και ο μονοκομματικός χαρακτήρας του συστήματος να μην ξανατεθούν υπό άμφισβήτηση.

Πρώτη προϋπόθεση αυτού του έγχειρήματος: πρέπει να συντριβεί το τείχος δυσπιστίας και έχθρότητας που ορθώνεται ανάμεσα στην εξουσία και το κοινωνικό σύνολο, και που οφείλεται στις καταναγκαστικές δραστηριότητες που άκολούθησαν τα γεγονότα του Ιουνίου. Έχω μάλιστα τη γνώμη πως το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση μπορεί να γίνει από εσάς προσωπικά: θα παρείχατε, λχ., ήθικη ικανοποίηση στους εργαζομένους εάν μιλούσατε, με την ευκαιρία των κινητοποιήσεων στις 26 Ιουνίου του '76, ανοιχτά και δημόσια για «εργατικές εξεγέρσεις», εάν ανακαλούσατε τους χαρακτηρισμούς που είχατε χρησιμοποιήσει για τις κινητοποιήσεις στις 20 Δεκεμβρίου του '70. Τις λέξεις όμως πρέπει να ακολουθήσουν και τα έργα, ο πραγματικός δηλαδή τερατισμός της βίας: όσον αφορά τις πειθαρχικές απολύσεις το πιο επείγον μέτρο είναι η επαναπρόσληψη όλων των απολυμένων με τους ίδιους ακριβώς όρους όπως σάς τους ζήτησαν πρόσφατα οι χίλιοι περίπου εργαζόμενοι στο Ούρσους. Έξισου επείγουσα είναι η άπελευθέρωση όλων όσων έχουν παραπεμφθεί για τα γεγονότα του

Αντιπρόσωπος: Ακόμη ένα σημείο που αφορά τους βουλευτές. Νομίζω πως οι βουλευτές που εκλέγουμε δεν ενδιαφέρονται καθόλου για την περιοχή τους. Αδιαφορούν έντελώς! Δεν έχουν καμιά περιέργεια για τα ζητήματα που μας άφορούν, δεν έρχονται στο ναυπηγείο, ούτε καν για να συζητήσουμε, όπως κάνουμε τώρα. Έρχονται όμως όταν πλησιάζουν οι εκλογές. Για να τους ψηφίσουμε. Τότε ζητούν έπαφή μαζί μας, μας ένοχλούν, μας διαβεβαιώνουν για το δίκιο μας, και μετά δεν ξανακούμε τίποτε.

Γιαρουσέλσκι: Ξέρετε τι σημαίνει για το στρατιώτη το όπλο του; Αυτό το όπλο, ένα θαυμάσιο όπλο, που σ' αυτό όσο και στους στρατιώτες μας χρωστάμε το ότι είμαστε ο δεύτερος στρατός του Συμφώνου της Βαρσοβίας, ένας στρατός που μπορεί να σάς κάνει περήφανους, πραγματικά περήφανους —ένας καλός, πειθαρχημένος, γεμάτος αυτοθυσία και ιδεαλισμό στρατός. Μια όμορφη όμως εξάρτηση έχει κερδηθεί με σκληρή δουλειά. Ξέρετε τί σημαίνει το όπλο για το στρατιώτη; Το όπλο —πρόκειται για ιερό πράγμα, γιατί δεν έχει το δικαίωμα να το δώσει, δεν έχει δικαίωμα να το εγκαταλείψει. Με μεγάλο κόπο εργάζεται στο πεδίο των άσκήσεων, στο στρατόπεδο, για την τελειοποίηση αυτού του όπλου, εργάζεται για να το διατηρήσει σε καλή κατάσταση και σε έτοιμότητα. Και μπροστά στα μάτια του το όπλο αυτό καίγεται, καίγονται τα τάνκς, καίγονται τα θεωρακισμένα!

Αντιπρόσωπος: Σύντροφε Γκιέρεκ, αν θέλουμε να μιλάμε για κάποια ανανέωση, αυτή είναι. —Ξέρετε ποιά είναι η ανανέωση; Είναι αυτοί που βρίσκονται εδώ! Αυτοί που είναι έναντιον του Γκιέρεκ και της Λαϊκής Πολωνίας, αυτοί τώρα κοιμούνται στο σπίτι τους.

Στολάχτσιτς: Ξέρω, υπάρχουν πολλές κατηγορίες έναντιον της πολιτοφυλακής. Πολλές απ' αυτές είναι δικαιολογημένες, μερικές όμως, κατά τη γνώμη μου, είναι άδικαιολόγητες. Θέλω να σάς πω, σύντροφοι, στα σώματα αυτά εργάζονται άνθρωποι σαν εσάς —εργάτες, γιοι εργατών, ακριβώς σαν κι εσάς.

Γκιέρεκ: Όχι, στο μέλλον δεν πρόκειται να ξαναγίνουν τέτοιες συναντήσεις.

Ιουνίου· δύο λύσεις φαίνονται δυνατές: ή αναθεώρηση όλων των δικών, ή —όπως πρότεινε ή Έπισκοπή— ή άμνήστευση για κάθε ύπόθεση, χωρίς εξαίρεση, που σχετίζεται με τά γεγονότα του Ιουνίου.

Σήμερα θά 'πρεπε να δοθει στους κοινωνιολόγους, στους οϊκονομολόγους, στους νομικούς, ή δυνατότητα να άσκήσουν τη βασική τους λειτουργία ως ειδήμονες του κοινωνικού συνόλου, και τó ρόλο αυτό θά 'πρεπε να τόν παίξουν στο πλαίσιο μίας συζήτησης θαρραλέας και δημόσιας γύρω άπό τó ζήτημα τών ποικίλων έναλλακτικών λύσεων για την οϊκονομική και κοινωνική πολιτική, και γύρω άπό τó ζήτημα τών νέων προοπτικών θεσμικής αναδιάρθρωσης. Αυτό άπαιτεί να δοθούν στη δημοσιότητα περισσότερες πληροφορίες, και να διευρυνθει επίσης πραγματικά ή έλευθερία της συζήτησης και του τύπου.

Πρέπει, άκόμη, να ξαναδοθει στα συνδικάτα ή άυτονομία τους και ό —ξεχασμένος— ρόλος τους τών υπερασπιστών τών συμφερόντων του εργαζομένου. Όσο διαρκούσαν οι συγκρούσεις για εργασιακά ζητήματα, τά συνδικάτα, τόσο τó 1976 όσο και τó 1970, άποδείχτηκαν άνύπαρκτα. Η πείρα δείχνει ότι ή άυτονομία τών συνδικάτων καταργήθηκε πάντα στο όνομα της διοικητικής διασφάλισης του καθοδηγητικού ρόλου του Κόμματος, εξαιτίας δηλαδή του φόβου που αισθάνονται οι πολιτικοί υπάλληλοι άπέναντι σε μιά ανεξάρτητη στάση τών άντιπροσώπων τών εργαζομένων. Η διάρκεια, λοιπόν, κάθε έμπειρίας «άυτονομοποίησης» του συνδικαλιστικού κινήματος εξαρτάται άπό τόν τρόπο με τόν όποιο τó Κόμμα άντιλαμβάνεται και ύλοποιεί τόν καθοδηγητικό του ρόλο: πρέπει να δημιουργηθούν καινούριες βάσεις για έναν διάλογο περισσότερο δημοκρατικό, περισσότερο άμεσο.

Έσείς είστε ό κύριος άποδέκτης της έπιστολής μου, ή όποία ώστόσο άποτελεί πράξη πολιτικού διαλόγου γύρω άπό θέματα που άφορούν όλόκληρο τόν κόσμο. Η έκκλησή μου για μιά ρεαλιστική λύση άπευθύνεται τόσο στις άρχές όσο και στο κοινωνικό σύνολο και στα σημαντικά «κέντρα κοινής γνώμης». Για τó λόγο αυτό πιστεύω πως ή πρωτοβουλία μου θά 'πρεπε να γίνει γνωστή στην κοινή γνώμη της χώρας μας και στους φιλικούς προς έμάς κύκλους της ξένης κοινής γνώμης. Αισθάνομαι λοιπόν την ύποχρέωση να σας ενημερώσω πως στέλνω αυτό τó γράμμα και στην Έπισκοπή της Πολωνίας, στην Έπιτροπή για την Υπεράσπιση τών εργατών, στην ήγεσία του Ιταλικού Κ. Κ. και στόν κεντρικό συνδικαλιστικό φορέα της Ιταλίας CGIL.

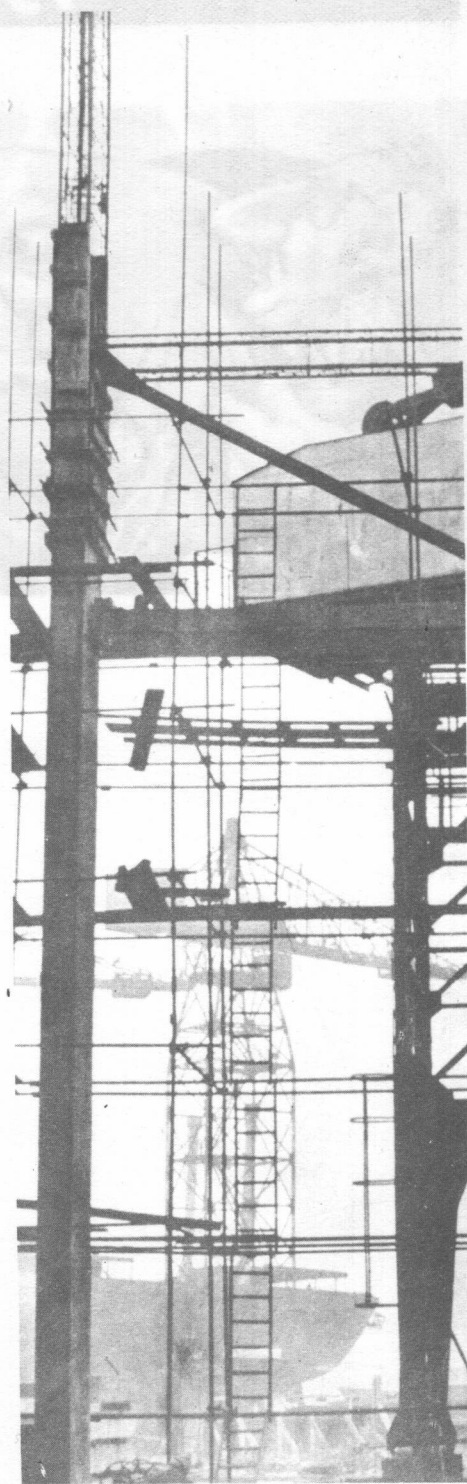
Σας παρακαλώ, πολίτη Πρώτε Γραμματέα, να δεχτείτε την έκφραση της ειλικρινούς μου εκτίμησης.

Κάρολ Μοτζελέφσκι

μετάφραση: Γιώργος Καρράς

Οί Πολωνοί εργάτες έχουν πολλά να πουν με τόν σύντροφο Γκιέρεκ

Διεθνής Έπικαιρότητα

Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Ἄν θὰ ἤθελε κανεὶς νὰ συνοψίσει μὲ λίγα λόγια τί καινούριο ἔφερε στὸν κόσμο τὸ 1976, νὰ ἐντοπίσει τὰ κρίσιμα σημεῖα τῶν διεθνῶν «ἐξελίξεων» πὸν ἀποφασιστικὰ θὰ βαρύνουν στὸ μέλλον, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ σταθεῖ σὲ τούτη τὴν κεφαλιώδη διαπίστωση: ὅτι ἐγκαθιδρύθηκε στὴν Εὐρώπη, ἢ συσσωρεύθηκαν οἱ προϋποθέσεις γιὰ νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ, ἡ ἀμερικανογερμανικὴ ἡγεμονία.

Ἡ κατάσταση πὸν διαμορφώθηκε ἢ τείνει νὰ διαμορφωθεῖ εἶναι σχετικὰ καινούρια, παρόλο πὸν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας τοῦ '70 εἶχαμε τίς πρῶτες ἐνδείξεις. Ἦδη ἀπὸ τότε, οἱ μεγάλες ἱμπεριαλιστικὲς δυνάμεις προσπαθοῦν νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν σὲ νέες βάσεις, καὶ ἡ παγκόσμια ἱμπεριαλιστικὴ ἀλυσίδα παρουσιάζεται μὲ μιὰ νέα ἀρθρωση, ἐπομένως καὶ μὲ νέα ποιότητα ἀντοχῆς. Τὸ καινούριο στὸ ὁποῖο πρέπει νὰ σταθοῦμε εἶναι ὅτι ἡ ὑπερκυριαρχία τοῦ ἀμερικανοῦ ἱμπεριαλισμοῦ ἔχει ἀποκατασταθεῖ. Παρὰ τὰ πλήγματα πὸν δέχτηκαν τὰ τελευταῖα χρόνια (μὲ κορυφαία περὶ πτωση τὴν ἀπώλεια ὁλόκληρης τῆς Ἰνδοκίνας, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποποιία τῆς βιετναμικῆς ἐπανάστασης), παρὰ τὴ διαμφισβήτηση τῆς δυνάμει τους ἀπὸ τίς προσπάθειες γιὰ μιὰν αὐτονομημένη ἐνωμένη Εὐρώπη πὸν δραματιζόταν ὁ Ντὲ Γκὼλ, παρὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἰσχύ τῆς ΕΣΣΔ, οἱ ΗΠΑ βροῖσκουν τὰ οἰκονομικὰ, τὰ πολιτικοστρατιωτικὰ καὶ τὰ ἰδεολογικὰ μέσα γιὰ νὰ σταθεροποιήσουν καὶ πάλι τὴ θέση τους σὲ νέες βάσεις.

Ἐντούτοις, ἡ ἐνδυνάμωση τοῦ ἀμερικανοῦ ἱμπεριαλισμοῦ δὲν μοιάζει μὲ τὴν παλαιότερη δόξα του, τῆς ἀμέσως μεταπολεμικῆς περιόδου, ἐποχὴ πὸν ἄπλωνε τὴν κυριαρχία του στὴν Εὐρώπη καὶ τὸν κόσμο ὅλο χωρὶς ἀντιστάσεις, καλύπτοντας ἀπλῶς τὸ κενὸ πὸν εἶχε δημιουργήσει ὁ πόλεμος καὶ ἡ φθορὰ τῶν παλαιῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων, τῆς Μ. Βρετανίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Γερμανίας καὶ Ἰαπωνίας. Αὐτὴ ἡ εἰδυλλιακὴ ἐποχὴ ἔχει περάσει ἀνεπιστρεπτὴ γιὰ τίς ΗΠΑ. Σήμερα, γιὰ νὰ κερδίσει καὶ νὰ διατηρήσει τὸν ἡγεμονικὸ ρόλο χρειάζονται συγκρούσεις ὄχι μόνο ἐνάντια στοὺς ἀντικειμενικοὺς ταξικοὺς ἐχθροὺς ἀλλὰ καὶ ἐνάντια στοὺς χρεσι-

Διεθνής Έπικαιρότητα

νους συνεταιρούς. Κοντολογίς, ο ήγεμονικός ρόλος των ΗΠΑ σήμερα εξασφαλίζεται χάρη σ' ένα τεράστιο πλέγμα διαμεσολαβήσεων από ενδιάμεσες δυνάμεις, τις οποίες αφενός προέχει να προσεταιριστεί, γιατί δέν γίνεται διαφορετικά —άρα να συμβιβαστεί— και αφετέρου να υποτάξει. Η νέα κατάσταση αντανακλά μια νέα άρθρωση των παγκόσμιων σχέσεων της καπιταλιστικής παραγωγής και μια νέα μορφή διεθνούς κοινωνικοποίησης της εργασίας· μ' άλλα λόγια, αντιστοιχεί στις νέες μορφές του ιμπεριαλιστικού καταμερισμού εργασίας.

Το θέμα φυσικά έχει τεράστιες θεωρητικές και πρακτικές προεκτάσεις, που είναι αδύνατο ακόμη και να επισημανθούν σ' ένα πρόχειρο σημείωμα. Έδω θα θίξουμε μία και μόνο πλευρά του: ότι δηλαδή στον ευρωπαϊκό χώρο ή ηγεμονία των ΗΠΑ οικοδομείται στη βάση μιας ιδιότυπης συμμαχίας με τη Δυτική Γερμανία, καθυποτάσσοντας τις αντιστάσεις που συναντά από τις αστικές τάξεις των άλλων καπιταλιστικών χωρών της Δυτικής Ευρώπης, και επιβάλλοντας μια ορισμένη ιεραρχία ανάμεσά τους, ανάλογα με τον συγκεκριμένο συσχετισμό δυνάμεων.

Το ζήτημα στον τόπο μας ελάχιστα έχει συζητηθεί. Αντίθετα έχει συγκαλυφθεί από τη συγκλίνουσα δράση δυο ιδεών που δέν επιτρέπουν ούτε να περιγραφτούν τα δεδομένα της πραγματικής διεθνούς πολιτικής, ούτε να αναπτυχθεί κάποιος γόνιμος προβληματισμός. Προβάλλεται, λοιπόν, από τη μία μεριά ή θεωρία των «Υπερδυνάμεων», που βλέπει τον κόσμο χωρισμένο σε δυο στρατόπεδα άμετακίνητα και αυτοαναπαραγόμενα, κάτι σαν προπατορικό άμάρτημα που βαρύνει στη μοίρα της ανθρωπότητας, και που συντελέστηκε στη Μόσχα, στο Πότσδαμ και στη Γιάлта... Ο Δυτικός και Ανατολικός κόσμος μοιάζουν αιώνιοι· ή μόνη αλλαγή που μπορεί να φανταστεί κανείς είναι ή καταστροφή του ενός από τον άλλο, αλλά, επειδή τα μέσα αποτροπής ή άμεσης αντίθεσης είναι εκατέρωθεν ισοδύναμα, τó φάσμα του άμοιβαίου αφανισμού και των δύο στρατοπέδων —της ανθρωπότητας— προβάλλει απειλητικά με όλες τις παραλυτικές παρενέργειές του. Ξανακαθόμαστε έτσι σ' αργά μας, οϊκτίροντας ή θαναμάζοντας την αιωνιότητα των δύο κόσμων: δέν μένει παρά να είμαστε με τον ένα ή με τον άλλο, και αν αλλάξουμε απόψεις —γιατί οι άνθρωποι αλλάζουν μυαλά— θα είμαστε με τον άλλο ή με τον ένα. Αυτά διδάσκει ή μία θεωρία. Και ή άλλη, ή δίδυμη αδερφή της: Ο «Δυτικός κόσμος» μοιάζει με πυραμίδα, είναι πυραμίδα. Στην κορυφή της βρίσκεται ή υπερδύναμη ΗΠΑ, στη βάση της εμείς και άλλοι σαν και μās. Έτσι τó μόνο που έχουμε να σκεφτούμε είναι ή θέση μας στην πυραμίδα της υποταγής, να ανέβουμε π.χ. λίγο πιο πάνω ώστε να δεχόμαστε λιγότερο πιεστικά τó βάρος της. Γι' αυτό πρέπει να άρπαχτούμε, κυριολεκτικά και μεταφορικά, από κάποια ενδιάμεση φίλη δύναμη (γαλλική, γερμανική, σοηδοσοσιαλιστική) που ανασύροντάς μας από την «ύπανάπτυξη» θα μās ανεβάσει στο ανώτερο επίπεδό της. Αυτά είναι ή πεμπτουσία του νεοελληνικού ρεαλιστικού πολιτικού στοχασμού.

Ωστόσο πυραμίδες δέν υπάρχουν. Αντίθετα υπάρχει μια ορισμένη άρθρωση καπιταλιστικών δυνάμεων —άλυσίδα— που συντίθεται με βάση τόν μεταξύ τους συσχετισμό δυνάμεων, συσχετισμό δυνάμεων που αλλάζει συνεχώς. Είναι φανερό ότι αυτή ή νέα άρθρωση των δυνάμεων του ιμπεριαλισμού αναδεικνύει τη συγκεκριμένη μορφή της νέας ήγεμονίας και καθορίζει τη θέση των κυριαρχουμένων: ή όλη διαδικασία είναι πόλεμος, σύγκρουση σε όλα τα επίπεδα, άγρια μάχη για την ήγεμονία, της οποίας τó αποτέλεσμα δέν είναι ούτε προδικασμένο ούτε προφητικά προβλέψιμο. Από την έκβαση της μάχης αυτής καθορίζεται και ή δική μας

Διεθνής Έπικαιρότητα

«μοίρα» —δηλαδή μιὰς χώρας όπως η Ελλάδα— που θά τῆς υπαγορεύσει τὴ συγκεκριμένη θέση στὸν παγκόσμιο καταμερισμὸ ἐργασίας, τὴν εἰδικὴ λειτουργία στὴν παγκόσμια ἀναδιάρθρωση τῶν σχέσεων παραγωγῆς, καὶ τὸν εἰδικὸ ρόλο στὶς διεθνεῖς πολιτικὲς σχέσεις. Σὲ ὅ,τι μᾶς ἀφορᾷ, ἡ μάχη κρίνεται καὶ στὸν δικὸ μας χῶρο, ὅπου τὰ προβλήματα χάνουν ξαφνικὰ τὸν διεθνικὸ χαρακτήρα τους, γίνονται ντόπια, ἑλληνικά, ἑλληνικότερα, ἐσωτερικεύονται.

Ἄς δοῦμε ὅμως τί γίνεται στὸν κόσμο. Τὸ πρῶτο, ὅπως εἶπαμε, πού γίνεται ἢ ἔγινε ἐνμέρει, καὶ πού δὲν εἶδαμε, εἶναι ἡ ἀναδιάταξη τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων στὸ χῶρο τῆς Εὐρώπης ὑπὸ τὴν ἀνισόμερη σὲ ἀναλογία καὶ ἰσχύ ἡγεμονία τῶν ΗΠΑ καὶ τῆς Δυτικῆς Γερμανίας. Καταρχὴν τὰ δεδομένα:

—Τὸ δολάριο ἀπέκτησε ξανά τὰ δυὸ τελευταῖα χρόνια, καὶ κυρίως τὸ 1976, φερεγγυότητα στὴ διεθνή χρηματαγορὰ, χάρις στὴν ἐξαγωγή τῆς ἀμερικανικῆς οἰκονομικῆς κρίσης —πού συνεχίζεται—, πράγμα πού ἐπέτρεψε σημαντικὴ ἀνάκαμψη τῆς οἰκονομίας τῆς. Παράλληλα, ἡ χρησιμοποίηση τοῦ μέσου τῆς αὔξησης τῆς τιμῆς τοῦ πετρελαίου, στὴν ὁποία συνέργησαν οἱ πετρελαιοπαραγωγῆς χῶρες τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου, ἔθεσε τὴν οἰκονομία τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν μπροστὰ σὲ τρομερὰ προβλήματα πού ἀδυνατοῦν νὰ λύσουν, ἐξὸν καὶ ἂν δεχτοῦν τὴν ἀμερικανικὴ ἡγεμονία στὴν ὁποία καὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐνδώσουν.

—Οἱ ΗΠΑ ἀνέκτησαν τὶς κυριότερες θέσεις τους στὴ Μέση Ἀνατολή, ἐκτοπίζοντας ἀντίστοιχα τὴν ΕΣΣΔ ἢ κριοροτοποιώντας τὶς «σοσιαλιστικὲς» προοπτικὲς τῶν στρατιωτικῶν δικτατοριῶν τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Ἐχοντας ὀρητήριο τὸ θεοκρατικὸ καὶ ζάπλουτο Ἰράν τοῦ Σάχη, τὴ Σαουδικὴ Ἀραβία καὶ τὸ Ἰσραήλ, ἐπεξέτειναν τὴν κυριαρχία τους στὴν Αἴγυπτο, καὶ τώρα προσθέτουν τὴ «σοσιαλιστικὴ» Συρία καὶ τὸν ντεφάκτο διαμελισμένο Λίβανο.

Ἡ οἰκονομικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἰσχύς τῆς Γερμανίας

ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ:

- Ἀκαθάριστο ἐθνικὸ προϊόν 1975	1928 δισεκατομ. γαλλ. φράγκα
- Ἀκαθάριστο ἐθνικὸ προϊόν κατὰ κεφαλή	31000 γαλλ. φραγ.
- Ποσοστὸ Α.Ε.Π 1975 - 1976	+5,5%
- Ποσοστὸ ἀνεργίας (Σεπτέμβριος 1976)	3,7%
- Πληθωρισμὸς (Σεπτέμβριος 1976)	5%
- Ἐξωτερικὸ ἐμπόριο 1975: ἔξαγωγές	41 δισεκ. γαλλ. φρ.
εἰσαγωγές	368 δισεκ. γαλλ. φρ.

Ο ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ

I Ἐνοπλιες δυνάμεις:

Ξηρά	326000 ἄντρες
Ἄερας	104000 »
Θάλασσα	36000 »
σύνολο	466000
Ἀσφάλεια ἐδάφους	28000
Δυνάμεις μεθοριακῆς ἀσφάλειας καὶ ἀστυνομίας	32000
Ἐκπαιδευμένοι ἑφεδρῶν	1300000

II Μάχιμες μονάδες:

Μεραρχίες ἐπιπορευμένες (πεζικὴ)	7
Μεραρχίες τεθωρακισμένες	3
Ὁρεινὴ μεραρχία	1
Μεραρχία ἀλεξιπτωτιστῶν	1

III Πολεμικὴ ἀεροπορία:

Μοίρες καταδιωκτικῶν βομβαρδιστικῶν	14
Μοίρες καταδιωκτικῶν	4
Μοίρες μεταφορῶν	7
Μοίρες ἀναγνωριστικῶν	2
Σμήνη ἐκτοξεύσεως πυραύλων Pershing ἐδάφους	2
Σμήνη ἐκτοξεύσεως ἀντιαεροπορικῶν πυραύλων «Nike» καὶ «Hawk»	15

IV Πολεμικὸ ναυτικὸ:

Υποβόθρια	9
Ἀντιτορπιλικὰ	8
Ἀντιτορπιλικὰ συνοδείας	6
Περιπολικὰ	45
Ναρχοθέτιδες	72
Ἀκταιωροὶ	7

Πηγή: Stockholm International Peace Research Institute

ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ

Τὸ πλεόνασμα τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Ἰαπωνίας καὶ τὸ ἔλλειμμα τῶν ἄλλων χωρῶν

		Σεπτέμβριος 1975	Ἰούλιος 1976	Σεπτέμβριος 1976
Ἡνωμένες Πολιτεῖς (σὲ ἑκατομμ. δολλάρια)	ἔξαγωγές	9104	9716	9871
	εἰσαγωγές	8820	10093	11448
	Υπόλοιπο	+284	-377	-1577
Μεγάλη Βρετανία (σὲ ἑκατ. λίρες)	ἔξαγωγές	1585	1955	2140
	εἰσαγωγές	1807	2482	2505
	Υπόλοιπο	-222	-527	-365
Γαλλία (σὲ ἑκατ. φράγκα)	ἔξαγωγές	17461	23745	22068
	εἰσαγωγές	17819	23482	26156
	Υπόλοιπο	-358	+263	-4088
Ἰταλία (σὲ ἑκατ. λιρέτες)	ἔξαγωγές	1969	2988	2713
	εἰσαγωγές	2384	2883	3225
	Υπόλοιπο	-415	+105	-512
Ὀμοσπονδιακὴ Γερμανία (σὲ ἑκατ. μάρκια)	ἔξαγωγές	18496	21332	23000
	εἰσαγωγές	15733	18739	18400
	Υπόλοιπο	+2763	+2593	+4600
Ἰαπωνία (σὲ ἑκατ. δολλάρια)	ἔξαγωγές	4468	5782	6020
	εἰσαγωγές	4051	4777	4820
	Υπόλοιπο	+417	+1005	+1200

Πηγή: Financial Times, 15 Νοεμβρίου 1976

Διεθνής Έπικαιρότητα

Παράλληλα, η μόνη ουσιαστική έστια πολιτικής, εθνικής και κοινωνικής αντίστασης, οι Παλαιστίνιοι, καταδικάστηκαν εν ψυχρώ σε γενοκτονία μπροστά στην όποια ο «ελεύθερος» και πολιτισμένος κόσμος έσίγησε. Οι επιτυχίες αυτές των ΗΠΑ, μαζί με άλλους παράγοντες, επιτρέπουν στις ΗΠΑ είτε άμεσα είτε έμμεσα —κυρίως με τη διαμεσολάβηση της Δυτ. Γερμανίας—, να άσκούν διαιτητικό ρόλο μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, ταυτόχρονα να συμπιέζουν την Ίταλία, να περιορίζουν τις, έκφυλιζόμενες άλλωστε, αυτονομιστικές τάσεις της Γαλλίας, και να άποτρέπουν την κοινωνική άλλαγή στη μετεπαναστατική Πορτογαλία.

—Ματαιώνεται τὸ σχέδιο τοῦ Ζισκάρ Ντ' Έστοιν στη Γαλλία, πὸν παραλλάσσουντας τὸ παλαιὸ ντεγκωλικὸ ὄνειρο γιὰ μιὰ ἐνωμένη ὑπὸ τὴν ἡγεμονία τῆς Γαλλίας Εὐρώπη, ἐπιδίδωκε μιὰ ἐνωμένη φιλοαμερικανικὴ Εὐρώπη ὑπὸ τὴ συγκυριαρχία Γαλλίας καὶ Δυτικῆς Γερμανίας. Στὴ μεταντεγκωλικὴ Εὐρώπη ἡ ἀντεπίθεση τῆς Δυτικῆς Γερμανίας καὶ οἱ οἰκονομικὲς δυνατότητες ἦταν τέτοιες πὸν ἡ γραμμὴ ὑποχώρησης τοῦ γαλλικοῦ καπιταλισμοῦ, μετὶς μειωμένες δυνατότητες, νὰ μὴν μπορεῖ νὰ ὀρθοποδήσει.

—Έγκαθιδρύεται ἀθεομοποίητο, ντεφάκτο, ἓνα εἶδος «διευθυντηρίου» στὸ πλαίσιο τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας, ἀποτελούμενο ἀπὸ τὶς ἰσχυρὲς βιομηχανικὲς χώρες: ΗΠΑ, Ἀγγλία, Γαλλία, Δυτ. Γερμανία, τὸ ὅποιο, ὄχι χωρὶς ἀντιστάσεις βέβαια ἐκ μέρους τῶν Κάτω Χωρῶν καὶ τῶν Σκανδιναβῶν, θὰ παίξει διευθυντικὸ ρόλο σὲ βάρος τῶν ὑπόλοιπων δυνάμεων τῆς συμμαχίας. Ὡστόσο οἱ ΗΠΑ ἔχουν πετύχει· καὶ ὁ Κίσιγκερ τὸ ἔχει τονίσει στὴν τελευταία σύνοδο τοῦ Συμβουλίου τῆς Συμμαχίας στὶς Βρυξέλλες, ὥστε οἱ ὀλοὶ τῶν μελῶν τοῦ Διευθυντηρίου δὲν εἶναι οὔτε ἰσότημοι οὔτε ὁμοιοι. Ἡ ἐπιρροὴ τῆς κάθε δυνάμεως θὰ εἶναι ἀνάλογη μετὶς βιομηχανικὴ καὶ χρηματιστικὴ τῆς δυνάμει. Ἐπομένως ἡ Δυτ. Γερμανία, ἡ ὅποια ὄχι μόνο παρουσιάζει τὴν ἀκμαιοτέρα ἀπὸ κάθε ἄποψη οἰκονομία, ἀλλὰ διαθέτει ἓνα πολιτικὸ σύστημα καὶ μιὰ μορφὴ Κράτους πὸν δὲν προμηγνύει πολιτικὴ ἀντοτότητα, ἀλλαγὲς καὶ ἀστάθεια —σὲ ἀντίθεση μετὶς Γαλλία—, θὰ παίξει τὸν πρῶτο ρόλο, ἐνῶ συνάμα ὀφείλει νὰ παραχωρεῖ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἡγεμονικὴ θέση στὶς ΗΠΑ πὸν διαθέτουν μεγαλύτερη οἰκονομικὴ ἰσχύ, τὰ ὄπλα μαζικῆς καταστροφῆς καὶ τὶς ἄμεσες πολιτικοοικονομικὲς διασυνδέσεις μετὶς τὸ σύνολο τῶν χωρῶν τῆς Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας καὶ ἔξω ἀπ' αὐτήν.

—Ἰδιαίτερα στὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρο, τὸ καινούριο πὸν συντελέστηκε, καὶ διευρύνεται μετὰ ταχύτατο ρυθμῷ, εἶναι ὁ πλήρης ἐπανεξοπλισμὸς τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, ὄχι μόνο μετὰ συμβατικὰ ὄπλα ἀλλὰ καὶ μετὰ πυρηνικὰ. Ἐπιπλέον ἡ Δυτικὴ Γερμανία ἐλέγχει τοὺς στρατοὺς πολλῶν χωρῶν μελῶν τοῦ ΝΑΤΟ —ἐνμέρει καὶ τὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν τουρκικὸ— προμηγεύοντάς τους σύγχρονο στρατιωτικὸ ἐξοπλισμῷ, ἐνῶ παράλληλα προχωρεῖ σὲ πυρηνικὲς ἐγκαταστάσεις σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ κόσμου (Βραζιλία). Ὁ ρυθμὸς ἄλλωστε αὐξήσεως τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν τῆς Δ. Γερμανίας εἶναι ἐξωφρενικός: ἡ αὐξηση ὑπολογίζεται σὲ 20% τὰ τελευταία χρόνια (βλ. Monde Diplomatique, ἑλλην. ἔκδ. Διεθνῆς πολιτικῆς, Δεκ. 1976).

—Τὸ διευθυντήριο στὸ πλαίσιο τοῦ ΝΑΤΟ, γιὰ τὸ ὅποιο μιλήσαμε, ἀποσαφήνισε καὶ τοὺς στόχους τῆς στρατηγικῆς του: σιλήρυνση τῶν σχέσεων Ἀνατολῆς καὶ Δύσης, καταπολέμηση τοῦ «εὐρωκομμουνισμοῦ», εἴσοδος τῆς Ἰσπανίας στὸ ΝΑΤΟ μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Μάη τοῦ 1977, αὐξηση τῶν στρατιωτικῶν δαπανῶν γιὰ τὸν «ἐκσυγχρονισμῷ» τῶν στρατῶν τῶν μελῶν τοῦ ΝΑΤΟ.

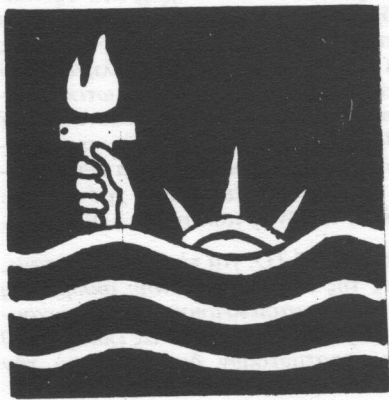
Διεθνής Έπικαιρότητα

—Τέλος, τὸ διευθυντήριο τοῦ ΝΑΤΟ ἔχει ὡς φυσική του προέκταση τὴ δημιουργία ἀνάλογου διευθυντηρίου στὸ πλαίσιο τῆς Κοινῆς Ἀγορᾶς, ἀλλὰ ἐδῶ μὲ περισσότερο τονισμένο τὸ ρόλο τῆς Δυτικῆς Γερμανίας. Πρώτη μεγάλη ἐπιτυχία ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Κοινοτήτων τῆς 20ῆς Σεπτ. τοῦ 1976 γιὰ τὴν ἐκλογή, μὲ ἄμεση καθολικὴ ψηφοφορία στὶς χῶρες-μέλη, τῶν ἀντιπροσώπων στὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο, σὲ χρόνο καὶ μὲ προϋποθέσεις ποὺ θὰ ἀποφασίσει χωριστὰ κάθε χώρα. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ ἀνατρέπει τὴ σύμβαση τῆς Ρώμης τοῦ 1960 ποὺ προέβλεπε ὅτι οἱ ἐκλογές γιὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο πρέπει νὰ γίνουν τὴν ἴδια μέρα, μὲ βάση κοινὸ γιὰ ὅλες τὶς χῶρες τρόπο ἐκλογῆς τῶν ἀντιπροσώπων. Ἡ ἀπόφαση ἔχει τὸ νόημα ὅτι εἶται θὰ ἐκηδενιστεῖ εὐκόλα ἡ δύναμη τῶν σοσιαλιστῶν καὶ κομμουνιστῶν τῆς Γαλλίας καὶ Ἰταλίας. Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Κοινοβούλιο εἶχε τὴ συνέχειά της: Υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴ γαλλικὴ κυβέρνησις τοῦ Ζισκάρ, πράγμα ποὺ διχάζει τὴ γαλλικὴ ἀστικὴ τάξη, καὶ ὑποσκάπτει τὴ θέση τοῦ Ζισκάρ σὲ ὄφελος τοῦ Σιράκ (βλ. στὸ ἴδιο τεύχος, Μ. Καβουριάρη, «Γαλλία: ἡ ἔρπουσα κρίσις τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ»). Παράλληλα οἱ διαβουλεύσεις καὶ ἡ καμπάνια γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν ὑπερεθνικῶν πολιτικῶν δυνάμεων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητος ἔχει πάρει τὸ δρόμο της. Αὐτὲς οἱ ὑπερεθνικὲς πολιτικὲς δυνάμεις ἐξοπλίζουν τὴ Γερμανία μὲ τὰ πολιτικὰ ὄργανα κυριαρχίας στὸ πλαίσιο τῆς ΕΟΚ. Τὴν ἔννοια αὐτὴ ἔχει ἡ σύμπτυξη τοῦ ὑπερεθνικοῦ χριστιανοδημοκρατικοῦ ρεύματος (Λεὸ Τίντερμανς), τοῦ κεντρώου τῶν φιλελευθερο-δημοκρατικῶν (Γκαστόν Θόρν) καὶ τοῦ σοσιαλδημοκρατικοῦ (Βίλχελμ Ντρέγκερ) ποὺ βρίσκονται οὐσιαστικὰ ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τῶν ἀντίστοιχων πολιτικῶν δυνάμεων τῆς Δυτικῆς Γερμανίας.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Κάρτερ εὐνοεῖ καὶ προωθεῖ τὴν οἰκοδόμησι τῆς ἐνωμένης Εὐρώπης, φτάνει ἡ οἰκοδόμησι αὐτὴ νὰ γίνει ὑπὸ τὴν ἀμερικανογερμανικὴ ἡγεμονία. Σημειώνεται ἔτσι μιὰ ἀλλαγὴ στὰ μέσα τῆς ἀμερικανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς —ὄχι ὅμως καὶ στοὺς σκοπούς της— ἀφοῦ ὁ Κίσιγκερ προωθοῦσε τὶς διμερεῖς διασυνδέσεις ΗΠΑ καὶ ἐπιμέρους χωρῶν. Σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο ἄλλωστε οἱ ΗΠΑ εὐνοοῦν τώρα παρόμοιες ὁμαδοποιήσεις, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν ὁποίων ὑποστηρίζουν ἐκείνη τὴν ἰσχυρὴ δύναμη ποὺ ἡ πολιτικὴ της καὶ οἱ ἀνάγκες της περισσότερο προσανατολίζονται πρὸς τὰ ἀμερικανικὰ συμφέροντα. Γιὰ παράδειγμα, στὴν Εὐρῶπὴ τὴ Δ. Γερμανία, στὴ Μ. Ἀνατολὴ τὸ Ἰράν, στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ τὴ Βραζιλία. Οἱ χῶρες αὐτὲς θὰ παίξουν τὸ ρόλο κράτους-χωροφύλακα, προνομιακοῦ καὶ προνομιούχου συμμάχου.

Ἡ κατάσταση αὐτὴ διαμορφώνεται ὄχι βέβαια χωρὶς συγκρούσεις καὶ ἀντιθέσεις μεταξὺ τῶν συνεταίρων: Οἱ ΗΠΑ π.χ. δὲν μπόρεσαν νὰ κάμψουν τὴ γερμανικὴ οἰκονομία, ὅτε νὰ τὴν ὑποχρεώσουν νὰ ὑποτιμήσει τὸ νόμισμά της, πράγμα ποὺ καλλιεργεῖ τὶς πληθωριστικὲς τάσεις καὶ τὴ φνηγὴ κεφαλαίων πρὸς τὴ Δ. Γερμανία. Τὸ γερμανικὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο ἐπίσης ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀνθηρὸ, τὰ πλεονάσματά του σημαντικὰ, ἀνερχόμενα, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ ἀμερικανικὸ παρουσιάζεται μὲ αὐξανόμενη τάση ἐλλειμματικὸ (βλ. πίνακα).

Ἡ γεροαμερικανικὴ ἡγεμονία, καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικότερο, ἔχει τὴν ὑποστήριξη τοῦ σημαντικότερου τμήματος τῶν ἀστικῶν τάξεων τῶν δυτικοευρωπαϊκῶν χωρῶν, ἢ καλύτερα καταφέρει νὰ υποχρεώσει τὶς ἐνλόγω ἀστικὲς τάξεις νὰ δεχτοῦν οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς προδιαγραφές τοῦ ἄξονα Οὐάσιγκτον-Βόννης. Ἔτσι ἡ τομὴ δὲν εἶναι ἀνάμεσα ΗΠΑ-Δυτικῆς Γερμανίας ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ὑπόλοιπων χωρῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἀμερικανογερμανικὸς ἱμπεριαλισμὸς καὶ τὰ τμήματα τῶν ὑπόλοιπων εὐρωπαϊ-

Διεθνής Έπικαιρότητα

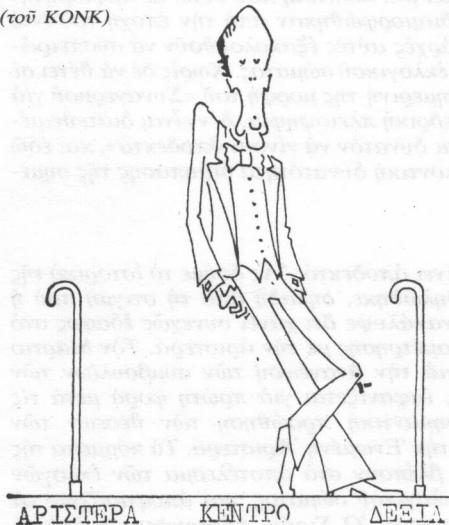
ϊκῶν ἰμπεριαλιστικῶν δυνάμεων πού τοὺς ἀκολουθοῦν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κυρίως τὰ ἐργατικά κινήματα τῆς Εὐρώπης. Ἐν σὸ μεταξὺ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἀστικῶν τάξεων ὑπάρχουν αὐτονομιστικές τάσεις —καὶ ὑπάρχουν π.χ. στὴ Γαλλία— αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ καθοριστικό. Οἱ ἀστικές τάξεις στὴ γενικότερη κίνησή τους εἶναι ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴν ἀμερικανογερομανικὴ συμμαχία, χάρις στὴν ὁποία μποροῦν, σὲ τελευταία ἀνάλυση, νὰ διατηροῦνται ὡς τάξεις. Ἄλλωστε τὸ νέο ἱμπεριουμ δὲν κρύβει τὸ στόχο του: νὰ καταπολεμήσει ἀποτελεσματικά τὴν ἀνοδο τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς στὴ Γαλλία, τὴν ἀνάπτυξη τῶν κομμουνιστικοσοσιαλιστικῶν δυνάμεων στὴν Ἰταλία καὶ Ἰσπανία, νὰ καθυποτάξει τὶς ἀντιστοιχὲς στὴν Πορτογαλία, νὰ καθηλώσει τὶς ὅποιες τάξεις ἀνεξαρτησίας στὴν Ἑλλάδα καὶ Τουρκία, νὰ παρέμβει στὰ Βαλκάνια. Ἐποὶ τὸ χάσμα μεταξὺ Βόρειας καὶ Νότιας Εὐρώπης θὰ διατηρηθεῖ, θὰ ἀποφευχθοῦν οἱ ὅποιοσδήποτε προοπτικὲς κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ἀλλαγῶν στὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρο τῆς Μεσογείου, καὶ θὰ διατηρηθοῦν οἱ χῶρες τοῦ Τρίτου Κόσμου στὴν κατάσταση τοῦ πενόμενου νεοαποικίου. Ἀπώτερος στόχος εἶναι τὸ ξεπέραςμα τῆς κρίσης τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος πού ξρπει καὶ ὀγκώνεται τὰ τελευταία χρόνια καὶ παρουσιάζει συμπτώματα ἀνιάτων παθήσεων.

Ὡστόσο ἂν οἱ ἀρρώστιες ὀδηγοῦν σὸ θάνατο τοὺς βιολογικοὺς ὀργανισμοὺς, οἱ κρίσεις τῶν πολιτικο-οικονομικῶν συστημάτων δὲν προδικάζουν τὴν κατάρρευσή τους. Ἀλλὰ δημιουργοῦνται περισσότερες ἢ πολλὲς δυνατότητες δράσης ἐκείνων τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων πού δὲν μποροῦν καὶ δὲν θέλουν νὰ δεχτοῦν ἄλλο νὰ τοὺς κυβερνᾷ ὁ κόσμος τῶν λίγων καὶ ἰσχυρῶν. Οἱ πολλοὶ ὁμως πρέπει νὰ τοὺς ὑποχρεώσουν καὶ νὰ μὴν μποροῦν...

Δ. ΜΗΛΙΑΚΗΣ

ΓΑΛΛΙΑ: Η ΕΡΠΟΥΣΑ ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΟΥ ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ

(τοῦ KONK)

Ἡ Γαλλία, ἀπὸ τὶς προεδρικές ἐκλογές τοῦ 1974, ἔχει μπεῖ σὲ περίοδο πολιτικῆς κρίσης, κυρίως σὸ χῶρο τῶν δυνάμεων πού ἀσκοῦν τὴν ἐξουσία, δηλαδή στὴν πλειοψηφία πού δημιουργήθηκε γύρω ἀπὸ τὸν Βαλερὺ Ζισκάρ Ντ' Ἐσταίν, μετὰ τὴν ἐπιτυχία του στὶς προεδρικές ἐκλογές, ὅπου εἶχε ἀντιπάλους τὸν ὑποψήφιο τῆς πλειοψηφίας τῆς U.D.R. (Ἐνωση γιὰ τὴ Δημοκρατία) Ζ. Σαμπὰν Ντελμάς, καὶ τὸν ὑποψήφιο τοῦ προγράμματος τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερᾶς Φ. Μιττεράν. Τμῆμα τῆς UDR με ἐπικεφαλῆς τὸν Ζ. Σιράκ ὑποστήριξε τὸν Ζισκάρ ἀπὸ τὸν πρῶτο γύρο. Ὁ Σιράκ ἀνέλαβε τὴν πρωθυπουργία, γιὰ νὰ παραιτηθεῖ 27 μῆνες ἀργότερα, τὸν Αὐγούστο τοῦ 1976.

Στὸ κείμενο αὐτὸ ἐπιχειροῦμε μιὰ ἀνάλυση τῆς ἔρπουσας κρίσης σὸ χῶρο τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ, τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν προοπτικῶν τῆς ἐνόψει τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν πού θὰ γίνουν σὲ λίγους μῆνες, καὶ τῶν βουλευτικῶν τοῦ 1978.

Ὁ Ζισκάρ Ντ' Ἐσταίν κέρδισε στὶς προεδρικές ἐκλογές στὸν δεύτερο γύρο με ἐλάχιστη πλειοψηφία ἔναντι τοῦ Φ. Μιττεράν. Ἡ ἐκλογή τοῦ προέδρου βασίζεται στὴν ἀρχὴ τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, καὶ ὁ πρόεδρος ἀσκεῖ τὰ καθήκοντά του ἐξ ὀνόματος ὅλων τῶν πολιτῶν.

Διεθνής Έπικαιρότητα

Ο Ζισκάρ έγινε πρόεδρος, αφού επί χρόνια είχε διατελέσει υπουργός οικονομικών, σε περίοδο βαθιάς οικονομικής κρίσης, με κύριες εκδηλώσεις τον πληθωρισμό και την ανεργία. Τα οικονομικά μέτρα του Προέδρου είχαν για αποτέλεσμα την επιδείνωση της θέσης των εργαζομένων και την αύξηση της ανεργίας. Ευρύτατες μάζες του γαλλικού λαού είναι έτοιμες να δεχτούν το πρόγραμμα της Ένωμένης Άριστεράς, όπως φάνηκε στην εκλογική αναμέτρηση της 14-21 Νοεμβρίου. Η μετατόπιση του εκλογικού σώματος προς τα αριστερά (περίπου 6%) κλόνισε τις θέσεις και τη συνοχή της προεδρικής πλειοψηφίας.

Η σημερινή προεδρική πλειοψηφία στηρίζεται σε μια άρχικη αδυναμία, σε ένα είδος προπατορικού αμαρτήματος. Για πρώτη φορά στην ιστορία της 5ης Γαλλικής Δημοκρατίας ο πρόεδρος εκλέγεται χωρίς τη συγκατάθεση του μεγαλύτερου κόμματος του κυβερνητικού συνασπισμού, δηλαδή των δυνάμεων που επικαλούνται την πολιτική κληρονομιά του στρατηγού Ντε Γκώλ. Η πλειοψηφία της UDR και ο εκλογικός μηχανισμός της είχαν ταχθεί υπέρ της υποψηφιότητας του Σαμπάν Ντελμάς. Ο Ζισκάρ, όταν έβαλε υποψηφιότητα, όχι μόνο δεν ανήκε στην UDR, που ήταν η βασική πολιτική δύναμη στο χώρο της εξουσίας, αλλά ήταν και ο βασικός συντελεστής της παραίτησης του Ντε Γκώλ, με το να ταχθεί με τις δυνάμεις του «δχι» στο δημοψήφισμα του 1969.

Μόνο χάρι στην άποστασία του Σιράκ, τότε υπουργού έσωτερικών, ο Ζισκάρ κατόρθωσε να υπερφαλαγγίσει τον ντεγκωλικό υποψήφιο στον πρώτο γύρο και να μείνει μόνος αντίπαλος του Μιττεράν στον δεύτερο, όποτε οι ντεγκωλικοί υποχρεώθηκαν να τον ψηφίσουν. Όμως η επιτυχία του έμοιαζε ύπονομενη. Βρέθηκε πρόεδρος της δημοκρατίας με ευρύτατες εξουσίες από το σύνταγμα, χωρίς να διαθέτει τη δύναμη που θα του επέτρεπε να ασκήσει την πολιτική του, έστω και αν πρωθυπουργός ήταν ο Σιράκ, έστω κι αν ο τελευταίος από τα τέλη του 1974 έλεγχε την UDR.

Η UDR, μόλο που ανήκει στην προεδρική πλειοψηφία, δεν ήταν διατεθειμένη να δεχτεί μια πολιτική που θέτει σε αμφισβήτηση όρισμένες αρχές που διαμορφώθηκαν από την εποχή του Ντε Γκώλ, στο βαθμό που οι αρχές αυτές εξακολουθούν να συσπειρώνουν ευρύτατες μάζες του εκλογικού σώματος. Χωρίς δέ να θέτει σε αμφισβήτηση, και με τη σημερινή της μορφή του «Συναγερμού για τη Δημοκρατία», την προεδρική πλειοψηφία, δεν είναι διατεθειμένη να δεχτεί «όσα δεν είναι δυνατόν να γίνουν αποδεκτά», και εδώ διαφαίνεται ίσως μια μελλοντική δυνατότητα διάσπασης της σημερινής πλειοψηφίας.

Τί δεν είναι δυνατόν να γίνει αποδεκτό; Άς δούμε το ιστορικό της κρίσης από τότε που εκδηλώθηκε, δηλαδή από τη στιγμή που η προεδρική πλειοψηφία ανακάλυψε ότι χάνει συνεχώς έδαφος στο επίπεδο της εκλογικής αναμέτρησης με την άριστερά. Τον Μάρτιο του 1976, στις εκλογές για την ανανέωση των συμβουλίων των διοικητικών περιφερειών, εμφανίζεται για πρώτη φορά μετά τις προεδρικές εκλογές η σημαντική προώθηση των θέσεων των κομμάτων που αποτελούν την Ένωμένη Άριστερά. Τα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας βλέπουν στο αποτέλεσμα των εκλογών μια προειδοποίηση του εκλογικού σώματος, και αποφασίζουν να συντονίσουν τις ενέργειές τους. Ο Σιράκ, προερχόμενος από το

Διεθνής Έπικαιρότητα

μεγαλύτερο κόμμα της προεδρικής πλειοψηφίας και συγχρόνως πρωθυπουργός, αναλαμβάνει το συντονισμό και την ενεργοποίηση των κομμάτων της προεδρικής πλειοψηφίας. Είμαστε ακόμη στη φάση όπου όλες οι πρωτοβουλίες παίρνονται με βάση την UDR.

Παρά τον καινούριο ρόλο του Σιράκ, οι αντιθέσεις ανάμεσα στα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας, και κυρίως ανάμεσα στην UDR και τους ύπολοιπους, δεν αμβλύνονται αλλά αντίθετα, από τον Μάιο του 1976, όξυνονται, όταν ο Ζ. Λεκαννέ, τότε ύποργος δικαιοσύνης, ιδρύει το κέντρο των σοσιαλδημοκρατών το οποίο η UDR βλέπει σαν συντονισμένη επίθεση εναντίον της από τους Λεκαννέ και Πονιατόφσκι, βασικότερου στελέχους του κόμματος των Άνεξάρτητων Δημοκρατών (R.I. — ίδρυτής του, ο Ζισκάρ).

Την ίδια περίοδο ή δυσαρέσκεια στους κόλπους της UDR μεγαλώνει, όταν ο Μέγυ, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου, δημοσιεύει στην επιθεώρηση Défense Nationale ένα άρθρο όπου εξετάζει το ενδεχόμενο της συμμετοχής των γαλλικών δυνάμεων, σε περίπτωση σύγκρουσης Άνατολης-Δύσης, στα ανατολικά σύνορα της Δυτ. Γερμανίας, επικαιροποιώντας έτσι το πρόβλημα της επανασύνδεσης της Γαλλίας με το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, γεγονός που οι ντεγκωλικοί το θεώρησαν πλήγμα της εθνικής ανεξαρτησίας.

Οι αντιθέσεις ανάμεσα στα κόμματα της προεδρικής πλειοψηφίας εκδηλώνονται και στο χώρο της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής της κυβέρνησης, με άφορη τη συζήτηση του νομοσχεδίου για τη φορολογία της υπεραξίας.

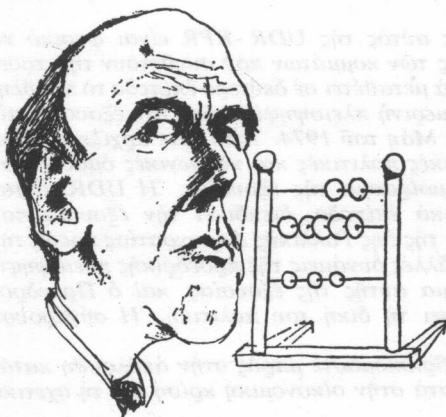
Στο τέλος του Αυγούστου ο Σιράκ παραιτείται, δηλώνοντας ότι «δεν διαθέτει τα μέσα τα οποία θεωρεί απαραίτητα για να είναι αποτελεσματικός σαν πρωθυπουργός». Ένα μήνα μετά, ζητάει να συγκληθεί έκτακτο συνέδριο της UDR με στόχο τη δημιουργία ενός πλατιού λαϊκού κινήματος, όπως λέει στο λόγο του στο Egletons.

Στη φάση αυτή, οι αντιθέσεις συγκεκριμενοποιούνται όλο και περισσότερο, και φέρνουν σε άμεση σύγκρουση το κόμμα που έχει την πλειοψηφία στη βουλή, δηλαδή την UDR, με τον πρόεδρο της Δημοκρατίας. Άφορη γι' αυτό δίνουν:

— Το σχέδιο νόμου για τη μετατροπή σε έσωτερικό δίκαιο της μεταρρύθμισης του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, που άποφασίστηκε παρουσία του Ζισκάρ, στην Τζαμάικα, τον Ιανουάριο του 1976. Κατά την UDR, η μεταρρύθμιση οδηγεί στην ένισχυση της ηγεμονίας των ΗΠΑ και στη μείωση του ρόλου της Γαλλίας στον διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Ειδικά η κριτική της στρέφεται εναντίον της εγκατάλειψης του χρυσού, της θεσμοθέτησης του συστήματος των κμαινομένων νομισμάτων, και της αύξημένης δύναμης του δολαρίου ανάμεσα στα 16 νομίσματα που καθορίζουν την αξία της χρηματικής μονάδας του Δ.Ν.Τ.

— Το σχέδιο για την εκλογή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με καθολική ψηφοφορία και οι άρμοδιότητές του κυρίως στον καθορισμό της οικονομικής πολιτικής των χωρών-μελών. Κατά την UDR η εκλογή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου με καθολική ψηφοφορία θα έχει αποτέλεσμα να μειωθεί ή ανεξαρτησία των χωρών-μελών της κοινότητας. Ο Μ. Ντεμπρέ, πρωθυπουργός επί Ντε Γκώλ, παίρνει την πρωτοβουλία για τη δημιουργία, στις 20 Ιανουαρίου του 1977, μιας εθνικής επιτροπής για την ένωση και την ανεξαρτησία της Ευρώπης.

— Η επιλογή, από τον πρόεδρο, του Μ. d'Ornano, στελέχους του κόμματος του Ζισκάρ, ως υποψηφίου για τη Δημαρχία του Παρισιού, εξοργίζει την UDR, πολλά δέ μέλη της καταγγέλλουν τις συστηματικές προσπάθειες των συμμάχων της και του Προέδρου για την πολιτική και εκλογική αποδυνάμωση του κόμματός τους.

Διεθνής Έπικαιρότητα

Κατά την UDR αυτό που προέχει είναι η διατήρηση των θέσεων της μπροστά στην άνοδική πορεία των δυνάμεων της Ένωμένης Άριστερας και η διεκδίκηση του ρόλου της ως του μεγαλύτερου κόμματος της προεδρικής πλειοψηφίας, δηλαδή η διεκδίκηση της εξουσίας. Η θέση της στο πλαίσιο της προεδρικής πλειοψηφίας ενισχύεται στις τμηματικές βουλευτικές εκλογές στις 14-21 Νοεμβρίου. Οι υποψήφιοι της UDR, Σιράκ και Τιμπερί, βγαίνουν από τον πρώτο γύρο. Αντίθετα, δύο υποψήφιοι του κόμματος του Ζισκάο χάνουν την έδρα τους. Αυτό, παρά τη σημαντική άνοδο της άριστερας και κυρίως των σοσιαλιστών, ή UDR τὸ θεώρησε νίκη της στη διαμάχη της με τις άλλες δυνάμεις της προεδρικής πλειοψηφίας.

Ποιό είναι τὸ ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς διαμάχης, πὸν κορυφαῖες τῆς στιγμῆς εἶναι ἡ παραίτηση τοῦ Σιράκ καὶ τὸ ἔκτακτο συνέδριο τῆς UDR τῆς 5ης Δεκεμβρίου ἀπὸ τὸ ὁποῖο βγήκε ἕνας καινούριος πολιτικός σχηματισμός, ὁ «Συναγερμός γιὰ τὴ Δημοκρατία» (R.P.R.); Εἶπαμε ὅτι γιὰ τὴν UDR-RPR αὐτὸ πὸν προέχει εἶναι ἡ διατήρηση τῆς ἐκλογικῆς τῆς δυνάμεως καὶ ἡ ἀνακατάληψη ὁλόκληρης τῆς ἐξουσίας στὸ πλαίσιο τῆς σημερινῆς ἢ κάποιας ἄλλης προεδρικῆς πλειοψηφίας. Καὶ γιὰ νὰ διατηρήσει τὴν ἐκλογικὴ τῆς δυνάμη μπροστὰ στὴν ἀνοδικὴ πορεία τῶν δυνάμεων τῆς Ένωμένης Άριστερας, ἡ UDR-RPR εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ διαφοροποιηθεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ Προέδρου, τόσο στὸ χῶρο τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς πολιτικῆς (παρόλο πὸν καὶ γι' αὐτὴν καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους σχηματισμοὺς τῆς πλειοψηφίας, πρῶτος στόχος εἶναι ἡ καταπολέμηση τοῦ πληθωρισμοῦ), ὅσο καὶ στὸ χῶρο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκοδόμησής τῆς Εὐρώπης. Οἱ μεταρρυθμίσεις τοῦ Ζισκάο, χωρὶς νὰ βγάξουν τὴ Γαλλία ἀπὸ τὴν κρίση (ἡ σημερινὴ κρίση δὲν εἶναι κρίση μεμονωμένων ἐθνικῶν οἰκονομιῶν, ἀλλὰ τοῦ Κεφαλαιοκρατικοῦ Τρόπου Παραγωγῆς στὸ σύνολό του) δημιουργοῦν δυσαρέσκεια σὲ εὐρύτατες μάζες τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ, ἕνα μέρος τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ τὴν ἐκλογικὴ βάση τῆς UDR-RPR.

Ἡ ἐπιστροφή στὶς ἀρχές τοῦ γκαλισμοῦ, γιὰ τὸ ρόλο τῆς Γαλλίας στὸν διεθνή καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, γιὰ τὴν ἀποτελεσματικὴ ἄμυνα, βασισμένη στὴν πυρηνικὴ ἀποθάρρυνση, γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Γαλλίας, ἀποτελοῦν πάντα κινητήριες δυνάμεις γιὰ τὸν γαλλικὸ λαὸ καὶ γιὰ μεγάλο μέρος τοῦ γαλλικοῦ κεφαλαίου πὸν ξέρει τὸν τρόπο νὰ μετατρέψει τὶς ἰδέες αὐτῆς σὲ κέρδη. Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ περίεργη συμμαχία ἀνάμεσα στοὺς «βαρόνους» τοῦ γκαλισμοῦ (Ντεμπρέ, Γκισάρ, Σανγκινετί, ἀκόμη καὶ Σαμπάν Ντελμάς), τὸν Σιράκ καὶ τὸ μεγάλο κεφάλαιο μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Ντασώ.

Ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς τῆς UDR-RPR εἶναι φυσικὸ νὰ δηλητηριάζει τὶς σχέσεις τῶν κομμάτων πὸν συνθέτουν τὴν προεδρικὴ πλειοψηφία καὶ νὰ μεταθέτει σὲ δεύτερο ἐπίπεδο τὸ πρόβλημα τῆς ἐξουσίας. Ἡ σημερινὴ πλειοψηφία πῆρε τὴν ἐξουσία σὶς προεδρικῆς ἐκλογές τοῦ Μάη τοῦ 1974. Ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ πάλι ἀνάμεσα σὶς διαφορετικῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ὁμάδες πὸν τὴν συνθέτουν γιὰ τὸ μοῖρασμα τῆς ἐξουσίας. Ἡ UDR, ὄντας πλειοψηφία στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο, διεκδικεῖ τὴν ἐξουσία πὸν κατεῖχε ὅλη τὴν περίοδο τῆς 5ης Γαλλικῆς Δημοκρατίας καὶ ὡς τὴν ἐκλογή τοῦ Ζισκάο. Οἱ ἄλλες δυνάμεις τῆς προεδρικῆς πλειοψηφίας διεκδικοῦν ἕνα τμῆμα αὐτῆς τῆς ἐξουσίας, καὶ ὁ Πρόεδρος προσπαθεῖ νὰ ἐφαρμόσει τὴ δική του πολιτικὴ. Ἡ σύγκρουση γίνεται ἀναπόφευκτη.

Σήμερα στὴ Γαλλία βρισκόμαστε μπρὸς στὴν ἀκόλουθη κατάσταση: ὁ Ζισκάο, μπροστὰ στὴν οἰκονομικὴ κρίση καὶ τὴ σχετικὴ

ἀπὸ ἀριστερά:
Γκισάρ, Κοϊβ ντε Μυοβίλ, Σιράκ, Πετροφίτ κ.ἄ.
βαρόνοι τοῦ γκαλισμοῦ

Διεθνής Έπικαιρότητα

συνοχή των δυνάμεων της Ένωμένης Άριστερας δείχνει να άποτυχαίνει. Ο Σιράκ με το «Συναγερομέ για τη Δημοκρατία» αρχίζει μια καινούρια προσπάθεια για την ανασύνταξη των δυνάμεων που θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την Ένωμένη Άριστερά στις δημοτικές εκλογές που θα γίνουν σε λίγους μήνες, και κυρίως στις βουλευτικές του 1978. Η διαδικασία για τη δημιουργία της χαρισματικής φυσιογνωμίας που θα μπορούσει να ήγηθεί, να συσπειρώσει και να κινητοποιήσει δυνάμεις, ενόψει δύσκολων εκλογικών αναμετρήσεων, έχει αρχίσει. Ο Σιράκ, πρόεδρος ενός καινούριου πολιτικού σχηματισμού, τοποθετεί το κόμμα του στο πλαίσιο της σημερινής πλειοψηφίας: «Ο Συναγερομέ για τη Δημοκρατία τοποθετείται αποφασιστικά στο χώρο της πλειοψηφίας. Δεν ξέρω αν θα είναι σε λίγο ολόκληρη ή πλειοψηφία. Εκείνο που ξέρω είναι ότι θα ανήκει ολόκληρος στην πλειοψηφία». Οι φιλοδοξίες του όμως πάνε πολύ μακρύτερα. Στο κάτω κάτω η περίοδος από τις εκλογές του 1974 μέχρι σήμερα έδειξε ότι ο πρόεδρος για να κυβερνήσει πρέπει να ελέγχει απόλυτα τη βουλή. Ένας τρόπος είναι να προέρχεται από το κόμμα της πλειοψηφίας.

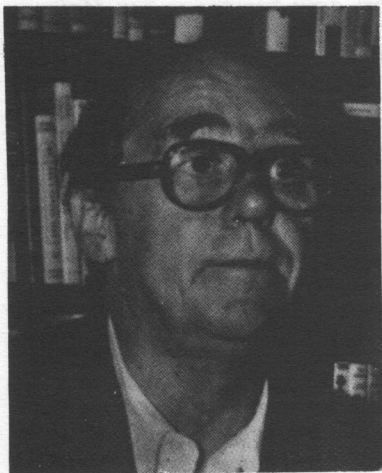
Μ. ΚΑΒΟΥΡΙΑΡΗΣ

ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΓΕΡΜΑΝΙΕΣ

Συνέντευξη
του **Heinrich Böll**
στην εφημερίδα
«**Le Monde**»

Τα τελευταία χρόνια, ο δυτικογερμανός συγγραφέας Χάινριχ Μπέλ (βραβείο Νόμπελ 1972) εκφράστηκε συχνά δημόσια για ορισμένες «όδυνηρες» πλευρές των πολιτικών εξελίξεων στη χώρα του: εναντίον των «επίσημων απαγορεύσεων», της —θεομοθετημένης ή μή— επίσημης αποδοκιμασίας των διανοουμένων ως πνευματικών πατέρων της τρομοκρατίας, κατηγορήσε το έγκλημα που ό ίδιος αποκαλεί «δυσφήμιση της πιό απλής ριζοσπαστικότητας». Στα δύο τελευταία βιβλία του, *Η χαμένη τιμή της Κατερίνας Μπλουμ* και *Έκθεση για την ηθική κατάσταση του έθνους*, αντιμετωπίζει άμεσα την επικαιρότητα, στο πρώτο περιγράφοντας τις συνέπειες μιας αντιτρομοκρατικής ύστερίας που καλλιεργεί «ορισμένους τύπους», και στο δεύτερο στιγματίζοντας, με ύφος σατιρικό, τον χαφιεδισμό και την ανάπτυξη των μυστικών υπηρεσιών.

Δέχτηκε στο σπίτι του στην Κολονία τον τραγουδιστή Βόλφ Μπίρμαν, ο οποίος απελάθηκε από τη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας και στερήθηκε την ανατολικογερμανική του ιθαγένεια. Ο ίδιος ο Μπέλ είναι άλλωστε από τους ιδρυτές της «Επιτροπής για τη διαφύλαξη της ελευθερίας και του σοσιαλισμού», η οποία αγωνίζεται «για την εξασφάλιση της ελευθερίας τόσο στη Δυτική όσο και στην Ανατολική Γερμανία». Στο κείμενο που δημοσιεύεται παρακάτω, συνέντευξη στην εφημερίδα *Le Monde*, δημοσιευμένη στις 13.1.77, ο Χ. Μπέλ μιλάει για τις «επίσημες απαγορεύσεις», τον αντικομμουνισμό, το φόβο του πληθωρισμού και της τρομοκρατίας, για την «υπόθεση των στρατηγών», για τον Μπίρμαν, καθώς και για τη γερμανική άριστερά και την ένότητα της Γερμανίας.

Καταρχήν, δεν μ' αρέσει και πολύ η έκφραση «έθνος». Καθόλου μάλιστα. Η λέξη «γερμανικός» ανέκαθεν προσδιόριζε μια ορι-

Διεθνής Έπικαιρότητα

Η επικοινωνία των ιδεών στις δύο Γερμανίες

ομένη γλώσσα και όχι εθνότητα. Ήταν η γλώσσα που μιλούσε ο λαός σε αντίθεση με τα λατινικά και τα γαλλικά που ήταν γλώσσες του κλήρου και της αριστοκρατίας. Αυτός είναι ο λόγος που δεν μπορώ με κανέναν τρόπο να χρησιμοποιήσω αυτή τη ρίζα για να προσδιορίσω το γερμανικό έθνος με την έννοια του μπισμαρικού όρου... Η μόνη που διαφύλαξε κάποιους δεσμούς, μια ένότητα, είναι αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε «άριστερά» και στις δύο Γερμανίες, τη Δυτική και την Ανατολική. Άς μη χρησιμοποιούμε τη μεγάλη κουβέντα «άριστερά» για την Ανατολική Γερμανία σαν να πρόκειται για «έθνος». Και οι δύο ομάδες πάντοτε πάλευαν και πάσχισαν ώστε η γερμανική λογοτεχνία και των δύο Δημοκρατιών να δημοσιεύεται αντίστοιχα και στις δύο. Άλλωστε ο μόνος δεσμός που υπάρχει είναι μέσω της λογοτεχνίας. Είναι ενδιαφέρον βέβαια, αλλά οι δυνάμεις της δεξιάς και στα δύο τμήματα της Γερμανίας θέλησαν πάντοτε τη σύγκρουση και την άποφυγη αυτών των δεσμών, της ενότητας.

Φυσικά αυτή η περιφημη ένότητα του γερμανικού έθνους είναι από τα πιο αγαπημένα θέματα των κυριακάτικων κηρυγμάτων στην Όμοσπονδιακή Γερμανία... Άλλά, για τους συντηρητικούς συνιστά απλώς μια έννοια ιστορικοπολιτική, άρα άφηρημένη. Οι μόνιμοι που στην πράξη άσκησαν αυτή την ένότητα ήταν οι δύο γερμανικές λογοτεχνίες. Παράδειγμα οι μάχες που δόθηκαν για να δημοσιευτεί στη Δύση ο Μπρέχτ, ή αντίθεση της συντήρησης που τον θεωρούσε μόνο ύμνητή του κομμουνισμού. Κι αυτό έναν συγγραφέα που έγραφε γερμανικά.

Όπως και τώρα με τον Βόλφ Μπίρμαν: Για πολλούς νέους που ανήκουν στην ευρεία έννοια «άριστερά», κι άς μὴν μπορούν να αποφασίσουν να ένταχτούν στο DKP ή τα KPD ή σε κάποιο δογματικό γκρουπούσκουλο, ο Μπίρμαν αντιπροσωπεύει κάτι, εκφράζει κάτι, κάποιο πράγμα που άκόμη δεν έχουν βρει. Τό ίδιο θά συμβαίνει όπωσδήποτε και με πολλούς νέους της Λαϊκής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Έτσι μπορούμε να εξηγήσουμε —πρόκειται για υπόθεση— τη στάση των κυβερνώντων στη Λ.Δ.Γ., που προσπαθούν να φιμώσουν την έσωτερική αντιπολίτευση. Κι όχι μόνο για τους διανοούμενους αλλά και για τους εργάτες, τους φοιτητές και άλλον κόσμο, ο Βόλφ Μπίρμαν ήταν μια φωνή. Μ' όλα αυτά γίνεται αίσθητή μια επικοινωνία ιδεών στις δύο Γερμανίες. Τό έπισημανε και τό κατάλαβε άμέσως ή συντήρηση. Τό θεώρησε επικίνδυνο. Κι άς έρχεται, φυσικά, σε αντίφαση με τους λόγους της περι ένότητας του έθνους. Διότι στην περίπτωση του Μπίρμαν διαφαίνεται κάτι και γερμανικό και ένοποιητικό, και άπό τις δύο πλευρές, έστω κι άν είναι σοσιαλιστικό.

Έτσι τό κίνημα για τόν Μπίρμαν είναι άπάντηση στους συντηρητικούς που παρουσιάζουν τη Λ.Δ.Γ. σαν σκιάχτρο, και μια ώθηση για την άριστερά στη Δυτική Γερμανία. Είναι επίσης τό παράδειγμα μιās άπραγματοποίητης Γερμανίας. Η πραγματοποιήσιμη σοσιαλιστική ένότητα της Γερμανίας δεν είναι αυτή που διακηρύσσουν οι άρχηγοί της Λαϊκής Δ.Γ., αλλά αυτή που εκφράζει ο Μπίρμαν για τους νέους και άπό τις δυο όχθες. Και ή συντήρηση διαισθάνθηκε αυτήν τη δυνατότητα σαν δική της άδυναμία. Ξέρω βέβαια πώς δεν πρόκειται για κάποιο μεγάλο κίνημα, για κάποια μεγάλη πολιτική δύναμη, πάντως βγαίνει κάτι κοινό... Οί διανοούμενοι, ένα τμήμα τους μάλλον, θά δει με συμπάθεια αυτό τό κίνημα. Άν λάβουμε υπόψη την όλοφάνεση κρίση του SPD, τό γεγονός αυτό δεν θά 'ναι επικίνδυνο μόνο για τη συντήρηση αλλά και για τη σοσιαλδημοκρατία. Άναφέρομαι σε μια άτιμόσφαιρα, δεν κάνω άκόμη άνάλυση του πολιτικού χώρου.

Τό 1972 πολλοί διανοούμενοι θεωρούσαν τό SPD πολιτική

Διεθνής Έπικαιρότητα

δύναμη με προοπτικές. Πιστεύω πως αυτή η πολιτική τους ένταξη το 1972 υπαγορεύτηκε κυρίως από την εξωτερική πολιτική, το άνοιγμα προς την Ανατολή, την πολιτική των συμφωνιών. Όπως-δήποτε συνοδεύονταν από την ελπίδα ότι θα έχει και συνέπειες στο εσωτερικό. Όμως αυτή η ελπίδα έσβησε γιατί η σύμπραξη ακριβώς φιλελεύθερων-σοσιαλιστών κατασκεύασε το «άρθρο έναντι των εξτρεμιστών» και την παράγραφο 88A για υποκίνηση σε βίαιες ενέργειες. Πρόκειται για έναν προαιώνιο φόβο του SPD μπροστά στη δεξιά, φόβο μη θεωρηθεί ριζοσπαστική, αντιλατρινωτική. Παλιός τραυματισμός που ακόμη δεν ξεπεράστηκε, και εμποδίζει το SPD να αντιτεθεί στις δημαγωγικές κραυγές της δεξιάς. Έτσι απέφυγε σε υποχωρήσεις χωρίς να υπολογίσει τις συνέπειες. Ο Μπράντ βέβαια είπε ότι αυτό ήταν λάθος, αλλά φοβάμαι πως είναι πια πολύ αργά, αν λάβουμε υπόψη τη διοικητική διαδικασία, τις ανακρίσεις, το χαφιεδισμό κ.λπ.

Το «άρθρο για τους εξτρεμιστές» είναι η πιό καταστροφική απόφαση των τελευταίων ετών, αν σκεφτούμε τις συνέπειες που έχει στην ανεργία των νέων και τον περιορισμό των φοιτητών.

Η παράγραφος για τη λογοκρισία δεν είναι και τόσο φοβερή για τους συγγραφείς, διότι αυτοί μπορούν να υπερασπιστούν, να δώσουν δημοσιότητα, να γράψουν και να παραπονεθούν για τα προβλήματά τους. Σκεφτείτε όμως τί συμβαίνει με έναν νέο σε κάποιο χωριό που θέλει να γίνει δάσκαλος και έχει κάποιες σοσιαλιστικές ιδέες. Έδω το άρθρο για τον εξτρεμισμό έχει καταστροφικές επιπτώσεις.

Οί κριτικές του εξωτερικού βοήθησαν όπωσδήποτε τους Γερμανούς να συνειδητοποιήσουν το πρόβλημα, αν και συχνά είχαν μια δόση υποκρισίας: χρησιμοποιήθηκαν για να τροφοδοτήσουν ένα νέο κύμα αντιγερμανισμού, βασισμένου σε ιστορικά χάσματα, λανθασμένα επικίνδυνα.

Δεν μπορούμε να πούμε ότι ο νόμος αυτός είναι φασιστικός. Ίσως είμαι πολύ γέρος ή πολύ αισιόδοξος. Πρόκειται για κάτι νέο, που συνδέεται με τη μεταπολεμική κατάσταση. Στο εξωτερικό δεν μπορούν να καταλάβουν επ' ουδενί λόγω ότι η απελευθέρωση της Γερμανίας από τον Κόκκινο στρατό συνοδεύτηκε από φοικαλεότητες. Δεν πρόκειται μοναχά για αντικομμουνιστική προπαγάνδα. Υπάρχει βέβαια το φασιστικό στοιχείο, ο αγώνας των ναζί έναντι των μπολσεβίκων. Άλλα η εμπειρία των Γερμανών, μετά τον πόλεμο, από τη σοβιετική πολιτική, από τον Κόκκινο στρατό, τις απελάσεις, κ.λπ., είναι ένα δικό μας συστατικό στοιχείο, άγνωστο στη Γαλλία ή την Ίταλία, το οποίο εν πάση περιπτώσει δεν θίγεται εκεί εύκολα...

Θεωρώ ιστορικά πλαστό να βλέπουμε αντικομμουνισμό μόνο στον Αντενάουερ. Το να μην ξεχνούμε ότι η Γερμανία προ του 1933 είχε το πιό δυνατό κομμουνιστικό κόμμα προσδίδει αξία στην εμπειρία αυτής της υπόθεσης. Θεωρώ καθήκον μου να το πω, έστω κι αν έχω τη διάθεση να ερμηνεύσω αλλιώς το φαινόμενο αυτό.

Η σύμπραξη των φιλελεύθερων-σοσιαλιστών το 1969, οί συμφωνίες με την Ανατολή, το γονάτισμα του καγκελάριου Μπράντ μπρός στο μνημείο των νεκρών του γκέτο της Βαρσοβίας, έδωσε συχνά την εντύπωση στο εξωτερικό ότι η Γερμανία ήταν έτοιμη να ξεγράψει το παρελθόν της μέσω των «καλών Γερμανών» που ανέβαιναν στην έξουσία. Έτσι, για παράδειγμα, μετά τον πόλεμο, πολλοί καλοπρο-

Διεθνής Έπικαιρότητα

**Δέν τελειώνουμε ποτέ
με την ιστορία**

αίρετοι ξένοι μου λέγανε για να με κολακεύουν: «Έσείς δέν είστε πραγματικός Γερμανός».

Αυτή ή πολιτική τάση δέν ήταν ξεκάθαρη, δέν ήταν πάντως δημοφιλής. Ο τύπος τήν συνόδευε συχνά με άσαφη σχόλια, τὰ όποία σαφώς είναι πιό δημοφιλή. Στις εκλογές του 1972 ό πληθυσμός επικύρωσε τήν πολιτική πρός τήν Άνατολή, αλλά μάλλον σκεπτόμενος κάπως έτσι: «Έγινε, γίνεται. Τελειώσαμε με τις επιπτώσεις του πολέμου». Άλλά ποτέ δέν τελειώνουμε με τήν ιστορία. Αυτό δέν γίνεται. Άπ' όπου και να ξεκινήσετε, όσρια και να 'ναι ή άφετηρία σας, θά βρεθείτε μπροστά σ' αυτά τὰ δώδεκα χρόνια του εθνικοσοσιαλισμού, τὰ όποία δέν θά μπορέσετε να διαγραφίτε από τó ημερολόγιο τής παγκόσμιας ιστορίας.

Μπορούμε να τήν αναλύσουμε πολύ καλά με τήν υπόθεση των στρατηγών. Ξαφνικά κάτι ξεπετιέται εκεί. Κάποιος κύριος Ρούντελ. Λένε μόνο ότι ήταν ήρωας, ότι κατέστρεψε τόσα και τόσα τάνκς, αλλά ότι δέν μπορεί κανείς να καταστρέψει τάνκς παρὰ μονάχα σ' έναν πόλεμο, και ότι αυτός ό πόλεμος δέν ήταν ιδιωτική υπόθεση του κ. Ρούντελ· όλα αυτά δέν λέγονται, άπλούστατα άποκρύπτονται. Σκεπάζονται, σκοτώνονται, σβήνουν. Όλα αυτά δείχνουν άλλη μιá φορά τή σχέση τής σοσιαλδημοκρατίας με τó στρατό, τó πλήθος των ένοχών, τις πικρίες, τόν τραυματισμό του 1914 κ.λπ. Φοβάμαι ότι ούτε μιá πιό συντηρητική πολιτική δέν μπορεί να έμποδίσει να άσχολούμαστε με τὰ δώδεκα χρόνια τής ιστορίας μας. Η οικονομική δύναμη τής Δυτικής Γερμανίας συχνά αντιμετωπίζεται στο έξωτερικό σαν «γερομανική άπειλή», σε αντίθεση με τους ίδιους τους Γερμανούς που νιώθουν μάλλον άνασφάλεια, άβεβαιότητα και φόβους για τήν εξέλιξη τής χώρας τους.

Αυτοί οι φόβοι είναι άπόλυτα παράλογοι άν λάβουμε υπόψη τή σημερινή οικονομική κατάσταση. Άλλά, άν αντικρίσουμε τήν ιστορία μας, δικαιολογούνται. Στη ζωή μου γνώρισα δύο πληθωρισμούς, δλοκληρωτικούς. Είχαμε τριών ειδών μάσκα, και τó τρίτο δείχνει περιέργως σταθερό. Με Ξαφνιάζει.

Μήν ξεχνάμε επίσης τους μετανάστες, που άποτελούν μεγάλο τμήμα του πληθυσμού. Όλοι αυτοί έχουν έρθει χωρίς μιá δεκάρα στην τσέπη τους, και άρχισαν έδω να δημιουργούν.

Άπ' αυτήν τήν άποψη οι άλλες χώρες τής Δυτικής Εύρώπης, παρὰ τις δυσκολίες τους, είναι σχετικά χαϊδεμένες. Σχετικά βέβαια. Άνθρωποι που δούλεψαν όλη τή ζωή τους, που δυο φορές έχασαν όλες τις οικονομίες τους, τήν περιουσία τους, θέλουν πάση θυσία να διατηρήσουν αυτή τή νέα σταθερότητα. Εύκολα μπορείς να τους φοβίσεις. Άκόμη και διότι στις άλλες χώρες τής Εύρώπης ή κατάσταση είναι λιγότερο σταθερή. Να τους καταλάβουμε στο ψυχολογικό επίπεδο, έστω κι άν πολιτικά είναι παράλογο.

Αυτήν τήν άνασφάλεια ό κ. Σμιτ πάει να τήν έρεθίσει με τρόπο έντελώς γελοίο και επιπόλαιο, μ' αυτή τήν υπόθεση των συντάξεων. Αυτό τó παιχνίδι — αυτό τó μπλοκάρισμα, όχι άκριβώς μπλοκάρισμα — αυτό τó συνεχές πήγαινε έλα, θά 'χει πολιτικές συνέπειες όπωσδήποτε σημαντικότερες άκόμη και από τó άρθρο για τους έξτρεμιστές. Όχι πώς τó μπλοκάρισμα των συντάξεων θά 'χει καταστροφικές συνέπειες στο οικονομικό επίπεδο, αλλά σκέφτομαι τις ψυχολογικές συνέπειες τής γελοιοποίησης των προεκλογικών ύποσχέσεων.

Η τρομοκρατία και ό άγώνας ενάντια στις τρομοκρατικές πράξεις έπαιξε τὰ τελευταία χρόνια σημαντικό ρόλο στην καλλιέργεια και τήν έκμετάλλευση αυτών των λανθανουσών άγωνιών του κόσμου. Άλλωστε ήταν και τó πρόσχημα για να περάσουν νόμοι καινούριοι, όπως αυτός εναντίον των έξτρεμιστών.

Άκόμη και σήμερα ό τύπος δίνει άφάνταστη δημοσιότητα σε

Διεθνής Έπικαιρότητα

**Η τρομοκρατία ανασταίνει
την Ίερά Έξέταση**

μιὰ σύλληψη, ενώ από την άλλη ή τρομοκρατία που άσκειται σε έναν ποδοσφαιρικό άγώνα —δέν είναι τρομοκρατία τó νά πετάς μπουκάλια ή νά άπειλείς τόν διαιτητή;— περνάει σάν εκδήλωση περιθωριακή και άναπότρεπτη. Η τρομοκρατία ανασταίνει την Ίερά Έξέταση. Άρνούμαστε νά δεχτούμε ότι ή τρομοκρατία άποτελεί προαιώνιο εύρωπαϊκό φαινόμενο. Ο Ντέ Βαλέρα, άνθρωπος κατά τά άλλα αξιοσέβαστος, ήταν, μόλις πριν από έξήντα χρόνια, ó πιό καταδικώμενος τρομοκράτης στη Μ. Βρετανία. Ο Φράνκο, πάλι, ήταν τρομοκράτης. Όταν μιλάμε, λοιπόν, για τρομοκράτες πρέπει νά τούς κατονομάζουμε, και μάλιστα σέ άμεση συνάρτηση με τά πολιτικά τους κίνητρα. Είναι διαφορετικό τó πρόβλημα έδώ στην Όμοσπονδιακή Γερμανία, όπου ή τρομοκρατία άποτελεί ένα άφηρημένο στοιχείο, άπόλυτα παράλογο. Πρόκειται για καθαρά γερμανικό πρόβλημα. Άπό πού έρχεται; Κανένας δέν άναρωτήθηκε. Είναι τρελό, είναι πραγματικά άνοησιο, για έναν λαό που έχει λιγάκι μελετήσει την ιστορία του, νά ταυτίζει την τρομοκρατία με τόν άναρχισμό.

Και μεγάλη είναι ή ευθύνη τών επαϊόντων τών έπιστημών του ανθρώπου που άφησαν νά γίνει ή ισοπέδωση: κομμουνισμός-τρομοκρατία-άναρχία· έπρεπε νά είχαν επέμβει.

Άκόμη και ένας συντηρητικός ιστορικός της φιλοσοφίας θά πρεπε νά γνωρίζει ότι ή τρομοκρατία στην Όμοσπονδιακή Γερμανία δέν έχει καμία σχέση με τόν κομμουνισμό ή με την κλασική άναρχία, ότι πρόκειται για ιδιάζον φαινόμενο της μεταπολεμικής Γερμανίας που άφορά άμεσα την Όμοσπονδία. Μόνοι τους οι συγγραφείς δέν μπορούν νά βγάλουν πέρα αυτό τó έργο. Ο τύπος, ή έπιστήμη, ή τηλεόραση, φοβήθηκαν νά διαφοροποιηθούν. Τώρα, τά πράγματα δέν διορθώνονται. Όσοτίσο ή έμπειρία τών τελευταίων έτών είχε μία τουλάχιστον θετική συνέπεια: βοήθησε νά έρθουν σέ έπαφή άνθρωποι που ως τότε ήταν αντίδικοι. Άπό τούς φιλελευθέρους της άριστερας ως τούς σοσιαλιστές της άριστερας, αυτή ή πολιτική της δυσφήμισης της ίδιας της ριζοσπαστικότητας μās έκανε όλους νά συλλογιστούμε και νά δημιουργήσουμε νέα άλληλεγγύη. Οι έμπειρίες μου, άκόμη και με συναδέλφους με τούς όποιους διαφωνώ πολιτικά, είναι ένθαρουντικές.

Οί μεταφράσεις τῆς «Ὀδύσειας»

Ἡ διδασκαλία τῆς Ὀδύσειας ἀπὸ μετάφραση στὴν πρώτη τάξη τοῦ γυμνασίου μεταφέρει τὴν τὸ πρόβλημα τῆς μεταγραφῆς τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ποιητικῶν ἔργων στὴ σχολικὴ πιά πράξη. Καὶ νομίζω πὼς κανένας δὲν θὰ ἀμφισβητοῦσε ὅτι τὸ γενικότερο καὶ ἐπίμαχο μεταφραστικὸ πρόβλημα ἀποκτᾶ πρόσθετες δυσκολίες μέσα στὸ ἐκπαιδευτικὸ πλαίσιο. Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ δήλωση δὲν περιέχει, βέβαια, καμιά οὐσιαστικὴ ἀντίρρηση γιὰ τὴν ὀψιμὴ ἐξάλλου ὑπουργικὴ ἀπόφαση νὰ διδαχτεῖ ἡ ἀρχαία λογοτεχνία στὸ γυμνάσιο ἀπὸ μετάφραση. Σκοπεύει μόνο στὴν ἀνακίνηση κάποιων ἐρωτημάτων, πὺ ἐλπίζω νὰ κριθοῦν καλοπροαίρετα, ἀκόμη κι ἂν δὲν θεωρηθοῦν νόμιμα:

1. Ἐχομε αὐτὴ τὴ στιγμή πρόσφορες μεταφράσεις τῆς Ὀδύσειας γιὰ σχολικὴ χρῆση;
2. Ἄν ὄχι, ποιὸς θὰ ἦταν στὴν προκείμενη περίπτωση ὁ προσφορότερος τύπος μετάφρασης, ὥστε ἡ δουλειὰ ὄλων ἐκείνων πὺ ἐπιδίδονται σ' αὐτὴν τὴ θεάρεστη ἀσκηση νὰ τείνει πρὸς τὰ ἐκεῖ.

1. Ἀναμφισβήτητα ἀπὸ τὶς ἑμμετρες μεταφράσεις τῆς Ὀδύσειας πὺ κατέχομε οἱ δοκιμὲς τῶν Ἑφταλιώτη - Ποριώτη, Σίδερη καὶ Καζαντζάκη - Κακριδῆ καλύπτουν ὄλο τὸ φάσμα, ἀπὸ τὴν ἐπάρκεια ὡς τὸ θαυμασμό. Τὸ ἓνα ἄκρο ὀρίζεται ἀπὸ τὴ δουλειὰ τοῦ Σίδερη· τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸν ἄθλο τῶν Καζαντζάκη - Κακριδῆ· καὶ κάπου στὴ μέση βρίσκεται ἡ κατάθεση τοῦ Ἑφταλιώτη. Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἀνακινούμε ἓνα πρόβλημα πλαστὸ ἢ ἀνύπαρκτο. Ἴσως ὅμως ὄχι, ἂν συμφωνήσουμε πὼς καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς δοκιμὲς μεταφράσεις —καθεμιὰ μὲ τὸν τρόπο τῆς καὶ σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ— εἶναι σήμερα καὶ γιὰ τὸν μέσο ἀναγνώστη καὶ γιὰ τὸ μαθητὴ τοῦ Γυμνασίου κάπως ἀνοίκειες. Πιθανὸν γιὰτὶ ὑπακούουν σ' ἓναν κώδικα ποιητικὸ (γλῶσσα, ρυθμὸ καὶ ὕφος), πὺ δὲν εἶναι πιά ὁ ποιητικὸς κώδικας τῆς σύγχρονης ποιήσης, ὅπως αὐτὴ συμπληρώθηκε μὲ τοὺς μείζονες ποιητὲς τῆς γενιᾶς τοῦ '30 καὶ τοὺς καλοὺς ποιητὲς τῆς μεταπολεμικῆς γενιᾶς. Ὡστόσο μιὰ μετάφραση τῆς Ὀδύσειας, πὺ ἐγκλιματίζεται μάλιστα στὸ σχολικὸ περιβάλλον, πρέπει νὰ ἱκανοποιεῖ πρὶν ἂν' ὄλα τὸν ὄρο τῆς οἰκειότητος, παρακολουθώντας τὶς διακυμάνσεις τῆς σύγχρονης γλῶσσας καὶ τῆς σύγχρονης ποιητικῆς μὲ κίνηση πὺ περνᾷ ἀπὸ τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ παρὸν, καὶ ὄχι μὲ παλινδρομὴ ἀπὸ τὸ παρὸν πρὸς τὸ παρελθὸν. Μιὰ τέτοιον εἶδους μεταφραστικὴ ἀρχὴ πιθανὸν θὰ κατέληγε στὴν

α 1-155

Τὸν ἄντρα τὸν πολύτροπο, Μούσα, ἀνιστόρησέ μου, πὺ βρέθηκε ὡς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου νὰ γυρνᾷ, ἀφοῦ τὸ κάστρο πάτησε τῆς Τροίας τὸ ἱερό. Γνώρισε πολιτεῖες πολλὲς κι ἔμαθε τὴ βουλὴ πολλῶν ἀνθρώπων, καὶ στοῦ πελάγου τὰ ἀνοιχτὰ βάσταξε βάσανα πολλὰ ἢ καρδιά του, ἔτσι πὺ πῆρε ἐπάνω του καὶ τὴ δικὴ του ζήση καὶ τῶν συντρόφων του τὸ γυρισμό. Ὡστόσο τοὺς συντρόφους του δὲν τοὺς ἐγλίτωσε, κι ἂς τὸ 'θελε πολὺ ἢ ψυχὴ του· φταῖξαν οἱ ἴδιοι πὺ χαθήκανε ἀπὸ τὰ κρίματά τους: ἄμναλοι καὶ μωροί, πὺ πῆγαν κι ἔφαγαν τὰ βόδια τοῦ ὑπέρολαμπρου Ἡλίου· ὄμως κι αὐτὸς τοὺς ἄρπαξε τοῦ γυρισμοῦ τὴ μέρα. Ἀπὸ ὅπου θεές, θεά,

ξεκίνα τὴν αὐτὴν τὴν ἱστορία, κόρη τοῦ Δία, καὶ πές τὴν καὶ σὲ μᾶς.

Τότε λοιπὸν οἱ ἄλλοι, ὄλοι ὄσοι ξέφυγαν τὸ ἄγριο φονικό, ἦταν στὸ σπίτι τους, ἀπὸ τὸν πόλεμο μακριὰ καὶ τοῦ πελάου τὸ μόχθο. Καὶ μόνο αὐτόν, πὺ οἱ πόθοι του μοιράζονταν ἀνάμεσα στὴ γῆ του καὶ στὸ ταῖρι του, κοντὰ τῆς τὸν κρατοῦσε ἢ σεβαστὴ νεράιδα Καλυψώ, θεὰ μὲς στὶς θεές, στὴ θολωτὴ σπηλιά της, γιὰτὶ τὴν τυραννοῦσε ὁ πόθος της, ἄντρα της νὰ τὸν κάμει. Ὅμως μὲ τοῦ καιροῦ τὰ ἀλλάγματα, ὄταν ὁ χρόνος ἔφτασε πὺ εἶχαν ὀρίσει οἱ θεοὶ καὶ τὸν δικὸ του γυρισμό, νὰ δεῖ κι αὐτὸς τὸ σπίτι του καὶ τὴν Ἰθάκη, οὔτε κι ἐκεῖ δὲν τοῦ ἔλειψαν οἱ ἀγῶνες, κι ἂς ἦταν πιά μὲς στοὺς δικούς του. Τώρα ὡστόσο ὄλοι οἱ θεοὶ τὸν συμπαθοῦσαν, ἔξον ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα· αὐτὸς ἀλύγιστο κρατοῦσε τὸ θυμὸ του γιὰ τὸ θεϊκὸ Ὀδυσσεά, προτοῦ νὰ φτάσει στὸ νησί του.

Μιά ἐπείγουσα πρόταση

τοῦ Δ. Ν. Μαρωνίτη

ἀμφισβήτηση τοῦ «ἀρχαϊστικοῦ» ὕφους, τὸ ὁποῖο ἴσχυσε σ' ὅλες σχεδὸν τὶς δόκιμες μεταφράσεις τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ποίησης (ἐπικῆς, δραματικῆς καὶ λυρικῆς), πού δοκιμάστηκαν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα ὡς τὶς μέρες μας —οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι ἐλάχιστες. Τὸ θέμα πού τίθεται ἐδῶ εἶναι τεράστιο καὶ δὲν ἔχω σκοπὸ καὶ κότσια νὰ τὸ ἐξαντλήσω· ὑποβάλλω μόνον πρὸς κρίση, καὶ πολὺ συνοπτικά, μιὰ πειραματικὴ ἀποψη: μήπως ἔφτασε ὁ καιρὸς ἢ μεταφραστικὴ γλῶσσα πού χρησιμοποιοῦμε γιὰ τὴν ἀρχαία ποίηση νὰ σπάσει τὸ φράγμα τῆς παράδοσης Παλαμᾶ - Σικελιανοῦ - Καζαντζάκη καὶ νὰ ἀφομοιώσει τρόπους πού μᾶς κληροδότησαν ὁ Καβάφης, ὁ Σεφέρης, ὁ Ἐλύτης, ὁ Ρίτσος, οἱ σύγχρονοί τους καὶ οἱ διάδοχοί τους; Καὶ δὲν μιλῶ φυσικά γιὰ διασκευὴ τῆς ἀρχαίας ποίησης σὲ νεωτερικὰ ποιητικὰ ἔργα, ἀλλὰ γιὰ προσπάθεια ἢ μεταφραστικὴ μας γλῶσσα νὰ ἀποβάλλει, στὴν περίπτωσή τῶν μεταφράσεων ἀρχαίας ποίησης, τὸν ρομαντικὸ τῆς φολκλορισμὸ ἢ τὴν κλασικιστικὴ τῆς ἐπιτήδευση.

2. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση —καὶ πάντα πειραματικά— ἔφτασε ἴσως ὁ καιρὸς νὰ δοκιμασθεῖ καὶ ἡ μεταγραφή τῆς Ὀδύσειας σὲ ἐλεύθερο (ἐννοῶ ἀσυχούρητο) ποιητικὸ λόγο, ὅπου ὁ ρυθμὸς δὲν θὰ ἐπιβάλλεται, ἀλλὰ θὰ ὑποβάλλεται στὴ γλῶσσα, ἀνάλογα μάλιστα μὲ τὶς περιστάσεις: ὑπάρχουν πιστεύω μέρη τῆς Ὀδύσειας πού προσφέρονται περισσότερο σὲ ἄρρυθμη μεταγραφή καὶ ἄλλα πού γυρεύουν περισσότερο ρυθμικὴ ἄρθρωση. Ὅπως κι ἂν ἔχει τὸ πρῶγμα, ἴσως εἶναι καιρὸς, ἐξοικειώνοντας τὰ παιδιά μας μὲ τὴν ἐπικὴ ποίηση, νὰ ἐλευθερώσουμε τὴ μεταφραστικὴ γλῶσσα ἀπὸ τεχνοτροπικὲς συμβάσεις πού σήμερα πιά δίνουν τὴν ἐντύπωση τῆς συντηρητικῆς ἀδράνειας. Τοῦτο φυσικά δὲν σημαίνει πὼς προτείνουμε χρηστικὲς πεζολογικὲς μεταφράσεις τῆς Ὀδύσειας —τέτοιες ἔχουμε ἤδη· ἐπιμένουμε πάντα στὶς ποιητικὲς μεταφράσεις, φρεσκαρισμένες ὅμως μὲ τὴ δική μας ἀνάσα.

Σταματῶ. Σκοπὸς μου δὲν εἶναι νὰ ἀναπτύξω μιὰ θεωρία, ἀλλὰ νὰ ἐκτεθῶ σὲ ἓνα ἀμήχανο πείραμα: οἱ ἐπόμενοι μεταφρασμένοι στίχοι ἀπὸ τὴν πρώτη ραψῶδιά τῆς Ὀδύσειας φιλοδοξοῦν νὰ ὑπακούσουν στὰ κριτήρια πού δοῖσα προηγουμένως. Ἡ δοκιμὴ αὐτὴ εἶναι ἀδιανόητη δίχως τὸ σφετερισμὸ τῆς δουλειᾶς πού ὑπόκειται στὶς ὀρθόδοξες μεταφράσεις τοῦ Ἐφταλιώτη καὶ προπάντων τῶν Καζαντζάκη - Κακριδῆ. Ἀλλὰ ἴσως ἡ ὀφειλὴ στοὺς ἀκούραστους δασκάλους νὰ πληρώνεται ἀποδοτικότερα ὅταν ἐμπεριέχει κι ἓνα ποσοστὸ ἀνταρσίας —πὺ δὲν εἶναι, ἐλπίζω, προϊόν ἐπιπολαιότητος ἢ ναρκισσιμοῦ.

Μὰ νὰ πὺ ἐκεῖνος στοὺς Αἰθίοπες ἔλειπε, πὺ κατοικοῦν πολὺ μακριά, οἱ Αἰθίοπες στὰ ἔσχατα τοῦ κόσμου μοιρασμένοι· μισοὶ ἐκεῖ πὺ ὁ ἥλιος βασιλεύει, κι οἱ ἄλλοι μισοὶ ἀπὸ ὅπου ἀνατέλλει. Ἔφτασε ἐκεῖ γιὰ τὴν τρανὴ θυσία μὲ ἑκατὸ ταύρους καὶ κριάρια. Εὐφραϊνε τὴν καρδιά του αὐτὸς στὶς τάβλες καθισμένος, ὅμως οἱ ὑπόλοιποι θεοὶ συνάχτηκαν στοῦ Ὀλύμπιου Δία τὸ παλάτι. Τότε τὸ λόγο πῆρε, κι ἄρχισε νὰ μιᾶ ὁ τῶν θνητῶν καὶ τῶν θεῶν πατέρας· γιὰ τὴ θυμῆθηκε τὸν Αἰγισθο, πὺ ἦταν ἀπὸ γενιὰ μεγάλη —αὐτὸν πὺ σκότωσε τοῦ Ἀγαμέμνονα ὁ γιός, ὁ ξακουστός Ὀρέστης. Μ' αὐτὸν λοιπὸν σὺ τοῦ τοῦ ὁ Δίας, τὸ λόγο του στοὺς ἀθανάτους κίνησε κι εἶπε:

«Ἀλήθεια, εἶναι ν' ἀπορεῖς, πὺ θέλουν οἱ θνητοὶ νὰ ρίχνουνε τὰ βάρη τους ἐπάνω στοὺς θεοὺς· ἔρχεται λένε τὸ κακὸ ἀπὸ ἐμᾶς· κι ὅμως

οἱ ἴδιοι κι ἀπὸ φταίξιμο δικό τους πάσχουν καὶ βασανίζονται καὶ πάνω ἀπ' τὸ γραφτὸ τους. Ἔτσι κι ὁ Αἰγισθος, τὴ μοῖρα του πατώντας, πῆγε νὰ σμίξει μὲ τοῦ γιου τοῦ Ἀτρῆα τὴ νόμιμη γυναίκα κι ἐκεῖνον, στοῦ γυρισμοῦ τὴν ὥρα, τὸν ἔσφαξε, κι ἄς ἤξερε ποιά τιμωρία τοῦ ἔμελλε σκληρῆ. Γιατὶ ἐμεῖς ἀπὸ πρωτύτερα τοῦ τό ἔχαμε μὴνῦσει μὲ τὸν Ἑρμῆ, τὸν ἀγρυπνο φονιά τοῦ Ἀργου: μῆτε ἐκεῖνον νὰ σκοτώσει μῆτε καὶ τὴ γυναίκα ἐκεῖνου σὲ γάμο νὰ τὴν μπλέξει· ἀλλιῶς θὰ πέσει σὺ κεφάλι του ἢ ἐκδίκηση τοῦ γιου γιὰ τὸν πατέρα, ὅταν ὁ Ὀρέστης, παλικᾶρι πιά, θελήσει νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του. Αὐτὰ τοῦ μῆνυσε ὁ Ἑρμῆς, κι ὡστόσο τὸ νοῦ τοῦ Αἰγισθου δὲν μπόρεσε νὰ ἀλλάξει. Καὶ νὰ πὺ τώρα αὐτὸς τὰ πλήρωσε ὅλα μαζί».

Τότε τὸ λόγο πῆρε ἢ Ἀθηνᾶ, ἢ θεὰ μὲ τὰ γαλάζια μάτια: «Πατέρα μας τῶν ἀθανάτων, γιὰ

τοῦ Κρόνου, μεγάλη ἡ δύναμή σου ἀνάμεσά μας! Ἐκείνος τώρα κείτεται στὸν Ἄδη, ὅπως πολὺ καλὰ τοῦ ταίριαζε, θανατωμένος· τὴν ἴδια μαύρη μοῖρα νὰ ἔχει κι ὅποιος παρόμοια ἔργα κάνει. Μὰ τὴν καρδιά μου ἐμένα ἄλλος καημὸς τώρα τὴν καίει· τὸν ἀντρειωμένο σκέφτομαι Ὀδυσσεά, πού ὁ δύστυχος χρόνια παιδεύεται μακριὰ ἀπὸ τοὺς δικούς του, σ' ἓνα περιβρεχτο νησί, στὸν ὄφαλό, ὅπως λένε, τῆς θαλάσσης. Γεμάτο δέντρα τὸ νησί, καὶ μιὰ θεὰ τὸ κατοικεῖ μέσα στὰ δώματά της, ἡ κόρη τοῦ Ἄτλαντα, πού ἡ γνώμη του πάντα γιὰ τὸ κακό, αὐτὸς πού ξέρεи κάθε θάλασσας τὰ βάρη καὶ τὶς κολόνες τὶς ψηλὲς σηκώνει, γιὰ νὰ μὴν πέσει ὁ οὐρανὸς πάνω στὴ γῆ. Ἡ θυγατέρα του λοιπὸν αὐτὸν τὸ δύστυχο, πού κλαίει κι ὀδύρεται, κρατᾷ δικό της· μὲ τὰ γλυκά της λόγια καὶ τὰ χάδια της θέλει νὰ τὸν πλανέψει, γιὰ νὰ ξεχάσει τὴν Ἰθάκη. Ὡστόσο ὁ Ὀδυσσεάς, μὲς στὸν καημὸ του κὰν καπνὸ ἀπὸ τὸ σπίτι του νὰ ἰδεῖ ψηλὰ νὰ ἀνηφορίζει, ἀποζητᾷ τὸ θάνατο. Κι ἐσένα, Ὀλύμπιε, ὡς πότε ἡ γνώμη σου ἔτσι ἀλύγιστη θὰ μένει; Ὁ Ὀδυσσεάς δὲν ἦτανε πού πλάι στὰ ἀργίτικα καράβια, ἐκεῖ στὴν Τροία τὴν πλατιά, θυσίες σοῦ πρόσφερεν ἱερεῖς; Γιατί λοιπὸν τόσο σκληρὸς εἶσαι μαζί του, Δία;»

Μὰ τότε ὁ Δίας, πού τοῦ οὐρανοῦ τὰ νέφελα συνάζει, τῆς ἀντιμίλησε: «Τί λόγο, κόρη μου, ἄφησες νὰ φύγει ἀπὸ τὰ χεῖλή σου; Ἐγὼ πῶς θὰ μποροῦσα νὰ ξεχάσω τὸ θεϊκὸ Ὀδυσσεά, πού ξεπερνᾷ στὴ γνώση τοὺς θνητούς, κι ἀπ' ὅλους πῶς πολλές θυσίες χάρισε στοὺς ἀθανάτους πού κατέχουν τὸν πλατὺ οὐρανὸ; Ὁ Ποσειδῶνας, ὁ θεὸς τῆς Γῆς, αὐτὸς ἔχει μαζί του ὀργιστεῖ κι ὄλο τεντώνει τὸ σχοινί, μὲ ἀφορμὴ τὸν Κύκλωπα, πού ἐκείνος τοῦ τύφλωσε τὸ μάτι· λέω γιὰ τὸ δυνατό Πολύφημο, πού ἡ δύναμή του ξεπερνᾷ ὅλους τοὺς ἄλλους Κύκλωπες: ἡ Θῶσα τὸν γέννησε, σμίγοντας σὲ σπηλιὰ κρυφὴ μὲ τὸ μεγάλο Ποσειδῶνα, τοῦ Φόρη ἡ θυγατέρα, τοῦ δαίμονα τῆς θάλασσας πού δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν τρυγήσει. Εἶναι ἀπ' αὐτὸ λοιπὸν πού ὁ κοσμοσειστής Ποσειδῶνας τὸν Ὀδυσσεά, κι ἂν δὲν τὸν ἀφανίζει, ἐξορισμένο τὸν κρατᾷ ἀπ' τὴν πατρίδα του. Ὡστόσο ἐμεῖς πού συναχτήκαμε ἐδῶ, ὄλοι μαζί ἄς βροῦμε τρόπο, γιὰ νὰ γυρίσει στὴν πατρίδα του ἐκεῖνος· τότε κι ὁ Ποσειδῶνας θὰ ἀφήσει τὸ θυμὸ του· γιατί δὲν θὰ μπορέσει νὰ ἀνταχθεῖ στὴ θέληση ὄλων τῶν ἀθανάτων, ἓνας αὐτός!»

Τὸ λόγο πῆρε πάλι ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεὰ μὲ τὰ γαλάζια μάτια: «Πατέρα μας τῶν ἀθανάτων, γιὰ τοῦ Κρόνου, μεγάλη ἡ δύναμή σου ἀνάμεσά μας! Ἄν, ὅπως λές, συγκλίνει ἡ γνώμη τῶν τρισμακάριστων θεῶν, πῶς ἦρθε ἡ ὥρα νὰ γυρίσει σπίτι του ὁ πού τὸν τρῶν οἱ σκέψεις Ὀδυσσεάς, τότε γιὰ τὸ νησί τῆς Ὠγυγίας παρακινουῦμε τὸν Ἐρμῆ, πού εἶναι ὁ ψυχοπομπὸς καὶ ὁ φονιάς τοῦ Ἄργου· νὰ πάει νὰ βρεῖ μιὰν ὥρα ἀρχύτερα τὴν

καλλιπλόκαμη νεράιδα, καὶ νὰ τῆς πεῖ τὴν ἀπαράβατη ἐντολή μας, τὸ γυρισμὸ τοῦ καρτερόψυχου Ὀδυσσεά, πῶς εἶναι πιὰ καιρὸς σπίτι του νὰ γυρίσει. Ὅσο γιὰ μένα κατεβαίνω στὴν Ἰθάκη, νὰ βρῶ τὸ γιό του, νὰ τοῦ κινήσω τὴν ψυχὴ καὶ νὰ τοῦ δώσω θάρρος, γιὰ νὰ καλέσει σὲ συνέλευση τοὺς Ἀχαιοὺς μὲ τὰ πολλὰ, χυτὰ μαλλιά, κι ἐκεῖ μπροστὰ τους νὰ δηλώσει στοὺς μνηστήρες νὰ σταματήσουν πιὰ νὰ σφάζουν κοπαδιαστὰ τὰ ἀρνιά του καὶ τὰ βόδια του, πού ἔναι στριφτὰ τὰ κέρατά τους ὅπως στριφτὰ πηγαίνουν καὶ τὰ πόδια τους· καὶ λέω ἀκόμη στὴ Σπάρτη νὰ τὸν στεῖλω καὶ στὴν Πύλο μὲ τὶς μεγάλες ἀμμουδιές, νὰ μάθει, ἂν κάπου ἀκούσει, τὸ γυρισμὸ τοῦ ἀγαπημένου του πατέρα· ἔτσι καὶ τὸ δικό του τ' ὄνομα μὲς στοὺς ἀνθρώπους θὰ ἀκουστεῖ».

Αὐτὰ εἶπε κι ἔδωσε στὰ πόδια της σάνδαλα ἀθάνατα, πανέμορφα κι ὀλόχρυσα, ὅπου τὴν ταξιδεύουν μὲ τὶς πνοὲς τοῦ ἀνέμου ἀνάταμα στὰ πέλαγα τὰ ὑγρά καὶ στὴν ἀτέρμονη στεριά· ὕστερα κράτησε στὸ χέρι τὸ γερὸ κοντάρι της, πού ἔχει τὴ χάλκινὴ του αἰχμὴ καλὰ ἀκονισμένη, βαρὺ κοντάρι, ἀσήκωτο, μ' αὐτὸ πού τοῦ πανίσχυρου τοῦ Δία ἡ κόρη δαμάζει ἀπανωτὰ τοὺς ἥρωες πού τῆς ξανάψαν τὸ θυμὸ. Χύθηκε τότε ἀκροπατώντας τὶς κορφὲς τοῦ Ὀλύμπου, καὶ βρέθηκε μεμιᾶς μὲς στὴν Ἰθάκη νὰ στέκει στὴν ἐξώθυρα τοῦ Ὀδυσσεά, ἐπάνω στῆς αὐλόθυρας του τὸ κατώφλι. Μὲ τὸ κοντάρι της τὸ χάλκινο στὸ χέρι, ἐπῆρε τὴ μορφὴ τοῦ Μέντη, τοῦ ρήγα τῶν Ταφίων. Κι ἔπεσε ἀπάνω στοὺς ἀγέρωχους μνηστήρες· ἐκεῖνοι μπροστὰ στὶς πύλες τοῦ σπιτιοῦ εὐφραῖναν τὴν καρδιά τους παίζοντας πεσσοὺς, σὲ δέρματα βοδιῶν ἐπάνω καθισμένοι, πού τὰ ἔσφαξαν οἱ ἴδιοι. Κήρυκες καὶ παιδόπουλα πρόθυμα τοὺς ὑπηρετοῦσαν: μὲς σὲ κρατῆρες συγκεροῦσαν νερὸ μὲ τὸ κρασί, ἄλλοι μὲ τρυπητὰ σφουγγάρια ἔπλεναν τὰ τραπέζια καὶ τὰ ἴσθιαν μπροστὰ τους, κι ἄλλοι τὰ πλούσια κρέατα γιὰ χάρη τους μοιράζαν.

Πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ θεόμορφος Τηλέμαχος τὴν εἶδε· καθισμένος μαζί μὲ τοὺς μνηστήρες, ἄφηνε ὡστόσο τὸν πικρὸ του νοῦ νὰ ταξιδεύει ἀλλοῦ· ἔβλεπε μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του τὸν φημισμένο του πατέρα: ἂν ξαφνικὰ γύριζε πίσω, κι ἀπ' τὸ παλάτι ἔξω πετοῦσε τοὺς μνηστήρες, ἔπαιρνε πάλι ὁ ἴδιος τὴν τιμὴ, καὶ μέσα στὰ ἀγαθὰ του βασίλευε σὰν πρῶτα. Τὸ δράμα αὐτὸ ἀνέβαινε στὸ νοῦ του, μὲ τοὺς μνηστήρες πλάι του, ὅταν ἐπῆρε εἶδηση τὴν Ἀθηνᾶ. Εὐθύς πρὸς τὴν αὐλόθυρα ἔτρεξε, γιατί τὸν ἔπιασε ντροπὴ νὰ στέκεται ὥρα πολλὴ στὴν πόρτα του ἓνας ξένος. Βρέθηκε ἀμέσως μπρὸς της, τῆς ἔσφιξε τὸ χέρι τὸ δεξί, ἀπ' τὸ ἄλλο τῆς ἐπῆρε τὸ χάλκινο κοντάρι, κι ὡς πῆγε νὰ μιλήσει, φύγαν ἀπὸ τὸ στόμα του τὰ λόγια σὰν πουλιά:

«Ξένη μου, καλωσόρισες! Ἔλα νὰ σὲ φιλέψουμε, κι ἀφοῦ τὸ δεῖπνο μας γευτεῖς καὶ τὸ καλο-

χορτάσεις, τότε μᾶς λές και ποιά ανάγκη ἐδῶ σέ φέρονει».

Εἶπε, και τράβηξε μπροστά, ἐνῶ ἡ Παλλάδα Ἰθηνᾶ τὸν συνακολουθοῦσε. Μπήκαν οἱ δύο τους στὸ μεγάλο δῶμα, και ἐκεῖνη τότε πήγε και ἔστησε πλάι σέ κολόνα ὑψηλή μέσα στὴν ὄμορφη, τὴν καλοσκαλισμένη κονταροθήκη τὸ ἀκόντιό της· ἐκεῖ ἀδρανοῦσαν και ἄλλα πολλά κοντάρια τοῦ καρτερόφυχου Ὀδυσσεά. Τὴν ἔφερε ὕστερα ὁ Τηλέμαχος σέ ἔξοχα δουλεμένο, πανέμορφο θρόνι, ἄπλωσε πάνω του λινὸ πανί, για νὰ καθίσει, και στήριξε τὰ πόδια της σ' ἕνα μικρὸ σκαμνί. Ἔσυρε τότε δίπλα της και αὐτὸς ἕνα σκαμνὶ μὲ ὄμορφα στολίδια, και πήρε θέση παράμερα ἀπ' τοὺς ἄλλους, τοὺς μνηστήρες, μήπως και ὁ ξένος, ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ξαναμιμένους, χάσει τὸ κέφι του ἀπὸ τὸ θόρυβό τους και δὲν χαρεῖ τὸ φαγητό· και ἀκόμη εἶχε σκοπὸ νὰ τὸν ρωτήσῃ για τὸν πατέρα του, πὺ χρόνια τώρα ἔλειπε στὰ ξένα. Και νὰ μιὰ παρακὴ φέρονει νερό σ' ὠραῖο χρυσὸ λαγήνι, και τὸ ἔχυνε ἀπὸ ψηλὰ σ' ἕνα ἀργυρὸ λεβέτι, για ν' ἀπονίψουνε τὰ χέρια τους· μετὰ τοὺς ἔσυρε μπροστά γυαλιστερό τραπέζι. Κι ἡ σεβαστὴ κε-
λάρισα εἶχε τὴν ἔγνοια νὰ τοὺς φέρεῖ ψωμί και

ἄλλα πολλά προσφάγια, ὅ,τι τὴς βρέθηκε, νὰ τοὺς εὐχαριστήσῃ. Στὰ χέρια του σηκώνοντας δίσκους μὲ κρέατα κάθε λογῆς και ὁ τραπεζάρος ἔφτασε, και τοὺς τὰ ἔβαλε μπροστά, ἐνῶ στὸ πλάι ἀπίθωσε ὀλόχρυσες τὶς κούπες. Και κάθε τόσο ὁ κήρυκας περνοῦσε νὰ γεμίσει τὰ κύπελά τους μὲ κρασί.

Σὲ λίγο μπήκαν μέσα και οἱ ἀγέρωχοι μνηστή-
ρες. Πήρανε θέση στὴ σειρά σέ πολυθρόνες και σκαμνιά. Οἱ κήρυκες τοὺς ἔχυναν νερό, τὰ χέρια τους νὰ πλύνουν· δοῦλες μὲς σέ πλεκτὰ πανέτρια στοίβαζαν τὸ ψωμί, και ὠραῖοι ἔφηβοι ξεχείλιζαν μὲς στοὺς κρατήρες τὸ κρασί. Κι αὐτοὶ τὰ χέρια ἀπλώνανε στὸ ἔτοιμο πιά τραπέζι ἐμπρὸς τους. Μὰ κάποτε, σὰν κόρεσαν τὸν πόθο τους για τὸ φαί, για τὸ πιτό — τότε ἔγνοιες ἄλλες ξύπνησαν μὲς στῶν μνηστήρων τὸ μυαλό: τραγοῦδι και χορός! ἕνα καλὸ τραπέζι δὲν γίνεται χωρίς αὐτά. Ἔτσι λοιπὸν και ὁ κήρυκας πήρε τὴν ὄμορφη κιθάρα και τὴν ἀκούμπησε στοῦ Φήμιου τὰ χέρια, μὸλο πὺ αὐτὸς τραγοῦδαγε μπρὸς στοὺς μνηστήρες ἀπὸ ἀνάγκη. Κι ὡστόσο τὴς κιθάρας του ἔκρουσε τὶς χορδές, χτυπώντας τὸ σκοπὸ για ἕνα ὠραῖο τραγοῦδι.

σύγχρονος κινηματογράφος

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΦΡΙΤΣ ΛΑΝΓΚ

Ἡ Βιεννέζικη νύχτα (I), τοῦ Φρίτς Λάνγκ

ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ: ΛΑΝΓΚ / ΜΠΡΕΧΤ

(μὲ ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ «Ἡμερολόγιο Ἐργασίας» τοῦ Μπέρτολι Μπρέχτ σχετικὰ μὲ τὴ συνεργασία του στὴ ταινία «Καὶ οἱ δήμοι πεθαίνουν» τοῦ Φ.Λ.).

Λέξεις ὅπως Μ, τοῦ Νίκου Λυγγούρη

ΚΡΙΤΙΚΕΣ

Ρόντο, Υἱοθεσία, Φυλλοροή,

Ὁ ταξιτζής, Οἱ φυγάδες

τοῦ Μιζούρι.

ΦΕΣΤΙΒΑΛ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ 1976

Τὰ συμπτώματα μιᾶς κρίσης

ΓΙΑ ΤΟ ΡΥΘΜΟ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΝΤΑΖ

τοῦ Φιλμο-γράφου

Σ.Μ. ΑΙΖΕΝΣΤΑΪΝ: «Ἡ ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ».

τοῦ François Albera

100 σελ.

50 δρχ

Τεύχος 11

Ὁ «παράξενος καθηγητής» τοῦ Μ. Καραγάτση (Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν)

τοῦ Mario Vitti

Ὅσοι ἦταν ἐξοικειωμένοι γύρω στὸ 1930 μὲ τὸ κοσμοπολιτικὸ μυθιστόρημα καὶ μὲ τὰ νοήματα τοῦ διονυσιασμοῦ, πρέπει νὰ εἶχαν ἀνακαλύψει μὲ ἱκανοποίηση καὶ τὸ ἓνα καὶ τ' ἄλλο στὸ μυθιστόρημα Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν (1933). Μόνο πού, γιὰ νὰ συγκροτήσει τὴν κατάλληλη ἐθνικὴ ἀνάμειξη, ὁ Καραγάτσης, ἀντὶ νὰ μεταφερθεῖ ὁ ἴδιος σὲ ξένους τόπους, ἀκολούθησε τὴν ἀντίθετη ὁδὸ, φέρνοντας ξένης καταγωγῆς πρόσωπα σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἑλληνικὸ περιβάλλον στὸν ἑλληνικὸ χῶρο.¹ Ἀφοῦ προετοίμασε τὸ περιβάλλον φέρνοντας στὴ Γεωργικὴ Σχολὴ Λαοίσης δύο αὐστριακούς, ἔφερε ὕστερα τὸν ἐξόριστο ὡσο συνταγματάρχην Λιάπκιν, καὶ ἔβαλε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἀπανωτά, διάφορα ἄλλα κύματα λευκορῶσων πολιτικῶν προσφύγων. Γιὰ νὰ συμπληρώσει ὅμως τὴν κοσμοπολιτικὴ ἀνάμειξη, ἔβαλε νὰ γειτονεύουν μὲ τὴ Σχολὴ μερικὸς Καραγκούνηδες καὶ μερικὲς ἀσυγκράτητες Φιλιππουπολίτισσες.

Ὅσο γιὰ τὸ «διονυσιακὸ» στοιχεῖο πού, κληρονομημένο ἀπὸ τὸν ντισεισμό, ἔβαλε γερὲς ρίζες στὰ ἑλληνικὰ γράμματα γιὰ κάμποσες δεκαετίες καὶ ἔμοιασε νὰ ἀνανεώνεται μὲ τὸ ὑπερρεαλιστικὸ ξέσπασμα, ὁ Καραγάτσης τὸ ἔθεσε σὲ λειτουργία σὰν ζωτικὴ ὀρμὴ, ἐκρηκτικὴ καὶ ἀνυποχώρητη· σὰν ζωτικὴ ὀρμὴ ἐκρηκτικὴ στὶς βίαιες ἐκδηλώσεις τοῦ ἀλκοολικοῦ Λιάπκιν· σὰν ζωτικὴ ὀρμὴ ἀνυποχώρητη στὶς ὑπολανθάνουσες ψυχο-φυτικὲς δυνάμεις πού ἀναζητοῦν τὴν ἀνεμπόδιστη ἐρωτικὴ ἱκανοποίηση.²

Πρωταγωνιστὴς τοῦ ἔργου εἶναι ὁ συνταγματάρχης Λιάπκιν, πού τὸ 1920 καταντᾷ νὰ πιάσει δουλειὰ στὴ Γεωργικὴ Σχολὴ σὰν ἐπιμελητὴς ὄλων τῶν ζώων. Ἡ γυναίκα του ἔχει πεθάνει, ἡ κόρη του ἐξαφανίστηκε στὴν Ἐπανάσταση. Τώρα αὐτός, σκληρὰ ἀπερωμένος στὴ δουλειὰ του, μέρα μὲ τὴ μέρα προσαρμόζεται καὶ περισσότερο στὴν καινούρια ζωὴ. Τί σκέφτεται ἀκριβῶς δὲν τὸ ξέρουμε. Ὅμως τὸν βλέπουμε νὰ παραιτεῖται ὀλοένα περισσότερο ἀπὸ τὶς γνωριμίες πού τοῦ ἀρμόζουν, στὴ Σχολὴ καὶ τὴν ἐπαρχία, νὰ κάνει παρέα

μὲ κοινωνικὰ ξεπεσμένες γυναῖκες, μέχρι πού στὸ τέλος παντρεύεται μία. Βρίσκει παρηγόρια στὸ τίσιπυρο, καὶ εἶναι σχεδὸν πάντα πιωμένος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς στιγμὲς πού ἐργάζεται, ὁπότε ἐμφανίζεται λογικὸς καὶ λεπτός. Ὅταν πίνει, ὅμως, γίνεται ἄλλος ἄνθρωπος, ἀδίστακτος καὶ πρωτόγονος. Ραφινάρισμα ἀριστοκρατικὸ καὶ κτηνώδες ἔνοστικτο συνταιριάζονται καὶ ἐναλλάσσονται ἔτσι στὸ πρόσωπο αὐτό, μοιρολατρικὰ καὶ ἀνεπανόρθωτα. Σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, ἓνας «καθηγητὴς» δὲν διστάζει νὰ τὸν χαρακτηρίσει «κτῆνος» (5η ἔκδ., 1955, σελ. 102).

Ἄν ὁ νατουραλισμὸς ἦταν ἐκεῖνο πού ὁ συγγραφέας τοῦ ἑλληνικοῦ μανιφέστου τοῦ 1880 ἐννοοῦσε τὶς ἀλλοιώσεις «ἐν αἷς βλέπομεν τὸν ἄνθρωπον κατερχόμενον πρὸς τὸ κτῆνος, τὴν διάνοιαν σκοτιζομένην ὑπὸ τῶν ἐνοστίκτων, τὴν ἀρετὴν κατὰ μικρὸν καταβαλλομένην καὶ ἐκπνέουσαν ἐν τῇ βαρείᾳ καὶ πνιγρᾷ ἀτμοσφαίρᾳ τῆς διαφθορᾶς»³, τότε θὰ διαπιστώσουμε ὅτι ὁ Λιάπκιν κατερχόμενος βαθμιαία σὲ «κτῆνος» εἶναι ἓνας τυπικὸς ἥρωας νατουραλιστικοῦ μυθιστορήματος. Καὶ πραγματικὰ τὸ σεξουαλικὸ ἄγχος, συνδυασμένο μὲ τὴ φυσικὴ ἀντοχὴ καὶ τὸ τίσιπυρο, καταλήγει σὲ μιὰ συμπεριφορὰ περισσότερο νατουραλιστικὴ παρὰ «διονυσιακὴ»· πρόκειται δηλαδὴ γιὰ μιὰ ἐκμετάλλευση τοῦ ὑλικοῦ πραγματοποιημένη μὲ μιὰ μέθοδο ἀκόμη παλαιότερη ἀπὸ τὴ «διονυσιακὴ». Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πνεῦμα μυθιστορήματος τοῦ περασμένου αἰῶνα βρίσκει τὴ θέση του καὶ ὁ σαδισμὸς τοῦ Λιάπκιν, πού τὸν κάνει νὰ δέρνει ἀνελέητα τὸ γιὸ τῆς γυναίκας του, καὶ πού τὸν κάνει νὰ ὁμολογήσει στὴν κ. διευθυντοῦ:

«Ἐχετε δίκιο, τῆς ἀποκρίθηκε. Ὅταν τὸ πρωὶ ξυπνῶ νηφάλιος καὶ θυμᾶμαι τὶς ἀποβραδινὲς κτηνώδεις μου, ντρέπομαι γιὰ λογαριασμό μου. Εἶναι τὸ πιότὸ πού μὲ κάνει ἄλλο ἄνθρωπο. Σὰν μεθύσω νιώθω τὴν ἀνάγκη κάποιον νὰ τυραννῶ. Ὁ πόνος καὶ τὰ δάκρυα μου γεννᾶν σαδικὴ εὐφροσύνη...» (σελ. 191)

Δὲν ξέρω κατὰ πόσο φάνηκε συνεπὴς ὁ Λιάπκιν

ἀπὸ ψυχολογικῆ ἀποψη, γιατί οἱ κριτικοὶ δὲν σταμάτησαν ἀρκετὰ στὸ θέμα αὐτό. Ὁ Καραγάτσης, πάντως, δὲν προστρέχει στὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση μὲ κανένα ἀπὸ τοὺς καθιερωμένους τρόπους τοῦ μυθιστορήματος, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἐσωτερικὸ μονόλογο. Γνωρίζουμε τὸν Λιάπκιν ἀπὸ τὶς ἐξωτερικὲς ἐκδηλώσεις τῆς συμπεριφορᾶς του, ἀπὸ ὅσα κάνει, ἀπὸ ὅσα λέγει. Ὁ Καραγάτσης ἐπιμένει περισσότερο στὰ γεγονότα παρὰ στὴν ἄλλον εἶδος περιγραφῆ τοῦ ἥρωά του. Ὡστόσο ἂν, χάρις σ' αὐτὴ τὴν προσήλωσή του στὰ συγκεκριμένα γεγονότα, ἡ ἀνάγνωση ἀφήνει τὴν ἐντύπωση ἔντονης δράσης, μὰ πῶς προσεκτικὴ ἀνάγνωση δείχνει ὅτι τὰ ἐπεισόδια ἀποβλέπουν σὲ μιὰ βιαστικὴ θεαματικότητά, δίχως ἰδιαίτερη ἀντοχὴ σὲ ἔκταση, καὶ ὅτι ἐπομένως ἐξαντλοῦνται πολὺ σύντομα (πρόκειται γιὰ μιὰ ἔλλειψη ἄνεσης τοῦ νεαροῦ Καραγάτση, πού ἀργότερα θὰ μετριασθεῖ, φυσικά). Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὁ Καραγάτσης, γιὰ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴν πλοκή, ὑποχρεώνεται νὰ προστρέξῃ ἐπανειλημμένα σὲ σύμπτυξη τοῦ χρόνου μὲ συνοπτικὲς μεταβατικὲς περιγραφές («πέρασαν χρόνια», «ἔτσι πέρασε ἀκόμα ἓνας χειμῶνας», κ.τ.λ.)· παρεμβάλλει παρείσακτες ἱστορίες προσώπων (τοῦ γιατροῦ, τῆς Μαρίας μὲ τοὺς ἐραστές της), καί, τέλος, γιὰ νὰ κρατήσῃ στὸ πόδι τὸν Λιάπκιν ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τῆς περιπέτειάς του, ὁ Καραγάτσης θεωρεῖ σκόπιμο νὰ βάλῃ στὸ δρόμο του ἔπάνω ῥώσους ἐμιγκρέδες, πού τοὺς φέρνει στὴ Λάρισα κάθε φορὰ πού κινδυνεύει νὰ συντομευθεῖ τὸ μυθιστόρημά του.

Ὀυσιαστικά, ἂν ἀφαιρέσουμε ὅλο τὸ βοηθητικὸ ὕλικό, οἱ πραγματικὰ ἀφηγηματικοὶ ὄγκοι πού καλύπτουν κάποια διάρκειά στὴ γενικὴ οἰκονομία τοῦ ἔργου, εἶναι:

α) τὸ γλέντι τῆς παραμονῆς πρωτοχρονιάς, πού δὲν εἶναι ὅμως ἓνα συμπαγὲς ἐπεισόδιο, γιατί, ἂν ἐκπληρώνῃ τὸ αἶτημα τῆς ἐνότητας χρόνου (μιὰ νύχτα δίχως διακοπὴ τῆς δράσης), δὲν σέβεται τὸ αἶτημα τῆς ἐνότητας τόπου: ἀπὸ τὰ τρία κεφάλαια τῆς περιγραφῆς του, τὸ πρῶτο διαδραματίζεται στὸ σπίτι τοῦ κ. διευθυντοῦ (ἔκτο κεφάλαιο), τὸ δεῦτερο στὸν κοιτώνα τῶν μαθητῶν (ἕβδομο κεφάλαιο), τὸ τρίτο στὸ σπίτι τῆς Μαρίας (ὄγδοο κεφάλαιο),

β) τὸ τέλος τοῦ Λιάπκιν (εἰκοστὸ πρῶτο κεφάλαιο), μὲ τὸ ἔξαλλο τρέξιμό του στὸν κάμπο, μέσα στὴ νύχτα, μὲ τὸ διάλογό του μὲ τὰ φαντάσματα, μὲ τὶς παραισθήσεις καὶ τὸ θάνατό του στὸ ποτάμι (ὅπου καὶ πάλι ἔχουμε ἐνότητα χρόνου δίχως ἐνότητα τόπου: στὴν περιπλάνησή του, ὁ Λιάπκιν τρέχει μιὰ στὸν κάμπο, μιὰ στὴ Σχολή, μιὰ σπίτι του, καὶ τελικὰ καταλήγει στὸ ποτάμι ὅπου πνίγεται). Σ' αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο ἀκούγεται ἓνα φάντασμα νὰ τοῦ λέγει —καὶ ὁ Καραγάτσης μᾶς ἀναφέρει ἔτσι τὰ λόγια του:

«Κατάλαβες, τώρα, Νταβιντ Μπορσίτσι [Λιάπκιν], γιατί σκότωσες, δίχως λόγο κι αἰτία, ἓνα σωρὸ ἀνθρώπων; Γιατί εἶσαι Ῥώσος, ὁ Μεγάλος Βάρβαρος τοῦ Εἰκοστοῦ Αἰώνα. Γιατί σκοτεῖνὰ πλέγματα κατωτερότητας σὲ τυραννοῦν, καὶ σπαράξεις ἀπὸ φθόνο γιὰ τὸν πολιτισμὸ ἄλλων λαῶν· καὶ λαχταρᾷς νὰ τὰ γκρεμίσεις, ἐν ὀνόματι ἐρεβωδῶν, μεταφυσικῶν κι ὑστερικῶν θεωριῶν, πού πονηρότατα τὶς καμουφλάρεις μὲ τὴ μάσκα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνιολογίας [...].» (σελ. 231)

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάγνωση, μαζί μὲ τὶς ἱστορικο-κοινωνιολογικο-βιολογικὲς θεωρίες πού προηγούνται

(σελ. 227), ἀπλουστευτικὲς στὸ στόμα τοῦ φασματικοῦ συνομιλητῆ, μποροῦν εὐτυχῶς νὰ περάσουν ἀπαρατήρητες μέσα στὴ συναρπαστικὴ ἀφήγηση τῶν τελευταίων σελίδων τοῦ βιβλίου, καθὼς χωνεύονται μέσα στὴ γενικὴ οἰκονομία.

Ἄν περάσουμε τώρα σὲ πῶς τεχνικὲς λεπτομέρειες τῆς ἀφηγηματικῆς μεθόδου πού ἐφαρμόζει ὁ Καραγάτσης, θὰ δοῦμε ὅτι ὅλη ἡ δομὴ εἶναι στερεωμένη στὴν αὐθόρμητη παρακολούθηση τῆς ζωῆς τοῦ Λιάπκιν, στὴ σειρὰ διαδοχῆς τῶν ἐπεισοδίων δίχως πρῶτύτερα. Ὅταν θέλει νὰ ἀναδρομήσῃ στὰ περασμένα τοῦ Λιάπκιν, δὲν κάνει παρεκβάσεις, ἀλλὰ ἀπλῶς βάζει τὸν ἴδιο Λιάπκιν νὰ τὰ ἀφηγεῖται, μὲ μιὰ τεχνικὴ πού θυμίζει περισσότερο θέατρο παρὰ μυθιστόρημα. Ὁ Καραγάτσης, λοιπόν, ἐξιστορεῖ τὰ γεγονότα σὲ μιὰ παρατακτικὴ τάξη κρατώντας γιὰ κριτήριό τὴν ἀπὸ κοντὰ παρακολούθηση τοῦ πρωταγωνιστῆ. Μὲ τὸν Λιάπκιν πάντα γιὰ στόχο ἢ γιὰ ἀναφορά, ὁ Καραγάτσης ἐκθέτει σὲ χρονολογικὴ συνέχεια ὅσα γεγονότα θεωρεῖ ὅτι τὸν ἀφοροῦν.

Ὡστόσο ἡ παρατακτικὴ καὶ ὁμαλὴ αὐτὴ ἀφήγηση, παρὰ τὴ φαινομενικὴ τῆς ἀπλότητά, προξενεῖ κάποιες ἀπορίες στὶς πρῶτες κιόλας σελίδες.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο ἡ περιγραφὴ τῆς Γεωργικῆς Σχολῆς Λαρίσης κοντὰ στὸν Πηνειό, μέσα στὸν κάμπο πού ἀλλάζει ὄψεις καθὼς ἀλλάζουν οἱ ἐποχές, μὲ τὴν παρέμβλητὴ φράση θαυμασμοῦ τοῦ ὑπουργοῦ γιὰ τὴν ὄψη πού εἶναι ἡ Σχολή, προχωρεῖ στρωτὰ πληροφορώντας, δίχως ὁ συγγραφέας νὰ ἐπεμβαίνει μὲ κρίσεις καὶ γνώμες, καὶ ἀφήνοντας μόνο σὲ ἓνα σημεῖο νὰ δημιουργηθοῦν προαισθήματα ἐλκυστικὰ μὲ τὶς θερμὲς νέες τῆς Φιλιππούπολης. Συμβαίνουν ὅμως καὶ μερικά πράγματα κάπως ἀνεξήγητα. Ὁ συγγραφέας, πού μοιάζει ἀπροκατάληπτος, μεταχειρίζεται, λχ., ὀρισμένους τρόπους περιγραφῆς πού μοιάζουν νὰ ξεφεύγουν ἀπὸ τὴ νηφαλιότητα τοῦ ὀρθόδοξου μυθιστοριογράφου.

«Μιὰ βραδιὰ ἦρθε στὸ τσίρκολο ὁ βασιλιάς —ὁ Γεώργιος. Ὁ Φόγκελ ἔβαλε τὰ δυνατά του, καὶ τ' ἄλογα συμπεριφέρθηκαν σὰν Πρῶσοι γροναδιέροι τῆς φρονιᾶς. Ὁ Βασιλιάς, γεμάτος θαυμασμό, τοῦ πρόσφερε μιὰ καλὴ θέση στὸς Βασιλικὸς Σταύλους.

»Ὁ Φόγκελ δέχτηκε. Παράτησε τὸ ἵπποδρόμιο καὶ τὴν καμποτινικὴ ζωὴ, γιὰ νὰ μπεῖ στὴν ὑπηρεσία τῆς πορφύρας.» (σελ. 14)

Ἐκτὸς ὅτι παρόμοιες ἐκφράσεις ἐντυπωσιακὲς σὰν «τ' ἄλογα συμπεριφέρθηκαν σὰν Πρῶσοι γροναδιέροι» καὶ «ὑπηρεσία τῆς πορφύρας» θυμίζουν πυροτεχνήματα τοῦ Ροῦδη, καὶ ἐπομένως δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἀνιδιοτελεῖ διάθεση πού ἐφάρμοσε γενικὰ στὸ κομμάτι αὐτὸ ὁ Καραγάτσης, μαρτυροῦν καὶ τάσεις προφορικοῦ λόγου: «ὁ βασιλιάς —ὁ Γεώργιος», φυσικά. Παραπέρα ὁ συγγραφέας μιλά μὲ σεβασμὸ γιὰ τὸ διευθυντῆ, «ὁ κ. διευθυντῆς», μὲ ἓναν σεβασμὸ πού δὲν μπορεῖ νὰ φτάσῃ ὡς τὸν ἀμέτοχο συγγραφέα. Ποῖος εἶναι ὁ λόγος πού ὁ Καραγάτσης ἀναφέρει τὸ διευθυντῆ ὡς τὸ τέλος τοῦ βιβλίου μὲ ἓναν σεβασμὸ πού ἔχουν γι αὐτὸν οἱ ὑποτελεῖς του, σὰν νὰ μιλοῦσε μὲ τὰ λόγια κάποιου πού ἦταν πραγματικὰ ὑποτελεῖς του; Γιατί ἀπλῶς τὸ «κ. διευθυντῆς» εἶναι διατύπωση ἐλεύθερου πλάγιου λόγου: κάποιος μιλά μέσα ἀπὸ τὸ συγγραφέα. Δὲν θὰ ἀργήσουμε νὰ τὸν ἀνακαλύψουμε αὐτὸν τὸν ἄλλον πού μιλά κρυμμένος ἀνάμεσα στὶς ἀράδες· πρόκειται γιὰ κάποιον πού ὁ Καραγάτσης

χρησιμοποιεί για πληροφοριοδότη. Είναι ο «παράξενος καθηγητής» (σελ. 10), μιά φασματική ύπαρξη, δίχως παρουσία και δράση, πού αναφέρεται φανερά μιά είκοσαριά φορές σε όλο τὸ βιβλίο και πού, δίχως μορφή, κυκλοφορεῖ σὲ ὅλα τὰ κεφάλαια τοῦ μυθιστορήματος. Μόνο μιά φορά μισοβλέπουμε τὴ μορφή του:

«Ήταν ὁ παράξενος καθηγητής. Αὐτὸς δὲν ἔπινε, δὲν ἔπαιζε, δὲν χόρευε. Τριγωνοῦσε ἀπὸ κάμαρα σὲ κάμαρα καὶ ἀπὸ παρῆα σὲ παρῆα κουβεντιάζοντας, μεμψιμοιρώντας, βρίσκοντας τὰ πάντα δυσάρεστα καὶ τρισάθλια, καὶ κάνοντας γκοιμάτσες νευρικές». (σελ. 45)

Ὁ παράξενος καθηγητής, πού μεταχειρίζεται καὶ ροϊδικές ἐκφορές, δὲν εἶναι συμπαθητικός, εἶναι ἀνικανοποίητος ἐρωτομανής, τοῦ ἀρέσουν οἱ κοπέλες, ἀλλὰ δὲν κατακτᾷ καμιά. Μέσα στὴν κακόβουλη καὶ πονηρὴ ἐπαρχία, εἶναι αὐτὸς πού μαζεύει μὲ πείσμα ὅλα τὰ ἐρωτικά κουτσομπολιά, καὶ γίνεται ὁ ἀποκλειστικός καὶ παραμερισμένος (ἀφοῦ ὁ Καραγάτσης δὲν τοῦ τὸ ἀναγνωρίζει πουθενά) πληροφοριοδότης τοῦ μυθιστορήματος. Ὅσα περιγράφει ὁ μυθιστοριογράφος εἶναι ἀκριβῶς ὅσα τοῦ ἔχει ἀναφέρει ὁ καθηγητής. Ἄν ὁ συγγραφέας μοιάζει ἀπροκατάληπτος καὶ ἀμέτοχος (διαλέγοντας ἕνα ἀντίστοιχο ἐπίπεδο ὕφους ἀπ' ὅπου κοιτάζει μὲ κάποια ἀπόσταση τὰ πρόσωπα τοῦ μύθου του), ὁ «παράξενος καθηγητής» ἔχει μιά δική του συγκεκριμένη προοπτική, μιά δική του κρίση: γιὰ τὸν Λιάπκιν δείχνει μεγάλη συγκατάβαση, κάπου κάπου θαυμασμό, καὶ παρακολουθεῖ μετὰ μανίας τὴν ἐρωτικὴ του δραστηριότητα.

Φυσικά καὶ ὁ «παράξενος καθηγητής» πού πληροφορεῖ τὸν μυθιστοριογράφο καὶ παίρνει τὸ λόγο με τὸ ῥόλο λαθραῖο, δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ἄν ἡ συμβίωση τοῦ συγγραφέα καὶ τοῦ πλασματικοῦ πληροφοριοδότη του δὲν ἔχει καμιά συνέπεια ὡς πρὸς τὴν πλοκή καὶ τὴν ἔκβαση τοῦ μύθου, φέρνει μιά βασική καὶ ὀργανικὴ συνέπεια στὸ χῶρο τῆς ἔκφρασης καὶ τῆς προοπτικῆς, γιατί στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς δύο, τὸ συγγραφέα καὶ τὸν καθηγητή, στηρίζονται δύο ἀντίστοιχες προοπτικὲς πού συνεπάγονται καὶ ἕνα ἀντίστοιχο ἐπίπεδο ὕφους: ἡ διάσπαση τοῦ Καραγάτσης σὲ μυθιστοριογράφο καὶ σὲ καθηγητή, δηλαδή σὲ δύο ἐπίπεδα πληροφόρησης καὶ ἀφήγησης διαφορετικά, ὀδηγεῖ σὲ ἕναν διχασμὸ τοῦ ὕφους. Στὴ μεγαλύτερη ἔκταση τῆς ἀφήγησης ὁ συγγραφέας ταυτίζεται μὲ τὸν ἀφανὴ καθηγητή, καὶ μόνο κατὰ διαστήματα χωρίζεται καὶ ἀπομακρύνεται ἀπὸ αὐτόν, ἀποκτώντας τὴν αὐτονομία του —καὶ τὴν ἀμεροληψία του.

Τις στιγμὲς πού ταυτίζεται ὁ συγγραφέας μὲ τὸν παράξενο καθηγητή, σὲ μιά ἄδηλη καὶ σιωπηρὴ συνεννόηση, μπορούμε νὰ τὴν ἀναγνωρίσουμε καὶ ἀπὸ τὰ σημάδια προφορικοῦ λόγου πού περνοῦν ἐδῶ καὶ κεῖ στὴ γραφὴ τοῦ μυθιστοριογράφου.

«Ἄνοιξε τὴν πολὺπαθὴ βάλιτσα του [ὁ Λιάπκιν] καὶ ἔβγαλε τὴ μεγάλη του στολή. Ναί, κατάφερε νὰ τὴν γλιτώσει [...]» (σελ. 40)

«Κάποιος καθηγητὴς διαδέχτηκε, γιὰ λίγον καιρό, τὸ μηχανικό —ὁ Καληνύχτας ἂν δὲν γελιέμαι.» (σελ. 68)

«Κάποιο φλογερὸ μεσημέρι, πού μαζί μὲ φίλους διαβαίναμε τὸν κάμπο τῆς Καρδίτσας [...]» (σελ. 75)

Τὸ καταφατικὸ καὶ ρητορικὸ «Ναί» στὸ πρῶτο παράδειγμα, ἢ ἀμφιβολία «ἂν δὲν γελιέμαι» στὸ

δεύτερο, καὶ ὁ πληθυντικὸς «διαβαίναμε» στὸ τρίτο, δὲν θέλουν ἐξήγηση.

Ἡ ταύτιση συγγραφέα-καθηγητῆ, ὅσο καὶ ἡ ἀντίθετη κίνηση, ἀπομάκρυνσης δηλαδή τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τὸν ἄλλο, γίνεται, ὑποθέτω, μὲ τρόπο πού διαφεύγει στὸν λογικὸ ἔλεγχο τοῦ Καραγάτση, ἀλλὰ πού γι' αὐτὸ δὲν εἶναι λιγότερο συνεπὴς ἀπὸ καλλιτεχνικὴ ἄποψη. Ἡ ὅλη αὐτὴ διαδικασία προοπτικῆς καὶ ὕφους δὲν θὰ ἦταν ἄξια λόγου καὶ μελέτης, ἂν δὲν λειτουργοῦσε σὰν κρυφὴ πηγὴ αἰσθητικῆς ἔλλξης, πού ἴσως περνᾷ ἀπαράτηρη ἀπὸ τὴν προσοχὴ τοῦ ἀπροειδοποίητου ἀναγνώστη, ἀλλὰ πού ἔχει ἕνα πολὺ συγκεκριμένο καὶ ἀποτελεσματικὸ ἀποτέλεσμα.

Ὁ Καραγάτσης δὲν εἶναι ὅμως ὀριστικὰ δέσμιος τῆς ὀπτικῆς γωνίας καὶ τῆς ἀφηγηματικῆς προσωπικότητας τοῦ πληροφοριοδότη του, εἶπαμε. Προσέχοντας τώρα καλύτερα, μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε ὅτι ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο ἐπίπεδο λόγου δὲν δύο κατηγορίες περιπτώσεων, ὅπου καὶ στὶς δύο δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιήσει τὶς πληροφορίες τοῦ καθηγητῆ: καταρχὴν στὶς περιγραφές, πού μποροῦν νὰ εἶναι «ἀντικειμενικά» πληροφοριακές, σὰν τὴν ἀκόλουθη:

«Ἐτσι μεγαλόπρεπα ντυμένος [ὁ Λιάπκιν μὲ τὴ μεγάλη του στολή γιὰ νὰ πάει στὸ γλέντι] διάβηκε τὰ χιονισμένα δρομάκια τῆς Σχολῆς, κάτω ἀπὸ τὸ λαμπρὸ γεναίρειο φεγγάρι. Ἀχτινοβολοῦσε σπιθὲς ὀλόχρυσες τριγύρω του, πού γεννοῦσαν ἔντονη ἀντίθεση μὲ τ' ἀργυρὸ ἀντιφέγγισμα τοῦ χιονιοῦ. Τὸ σπαθὶ του χτυποῦσε μὲ πεποίθηση στὰ χαλίκια· τὰ σπιρούνια του ἠχοῦσαν γλυκά, ἀρμονικά. Τὸν εἶδαν δύο μαθητὲς καὶ ἔτρεξαν νὰ εἰδοποιήσουν τοὺς ἄλλους. Πρόστρεξε ὅλος ὁ κόσμος —σταυλίτες, ἐργάτες, ὑπηρετικὸ προσωπικὸ— νὰ μὴ χάσουν τὸ θέαμα· καὶ ἀπόμειναν νὰ τὸν κοιτᾶν μ' ἀνοιχτὸ στόμα». (σελ. 41, βλ. καὶ περιγραφή σελίδας 62)

Ἐχομε τὴν ἄλλη κατηγορία περιπτώσεων, ὅταν ὁ Καραγάτσης φαίνεται «ἐμπνευσμένος». Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι περιπτώσεις ὀρμητικότερης διάθεσης ἀποτελοῦν πρὶν ἀπ' ὅλα τὰ δύο συμπαγέστερα, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἐπεισόδια, πού ξεχώρισα στὴν ἀρχή: τοῦ γλέντιοῦ τῆς πρωτοχρονιάς (κεφάλαια ἔκτο μὲ ὄγδοο), καὶ τῆς τρέλας καὶ αὐτοκτονίας τοῦ Λιάπκιν (τελευταῖο κεφάλαιο). Σὲ περιπτώσεις παρόμοιες ὁ συγγραφέας ἐγκαταλείπει τὴ σχολαστικὴ, μεροληπτικὴ ἀφήγηση τοῦ «παράξενου καθηγητῆ», καὶ ἀποκτᾷ μίαν αὐτόνομη ἔνταση πού διαστέλλει τὸ ἐπεισοδιακὸ ὕψος σὲ μιά οἰκονομία χρόνου πρὸς ἄνετη καὶ ταιριαστὴ στὸ μυθιστόρημα, ἐνῶ παράλληλα τὰ ἐκφραστικά μέσα παρασέρνονται ἀπὸ μιά ὀρμὴ ἐντυπωσιάσεως. Στὸ τελευταῖο κεφάλαιο συμβαίνει καὶ τὸ ἔξης περιεργό. Ἐνῶ ὁ Καραγάτσης, γενικά, ὅταν μεταφέρει στὸν ἀναγνώστη ὅσα προέρχονται ἀπὸ τὴν πληροφόρηση τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα, δηλαδή τοῦ καθηγητῆ, δὲν εἰσχωρεῖ στὴν ψυχολογία τοῦ ἥρωά του, τώρα, σὲ τοῦτο τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀφήγησης, μεταθέτει τὴν ὀπτικὴ γωνία στὸν ἥρωά του, μπαίνει μέσα στὸν ἥρωά του· ὄχι ὅμως γιὰ νὰ τὸν ἀναλύσει ψυχολογικά, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀναφέρει «ἀμερόληπτα» ὅσα ὁ ἥρωάς του μέσα στὴν τρέλα του βλέπει, ὅσα σκέφτεται, ὅσα ἀκούει (μόνον αὐτός). Ἐτσι ὁ Καραγάτσης προστρέχει σὲ μιά σύμβαση τῆς κλασικῆς μυθιστορηματικῆς μεθόδου, ὅπου τάχα ἀπροκατάληπτα καὶ ἀντικειμενικά, περιγράφει σὲ τρίτο πρόσωπο τὸ ἔξαλλο τρέξιμο τοῦ

Λιάπκιν μές στον κάμπο, και την αναστάτωση του κάθε φορά που ένα φάντασμα ξερχεται από την περασμένη του ζωή να τον βασανίσει με ένοχοποιές ερωτήσεις ή με σαρκαστικές αλήθειες. Σ' αυτές τις πιδ έντονες σελίδες ο Καραγάτσης προστρέχει σε όλα τα μέσα λόγου μαζί: στο τρίτο πρόσωπο, στον εϋθύ λόγο, στον πλάγιο ελεύθερο λόγο. Παίρνω ένα παράδειγμα στην τύχη:

«Τὸ φεγγάρι ἔγειρε πρὸς τὴ δύση, συντροφεμένο ἀπὸ τ' ἀστέρια, πὸν ἔβγαιναν λεφούσι πίσω ἀπ' τὸν Κίσαβο καὶ πορεύονταν στὸν ἀχάτη τ' οὐρανοῦ. Ἦρθαν οἱ ὀρθοῖνες ὑγρασιες ἀπ' τὸ ποτάμι καὶ πλανήθησαν, ἀχνές καὶ γαλατένιες, πάνω στὴν ἔκταση τῆς ἰσόπεδης γῆς, σὰν σμάρια ἀπὸ τελώνια ἀνάερα, ἐκτοπλασματικά.

— «Ἐ, Λιάπκιν! Ἐσένα μιλῶ, Νταβίντ Μπορίσιτς! Στάσου μιά στάλα, σατανά! Δὲν μπορῶ νὰ σέ προφτάσω. Εἶμαι σὲ κακὰ χάλια. Τώρα δὲν ἔχω πιά διόλου πλεμόνια· τὸ στερονὸ ἀπομεινάρι μου τὸ ἴφαγαν τὰ σκουλήκια. Λαχάνιασα νὰ σὲ κυνηγᾶω...

» Ὁ Λιάπκιν στάθηκε, γύρισε· κι εἶδε τὸν Πιότρο Τιμοφέιτς Ἀρκάνωφ νὰ ἴχεται ξωπίσω του. Φῶς φανάρι πῶς τοῦτος δῶ ἦταν ἀναμφισβήτητα πεθαμένος, δραπέτης τοῦ νεκροταφείου. Τόσο τὸ καλύτερο, νὰ ξέρεις μὲ ποιὸν ἔχεις νὰ κάνεις...» (σελ. 222)

Στις δύο τελευταίες φράσεις («Φῶς φανάρι» κ.λπ., καὶ «Τόσο τὸ καλύτερο» κ.λπ.) ὁ Καραγάτσης παίζει μὲ τὴ διεισδυτικότητα τοῦ ελεύθερου πλάγιου λόγου (ἐνῶ οὔτε σ' αὐτὴ τὴν περικοπὴ οὔτε σὲ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἐπεισόδιου δὲν προστρέχει στὸν κοινὸ πλάγιο λόγο, πὸν δὲν πειθαρχεῖται εὐκόλα στὴν ἀμεσότητα λόγου).

Πῶς ἄραγε ὁ Καραγάτσης χρησιμοποίησε μόνο στὸ ἀποκορύφωμα τοῦ μύθου του τὰ πιδ ἀποτελεσματικά μέσα τοῦ μυθιστορηματικοῦ εἶδους καὶ δὲν τὰ ἐκμεταλλεύτηκε νωρίτερα; Γιατί ἔμεινε σὲ ὄλο τὸ βιβλίο προσκολλημένος σὲ ὅσα τοῦ ἔλεγε ὁ παράξενος καθηγητής, καὶ στὸν ἀφηγηματικὸ προφορικὸ λόγο τοῦ καθηγητῆ, ἀποφεύγοντας κατὰ κανὸνα τὴν προσωπική του ἐπέμβαση εἴτε, ἀντίθετα, γιὰ ποιὸ λόγο δὲν προστρέχει συχνότερα στὴν ἀποστασιοποίηση ξεκόβοντας ἀπὸ τὸν παράξενο καθηγητῆ; Δηλαδή γιατί οἱ παρεκκλίσεις πρὸς τὰ πάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω σχετικὰ μὲ τὴν ἀφηγηματικὴ γραμμὴ τοῦ παράξενου καθηγητῆ εἶναι τόσο λίγες; Κι ἀκόμη, σὲ ἕνα διαφοροτικὸ ἐπίπεδο ἐκφραστικῶν μέσων, γιατί ὁ Καραγάτσης δὲν ἐκμεταλλεύτηκε καὶ σὲ ἄλλα σημεία τοῦ ἀφηγήματος τοὺς τρόπους πὸν ἐφαρμόζει καὶ στὸ τελευταῖο κεφάλαιο; Οἱ ἀπορίες αὐτὲς μοιάζουν, φυσικά, πλεοναστικές· ἀπλὰ ἐρεθίσματα γιὰ μιά πιδ προσεκτικὴ ἀνάλυση, πέρα ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ μὴ εἰδικευμένου ἀναγνώστη. Δὲν εἶναι ὅμως καὶ πέρα ὡς πέρα πλεοναστικές, ἀν σκεφτοῦμε ὅτι μὲ ὅσα παρατηρήθηκαν ἐδῶ σχετικὰ μὲ τὴν ἐναλλαγὴ ὀπτικῆς γωνίας, καὶ μὲ τὰ ἀντίστοιχα ἐπίπεδα ὕψους, μπορέσαμε νὰ διεισδύσουμε σὲ ἕνα μηχανισμό πὸν συντελεῖ ἀποφασιστικά στὸ καλλιτεχνικὸ ἀποτέλεσμα.

Κλείνοντας αὐτὴ τὴν παράγραφο μποροῦμε ἀκόμη νὰ ἀναρωτηθοῦμε: καλὰ, ὁ «παράξενος καθηγητής» θαύμαζε τὸν Λιάπκιν καὶ κοίταζε μὲ συγκατάβαση τὰ ἐλαττώματά του, δὲν ἦταν σοσιαλιστής, ἀγαποῦσε τὶς θερμὲς κοπέλες· καὶ ὁ Καραγάτσης; Ὁ Καραγάτσης τράβηξε τὸ παιχίδι ἀσχολούμενος δίχως προκατάληψη μὲ τὰ πρόσωπά του καὶ ἀποφεύγοντας νὰ τὰ

κρίνει. Πολιτικὴ γνώμη, γιὰ δικὸ του λογαριασμό, δὲν ἐκφέρει, παρὰ ἀναφέρει μονάχα τὰ φρονήματα τῶν προσώπων του, πὸν εἶναι ἀντιμπολοσεβικικά, ἀντεπανστατικά, καὶ δὲν ξέχουμε τίποτα παραπάνω. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Καραγάτσης σεβάστηκε τὴ σύμβαση τοῦ μυθιστορηματος, καὶ παρὰ τὶς ἀδυναμίες του στὴ μελέτῃ τῶν προσώπων καὶ παρὰ τὸ κάπως βιαστικὸ προχώρημα τοῦ μύθου, τελικά ἔγραψε ἕνα ἀφήγημα πὸν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀνταποκρίνεται στὸ εἶδος μυθιστορημα. Ἄν ἐκμεταλλεύτηκε ἕναν εὐκόλο θεαματικὸ σεξουαλισμὸ, σὰν παράταση τοῦ νατουραλισμοῦ καὶ τοῦ διονυσιασμοῦ, αὐτὸ τελικά ἐντάχτηκε στὸ ἐνεργητικὸ του, στὴν ἀρχὴ τῆς δεκαετίας '30 μὲ '40, γιατί θεωρήθηκε ἐκδήλωση ζωτικότητας, νιάτων, καὶ σιγαμὴ πὸν ἡ γενιὰ κατέβαλλε προσπάθειες γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὴ μουντὴ κακομοιριὰ τῆς «Ἐξοχῆς σπειροχαίτης». Στόχος τοῦ Καραγάτσης ἦταν μιά ἐντυπωσιακὴ θεαματικότητα τοῦ ἥρωα, ἕναν καιρὸ πὸν οἱ πρωταγωνιστὲς τῶν μυθιστορημάτων ἦταν ἀναιμικές καὶ ἀχρωμες ὑπάρξεις. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐργασίας, ἔδωσε ἕνα ἀφήγημα δίχως κοινωνικὸ προβληματισμὸ, δίχως ψυχολογικὲς ἐγνοιες,⁴ θεαματικὸ μὲ ἄξονα ἕναν ἥρωα ἀπλῶς γραφικὸ,⁵ πὸν μᾶς θέλγει ὅσο τὸν ἔχουμε μπροστὰ μας (ἀκριβῶς ὅπως σὲ ἕνα συναρπαστικὸ καὶ πρόσκαιρο θέαμα), καὶ πὸν δὲν ἀφήνει κανένα ἴχνος ἀπὸ τὸ πέρασμά του μετὰ τὴν ἀνάγνωση.

1. I. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*, 1943, σελ. 173: «Ὁ Καστανάκης, καθὼς εἶδαμε, προσπάθησε κυριότατα νὰ σπουδάσει τὸν Ἑλληνα στὸ ἐξωτερικὸ. Ὁ Καραγάτσης τὸν ξένο στὴν Ἑλλάδα».

2. Οἱ κριτικοὶ τοῦ καιροῦ ἐκείνου δὲν ἔκαναν λόγο γιὰ «διονυσιασμὸ»· θαύμασαν ὅμως τὸν «δυνατὸ χυμὸ ζωῆς» (Θεοτοκάς, *Ἰδέα*, Α', 1933, σελ. 119), τὸν «δραματικὸ καὶ πολυκύμαντο ρεαλισμὸ» (Καραντώνης [Τὰ νέα γράμματα, 1935] *Πεζογράφοι καὶ πεζογραφήματα τῆς Γενιάς τοῦ '30*, 1962, σελ. 141). Ἡ διονυσιακὴ ἐκδήλωση τῆς ζωῆς πραγματοποιήθηκε στὸν Καραγάτση μὲ τὴν ἐπιμονὴ στὰ ἐρωτικά ἐνστικτα. Ἡ ἀσύστολη ἐρωτικὴ ὁρμὴ τῶν ἡρώων του ἔκανε μερικὸς κριτικούς νὰ ἀναφέρουν τὸν Φρόυντ («Ὁ Καραγάτσης εἶναι ὁ φροϊδικότερος — ἄς ποῦμε τὴ λέξη — πεζογράφος τοῦ νεοελληνικοῦ μεσοπολέμου», I. Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ κείμενα*, Β', 1943, σελ. 183. «Ἐπηρεασμένος ἴσως ἀπὸ τὸν Φρόυντ, θεμελιώνει τὸν ὕλισμό του στὸ παντοδύναμο ἐρωτικὸ ἐνστικτο», Καραντώνης, *ὄπ. παρ.*, σελ. 140). Ὁ ἐρωτικὸς ντετερμινισμὸς τοῦ Καραγάτση μοιάζει περισσότερο ἀποτέλεσμα ἐμμονῆς ἰδέας, πὸν ἐνθαρρύνθηκε ἀπὸ τὴ διάδοση τοῦ φροϊδισμού, παρὰ ἀποτέλεσμα εἰδικευμένου προβληματισμοῦ. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀποψη φαίνεται ἀστοχὴ ἡ συσχέτιση τοῦ ἐρωτισμοῦ μὲ τὸ ρεαλισμὸ (Καραντώνης, *ὄπ. παρ.*, σελ. 140, καὶ Π. Σπανδωνίδης, *Ἡ πεζογραφία τῶν νέων, Θεσσαλονίκη 1934*, σελ. 71-72). Ρεαλισμὸς εἶναι στάση προβληματικῆ τοῦ συγγραφέα ἀπέναντι στὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα, ἐνῶ ἡ ἐμμονὴ στὸ σεξουαλικὸ ἐνστικτο, ἰκανοποιημένη στὸ χῶρο τῆς τέχνης μὲ τρόπο φανταχτερο καὶ ἐπιδεικτικὸ, εἶναι ἕνα φαινόμενο ἐντελῶς διαφορετικὸ.

3. Τὸν ὀρισμὸ τῶν ἀντλῶ ἀπὸ τὸ μανιφέστο τοῦ νατουραλισμοῦ, αὐτὸ δηλαδή πὸν ἐγὼ θεωρῶ μανιφέστο του στὸν ἐλληνικὸ χῶρο: Α. Γ(ιαννόπουλος). Ἡ(πειρώτης), «Ἐπιστολιμαία διατριβὴ ἀντὶ προλόγου» στὴ μετάφραση τῆς *Νανά* τοῦ Ζολὰ ἀπὸ τὸν Καμπούρογλου, 1880, σελ. 1στ'.

4. Ὁ Β. Βαρίκας σὲ βιβλιοκρισία τῆς «νουβέλας» *Χίμαιρα*, στὴ *Νεοελληνικὴ λογοτεχνία*, Α', 1937, σελ. 91-93, ὅπου κάνει λόγο καὶ γιὰ τὸν *Συνταγματάρχη Λιάπκιν*, ἐπιμένει στὸν «ἀπόλυτο ἀνθρωπισμὸ τοῦ ταλέντου» τοῦ Καραγάτση, ἐξηγώντας ὅτι «ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη ὅμως ἔχουμε τὴν ἀπαίτηση τὴν αὐθόρμητη καὶ ἀκαταστάλαχτη τοῦτῃ τάση νὰ τὴν μεταβάλλει σὲ συνείδηση». Ἐπίσης ὑπογραμμίζει τὴν ἀπουσία ψυχολογικῆς μελέτης καὶ δηλώνει ὅτι τὸ 1937 ὁ Καραγάτσης βρισκόταν στὴν «κατιούσα». Γιὰ «ἔρεσμο» κάνει λόγο καὶ ὁ I. Μ. Παναγιωτόπουλος, *ὄπ. παρ.*, σελ. 181.

5. Γιὰ «θέαμα» κάνει λόγο, ἔστω καὶ ἀσχετα ἀπὸ μιά ὁργανωμένη τοποθέτηση σὰν τὴν παρούσα, ὁ Καραντώνης, *ὄπ. παρ.*, σελ. 142. Τὴ λέξη «γραφικότητα» ἀναφερομένη στὸν ἥρωα («γραφικότητας»), χρησιμοποίησε τότε ὁ Θεοτοκάς, *Ἰδέα*, Α', 1933, σελ. 118.

Οι έργασίες τῶν 12 μηνῶν.

Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ γίνεται μιὰ προσπάθεια νὰ ἀποδεσμευθοῦν ὀρισμένα συστατικά στοιχεῖα τῶν ἀγροτικῶν οἰκονομιῶν στὴν Ἑλλάδα στὸν 15ο καὶ 16ο αἰ.· τεκμηριολογικὴ βάση, τὰ δεδομένα μερικῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ κατάστιχα τιμαρίων.¹ Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθήθηκε συνίσταται στὴν παρουσίαση καὶ ἀνάλυση συγκεκριμένων περιπτώσεων ἀπὸ οἰκονομίες χωριῶν, τῶν ὁποίων τὰ σημεία σύγκλισης καὶ ἀπόκλισης ἀποτελοῦν ἐπίσης τὰ σημεία γιὰ τὸν καθορισμὸ μιᾶς γενικῆς τυπολογίας τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας τῆς ἐποχῆς ποὺ ἐξετάζουμε. Ἡ θεμελιώδης ὑπόθεσή μας δέχεται ὅτι τὰ ἀριθμητικὰ στοιχεῖα τῶν καταστάσεων τῶν τιμαρίων, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὶς φορολογικὲς προσόδους ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν παραγωγή, ἀντανάκλουν τὴν πραγματικὴ μέση παραγωγή καὶ ὅτι ἡ οἰκονομία τῶν τιμαρίων αὐτῶν ἀντανάκλα ἐπίσης τὴν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ.

Ἀρχίζουμε μὲ τὴν ἀνάλυση τῶν στοιχείων ἐνὸς ἀποσπάσματος τιμαρίων τῆς περιοχῆς τῶν Κραβάρων, χρονολογημένο ἀπὸ τὸν ἐκδότη του στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 15ου αἰ.² Τὸ ἀπόσπασμα ἀφορᾷ 9 τιμάρια ἀποτελούμενα ἀπὸ 30 χωριά ἢ τμήματα χωριῶν καὶ «μεζράδες» (γαῖες, συνήθως ἀκατοίμητες, ποὺ ἀνήκουν στὸ ἔδαφος τοῦ χωριοῦ) καὶ συγκεκριμένα: 21 ὀλόκληρα

* Ecole Pratique des Hautes Etudes, IVe Section, Sciences historiques et philologiques, Annuaire 1975/1976, 108 (Paris, 1976), 459-81. Ἡ συντημημένη ἀπόδοση ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ ἔχει γίνε ἀπὸ τὸ συγγραφέα. Τὰ θέματα ποὺ θίγονται στὸ γραπτὸ αὐτὸ ἀνήκουν στὰ ἀντικείμενα μιᾶς ἐργασίας τοῦ ἴδιου μὲ τὸν τίτλο Μηχανισμοὶ τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας στὴν Τουρκοκρατία (15ος-16ος αἰ.) ποὺ ἐτοιμάζεται νὰ κυκλοφορήσει στὴν «Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη» τῶν ἐκδόσεων «Θεμέλιο».

Ἔρευνες γύρω ἀπὸ τὰ ἀγροτικὰ εἰσοδήματα στὴν Τουρκοκρατία (15ος-16ος αἰ.)*

τοῦ Σπύρου Ι. Ἀοδραχᾶ

χωριά, 6 τμήματα χωριῶν (δυσὶ ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀνήκουν στὸ ἴδιο χωριό) καὶ 3 «μεζράδες» (mezraa), ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι τμήμα. Ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς αὐτῶν τῶν τιμαρίων, ἐκφρασμένος σὲ φορολογικὲς μονάδες, ἀνέρχεται σὲ 429 χριστιανικὲς ἐστίες καὶ 1 μουσουλμανικὴ, σὲ 3 ἀγάμους καὶ 48 χήρες. Τὰ φορολογικὰ εἰσοδήματα τῶν τιμαρίων κυμαίνονται ἀνάμεσα σὲ 1.851 καὶ +7.379 ἄσπρα· τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ τιμάρια αὐτὰ δίνουν ἕνα μέσο ὄρο 5.348 ἄσπρων (5 περιπτώσεις στὶς 9) ποὺ πλησιάζει τὸν γενικὸ μέσο ὄρο τοῦ φορολογικοῦ εἰσοδήματος ὁ ὁποῖος ἀνέρχεται σὲ +5.118 ἄσπρα. Σὲ σχέση μὲ μιὰ δειγματοληψία βασισιμένη σὲ 494 τιμάρια, ζαμέτια καὶ χάσια τῆς Μακεδονίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς Σόφιας τὸν 15ο αἰ., τὰ εἰσοδήματα τῶν τιμαρίων αὐτῶν τῆς περιοχῆς τῶν Κραβάρων ἀντιστοιχοῦν (σὲ μιὰ κλίμακα κατὰ χιλιάδα ἄσπρων): 1 στὰ 9,72% τῶν περιπτώσεων, 1 στὰ 11,34% (ἀμοιβαία, 1.000-2.000 καὶ 2.000-3.000 ἄσπρα), 5 στὰ 7,49% (5-6.000 ἄσπρα) καὶ 2 στὰ 4,66% (7-8.000 ἄσπρα). Αὐτὴ ἡ σύγκριση, θεμιτὴ γιατί ἡ σταθερότητα τῶν στοιχείων τοῦ ὑπολογισμοῦ ἀντισταθμίζει τὴ χρονολογικὴ διαφορὰ, δείχνει ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ τιμάρια τῶν Κραβάρων (7 στὰ 9) ἐξασφαλίζουν ὑψηλὰ εἰσοδήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν ἀσθενὴ συχνότητα στὴν κλίμακα τῶν τιμαρίων ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴ δειγματοληψία αὐτή.

Ὁ πίνακας 1 παρουσιάζει τὴ σύνθεση τῶν φορολογικῶν εἰσοδημάτων ποὺ εἰσπράττονται ἀπὸ τοὺς κύριους τῶν τιμαρίων αὐτῶν τῆς περιοχῆς τῶν Κραβάρων. Διακρίναμε κατὰ ομάδες τοὺς προσωπικοὺς (ἢ ποὺ κατέληξαν νὰ γίνουν προσωπικοὶ) φόρους, τὶς προσόδους ποὺ ἐξάγονται ἀπὸ τὴν παραγωγή (δεκάτη τῶν δημητριακῶν καὶ τῶν «βιομηχανικῶν» καλλιεργειῶν, δεκάτη καὶ φόροι στὸ μούστο καὶ στὰ ἀμπέλια, φόροι στὰ καρποφόρα δέντρα, στοὺς κήπους, στὰ μελίσινα, κ.λπ.), τοὺς φόρους ποὺ βαρύνουν τὴν κτηνοτροφία, τοὺς μύλους, τὰ δικαιώματα στοὺς γάμους καὶ τὰ πρόστιμα· ἀπ' αὐτὰ τὰ φορολογικὰ εἰσοδήματα, ἐκεῖνα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴ φορολογία τῆς κτηνοτροφίας (adet-i agnam) καὶ τὰ δικαιώματα γάμων μαζί μὲ τὰ πρόστιμα μοιράζονται σὲ δυσὶ τμήματα, τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἰσπράττει ὁ τιμαριώτης καὶ τὸ ἄλλο ὁ

σαντζάκ-μπης. Τὰ κατάστιχα ἀναφέρονται στὸ τμήμα ἐκεῖνο ποὺ καρπώνεται ὁ τιμαριώτης.

Πίνακας 1

Σύνθεση τῶν φορολογικῶν προσόδων

	Ἄσπρα	Ποσοστὸ
1. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΙ ΦΟΡΟΙ		
Isrence καὶ μιὰ περίπτωση Resm-i raiyyet	11.088+22	28,14
Φόρος στὶς βοσκές (Resm-i otluk)	2.145	5,43
ΣΥΝΟΛΟ	13.255	33,58
2. ΔΕΚΑΤΕΣ ΚΑΙ ΦΟΡΟΙ ΣΤΗΝ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ		
Δεκάτη τῶν δημητριακῶν	10.438	26,44
Δεκάτη τοῦ λιναριοῦ	1.072	2,71
Δεκάτη καὶ φόρος στὸ μούστο, στὰ ἀμπέλια	3.018	7,64
Φόρος στοὺς κήπους, στὰ καρποφόρα δέντρα, στὰ κουκούλια, στὰ μελίσινα καὶ σὲ ὀρισμένα φυτὰ	1.543	3,91
ΣΥΝΟΛΟ	16.071	40,71
3. ΦΟΡΟΣ ΣΤΗΝ ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ		
Adet-i agnam (φόρος προβάτων)	8.444	21,39
Φόρος στοὺς χοίρους	612	1,55
ΣΥΝΟΛΟ	9.056	22,94
4. ΦΟΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΜΥΛΟΥΣ		
	225	0,57
5. ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΓΑΜΩΝ & ΠΡΟΣΤΙΜΑ		
	959	2,43
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	39.474	100

Ἡ σύνθεση τῆς συνολικῆς προσόδου τῶν τιμαριωτῶν δείχνει μιὰ οἰκονομία προσανατολισμένη στὴν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καὶ στὴν κτηνοτροφία· ἡ ἀμπελοφυτεία κατέχει στὴν οἰκονομία αὐτὴ μιὰ ἀξιόλογη θέση. Στὴ σύσταση τῆς συνολικῆς προσόδου μπαίνει μὲ ἰδιαίτερο βᾶρος ἡ isrence, δηλαδή ἕνας φόρος ποὺ ἔχει ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν ἀφτηρία του ὡς ἔγγειον φόρου (ισοδύναμον μὲ τὸ resm-i cift). Αὐτὸ ἔχει κάποια σημασία: ἂν ἡ isrence ἀποτελοῦσε μέρος ἐνὸς φορολογικοῦ μοντέλου μὲ ἀγροτική βάση, καὶ ἰδιαίτερα τὶς καλλιέργειες τῶν δημητριακῶν, ἡ συνέχειά της μὲ μορφή προσωπικοῦ φόρου ἀνεξάρτητου ἀπὸ τὶς παραγωγικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ φορολογουμένου μπορεῖ νὰ προσφέρει, σὲ μιὰ ὀπτική μακρο-οἰκονομικῆς ἀνάλυσης, μιὰ ἐνδειξη ἀνισορροπίας στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγροτικοῦ συστήματος, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μὲ τὴν δυσαναλογία ἀνάμεσα στὶς γαίες ποὺ καλλιεργοῦνται πραγματικά καὶ σὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀνταποκρίνονται στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ μοντέλου παραγωγῆς. Ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτὸ, ἡ σύνθεση τῆς συνολικῆς προσόδου τῶν τιμαριῶν δίνει τὴν ἐντύπωση μιᾶς οἰκονομίας τὴν ὁποία χαρακτηρίζει μιὰ παραπληρωματικότητα καθοριζόμενη ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ δυὸ τομέων —τὴν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν καὶ τὴν κτηνοτροφία.

Τὰ εἰσοδήματα τῶν κυρίων τῶν τιμαριῶν εἰσπράττονταν εἴτε σὲ εἶδος εἴτε σὲ χρῆμα. Ὁ πίνακας 2 δείχνει τὴν ἀναλογία μὲ τὴν ὁποία συγκροτοῦνται αὐτοὶ οἱ δύο τύποι προσόδων στὴν περίπτωση τῶν τιμαριῶν τῶν Κραβάρων: καταχωρίσαμε στὸν πρῶτο τύπο (φυσικὴ πρόσοδος) ὅλα τὰ εἰσοδήματα τῶν τιμαριωτῶν τῶν ὁποίων καταγράφεται στὰ κατάστιχα τόσο ἡ ποσότητα ὅσο καὶ τὸ χρηματικὸ τους ἀντίστοιχο· στὸν δεύτερο τύπο (διαφορικὴ πρόσοδος) καταχωρίσαμε ὅλα τὰ εἰσοδήματα, τῶν ὁποίων δὲν ἀναγράφεται παρὰ ἡ χρηματικὴ ἀξία.

Ἡ φυσικὴ πρόσοδος ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκάτες· ἡ διαφορικὴ πρόσοδος ἀποτελεῖται, κυρίως, ἀπὸ τοὺς προσωπικοὺς φόρους καὶ τοὺς φόρους στὴν κτηνοτροφία. Οἱ τελευταῖοι δὲν ἀνήκουν στὰ σταθερὰ στοιχεῖα τῆς διαφορικῆς προσόδου, γεγονός ποὺ ἔχει ἰδιαίτερο

σημασία για τη μελέτη της διαμόρφωσης του χρηματικού τομέα αυτών των παραπληρωματικών οικονομικών. Η ύπαρξη της διαφορικής προσόδου, που στην περίπτωση μας ξεπερνά κατά πολύ τη φυσική πρόσοδο, επιβάλλει την υπόθεση για την ύπαρξη, επίσης, μίας υποχρεωτικής εμπορευματοποίησης, πράγμα που συνεπάγεται μία οικονομία πλεονασμάτων και μία άγορά προσιτή στους άμεσους παραγωγούς· τα πλεονάσματα πρέπει να διακριθούν σε εκείνα που επιτρέπουν με την εμπορευματοποίηση να αντιμετωπιστούν οι φορολογικές υποχρεώσεις και σε εκείνα που, ξεπερνώντας το όριο που θέτει η υποχρεωτική εμπορευματοποίηση, επιτρέπουν την απόκτηση χρηματικών εισοδημάτων που δεν προορίζονται για την ικανοποίηση των φορολογικών αναγκών. Ο βαθμός σύγκλισης ή απόκλισης των ιστορικών μαρτυριών σε σχέση με αυτές τις υποθέσεις, που και αυτές προκύπτουν από τη λογική μίας κατηγορίας πηγών, θα πρόσφερε το ουσιαστικό στοιχείο με άφετηρία το οποίο θα ήταν δυνατός ο καθορισμός της οικονομικής και κοινωνικής λειτουργίας της κοινότητας του χωριού. Για να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό είναι δυνατή η ύπαρξη πλεονασμάτων, χρειάζεται να αναχθούμε στη βασική καλλιέργεια, τα δημητριακά· για να γίνει αυτό πρέπει να κάμουμε μία εκτίμηση της παραγωγής των δημητριακών και να καθιερώσουμε κάποια όρια: το κατά κεφαλή ζωτικό ελάχιστο και τη μέση αποδοτικότητα.

Πίνακας 2

Φυσική και διαφορική πρόσοδος

	Άσπρα	Ποσοστό
A. ΦΥΣΙΚΗ ΠΡΟΣΟΔΟΣ		
1. Δεκάτη των δημητριακών	10.438	26,44
2. Δεκάτη στο λινάρι	1.072	2,71
3. Δεκάτη στο μούστο	2.150	5,45
ΣΥΝΟΛΟ	13.660	34,60
B. ΔΙΑΦΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΟΔΟΣ		
1. Isrence και resm-i raiyyet	11.110	28,14
2. Φόρος βοσκής	2.145	5,43
3. Φόρος στα άμπέλια και resm-i karis	868	2,20
4. Φόρος στους κήπους, φόρος και δεκάτη στα καρποφόρα δέντρα, δεκάτη στα κουνούλια, στα μελίσια κ.λπ.	1.543	3,91
5. Φόρος προβάτων	8.444	21,39
6. Φόρος στους χοίρους	612	1,55
7. Φόρος στους μύλους	225	0,57
8. Δικαίωμα γάμων και πρόστιμα	959	2,43
ΣΥΝΟΛΟ	25.814	65,40

Για να υπολογίσουμε τη μέση παραγωγή με βάση το ποσό της δεκάτης, δεχτήκαμε, σύμφωνα με τους kapunname,³ ότι αυτή αντιστοιχεί στα 10% της παραγωγής στην περίπτωση των μουσουλμανικών πληθυσμών και στα 2 στα 15 στην περίπτωση των χριστιανικών (δεκάτη και salariye)· ως ζωτικό ελάχιστο δεχτήκαμε εκείνο που έχει υιοθετηθεί ως μέση κατανάλωση στις μεσογειακές χώρες τον 16ο αιώνα: 200 γρ κατά άτομο το χρόνο.⁴ Ως αποδοτικότητα δεχτήκαμε τη σχέση 1 (σπορά): 5 (συγκομιδή). Η αποδοτικότητα αυτή, που φαίνεται υπερβολική, έχει επιλεγεί με αυθαίρετο τρόπο: ξεπερνά την αποδοτικότητα που υποδεικνύουν

ορισμένες φορολογικές οθωμανικές τεχνικές (1:3,5), αλλά συγχρόνως είναι κατώτερη από ορισμένες εκτιμήσεις του 17ου και των αρχών του 18ου αί.· υποδεικνύεται ωστόσο από δύο γεγονότα, δηλαδή από τα ελάχιστα που προβλέπονται από την οθωμανική πρακτική στα σουλτανικά χάρσια και από το γεγονός ότι η διαθεσιμότητα των γαιών δεν επέβαλε την αξιοποίηση των περιθωριακών γαιών. Καθώς τα κατάστιχα που γνωρίζουμε δεν αριθμούν τον πληθυσμό παρά κατά φορολογικές μονάδες, χρησιμοποιήσαμε ως οικογενειακό συντελεστή εκείνον που προκύπτει από βυζαντινά τεκμήρια του 14ου αί. που αφορούν τους χωρικούς ορισμένων σημείων της Μακεδονίας⁵: 4,14. Αναφορικά με το μέτρο χωρητικότητας που χρησιμοποιείται στο κατάστιχο (τοπικό κοιλό των Τρικάλων), κρατήσαμε την αντιστοιχία: 1 κοιλό των Τρικάλων = 2,5 κοιλιά της Κων/πόλης, δηλαδή 64,125 γρ.⁶ Για τις χρηματικές αντιστοιχίες χρησιμοποιήσαμε τις τιμές των δημητριακών που μνημονεύει το κατάστιχο και οι οποίες δεν αντανακλούν την κίνηση των τιμών στην αγορά· αυτό δεν αποτελεί σοβαρό μειονέκτημα, έφόσον η προσπάθειά μας αποσκοπεί σε μια κατασκευη βασισμένη σε ομοιογενή στοιχεία, εκείνα που προσφέρει το τεκμήριο, και στη σκιαγράφηση ενός μηχανισμού βασισμένου στη λογική του τεκμηρίου. Ωστόσο, φαίνεται ότι μπορεί να διατυπωθούν δυο παρατηρήσεις σχετικά με τις τιμές των καταστίχων και τις τιμές της αγοράς: οι τιμές που συναντούμε στα κατάστιχα του 15ου αί. φαίνεται ότι αντιπροσωπεύουν λιγότερο από το μισό της τιμής του σιταριού στην αγορά της Κωνσταντινούπολης προς τα τέλη του αιώνα αυτού· η τιμή του σιταριού του καταστίχου μας (10 άσπρα κατά κοιλό των Τρικάλων) αντιπροσωπεύει λιγότερο από το μισό της τιμής του σιταριού στην αγορά (π.χ., Βόλος, 1550, 63-65 άσπρα κατά τοπικό κοιλό, το οποίο αντιστοιχεί σε 6 κοιλιά της Κων/πόλης· 1561, 60 ως 70 άσπρα).

Η σταθερότητα ορισμένων στοιχείων της συνολικής προσόδου των τιμαριωτών καθώς και η μη προσαρμογή του χρηματικού αντίστοιχου της φυσικής προσόδου στην κίνηση των τιμών δείχνουν ένα μηχανισμό με τα έξι χαρακτηριστικά: Η φυσική πρόσοδος αποτελεί την κύρια βάση της συνολικής προσόδου, γιατί μόνο αυτή μπορεί να προσαρμοστεί στις πραγματικότητες της αγοράς· αντισταθμίζει την άποσυνθεση της διαφορικής προσόδου που παρουσιάζει μία μακρόχρονη σταθερότητα των συστατικών της στοιχείων. Επίσης, από την πλευρά των χωρικών θα υπήρχε η τάση να μην υποκαταστήσουν στη διαφορική τη φυσική πρόσοδο· απομένει ωστόσο να σταθμίσουμε αυτή την αντιπαράταξη με το γεγονός ότι οι τιμές με βάση τις οποίες πραγματοποιείται η διαφορά ανάμεσα στην τιμή της αγοράς και στην τιμή των καταστίχων ανήκουν σε ένα στάδιο του σχηματισμού της τιμής του σιταριού, στο οποίο τίποτε δεν μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι ξπαιρνε μέρος ο άμεσος παραγωγός. Στην περίπτωση αυτή, οι έπωφελούμενοι από τη διαφορά των τιμών, των οποίων το ελάχιστο επίπεδο θα πλησίαζε τις τιμές των καταστίχων, θα ήταν όσοι μεσολαβούσαν ανάμεσα στον άμεσο παραγωγό και στον καταναλωτή, δηλαδή την αγορά της πόλης· σ' αυτή την υπόθεση, που χρειάζεται να επαληθευτεί από αντιπροσωπευτικότερα παραδείγματα, είναι δυνατό να μηδενίζοταν η προτίμηση του χωρικού για τη

διαφορική πρόσοδο.

Ἡ μέση κατά κεφαλή παραγωγή τοποθετεῖται στὰ χωριά τῶν Κραβάρων σὲ 320 γγ δημητριακῶν· ἡ ἐλάχιστη σὲ 307 γγ:

Μέση παραγωγή κατά κεφαλή	320,00
Σπορά (1:5)	64,00
Δεκάτη καὶ salariye (2 στὰ 15)	42,66
Καθαρὸ εἰσόδημα	213,34
Ἐτήσια μερίδα-τύπος	200,00
Πλεόνασμα	13,34
Ἐλάχιστη παραγωγή-τύπος κατά κεφαλή	307,00

Οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ ἔγιναν γὲ σχέση μετὰ 22 χωριά καὶ τμήματα χωριῶν πού ἀριθμοῦν πληθυσμὸ (στὴ βάση τοῦ οἰκογενειακοῦ συντελεστή 4,14) 1.991 ἀτόμων· τὰ χωριά καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς φτάνουν ἢ δὲν φτάνουν τὴν ἐλάχιστη παραγωγή-τύπο κατά κεφαλή σύμφωνα μετὰ τὶς ἑξῆς ἀναλογίες:

Ἀριθμὸς ἀτόμων πού δὲν φτάνουν τὴν παραγωγή-τύπο (-62.732 γγ)	820
Ἀριθμὸς ἀντιστοιχῶν χωριῶν	7
Ἀριθμὸς ἀτόμων πού φτάνουν τὴν παραγωγή-τύπο (+85.869 γγ)	1.171
Ἀριθμὸς ἀντιστοιχῶν χωριῶν	15
Ἐλλειμμα κατά κεφαλή	76,50 γγ
Πλεόνασμα κατά κεφαλή	73,33 γγ

Ἡ συνολικὴ παραγωγή αὐτῶν τῶν χωριῶν ἀρκεῖ γιὰ νὰ θρέψει τὸν πληθυσμὸ καὶ ἀφήνει ἓνα ἐμπορευματοποιήσιμο περίσσευμα 23.137 γγ, δηλαδή 11,5 γγ κατά κεφαλή. Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ παραγωγή πού βρῖσκεται στὰ ὄρια τῆς ἐπάρκειας· πρόκειται ἐπίσης γιὰ μιὰ οἰκονομία πού παρουσιάζει δυσαναλογίες στὸ ἐπίπεδο τῆς παραγωγῆς δημητριακῶν κατά χωριὸ πού ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ ἓνα σύστημα ἀνταλλαγῶν πού ἐπιτρέπουν τὴ συντήρηση τῶν ἀτόμων, τὰ ὁποῖα δὲν φτάνουν τὴν παραγωγή-τύπο στὰ δημητριακὰ.

Τὸ πλεόνασμα τῶν 23.137 γγ ἀντιπροσωπεύει, σύμφωνα μετὰ τὴ μέση τιμὴ πού δίνει τὸ κατάστιχο, ἀξία 7.216 ἄσπρων, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὰ 27,95% τῆς συνολικῆς διαφορικῆς πρόσοδος: προκύπτει ὅτι, στὴν περίπτωση πού ἐξετάζουμε, τὰ πλεονάσματα τῶν δημητριακῶν δὲν μποροῦν νὰ προμηθεύσουν τὸ ἀπαραίτητο ρευστὸ γιὰ τὴν ἐξόφληση τῆς διαφορικῆς πρόσοδος, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ στὰ 32,99% τῆς ἀξίας τῆς ἀκαθάριστης παραγωγῆς τῶν δημητριακῶν. Τὰ περισσεύματα τῶν δημητριακῶν δὲν ἀντιστοιχοῦν παρὰ στὰ 54,44% τῶν προσωπικῶν φόρων ἢ, ἄλλως, οἱ προσωπικοὶ φόροι ἀντιστοιχοῦν στὰ 16,96% τῆς ἀκαθάριστης παραγωγῆς σιτηρῶν, ἐνῶ τὰ πλεονάσματα δὲν ἀντιπροσωπεύουν παρὰ τὰ 3,56% τῆς τελευταίας· ὡς πρὸς τὴν ispence τὰ πλεονάσματα δὲν ἀντιπροσωπεύουν παρὰ τὰ 64,95% τοῦ ὕψους τῆς —καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἰδεῖ κανεὶς τὴν ἀποσύνθεση μιᾶς ἰσορροπίας, ἰσορροπία πού θὰ εἶχε καθορίσει τὴν ispence.

Τὸ ἄλλο οὐσιαστικὸ τμήμα τῆς διαφορικῆς πρόσοδος ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ φόρο τῶν προβάτων, ὁ ὁποῖος (ἀναφορικὰ μετὰ τὸ τμήμα πού εἰσέπρατταν οἱ τιμαριῶτες) ἀνερχόταν σὲ 8.444 ἄσπρα· μαζί μετὰ τὸ τμήμα πού εἰσέπραττε τὸ κρατικὸ ταμεῖο ἢ ὁ σαντζάκιμπε τὸ προῖδον αὐτοῦ τοῦ φόρου θὰ ἀνέβαινε σὲ 16.888 ἄσπρα, ποσὸ πού δείχνει ἓνα ἀριθμὸ 33.776 κεφαλῶν (κατ' ἀναλογία, 1 ἄσπρο γιὰ κάθε δυὸ πρόβατα).⁷ Συνδυάζοντας ὁρισμένες πληροφορίες μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε τὴ χρηματικὴ ἀξία τῶν κοπαδιῶν. Σύμφωνα μετὰ τὸν kapuynname τοῦ Μεχμέτ II καταβαλλόταν ἓνα ἄσπρο γιὰ κάθε τρία πρόβατα ἢ 1 πρόβατο στὰ 50, σχέση πού τοποθετεῖ τὴν ἀξία τοῦ προβάτου σὲ 17 ἄσπρα· πρὸς τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Μεχμέτ II ὁ φόρος εἶναι ἤδη τῆς τάξης 1 ἄσπρου γιὰ δυὸ πρόβατα, πράγμα πού μπορεῖ νὰ δείξει ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ζώου ἦταν 25 ἄσπρα. Σύμφωνα μ' αὐτὲς τὶς ἐκτιμήσεις, πού δὲν κάνουν ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδίδουν τὴ λογικὴ τῶν τεκμηριῶν μας, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ φορολογία τῶν κοπαδιῶν τῶν χωριῶν τῶν Κραβάρων ἰσοδυναμοῦσε μετὰ 675 πρόβατα, δηλαδή μετὰ τὰ 2% τῶν ζώων πού εἶχαν καταγραφῆ. Εἶναι θεμιτὸ νὰ θεωρήσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ σχέση ἀντίκειται σ' αὐτὰ

που παρατηρήσαμε εξετάζοντας τη σχέση ανάμεσα στα δημητριακά και στις φορολογικές υποχρεώσεις· ο φορολογικός μηχανισμός διαφύλαττε την κτηνοτροφία από την αποσύνθεση που συνεπέφερε στις αγροτικές εκμεταλλεύσεις. Στηριζόμενοι πάντα στους ίδιους υπολογισμούς, ή συνολική διαφορική πρόσδοδος που εισπραττόταν σ' αυτά τα χωριά αντιστοιχούσε στα 4,06% της αξίας των κοπαδιών και στα 43,78% της αξίας της παραγωγής των δημητριακών.

Η περίπτωση των χωριών των Κραβάρων παρουσιάζει μια αγροτική οικονομία αποτελούμενη από δύο τομείς, τη γεωργία και την κτηνοτροφία· ή έπικοινωνία ανάμεσα στους τομείς αυτούς αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για τον εκχρηματισμό της συνολικής οικονομίας του χωριού, τον έπιβαλλόμενο από τη διαφορική πρόσδοδος και, γενικά, από τη φορολογία. Αυτός ο εκχρηματισμός, που οφείλεται σε έξω-οικονομικούς παράγοντες, ορίζει τον ελάχιστο βαθμό του χρηματικού τομέα σε μια κατεξοχήν φυσική οικονομία, καθώς και τον ελάχιστο βαθμό δοσοληψιών βασιζόμενων στο χρέμα ανάμεσα στους δύο συντελεστές της οικονομίας αυτής, τη γεωργία και την κτηνοτροφία· ή περίπτωση ένδου αριθμού χωριών προσανατολισμένων αποκλειστικά στη γεωργία θα μās επιτρέψει να συμπληρώσουμε αυτή την πρώτη προσέγγιση και να της δώσουμε ορισμένες αποχρώσεις.

Πρόκειται για 19 τιμάρια αποτελούμενα από 23 χωριά με 4 «μεζράδες», και 5 άλλα χωριά «μεζρά» που βρίσκονται στη Μακεδονία και Θράκη, και περιγράφονται σε δυο απόσπασματα τιμαριών χρονολογούμενα στα τέλη του 15ου αιώνα: 16 τιμάρια αποτελούμε-

να από 23 χωριά και 4 «μεζράδες», τα όποια βρίσκονται στις περιοχές της Θεσσαλονίκης, Χορτιάτη, Καλαμαριάς, Άβρετ Χισιά, Γενιτζέ Βαρντά, Δράμα και Βέρροια (πρώτο απόσπασμα)· 3 τιμάρια αποτελούμενα από 6 χωριά τα όποια βρίσκονται στις περιοχές Γενιτζέ Καρασού (Ξάνθης), Ζίχνας και Νιγρίτας (δεύτερο απόσπασμα). Από τα 23 πρώτα χωριά, 3 δεν είναι παρά τμήματα χωριών και 3 άλλα έχουν αποδοθεί σε 2 τιμάρια.⁸ Τα εισοδήματά τους:

Ός 1.000	άσπρα: 2	τιμάρια, μέσος όρος:	695,5	άσπρα
2.000	2		1.709,5	
3.000	2		2.940,5	
4.000	2		3.527,5	
6.000	3		5.371,5	
7.000	2		6.504	
9.000	1		8.245	
+20.000	5		13.608,4	

Ο πληθυσμός των τιμαριών που καταχωρίζονται στα δυο απόσπασματα κατανέμεται με τον εξής τρόπο (σε φορολογικές μονάδες· α, πρώτο απόσπασμα· β, δεύτερο απόσπασμα).

		α	β	Σύνολο
Χριστιανοί:	έγγαμοι	593	210	803
	άγαμοι	76	13	89
	χήρες	87	42	129
Μουσουλμάνοι:	έγγαμοι	295	23	318
	άγαμοι	71	3	74
Σύνολο		1.122	291	1.413

Ο πίνακας 3 δείχνει τη σύνθεση της προσόδου που

Πίνακας 3

Σύνθεση της συνολικής τιμαριωτικής προσόδου

	A		B		Άξιες κατὰ φ.μ.	
	Άξιες (άσπρα)	%	Άξιες (άσπρα)	%	A	B (άσπρα)
I. ΦΥΣΙΚΗ ΠΡΟΣΟΔΟΣ						
1. Δεκάτη δημητριακών	49.070	50,99	7.442	42,92	43,7	32,27
2. Δεκάτη άσπριών	2.954	2,7	110	0,64	2,35	0,64
ΣΥΝΟΛΟ	51.664	53,69	7.552	43,56	46,05	31,73
II. ΔΙΑΦΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΟΔΟΣ						
1. Έγγειος φόρος, Ispence	23.400	24,32	5.096	29,39	29,85	21,41
2. Άτομικά αγαθά του τιμαριώτη (Hassa)	881	0,91	350	2,02		
3. Καλλιέργειες ειδών διατροφής· καρποφόρα δέντρα· καρποί· μελίτσια· μύλοι· άλιεία	4.612	4,79	495	2,85	4,11	2,08
4. Άμπελουργία· φέρος στο κρασί	6.216	6,46	1.130	6,52	5,54	4,75
5. «Βιομηχανικές» καλλιέργειες	4.404	4,58	1.650	9,52	3,92	6,93
6. Κτηνοτροφία	3.225	3,35	143	0,82	2,87	0,6
7. Διάφορα δικαιώματα, προσφορές	1.821	1,9	922	5,32	1,62	3,87
ΣΥΝΟΛΟ	44.560	46,31	9.875	56,44	39,71	41,41
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	96.224	100	17.388	100	85,76	72,85

εισέπρατταν οί κάτοχοι τῶν τιμαριῶν (ὁμάδα Α καὶ ὁμάδα Β)· δείχνει ἐπίσης τὶς ἀναλογίες ποὺ ἔπαιρναν στὸ σχηματισμὸ τῆς συνολικῆς προσόδου οἱ διάφορες καλλιέργειες καὶ οἱ κτηνοτροφικὲς ἀπασχολήσεις.

Ἡ σύνθεση τῆς συνολικῆς προσόδου αὐτῶν τῶν χωριῶν φανερώνει ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ οἰκονομία βασισμένη στὴν καλλιέργεια τῶν δημητριακῶν, ἀπ' ὅπου καὶ ἡ κυριαρχία τῆς φυσικῆς προσόδου: ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸν ἔγγειο φόρο καὶ τὴν ispence, ἡ δεκάτη τῶν δημητριακῶν ἀντιπροσωπεύει στὴν κάθε ὁμάδα τῶν τιμαριῶν τὰ 67,38% καὶ τὰ 60,79% τῆς συνολικῆς προσόδου· οἱ μέσοι ὄροι σὲ ἄσπρα κατὰ φορολογικὴ μονάδα ἀνεβαίνουν ἀντίστοιχα σὲ 85,76 καὶ σὲ 70,85 ἄσπρα. Γιὰ νὰ σχηματίσουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὸ τί ἀντιπροσωπεύουν αὐτοὶ οἱ μέσοι ὄροι στὸ πλέγμα τῆς φορολογίας, σημειώνουμε ὅτι στὶς ἴδιες περιοχὲς ὁ κεφαλικὸς φόρος ἀνερχόταν, σύμφωνα με τὶς καταστάσεις τοῦ κεφαλικοῦ φόρου στὰ ἔτη 1488/9, σὲ 77,3 ἄσπρα (κατὰ μέσο ὄρο) στὶς Σέρρες, Δράμα, Ζίχνα, Ξάνθη, Κομοτηνὴ καὶ σὲ 61,9 ἄσπρα στὴ Θεσσαλονίκη, Χορτιάτη, Καλαμαριά, Ἄβρητ Χισάρ, Γενιτζὲ Βαγνάρ (ἀντίστοιχα, 77,3 καὶ 70,1 ἄσπρα συνυπολογίζοντας τὸν κεφαλικὸ φόρο τῶν χωρῶν).⁹ Οἱ δύο ὁμάδες τῶν τιμαριῶν παρουσιάζουν μιὰ διαφορὰ σχετικὰ με τοὺς μέσους ὄρους κατὰ φορολογικὴ μονάδα ὡς πρὸς τὰ δικαιώματα καὶ τὶς διαφορές: ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι στὴ δευτέρη ὁμάδα βρίσκουμε τὸ ποσὸ τῶν 500 ἄσπρων ποὺ καταβάλλονται ὡς gift-i bozan (φόρος ποὺ βαρύνει τὴν ἐγκαταλειμμένη καλλιεργητικὴ μονάδα, τὸ «ζευγάρι» —gift)· ξεχωρίζοντας αὐτὸ τὸ ποσὸ, οἱ μέσοι ὄροι στὸν τομέα τῆς διαφορικῆς προσόδου εἶναι, ἀμοιβαῖα, 39,71 καὶ 39,01 ἄσπρα κατὰ φορολογικὴ μονάδα.

Τὰ σημεῖα σύγκλισης καὶ ἀπόκλισης παρουσιάζονται ἀναφορικὰ με τοὺς μέσους ὄρους κατὰ φορολογικὴ μονάδα με τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

Φυσικὴ καὶ διαφορικὴ πρόσοδος
Μέσος ὄρος κατὰ φορολογικὴ μονάδα στὰ χωριά τῶν Κραβάρων 82,07 ἄσπρα
Μέσος ὄρος κατὰ φορολογικὴ μονάδα στὰ χωριά τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης 83,50 ἄσπρα

Πρόκειται συνεισὺς γιὰ μέσους ὄρους ποὺ συγκλίνουν. Σὲ σχέση με τὶς δεκάτες τῶν δημητριακῶν, μοινοῦτι ἢ τιμὴ τῶν δημητριακῶν δὲν ἀνήκει στοὺς σταθεροὺς συντελεστὲς τῆς προσόδου:

Χωριά τῶν Κραβάρων 21,70 ἄσπρα
Χωριά τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης 41,55 ἄσπρα

Πρόκειται λοιπὸν γιὰ ἀντικείμενους μέσους ὄρους. Σὲ σχέση με τὶς ἄλλες καλλιέργειες:

Χωριά τῶν Κραβάρων 52,41 ἄσπρα
Χωριά τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης 15,60 ἄσπρα

Πρόκειται ἐπίσης γιὰ ἀντικείμενους μέσους ὄρους. Οἱ μέσοι ὄροι ποὺ ἀφοροῦν τὴν κτηνοτροφία εἶναι, ἀντίστοιχα, 22,01 καὶ 2,38 ἄσπρα· ἐδῶ ἀκριβῶς ἀποκλίνουν οἱ δύο οἰκονομίες.

Ἡ σύγκλιση τῶν μέσων ὄρων τῆς συνολικῆς προσόδου ὑποβάλλει τὴν ὑπόθεση μιᾶς ὀριοποίησης τῶν ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων· μιὰ δοκιμὴ ἐπαλήθευσης αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης, βασισμένη στὴν κατανομὴ τῆς προσόδου κατὰ φορολογικὴ μονάδα σὲ 171 χωριά ἢ

τιμῆματα χωριῶν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης στὰ τέλη τοῦ 15ου καὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰ., ἔδειξε ὅτι ἡ μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζεται στὴν κλίμακα τῶν προσόδων τῶν 61-90 ἄσπρων κατὰ φορολογικὴ μονάδα, με μέσο ὄρο τῆς τάξης τῶν 70 ἄσπρων. Στὰ ἴδια ἀποτελέσματα φτάνουμε ἐξετάζοντας τοὺς μέσους ὄρους κατὰ φορολογικὴ μονάδα τῶν προσόδων 269 χωριῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Ἄργυροκάστρου (π. 1420): 121 χωριά ἀνήκουν στὴν κλίμακα τῶν 61-90 ἄσπρων· ὁ γενικὸς μέσος ὄρος τῆς προσόδου κατὰ φορολογικὴ μονάδα ἀνέρχεται σὲ 83 ἄσπρα, σχηματίζεται δηλαδὴ σύμφωνα με τὰ μέγιστα τῆς βαθμίδας, ποὺ παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη συχνότητα (61-90 ἄσπρα). Ἄλλη διαπίστωση ποὺ πρέπει νὰ συγκρατήσουμε: ὑψηλὸ μέσο ὄρο φορολογικῆς προσόδου παρουσιάζει μικρὸς μόνον ἀριθμὸς χωριῶν, γεγονός ποὺ ὀρίζει τὶς δυνατότητες διαφοροποίησης τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν.

Ἡ ὀριοποίηση τῶν ἀγροτικῶν εἰσοδημάτων ποὺ ὑποδεικνύεται ἀπ' αὐτὴ τὴν πρώτη προσέγγιση μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο ὀρισμένων σταθμίσεων· προέχει ἢ στάθμιση τῆς προσόδου με τὶς συχνότητες με τὶς ὁποῖες παρουσιάζονται οἱ μέσοι ὄροι κατὰ φορολογικὴ μονάδα. Ἄν διακρίνουμε τοὺς μέσους ὄρους κατὰ φορολογικὴ μονάδα σὲ τρεῖς κατηγορίες: ὡς 60 ἄσπρα, ἀπὸ 61 ὡς 90 καὶ ἀπὸ 91 ὡς 200 ἄσπρα, καταλήγουμε στὴν ἐξῆς κατανομή:

Ὡς 60 ἄσπρα:			
Φορολογικὲς μονάδες		2.289	(34,23%)
Πρόσοδος	114.364 ἄσπρα		(23,94%)
Μέσος ὄρος	51,71 ἄσπρα		
Ἀπὸ 61 ὡς 90 ἄσπρα:			
Φορολογικὲς μονάδες		2.756	(41,21%)
Πρόσοδος	208.204 ἄσπρα		(40,48%)
Μέσος ὄρος	75,54 ἄσπρα		
Ἀπὸ 90 ὡς 200 ἄσπρα:			
Φορολογικὲς μονάδες		1.642	(24,56%)
Πρόσοδος	187.573 ἄσπρα		(36,48%)
Μέσος ὄρος	114,23 ἄσπρα		

Σύμφωνα μ' αὐτὸ τὸ δείγμα, τὰ 40%, περίπου, τοῦ πληθυσμοῦ καταβάλλουν τὰ 40% τῆς συνολικῆς προσόδου· τὰ 60% τοῦ πληθυσμοῦ, κατανεμημένα με ἄνισο τρόπο, καταβάλλουν τὰ ὑπόλοιπα με ἄνισο ἐπίσης τρόπο: τὰ 24,55% τοῦ πληθυσμοῦ προμηθεύουν στοὺς τιμαριῶτες μιὰ πρόσοδο ποὺ εἶναι 1,6 φορὰ πάνω ἀπὸ τὴν πρόσοδο ποὺ παρέχουν τὰ 34,55% τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν τὸ φτωχότερο τοῦ τμήματος.

Τὰ χωριά τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ποὺ ἐξετάζουμε ἔχουν μιὰ κλίμακα καλλιέργειῶν δημητριακῶν πλουσιότερη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν χωριῶν τῶν Κραβάρων, ὅπου δὲν βρισκόμε παραρὰ τὸ στάρι καὶ τὸ κριθάρι. Τὸ προϊόν τῆς δεκάτης, μετατραμμένο σὲ κιλά τῆς Κων/πολης, παρουσιάζεται στὶς δυὸ ομάδες τῶν τιμαριῶν μὲ τὶς ἑξῆς ἀναλογίες:

Προϊόντα	Πρώτη ομάδα	Δεύτερη ομάδα
Στάρι	7.781,5 (48,01%)	1.312,5 (50,29%)
Κριθάρι	4.891,4 (30,18%)	1.022,5 (39,18%)
Κεχρὶ	923 (5,70%)	105 (4,02%)
Σίκαλη	501 (3,09%)	90 (3,45%)
Βρώμη	2.110,5 (13,02%)	80 (3,06%)
ΣΥΝΟΛΟ	16.207,4 (100%)	2.610 (100%)

Οἱ σχέσεις αὐτὲς δείχνουν ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιὰ καλλιέργεια βασισμένη στὸ στάρι καὶ στὸ κριθάρι σὲ βάρος τῶν ἄλλων φτωχότερων προϊόντων· πρόκειται γιὰ μιὰ τυπικὴ κατάσταση ποὺ δὲν θὰ μετατραπεί παραρὰ ἀργότερα μὲ τὴ διάδοση τοῦ καλαμποκιοῦ, κυρίως στὸν προχωρημένο 18ο αἰώνα. Σ' αὐτὴ τὴ μορφολογία τῶν δημητριακῶν τὴ θέση τοῦ φτωχότερου προϊόντος τὴν κατέχει τὸ κριθάρι ποὺ προορίζεται ἐπίσης καὶ γιὰ κτηνοτροφία.

Ἄν σταθμίσουμε τὸ προϊόν τῆς δεκάτης μὲ τὶς φορολογικὲς μονάδες, ἔχουμε ἕνα μέσο ὄρο 14,44 κοιλὰ Κων/πολης γιὰ τὴν πρώτη καὶ 10,97 κοιλὰ γιὰ τὴ δεύτερη ομάδα τῶν τιμαριῶν· στὸν γενικὸ τους μέσο ὄρο, ποὺ εἶναι 13,84 κοιλὰ, ἀντιστοιχεῖ ἕνας μέσος ὄρος 6,77 κοιλῶν ὁ ὁποῖος ἰσχύει γιὰ τὰ χωριά τῶν Κραβάρων. Ξαναρχήμαστε ἔτσι στὶς διαπιστώσεις ποὺ κάναμε στὴ βάση τῶν χρηματικῶν ἀξιών.

Ἐφαρμόζοντας τὰ ἴδια κριτήρια μὲ ἑκεῖνα ποὺ ἐφαρμόσαμε στὴν περίπτωση τῶν χωριῶν τῶν Κραβάρων καὶ ὀρίζοντας τὴ δεκάτη καὶ τὴ salariye στὰ 12,23% (γιατὶ ἡ παραγωγή τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ ἀντιστοιχεῖ στὰ 33,17% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς), φτάνουμε σὲ μιὰ κατὰ κεφαλὴ παραγωγή-τύπο γιὰ τὴν πρώτη ομάδα τῶν τιμαριῶν τῆς τάξης 295 γγ δημητριακῶν. Ἡ μέση κατὰ κεφαλὴ παραγωγή στὴν ομάδα αὐτὴ εἶναι 763 γγ ποὺ, ὑπολογίζοντας τὴ σπορά, τὴ δεκάτη καὶ τὴ μερίδα-τύπο, ἀφήνουν ἕνα πλεόνασμα 317 γγ κατὰ κεφαλὴ: σὲ δυὸ μόνο περιπτώ-

σεις, ποὺ ἀντιστοιχοῦν στὰ 0,45% τῆς παραγωγῆς καὶ στὰ 2,36% τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ κατὰ κεφαλὴ παραγωγή βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν παραγωγή-τύπο· στὴν περίπτωση τῶν Κραβάρων τὰ ἀντίστοιχα ποσοστὰ εἶναι 29,79% καὶ 42,91%. Γιὰ νὰ μπορέσει μιὰ οἰκογένεια (στὴ φορολογικὴ σημασία τοῦ ὄρου) νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς κύριες φορολογικὲς ὑποχρεώσεις: κεφαλικὸ φόρο, anariz, resm-i çift καὶ ispençe, bac-ı bazar καὶ bad-ı hava, καὶ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ συντήρησή της καὶ τὴν ἀναπαραγωγή τῶν ἀγαθῶν, εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ μιὰ παραγωγή-τύπο 2.612 γγ:

Μέση τιμὴ τῶν δημητριακῶν: 3,6 ἄσπρα.

	Χιλιόγραμμα
Κεφαλικὸς φόρος, 75 ἄσπρα κατὰ μ.ὄ	
ἀντιστοιχοῦν σὲ	533,52
Anariz, 20 ὡς 23 ἄσπρα	179,55
Resm-i çift πρὸς 22 καὶ ispençe πρὸς 25 ἄσπρα	166,72
Bac-ı bazar ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν πώληση μιᾶς ποσότητας σιταριοῦ ἀνταποκρινόμενης στὸ ζωτικὸ ἐλάχιστο καὶ οἱ σχετικοὶ φόροι	44,89
Bad-ı hava τοῦ τιμαριώτη	17,96
ΣΥΝΟΛΟ	942,64
Σ' αὐτὴ τὴν ποσότητα πρέπει νὰ προστεθεῖ:	
Ζωτικὸ ἐλάχιστο (200 γγ × οἶκ. συντ. 4,14)	828
ΣΥΝΟΛΟ	1.770
Σπορὰ	522
Δεκάτη καὶ salariye πρὸς 12,23%	320
ΣΥΝΟΛΟ	2.612

Σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴν παραγωγή-τύπο οἱ παράγωγες τῶν δημητριακῶν κατὰ χωριὸ καὶ κατὰ τμήματα χωριῶν κατανέμονται μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

<i>Χωριὰ καὶ τμήματα χωριῶν ποὺ ξεπερνοῦν τὴν παραγωγή-τύπο:</i>	14
Παραγωγή κατὰ φορολογικὴ μονάδα κατὰ μ. ὄρο:	7.919 γγ
Πληθυσμὸς ποὺ ἀντιστοιχεῖ (σὲ φ.μ.):	552
Σὲ σχέση μὲ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ:	51,06%
Πλεόνασμα κατὰ φορολογικὴ μονάδα:	5.307 γγ
<i>Χωριὰ καὶ τμήματα χωριῶν κάτω ἀπὸ τὴν παραγωγή-τύπο:</i>	11
Παραγωγή κατὰ φορολογικὴ μονάδα κατὰ μ. ὄρο:	1.666 γγ
Πληθυσμὸς ποὺ ἀντιστοιχεῖ (σὲ φ.μ.):	529
Σὲ σχέση μὲ τὸ συνολικὸ πληθυσμὸ:	48,84%
Ἐλλειμμα κατὰ φορολογικὴ μονάδα:	946 γγ
Τὰ πλεονασματικὰ χωριὰ ἐξασφαλίζουν τὰ 72,89% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς (2.530.188 γγ ἔναντι 3.471.327 γγ)· ἡ ἀναγκαία ποσότητα γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ πληθυσμοῦ τους, τὴν ἀναπαραγωγή καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἐμπορευματοποίηση ἀντιστοιχεῖ στὰ 57,29% τῆς παραγωγῆς τους καὶ στὰ 41,76% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς (δηλαδὴ μιὰ ποσότητα 1.080.528 γγ). Τὸ ἔλλειμμα τῶν ἄλλων χωριῶν (440.609 γγ ἔναντι μιᾶς παραγωγῆς 941.139 γγ) ἀντιστοιχεῖ στὰ 40,78% τοῦ πλεονάσματος τῆς πρώτης ομάδας τῶν χωριῶν· ἀπομένει ἔτσι μιὰ ποσότητα 639.919 γγ ποὺ	

θά μπορούσε να κατανεμηθεί έξω από το κύκλωμα των χωριών του καταστίχου. Αυτή η ποσότητα, παίρνοντας υπόψη τη σπορά, αντιπροσωπεύει τα 12,64% της συνολικής παραγωγής· αντιπροσωπεύει επίσης την αναλογία του συνολικού προϊόντος που μπορεί να προμηθεύσει εισοδήματα τα οποία δεν προορίζονται για την ικανοποίηση των φορολογικών υποχρεώσεων του πληθυσμού. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά μπορούμε να κατανείμουμε την παραγωγή των δημητριακών στα χωριά αυτά με τον εξής τρόπο:

Σπορά (1:5)	20%
Δεκάτη και salariye	12,23%
Ζωτικό ελάχιστο	25,78%
Υποχρεωτική έμπορευματοποίηση	29,35%
Έμπορευματοποίηση που προμηθεύει εισοδήματα που δεν προορίζονται στην ικανοποίηση των φορολογικών υποχρεώσεων	12,64%

Το τελευταίο ποσοστό προεικονίζει τα όρια μέσα στα οποία μπορούσε να πραγματοποιηθεί η διαφοροποίηση της άγροτιάς.

Αυτή τη διαφοροποίηση δεν μπορούμε να την παρακολουθήσουμε παρά παίρνοντας ως άφετηρία τους μέσους όρους κατά χωριό, γιατί στον τύπο των τεκμηρίων που αναλύουμε δεν καταχωρίζεται η παραγωγή κατά οικογένειες. Οι μέσοι όροι κατά φορολογική μονάδα και κατά χωριό αναπτύσσονται σε μια έντονη κλίμακα, από 513 χγ ως 36.166,5 χγ στην περίπτωση που εξετάζουμε· αυτές οι ισχυρές διαφορές υποδεικνύουν μεθόδους εκμετάλλευσης διαφορετικές από την άμεση εκμετάλλευση με βάση το οικογενειακό δυναμικό· υποδεικνύουν επίσης ότι η διαμετακίνηση της εργατικής δύναμης αντιστάθμιζε τις ανισορροπίες τις οποίες μεταφράζουν αυτές οι διαφορές.

Ο μέσος πληθυσμός των χωριών είναι 43,24 φορολογικές μονάδες, που αντιστοιχούν στα 4% του συνολικού πληθυσμού. Παίρνοντας ως βάση αυτό το ποσοστό παρατηρούμε ότι τα χωριά που πραγματοποιούν την υψηλότερη παραγωγή (κατά φορολογική μονάδα) παρουσιάζουν συγχρόνως το ασθενέστερο δημογραφικό δυναμικό· η παρατήρηση αυτή ισχύει και για τα χωριά των Κραβάρων και επαληθεύεται σε άλλες περιπτώσεις. Μένει να ερευνηθεί σε ποιο βαθμό η διαφορά ανάμεσα στις μέσες παραγωγές οφείλεται σε μια ανισορροπία ανάμεσα στο δημογραφικό δυναμικό και στη διαθεσιμότητα των γαιών, αναγόμενης στους περιορισμούς που μπορούσε να συνεπάγεται η οικονομική και διοικητική κατανομή της υπαίθρου ως προς την επέκταση του συνόρου.¹⁰ Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στις εκμεταλλεύσεις της τάξης ενός «ζευγαριού» (çift) τοποθετείται γύρω από το μέσο όρο των 4.000 χγ κι αυτό αν δεχτούμε μια μέση αποδοτικότητα της τάξης 1:5· στο παράδειγμά μας φαίνεται ότι οι εκμεταλλεύσεις αυτές ήταν περιορισμένες (10,91% του πληθυσμού).

Είναι ριψοκίνδυνο να θελήσει κανείς να αντιμετωπίσει τα ζητήματα που θέτει η κλίμακα των μέσων όρων αναφερόμενος στις διαστάσεις των καλλιεργούμενων επιφανειών. Μια δοκιμή προσέγγισης βασισμένη σε 9 χωριά με πληθυσμό αποκλειστικά μουσουλμανικό, τα οποία βρίσκουμε στο κατάστιχο και στα οποία γίνεται λόγος για τις καλλιεργούμενες επιφάνειες, μάς έδωσε τις ακόλουθες αποδοτικότητες κατά «ζευγάρι»: 29, 65, 141, 147, 183, 186, 369, 673, 1.057

κοίλα. Από τους αριθμούς αυτούς μπορεί κανείς να συναγάγει ότι όρισμένοι από τους καταγεγραμμένους χωρικούς δεν αντιστοιχούσαν σε πραγματικούς καλλιεργητές που εργάζονταν στα όρια του τιμαριού (περιπτώσεις των ελάχιστων αποδόσεων)· ότι οι επιφάνειες που υπονοούνται στις έγγραφες των καταστίχων όπου γίνεται λόγος για το gesm-i çift μπορούσαν να ξεπερνούν τις διαστάσεις των μονάδων-τύπων (περιπτώσεις μεγίστων αποδόσεων). Αυτές οι εκτιμήσεις οδηγούν στην υπόθεση της μεταφοράς της εργατικής δύναμης, πράγμα που κάποτε μνημονεύεται ρητά στα κατάστιχα.

Μένει να ιδούμε τον τρόπο με τον οποίο ενσωματώνονταν στις οικονομίες που βασίζονταν στην καλλιέργεια των σιτηρών ένας αριθμός άλλων καλλιεργειών, ή κτηνοτροφία και, σε μερικές περιπτώσεις, ή αλιεία. Ο πίνακας 4 δείχνει σε τάξη μεγέθους την πρόσοδο που έβγαινε απ' αυτές τις καλλιεργείες και δραστηριότητες σε σύγκριση με την πρόσοδο που έβγαινε από την καλλιέργεια των δημητριακών και σε σχέση με τον πληθυσμό κάθε χωριού ή τμήματος χωριού όπου πραγματοποιούνταν αυτές οι πρόσοδοι.

Πίνακας 4

Μη σιτοπαραγωγές καλλιέργειες και άλλες δραστηριότητες	Κλίμακα	Μ. όρος	Καλλιέργειες δημητριακών		Αριθμός φορολογικών μονάδων	
			Μ. όρος	Απόλυτος	Σχετικός	
1,33-8,41	3,56	56,35	205	19,67		
13,36-19,28	16,1	42,81	460	44,15		
21,15-39,28	29,21	47,13	213	20,44		
42,90-92,90	65,78	79,89	161	15,45		
178,34	178,34	428,33	3	0,29		

Οι πρόσοδοι που προκύπτουν από τομείς άλλους από τα δημητριακά συγκροτούνται κι αυτοί επίσης σε μια ποικίλη κλίμακα. Οι ασθενέστερες από τις προσόδους αυτές συνυπάρχουν με υψηλές προσόδους του τομέα των δημητριακών (αυτές οι περιπτώσεις άφορουν τα 19,67% του πληθυσμού)· αντιπροσωπεύουν τα 6,32% των προσόδων του τομέα των δημητριακών (και τα 11,62% αφού διαγράψουμε τους μέγιστους μ. όρους αυτού του τομέα): δεν υπάρχει λοιπόν αντιστάθμιση ανάμεσα στους τομείς. Στις περισσότερες περιπτώσεις υπάρχει αντιστάθμιση που μπορούμε να τη διακρίνουμε προς δυο κατευθύνσεις:

α) Υψηλοί μέσοι όροι του μη σιτοπαραγωγού τομέα που συνυπάρχουν με σχετικά χαμηλούς μέσους όρους του τομέα των δημητριακών (αυτές οι περιπτώσεις άφορουν τα 64,59% του πληθυσμού)· η πρόσοδος του μη σιτοπαραγωγού τομέα αντιστοιχεί στα 50,38% της προσόδου του τομέα των δημητριακών κατά φορολογική μονάδα.

β) Μέσοι όροι (οι υψηλότεροι) του μη σιτοπαραγωγού τομέα που συνυπάρχουν με τους ισχυρότερους μέσους όρους του τομέα των δημητριακών (αυτές οι περιπτώσεις άφορουν τα 15,45% του πληθυσμού)· αντιστοιχούν στα 82,34% της προσόδου του τομέα των δημητριακών.

Στά χωριά που εξετάζουμε οι πρόσοδοι που προκύπτουν από τους άλλους τομείς, τους διαφορετικούς από εκείνον των δημητριακών, παρουσιάζουν την ακόλουθη κατανομή (σε 24 χωριά):

	Καλλιέργειες όσπριων, «βιομηχανικές» καλλι- έργειες, δέντρα, με- λίσι, αλεία	Άμπέλια και κρασί	Κτηνοτροφία
	18 περιπτώσεις	12 περιπτ.	5 περιπτ.
Άξια	11.611 άσπρα	6.216 άσπρα	3.325 άσπρα
Ποσοστά	55,15	29,53	15,32

Στις περιπτώσεις όπου κυριαρχούν τα άμπέλια και η κτηνοτροφία, η κατανομή τους στο σχηματισμό της προσόδου είναι η ακόλουθη:

Άμπέλια	13,12	67,01	60,47	83,92
Κτηνοτροφία	17,19		36,62	100

Υπάρχει συνεπώς μία κυριαρχία των καλλιεργειών των όσπριων, των «βιομηχανικών» καλλιεργειών (βαμβάκι, λινάρι, μετάξι, κανάβι, κ.λπ.), της δένδροκομίας (στοιχειώδους) και της μελισσοτροφίας απέναντι στην άμπελοφυγία και στην κτηνοτροφία. Οι μη αυτοπαραγωγές καλλιέργειες φαίνεται ότι ευνουούνται περισσότερο στα πιο κατοικημένα χωριά: σημάδι μιάς καλύτερης διάθρωσης της οικονομίας του χωριού, αλλά και σημάδι της ανεπάρκειας των καλλιεργειών των δημητριακών· ή σχεδόν ίση κατανομή των σημαντικών μη αυτοπαραγωγών καλλιεργειών τόσο στα πλεονασματικά σε παραγωγή δημητριακών χωριά όσο και στα έλλειμματικά προσφέρει μία ένδειξη προς αυτή την κατεύθυνση.

Τα στοιχεία που παρουσιάσαμε ανήκουν σε ένα σύνολο οικονομικών και κοινωνικών μηχανισμών που ρυθμίζουν την πραγματοποίηση της παραγωγής, την ιδιοποίηση και κατανομή των πλεονασμάτων και που εξειδικεύονται, στην τεκμηρίωσή μας, στη λειτουργία τους μέσα στο σύστημα των τιμαρίων. Αυτή η εξειδίκευση της τεκμηρίωσης δεν εξασθενίζει την αποδεικτική αξία των πληροφοριών που μπορεί να προσφέρει σχετικά με τον τρόπο που πραγματοποιούν ή αγροτική παραγωγή και η ιδιοποίηση των πλεονασμάτων: η εξειδίκευση της τεκμηρίωσης δεν αντανακλά, με τη σειρά της, παρά μία εξειδίκευση του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιούν στην οθωμανική Αυτοκρατορία η κατανομή των πλεονασμάτων. Οι σχέσεις

που ρυθμίζουν την παραγωγή και την ιδιοποίηση των πλεονασμάτων στις οικονομίες του χωριού που μελετούμε ανήκουν σε ένα σύστημα εξαγωγής προσόδων φεουδαλικού τύπου· στο έσωτερικό αυτού του συστήματος υπάρχει επίσης ένα σύστημα εξαγωγής γαιοπροσόδου που δεν μαρτυρείται στα κατάστιχα αυτά των τιμαρίων, αλλά που υποδηλώνεται από τις περιπτώσεις της μέγιστης παραγωγής, των οποίων η διάδοση φαίνεται ότι είναι περιορισμένη: η επέκτασή του συνεπάγεται ριζικές τροποποιήσεις στον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιούνται η άπονομή του πλεονάσματος και μηδενίζει τις δυνατότητες πραγματοποίησης των εισοδημάτων και κερδών στο επίπεδο των άμεσων παραγωγών μέσω του μηχανισμού της άγοράς.

1. *Fontes turcici historiae bulgaricae*, I (Έκδ. Bistra Cvetkova και Vera Mutafciava), Sofia, 1964, 88-224· II (Έκδ. Nicolai Todorov και Boris Nedkov), Sofia, 1966, 48-51, 161-297, 388-429, 431-467· III (Έκδ. Bistra Cvetkova και A. Razbojnikov), Sofia, 1972, 359-69, 375-411, 412-24, 484-95· Str. A. Dimitrov - P. Stojkov - Bistra Cvetkova, περ. *Rodopski Sbornik*, I (1965), 283-318· Stefan Andreev, *αὐτ.*, II (1969), 279-317.

2. *Fontes turcici*, III, 484-95.

3. Μνημονεύουμε ορισμένους μόνο που άφορούν μερικές πόλεις της Κεντρικής Ελλάδας: Τρίκαλα: Ö.L. Barkan, XV ve XVİnci asırlarda Osmanlı İmparatorlugunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları, I, *Kanunlar*, İstanbul, 1945, 289-90 (§5)· Σάλωνα: J. Kabrda, «Zakonopolozenie ob Amfisse», *Fontes orientales ad historiam populorum Europae Meridie-orientalis atque centralis pertinentes*, I (Μόσχα, 1964), 222-30· Λαμία: J. Kabrda, «Ο Τουρκικός κώδικας (Kanunname) της Λαμίας», *Ελληνικά*, XVII (1962), 202-18 (§8).

4. Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, I, 2n έκδ., Paris, 1966, 384-5· José Gentil Da Silva, *En Espagne: développement économique, subsistance, déclin*, Paris-La Haye, 1965, 45-7.

5. N. K. Kondov, «Demographische Notizen über die Landwölkerung aus dem Gebiet des Unteren Strymon in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts», *Études Balkaniques*, άρ. 2-3 (1965), 262-3.

6. Ö.L. Barkan, *Kanunlar*, 289 (§4)· πβ. ώστόσο, J. Kabrda, «Quelques problèmes de la métrologie turque-othomane», *Deuxième Conférence des Études Albanologiques*, II (Tirana, 1970), 117.

7. Γενικά, Hamid Hadzibegic, «Porez na situ stoku i koriscenje is pasa», *Prilozi za Orijentalnu Filologiju / Revue de Philologie Orientale*, VIII-IX (Sarajevo, 1958-9), 63-109 (γαλλική περίληψη, 107-9: Impôt sur le menu bétail et les pâturages)· πβ. τους kanunname που μνημονεύονται στη σημ. 3: Barkan, 89 (§8)· Kabrda, «Zakonopolozenie», 225 (§7)· «Ο Τουρκικός», 215 (§11).

8. *Fontes turcici*, II, 430-67, 468-79.

9. Ö.L. Barkan, «894 (1488/1489) yılı Cizyesinin Tahsilâtina âit Muhasebe Bilançoları», *Belgeler*, I/1 (1964), 18, 46-9.

10. İlhan Tekeli, «On Institutionalized External Relations of Cities in the Ottoman Empire —A Settlement Models Approach», *Études Balkaniques*, VIII/2 (1972), 58-9.

Ὁ G. Vico καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ νεοελληνικοῦ Ἱστορισμοῦ.

τοῦ Παν. Χρ. Νούτσου

1. Τὸ 1969 παρουσιάζοντας ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς στὸ γαλλόφωνο κοινὸ τὰ συμπεράσματα μιᾶς πολύχρονης ἔρευνας γύρω ἀπὸ τὸ νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ ἐπισημαίνει σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο¹ τὴν ἐπίδραση τῆς θεωρίας τοῦ G. Vico (1668-1744) στὴ φιλοσοφικὴ θεμελίωση τῆς νεοελληνικῆς ἱστοριογνωσίας τοῦ περασμένου αἰώνα. Πρὶν ἀπὸ δύο χρόνια ὁ Κ. Βεργόπουλος προσπάθησε νὰ ἐρευνήσει πρὸ συστηματικῶς καὶ μὲ ἄλλη προοπτικὴ «τὴν ἐπιτυχία του μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων τοῦ 19ου αἰώνα»². Τώρα μὲ τὴν ἐργασία τούτη θὰ ξαναθεθεῖ τὸ πρόβλημα καὶ θὰ διερευνηθοῦν ὅλες οἱ διασυνδέσεις τῆς βικιανῆς θεωρίας μὲ τὸν Ἱστορισμὸ³ τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους. Εἰσαγωγικὰ θὰ δοῦμε ἀντίστοιχες λειτουργίες τῶν ιδεῶν τοῦ Vico στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Πρέπει ὅμως νὰ ὑπογραμμίσουμε ἐδῶ πῶς μὲ κανέναν τρόπο ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος δὲν πρόλαβε τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν λαῶν, ὅπως ἰσχυρίζεται κιόλας ὁ Ρενιέρης: «...ὄσα ὁμοῦ ἐπεκυρώθησαν ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ κατετέθησαν ὡς ἀνέκκλητος ἀπόφασις εἰς τὰ ἀρχαία τῆς ἀνθρωπότητος, εἶναι ἱκανὰ ὥστε νὰ σκιρτήσουν ἀπὸ ἀγαλλίασιν εἰς τὸν τάφον τὰ δῶτά τοῦ Βίκου»⁴. Αὐτὸς βέβαια διαβεβαίωσε πῶς οἱ ἰδιαίτεροι σταθμοὶ τῆς ἱστορικῆς διαδικασίας τῶν ἐθνῶν ἐπαναλαμβάνονται καὶ μιμοῦνται τὴ «storia ideal eterna»⁵. Στὸν πλατωνισμὸ αὐτὸ τῆς Ἱστορίας (εἶναι γνωστὴ ἄλλωστε ἡ συμπάθεια τοῦ Vico⁶ πρὸς τὸν ἰδρυτὴ τῆς Ἀκαδημίας καὶ τὴ νεοπλατωνικὴ παράδοση), ποῦ θεωρεῖ τὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ πραγματικότητα τῶν ἐθνικῶν ὀλοτήτων φορέα ἑνὸς ὑπερἱστορικοῦ νοήματος καταλήγουμε, δυστυχῶς, ἂν δὲν ἔχουμε ὡς γνώμονα στὴν ἐρευνά μας τὴ θέση πῶς ἡ θεωρία τοῦ Vico γίνεται τὸ μέσο γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν οἱ ἱστορικοὶ προβληματισμοὶ ἑνὸς λαοῦ (γι' αὐτὸ καὶ τροποποιεῖται) καὶ ὄχι ἡ αἰτία ποῦ θὰ τοὺς προκαλέσει. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐρευνητικὴ ἀδυναμία περισσότερο αἰσθητὴ στὸν Δημαρᾶ καὶ λιγότε-

ρο, βέβαια, στὸν Βεργόπουλο. Ἐπειδὴ ὁμοῦ τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου συζητιέται ἀκόμα, πρέπει νὰ ξεκαθαρίσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πῶς ὁ Ναπολιτάνος φιλόσοφος δὲν καθορίζει τὴ φόρτιση τῆς νεοελληνικῆς ἱστορικῆς συνείδησης. Ἀντίστροφα, αὐτὴ βρῖσκει ἕνα ἔτοιμο σχῆμα ποῦ τὸ χρησιμοποιεῖ ποικιλότροπα γιὰ νὰ ἀντικαθρεφτίσει τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Γι' αὐτὸ καὶ καταντάει σχεδὸν ἀνώφελη ἡ ἀναφορὰ σὲ «μία σειρά διαβεβαιώσεων περὶ τῆς σημασίας τοῦ Vico»⁷. Μόνον χάρις στὴν ἀντιστοιχία τῶν πολιτιστικῶν κλιμάτων (ἡ «Παλιγγενεσία» τῆς Ἑλλάδας καὶ τὸ «Risorgimento» τῆς Ἰταλίας) βρῖσκουν γνώριμο ἔδαφος οἱ ιδέες του γιὰ νὰ καρποφορήσουν καὶ στὴ χώρα μας.

2. Τὸ βιβλίον τοῦ καθηγητῆ τῆς ῥητορικῆς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Νεάπολης: «Principi di una scienza nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni» (πρωτοκυκλοφόρησε τὸ 1725 καὶ ξανατυπώθηκε μὲ πολλὰς συμπληρώσεις τὸ 1730 καὶ τὸ 1744) ἔγινε γνωστὸ στὴν Εὐρώπῃ ἀρκετὲς δεκαετίες ἀργότερα ἀπὸ τὸ θάνατον τοῦ συγγραφέα του. Ὁ ἴδιος μάλιστα ἐφάρμοσε τὸ «λάθε βιώσας» (μὲ ἐξαίρεση τὴν παρασημοφόρησίν του ἀπὸ τὸν Κάρολο τῆς Ἰσπανίας καὶ τὴν ἀνάδειξίν του σὲ «βασιλικὸ ἱστοριογράφο» τὸ 1735) χωρὶς νὰ δημοσιορῆσει ἔτσι προβλήματα στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἢ τὴν κρατικὴ ἐξουσία. Φαίνεται πιθανὸν νὰ γνώριζαν τὴ «scienza nuova» ὁ Haman καὶ ὁ Herder (οἱ θεμελιωτὲς τοῦ γερμανικοῦ Ἱστορισμοῦ)⁸. Πάντως στὴ Γερμανίᾳ τὸ ἔργο μεταφράζεται μόλις τὸ 1822 γιὰ νὰ συνδεθοῦν οἱ βασικοὶ του προβληματισμοὶ μὲ τὴν κυρίαρχη τότε χεγκελιανὴ ἄποψη τῆς Ἱστορίας. Στὴ Γαλλίᾳ μεταφράζεται ἀπὸ τὸν Michelet τὸ 1827 μὲ τὸν τίτλον: «Principes de la philosophie de l'histoire». Μὲ τὸν ἄλλο ἱστορικὸ (ποῦ θὰ γράψει καὶ «Εἰσαγωγή» ἐπιρρεασμένος ἀπὸ τὸν Saint-Simon) πρωταρχίζει ἡ «θετικιστικὴ»¹⁰ ἐρμηνεία τῶν ιδεῶν τοῦ Vico ποῦ θὰ

1. C. Th. Dimaras, La Grèce au temps des Lumières (Genève 1969), κεφ. IX, σ. 133-152: «L'heure de Vico pour la Grèce».

2. Κ. Βεργόπουλος, Τὸ ἀρχαϊκὸ ζήτημα στὴν Ἑλλάδα (Ἀθήνα 1975), σ. 283 κκ. Δὲς τοῦ ἴδιου, Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Νεοελληνικὴ ἰδεολογία καὶ ἱστορία, «Ἀντί», τ. 20 (31.5.1975), σ. 36 κκ.

3. Ὁ Βελουδῆς μὲ ἄξονα τὸ ζήτημα Fallmerayer ἀνάγεται (περισσότερο παραθετικὰ καὶ λιγότερο ἐρμηνευτικὰ) στὴ γένεση τοῦ νεοελληνικοῦ Ἱστορισμοῦ: G. Veloudis, Jacob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus, «Südost - Forschungen», τ. 29 (1970), σ. 43 κκ. Πρβλ. καὶ τὴ σύντομη ἐργασία τοῦ E. Moutsopoulos, La conception de l'histoire dans la pensée grecque du dix-neuvième siècle. Paparrigopoulos et Braïlas-Armenis, «Neohellenica», τ. I (1970), σ. 122-127.

4. M. Ρενιέρης, Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας. Δοκίμιον (Ἀθήνα 1841), σ. 79.

5. Vico, Principi di una Scienza Nuova d'intorno alla comune natura delle nazioni (ἔκδ. G. Ferrari, Opere, τ. V, Napoli 1859), σ. 11, 86.

6. Vico, Autobiografia (ἔκδ. F. S. Pomodoro, Opere, τ. I, Napoli 1858),

σ. 3, 7, 10-11, 16. F. Nicolini, La giovinezza di G.B. Vico (Bari 1932), 103 καὶ V. Mathieu, Campanella et Vico (Padova 1969), σ. 97 κκ.

7. Βεργόπουλος, σ. 283. Ἐδῶ φυσικὰ παραλείπεται ἡ ἐκτίμησις τοῦ Marx πρὸς τὸν Ἰταλὸ φιλόσοφον· δὲς Das Kapital, τ. I (1867), MEW, τ. 23, σ. 393, An F. Lassalle (28.4.1862), MEW, τ. 30, σ. 622. Πρβλ. Engels, An L. Lafargue (16.4.1885), MEW, τ. 36, σ. 299, An A. Labriola (30.3.1890), MEW, τ. 37, σ. 370.

8. Δὲς F. Meinecke, Die Entstehung des Historismus (1936, München 1946) σ. 55, καὶ I. Berlin, Vico and Herder. Two Studies in the History of Ideas (London 1976), σ. 39 κκ.

9. Grundzüge einer neuen Wissenschaft (μτφρ. W.E. Weder, Leipzig 1822).

10. Δὲς R. Franchini, Ὁ Βίκου καὶ ἡμεῖς, «Παρνασσός», τ. 10 (1968), σ. 583, P.H. Hutton, Vico's Theory of History and the French Revolutionary Tradition, «Journal of the History of Ideas», τ. 37 (1976), 246/7. Γιὰ τὸ ὄλον τῶν «Σαιν-σιμονικῶν» στὸ νεοσύστατο κράτος μας δὲς Κ. Μοσχάφ, Ἡ ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ συνείδησις στὴν Ἑλλάδα 1830-1909 (1972, Ἀθήνα 1974), σ. 174 κκ.

ολοκληρωθεί με τον Comte¹¹ και τον Mill¹². Ταυτόχρονα πρέπει να παρατηρηθεί πως οι ιδεολογικοί εκπρόσωποι της Παλινόρθωσης¹³ θα βρουν στο έργο του Vico έναν πολύτιμο σύμμαχο. Στην ίδια την Ιταλία θα συνυψανθεί η βικιανή αντίληψη της Ιστορίας με την άπαιτητη για άποκατάσταση της εθνικής της ενότητας. Έδώ στηρίζεται η άποψη του Gramsci πως ο Vico πρέπει να θεωρείται ισάξιος με τον Machiavelli (τόν πατριώτη δραματιστή της Ιταλικής ενότητας).¹⁴ Στη Ρωσία (ιδιαίτερα όταν φούντωσε το κίνημα του «πανσλαβισμού») ο Ντανιλιέφσκι θα χρησιμοποιήσει το βικιανό σχήμα της Ιστορίας για να δείξει στην «έτοιμοθάνατη Ευρώπη» την ιστορική νεότητα της πατρίδας του.¹⁵ Πραγματικά, πριν από λίγους αιώνες έμπαινε στο προσκήνιο της ευρωπαϊκής Ιστορίας, και επομένως δεν είχε κανένα τρισένοδοξο παρελθόν που θα αποτελούσε την πηγή της πολιτιστικής της ανανέωσης.¹⁶ Γι' αυτό και πίστευε ο Ρώσος στοχαστής πως η «Αγία Ρωσία» (που δεν ολοκλήρωσε τον ιστορικό της κύκλο) ήταν η εναλλακτική λύση στο άδιεξοδο της δυτικής Ιστορίας.

3. Κρίνουμε αναγκαίο αρχικά να διευκρινίσουμε πως ο Vico δεν ερμηνεύτηκε με έναν και μόνο τρόπο. Με βάση τον βικιανό μηχανισμό των «corsi» και των «ricorsi» («δρομαί» και «ανάδρομαί» μεταφράζει ο Βράιλας)¹⁷ δεν μελετήθηκε η ιστορική διαδικασία μονάχα κυκλικά, αλλά σε κάθε ιστορική επανάληψη ήταν ευδιάκριτα και καινούρια πολιτιστικά στοιχεία που ολοκλήρωναν μια ιστορική ενότητα. Ο ίδιος βέβαια τονίζε σαφέστατα το αντίθετο.¹⁸ Την αποκλειστικά κυκλική αντίληψη του ιστορικού γίνεσθαι είδαν στο έργο του Vico οι εκπρόσωποι του συντηρητικού πνεύματος (σε συνδυασμό μάλιστα με τη θέση του για τη «natura eterna dei feudi»).¹⁹ Στη σπειροειδή εκτίμηση κατέληγαν όσοι διέκριναν πίσω από τους επαναλαμβανόμενους κύκλους την ύπαρξη μιας ανοδικής πορείας (με τον τονισμό της βικιανής άποψης για την «civil natura del'uomo»).²⁰ Αυτό έγινε ιδιαίτερα αντίληπτο στη «θετική» ιδεολογία της ευρωπαϊκής αστικής κοινωνίας. Στην Ελλάδα χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα η πρώτη θεώρηση. Ο αρχαιολόγος τονίζε το ανεπανάληπτο μεγαλείο της αρχαιότητας και απαι-

τούσε την άμεση επιστροφή σ' αυτήν. Ταυτόχρονα όμως οι αστικές διεργασίες του νεοσύστατου κράτους έκαναν δυνατή την υπόμνηση πως ο «νόστος» αυτός (άν τελικά γινόταν) θα φανέρωνε και την ιστορική σημασία των Νεοελλήνων (ήταν μάλιστα πρόσφατοι οι αγώνες τους για την εθνική ανεξαρτησία). Άξιοσημείωτη είναι η προσπάθεια του Ρενιέρη να τροποποιήσει (στηριγμένος στο έσχατολογικό όραμα του Joachim de Floris και στην εξελικτική πορεία της χεγκελιανής Ίδέας) το τριαδικό σχήμα του Vico. Υποστηρίζει πως η αρχαιότητα αποτελεί το βασίλειο του «οὐκ ἐγώ» (ἐποχή του Θεοῦ Πατέρα), οί νεοί Χρόνοι το βασίλειο του «ἐγώ» (ἐποχή του Χριστοῦ) και η μέλλουσα Ιστορία τῆ συμβασιλεία του «οὐκ ἐγώ» με τὸ «ἐγώ» (ἡ ἐποχή τοῦ Ἁγίου Πνεύματος).²¹ Ἡ Ἑλλάδα ποῦ βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολή καὶ τὴ Δύση εἶναι προορισμένη («...τοὺς ὑψηλοὺς περὶ τῆς Ἑλλάδος σκοποὺς τῆς θείας Προνοίας»)²² νὰ συμπλιώσῃ τὰ δύο ἀντίθετα αὐτὰ στοιχεῖα καὶ νὰ πραγματοποιῆ τὸ πλήρωμα τῆς Ἱστορίας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ Βράιλας δέχεται πως ἡ πρόοδος εἶναι «ἡ πολυτιμότερα ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων καὶ τὸ σύμβολον τῆς πολιτικῆς τῶν πίστεως»²³ καὶ προβλέπει πως «θέλει ἐνεργηθῆναι διὰ τῆς βιομηχανίας ἡ τελεία καὶ πλήρης ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρώπου».²⁴ Ἐπομένως με διαφορετικὸ πρίσμα θὰ μελετήσουν οἱ φορεῖς τῆς αστικῆς ιδεολογίας τὶς ἐθνικῆς ρίζες: «Μόνον ἡμεῖς ὀφείλομεν οὐχὶ νὰ ἐπαυρώμεθα ἐπ' αὐτῆς ἀλλὰ νὰ μετροφορονώμεν, ὅση μεγάλη καὶ ἔνδοξος εἶναι ἡ περιορία ἢ ἐκκληροδότησαν ἡμῖν οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πατέρες, τόσῳ μεγάλη εἶναι ἡ εὐθύνη καὶ πρέπει νὰ ἦναι ἡ προσπάθεια, ἵνα μὴ φανῶμεν ἀνάξιον αὐτῶν ἀπόγονοι».²⁵

3.1. Πάντως ἡ κυκλικὴ ἐκτίμηση τῆς ἱστορίας («Παλιγγενεσία») παρέμεινε κυρίαρχη μέσα στὸν ιδεολογικὸ ὄπλισμό τοῦ Ἑθνους. Φυσικὰ κι ὅταν ἡ ἀστικὴ τάξη σταθεροποιήθηκε στὸν ἑλληνικὸ πολιτικὸ χῶρο ὁ κύκλος ἔγινε ἐξαιρετικὰ χρήσιμος γιὰ τὴν ἴδια τῆς τῆ διαιώνιση (σὲ συνδυασμὸ βέβαια με τὶς συνεχόμενες ἐξωτερικῆς ἐπεμβάσεις καὶ ταπεινώσεις). Ἀκόμα κι ὅταν βλέπαμε τοὺς ἀρχαίους με ξένα μάτια (π.χ. γερμανικὰ) πάλι ἡ «νοσταλγία τῆς Ἑλλάδος»²⁶ μᾶς ὀδηγοῦσε στὸ παρελθόν. Ἐδῶ ἔχει τὴν πηγὴ τῆς ἡ ὑποτέλεια καὶ ἡ ἐξαφάνιση τῆς «νεοελληνικῆς ἰδιαιτε-

11. A. Comte, Cours de philosophie positive, τ. VI (Paris 1842), σ. 34, 615 κκ.

12. J. St. Mill, A System of Logic (1843), Collected Works (ἔκδ. J.M. Robson, τ. VIII, Toronto 1974), σ. 913 κκ. Ὁ G. Sorel θεωρεῖ τὸν Marx συνεχιστὴ τοῦ Ἰταλοῦ φιλόσοφου: Etude sur Vico, «Le Devenir social», τ. 2 (1896), σ. 786 κκ.

13. Δὲς E. Gianturco, Joseph de Maistre and Giambattista Vico: Italian Roots of de Maistre's Political Culture (New York 1937), passim, A. Pons, Vico et la pensée française, «Revue philosophique de la France et de l'Étranger», τ. CLXIX (1968), σ. 361, Hutton, op. cit., σ. 241 κκ.

14. Δὲς Βεργόπουλο, σ. 284. Ὁ ἴδιος ὁ Vico ἀναφέρεται στὸν Machiavelli (σ. 340, 302). Ἐχει ὁρθὰ παρατηρηθῆναι ἡ συγγένεια τῶν ιδεῶν του με τὸ μακιαβελικὸ θέμα τῆς ἀνακύκλωσης τῶν πολιτευμάτων: Istorie fiorentine (1532, Opere, ἔκδ. S. Bertelli - F. Gaeta, τ. VII, Milano 1960), σ. 325.

15. N. Ντανιλιέφσκι, Ρωσία καὶ Ευρώπη (1869): δὲς P. Sorokin, Social Philosophies of an Age of Crisis (Boston 1950), σ. 71. Γιὰ μιὰ παρόμοια θεώρηση τοῦ Κ. Λεόντιεφ (Βυζαντινισμὸς καὶ Σλαβισμὸς, 1875), δὲς N. Brian-Chaninov, La Tragédie des Lettres russes (Paris 1938), σ. 105.

16. Δὲς μιὰν ἀνάλογη θεώρηση τοῦ Π. Βράιλα-Ἀρμένη: «Ὁ Σλαβισμὸς δὲν ἔχει παρελθόν· ἡ νῦν κατὰ πρῶτον ἀνατέλλουσα φάσις τοῦ πολιτισμοῦ του δὲν ἔλαβεν ἄλλας προηγούμενας· δὲν ἔχει ἀναμνήσεις ἡρωϊκᾶς, δὲν ἔχει παραδόσεις ἐνδόξου προγόνων...», Ἀνατολὴ καὶ Δύσις (1854), Φιλοσοφικὰ Ἔργα, τ. 4^η (ἔκδ. E. Μουσταπούλου καὶ A. Γλυκοφρύδου-Λεοντοῖνη, Ἀθήνα 1974), σ. 329.

17. Βράιλας, Περὶ πρώτων ιδεῶν καὶ ἀρχῶν Δοκίμιον (Κέρκυρα 1851), σ. 216.

18. Vico, σ. 334.

19. Vico, σ. 322 κκ., 183, 185.

20. Vico, σ. 9, 85/86, 2, 57, 80.

21. Ρενιέρης, σ. 166 κκ.

22. Ρενιέρης, σ. 18^η. Πρὸβλ. καὶ τὴν «Κριτικὴ Ρενιέρη» τοῦ Βράιλα, Ἔργα, τ. 4^η, σ. 243 κκ.

23. Βράιλας (1851), σ. 220. Πρὸβλ. καὶ τὴ θέση τοῦ I. A. Σούτσου (Πλουτολογία, τ. Α', Ἀθήνα 1868, σ. 7): «Ἡ ἐπὶ τὰ πρόσω λοιπὸν πορεία, ἡ πρόοδος, εἶναι ὁ ὑπέροχος νόμος ὁ διέπων τὰ λογικὰ ἀλλ' ἀτελῆ πλάσματα». Δὲς καὶ N. Βεργόπουλο, Ἀνατομία τῆς νεοελληνικῆς «ιδεολογίας», «Δευκαλιών», τ. 13 (Μάρτιος 1975), σ. 39.

24. Βράιλας (1851), σ. 237. Δὲς καὶ Π. Χ. Νούτσου, Ἡ προβληματικὴ τῆς Ἱστορίας στὸν Π. Βράιλα-Ἀρμένη, «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια», τ. ΙΘ' (1970), σ. 737 κκ.

25. Βράιλας, Περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ (1871), Ἔργα, τ. 4^η, σ. 391. Δὲς καὶ Β. Κρεμμυδά, Εἰσαγωγή στὴν Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας (1700-1821) (Ἀθήνα 1976), σ. 208.

26. Δὲς J. Taminioux, La nostalgie de la Grèce a l'aube de l'Idéalisme allemand (La Haye 1967), passim.

27. Βεργόπουλος, σ. 289.

28. Δὲς W. Seidl, Bayern in Griechenland (München 1965), σ. 11 κκ., 167 κκ.

ρότητας»²⁷, όπως όρθα επισημαίνει ο Βεργόπουλος. Ο Βαναρδός Otto παρουσιάστηκε σαν ο «συνεχιστής των αρχαίων Έλλήνων»²⁸. Κι αυτό γίνεται γιατί η πατριδα του (που κάποτε θα τη φτάναμε αναπτυξιακά) είχε φανεί κιόλας να επιστρέφει στο κάλλος και τη δύναμη της αρχαιότητας (μα και δεν είχε δική της πολιτιστική παράδοση να λατρεύει). Από το 1755 ο Winckelmann θα διατυπώσει αυτό το κλασικιστικό ιδεώδες: «Ο μοναδικός δρόμος για να γίνουμε άμιμητοι είναι η άμιμηση των Αρχαίων»²⁹. Η ιδεολογική προϋπόθεση της κυριαρχικής σχεδόν σταδιοδρομίας της κυκλικής αντίληψης της Ιστορίας στάθηκε η άποψη πως ή ίδια ή αρχαία Ελλάδα (ή πηγή κάθε μεταγενέστερης πολιτιστικής εκδήλωσης) διαμόρφωσε και υιοθέτησε αυτή την κυκλική θεώρηση. Έτσι για μια ακόμα φορά ή αρχαιότητα (ή γερμανική φιλοσοφία έπαιξε κι εδώ το ρόλο της) έρμηνεύεται στην «όντολογική»³⁰ της διάσταση (ο κύκλος μολιάζει την αιωνιότητα στην Ιστορία, έφόσον τελικά καταφεύγει στην «Πρόνοια», όπως θα δούμε παρακάτω). Επίσης εγκαταλείπεται έντελως ή έρευνα των συγκεκριμένων ιστορικών διεργασιών που δημιούργησαν τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Η κριτική αντιμετώπιση των ενεργειών του παρελθόντος κατευθύνει τη σκέψη μας προς τη ρίζα των κινήσεων και προοπτικών του παρόντος. Είναι αυτόνοχο λοιπόν γιατί το «έξυμνόμενον παρελθόν έφερεν κυρίως άριστοκρατικόν χαρακτήρα»³¹. Τη θέση του Ρενιέρη: «ή φιλοσοφία της ιστορίας ήτον άγνωστος εις την αρχαιότητα»³² έπιχειρήσαν να δικαιολογήσουν και σδόν αιώνα μας οι εκπρόσωποι της ex cathedra φιλοσοφίας και της συντηρητικής ιδεολογίας (στηριγμένοι κι αυτή τη φορά στα γερμανικά φώτα, τον «νεοκαντιανισμό»)³³. Ένδεικτικά αναφέρουμε τον Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλο³⁴ και τον Π. Κανελλόπουλο.³⁵

4. Πώς λειτουργήσε το σχήμα των «τριών σταδίων» στην ιστοριογνωσία του τόπου μας; Όπως είναι γνωστό, ο Vico έβλεπε σδόν δυτικό Μεσαίωνα την ανανέωση του δεύτερου σταδίου (του «ήρωικού»), και στις μέρες του την έναρξη του τρίτου (του «άνθρωπινου»).³⁶ Οι Νεοέλληνες πίστευαν πως αυτό το δεύτερο στάδιο (με αίσθητη καθυστέρηση που θα χεί βέβαια τεράστιες συνέπειες) φτάνει ως το 1821. Έτσι θα απαιτηθούν δυο πράγματα: ή έπιστροφή στην αρχαιότητα, και ο έκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας με βάση το ευρωπαϊκό πρότυπο. Όσοι έπέμεναν μονάχα σδόν πρώτο συνδυάζαν τον κλασικισμό με την

καταδίκη της πρόσφατης παράδοσης που ρίζωνε στη βυζαντινή εποχή. Στην πανευρωπαϊκή τότε τάση που θεωρούσε το Μεσαίωνα ανάξιο λόγου, όρισμένοι εκπρόσωποι του νεοσύστατου κράτους (με πιθανή αρχή την τακτική των Φιλελλήνων που σκόπευαν να παρουσιάσουν στην Ευρώπη τους γνήσιους απογόνους της κλασικής αρχαιότητας) ανταποκρίνονταν με την αντίστοιχη καταδίκη του ανατολικού Μεσαίωνα. «Το Βυζάντιον συνιστά», δήλωνε ο Π. Καλλιγας, «έν τυμπανιαίον πτώμα άνευ ούδεμιάς σχέσεως μετά της δόξης της αναγεννωμένης Ελλάδος».³⁷ Το έμβλημα όμως της ελληνικής «Restauratio» (κυρίως από συντηρητικούς που δεν έκρυβαν τη ρωσοφιλία τους και το βυζαντινισμό τους) ύπηξε το μυθικό πουλι που ξαναγεννιέται από τις στάχτες του, ο Φοίνικας. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο ΙΑ' της «Φιλικής Έταιρείας»: «Αί της ξηράς σημαίαι να παραστένωσιν έν ταυτῷ από το έν μέρος τον Φοίνικα καιόμενον με τον άόρατον άκτινοβολούντα όφθαλμόν μετά της έπιγραφής: Έκ της στάκτης αναγεννώμαι».³⁸ Το 1829 ο Καποδίστριας³⁹ καθιερώνει ως έθνική νομισματική μονάδα το Φοίνικα. Σ' αυτά τα γεγονότα θα αντιδράσουν οι εκπρόσωποι των φιλελεύθερων ιδεών (όπως αυτές διακηρύχτηκαν ιδιαίτερα από το γαλλικό Διαφωτισμό). Έτσι ο Κοραής σχετικά με τη σημαία θα αντιπροτείνει να εικονίζεται σδόν μέσον της ή δικαιοσύνη («κρατούσης με την μίαν χείρα την ζυγαριάν, και κρησίνης εις την άλλην την παλάμην άνοικτήν. κεφαλαία γράμματα μεγάλα ταυτα, ΙΣΟΤΗΣ, ΦΙΛΟΤΗΣ»⁴⁰). Ο ίδιος αναφορικά με τον ξενιχώς καταγωγής «κάκιστον οίωνόν» θα παρατηρήσει: «Σημιάει ότι καθώς ή παλιγγενεσία του Φοίνικος είναι μυθώδης, παρόμοια και της Ελλάδος ή αναγέννησις είναι μυθολογήμα ψευδέστατον: ότι ή ταλαιπωρος Ελλάς δεν άνεστήθη άληθώς, αλλά τάφον μόνον ήλλαξε, και έπέρασεν από νεκροθαπτών Τούρκων χείρας εις χριστιανούς νεκροθάπτας»⁴¹. Όμως μέσα από τα άποκαίδια αυτά ή ανερχόμενη «τρίτη τάξη» αναζητούσε τις συγκεκριμένες ρίζες του Νεοελληνισμού. Σέ μια μεταγενέστερη φάση (όταν ο αρχαϊσμός θα φαίνεται άνεδαφικός και ή μεσαιωνική ιστορία θα έρευνάται με έντελως νέο πρίσμα) θα συνυφανθεί ή Αρχαιότητα με το Μεσαίωνα, ο αρχαίος λόγος με τη χριστιανική πίστη, για να άπαρτισθεί έτσι ή έπίσημη ιδεολογία του νεοελληνικού κράτους: το έλληνοχριστιανικό ιδεώδες. Τη διαδικασία αυτή επιτάχυνε το «άγγλόφιλο» κόμμα που κυριάρχησε στην πολιτική κόνιστρα της χώρας μας συνταιριάζοντας τη φιλελεύθερη παράδοση του

29. J.J. Winckelmann, Gedanken über die Nachahmung der Griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst (1755, 1756" = Baden-Baden 1962), σ. 330.

30. Δες Σπ. Δ. Κυριαζόπουλου, Η καταγωγή του Τεχνικού πνεύματος (Αθήνα 1965, σ. 67): «Ο χρόνος εις την Ελλάδα δεν είναι οικοδομικόν στοιχείον της φύσεως, άλλ' άπλώς ή τάξις της κινήσεως επαναλαμβανόμενον φαινόμενον, μία δευτερεύουσα εμφάνις εκτός της δεοντολογικής υποστάσεως των πραγμάτων».

31. Γ. Σκληρός, Το κοινωνικόν μας ζήτημα (1907), Έργα (έπιμ. Λ. Άξελου, Αθήνα 1976) σ. 116.

32. Ρενιέρης, σ. ε'.

33. Κατά τον Δ. Γληνό είχαν για κοινό τους στόχο «να χτυπήσουν κάθε επαναστατική τάση και να στρέψουν την ψυχή των νέων σδόν ιδεαλισμό, Πνευματικές μορφές της αντίδρασης (1932/33), Έκλεκτές σελίδες (έπιμ. Λ. Άξελου, τ. Δ', Αθήνα 1975), σ. 71. Κάνοντας το δεκάχρονο άπολογισμό του περιοδικού τους ο Θεοδωρακόπουλος θα όμολογήσει ξεκάθαρα: «ή ιδεοκρατία είναι φιλοσοφία σύμφυτη με την ιστορία του ελληνικού πνεύματος» (!). Τα δεκάχρονα του «Αρχείου», «ΑΦΘΕ», τ. ΙΑ' (1940), σ. 2.

34. Το πρόβλημα της Φιλοσοφίας της Ιστορίας, «ΑΦΘΕ», τ. Δ

(1932), σ. 129 κκ. Σύστημα Φιλοσοφικής Ήθικης, τ. Α' (1947, Αθήνα 1965), σ. 120 κκ.

35. Ιστορία και πρόοδος, «ΑΦΘΕ», τ. Δ (1932), σ. 151 κκ., Η πρόοδος και οι αρχαίοι, «ΑΦΘΕ», τ. Ε (1933), σ. 118 κκ.

36. Vico, σ. 304 κκ., 322 κκ., 282, 284.

37. Δες Βεργόπουλο, σ. 274.

38. Δες Τ. Βουρνά (έπιμ.), Φιλική Έταιρεία (Αθήνα χ.χ.), σ. 77.

39. Για τη σχέση των Φιλικών και του Καποδίστρια με τον Τεκτονισμό (που από τα πανάρχαια χρόνια διατηρούσε το συμβολισμό του Φοίνικα) δες Π. Γ. Κρητικού, Φιλική Έταιρεία και Τεκτονισμός, «Παρνασσός», τ. 7 (1965), σ. 102 κκ., του ίδιου, Ο Ιωάννης Καποδίστριας τέκτων κανονικός, «Ερριανστής», τ. Γ (1965), σ. 126 κκ.

40. Α. Κοραής, Σημειώσεις εις το προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος του 1822 έτους, Άπαντα τα πρωτότυπα έργα (έπιμ. Γ. Βαλέτα, τ. Α1, Αθήνα χ.χ.), σ. 424.

41. Γ. Πανταζίδης (Α. Κοραής), Τί συμφέρει εις την έλευθερωμένη από Τούρκους Ελλάδα να πράξει εις τας παρούσας περιστάσεις, διά να μη δουλωθή εις Χριστιανούς τουρκίζοντας (1830), Άπαντα, τ. Α2 (1965), σ. 781.

«γαλλικού» με τὸ βυζαντινισμό τοῦ «ρωσικοῦ» κόμματος.

4.1. Ὁ ἴδιος ὁ Vico εἶχε ἐπιτεθεῖ στὸν εἰσηγητὴ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ὀρθολογισμοῦ, τὸν Descartes, γιὰ νὰ αὐτονομῆσει τὴ φιλοσοφικὴ μελέτῃ τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὴ μεθοδολογία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.⁴² Βέβαια στὴ συνέχεια ὁ Ἰταλὸς φιλόσοφος θὰ θεωρηθεῖ θεμελιωτῆς τοῦ Ἱστορισμοῦ. Ἔτσι θὰ συνακολουθήσει καὶ ἡ λαθεμένη ἀποψη πὼς ὁ λογοκρατικὸς Διαφωτισμὸς στάθηκε ἡ τροχοπέδη γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορικῆς μεθόδου. Φυσικὰ ὁ Ἱστορισμὸς θὰ ἐξετασθεῖ σὰν ἀποκλειστικὸ δημιούργημα τῆς Γερμανίας (ἀφοῦ θὰ συνυπολογισθεῖ —ὄχι ὀρθὰ πάντα— καὶ τὸ μερίδιο τοῦ Vico) καὶ θὰ ἀποσιωπηθοῦν τὰ αἷτια ποῦ ὀδήγησαν τὴν εὐρωπαϊκὴ ἀστικὴ τάξη στὴν ἐπαναστατικὴ προοπτικὴ καὶ τὴν αὐτοσυνείδηση πὼς διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὸ ἄμεσο φεουδαρχικὸ παρελθόν. Ἡ προβληματικὴ τῆς «Renaissance» ἐδῶ ἔχει τὴν ἀρχὴ τῆς. Ἡ «Renovatio» δὲν σημαίνει μονάχα τὴν καταδίκη τοῦ «σκοτεινοῦ» Μεσαίωνα μετὸν τονισμό τῆς ὁμοιότητας ἀνάμεσα στὶς ἰταλικὰς πόλεις καὶ τὶς ἑλληνικὰς «πόλεις-κράτη». Ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἀρχαίων προτύπων (ἀπὸ τὸν ἐκθειασμὸ τῶν «Studia Humanitatis» ὡς τὴν ἐπαναφορὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου) ἴσα ἴσα ἐπιτρέπει στοὺς ἀστούς τὴν κριτικὴ στάση ἀπέναντι στὴν ἀρχαιότητα καὶ κυρίως τὴν ἐπίδειξη (μετὰ ἔργα πιά, π.χ. μετὰ τὸ κανόνι, τὴν πυξίδα, τὴν τυπογραφία) τῆς ἀνωτερότητας τῶν νεοτέρων. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὁ Vico (ποῦ «κλωσάει ὅλες τὶς προκαταλήψεις γύρω ἀπὸ τὴν ἀπλησίαστη σοφία τῶν ἀρχαίων»)⁴³ εὐκόλα θὰ χαρακτηρισθεῖ σὰν ὁ τελευταῖος τῆς διένεξης ἀνάμεσα στοὺς «Antiqui» καὶ τοὺς «Moderni».⁴⁴ Αὐτὸ βέβαια δὲν τὸ πρόσεξαν οἱ δικοὶ μας —καὶ πολὺ περισσότερο ὅσοι δὲν χρησιμοποίησαν τὴ «θετικὴ» ἀνάγνωσις τοῦ βικιανοῦ ἔργου. Ἐπρεπε νὰ χτυπηθεῖ τὸ πρόσφατο παρελθόν (μετὰ τὶς ἀπολήξεις του μέσα στὸ πρόβλημα) γιὰ νὰ ἀποκτήσει τὴν ταξικὴ του ἀνθυπαρξία ὁ ἀστικὸς κόσμος τῆς Εὐρώπης. Γι' αὐτὸ καὶ ἐναντιώθηκε στὸ φεουδαρχικὸ Μεσαίωνα. Ὅμως ἔτσι ξεχάστηκαν οἱ ρίζες τοῦ ἀστικοῦ τῆς μετασχηματισμοῦ: ἡ δημιουργία τῶν ὑστερομεσαιωνικῶν πόλεων, τὰ πρῶτα κοινωνικὰ τους ξυπνήματα καὶ οἱ τεχνικὲς τους ἐπιτεύξεις. Τὸ ἴδιο περίπου ἔγινε καὶ μετὰ τοὺς δικούς μας «ἀντιμεσαιωνολόγους» σχετικὰ μετὰ τὶς ἀπαρχῆς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

4.2. Ἡ ταύτιση τοῦ «verum» μετὰ τὸ «factum» ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς κεντρικὰς θέσεις τῆς βικιανῆς θεωρίας.⁴⁵ Ἄν ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅ,τι γίνεται, καὶ ἂν αὐτὸ τὸ γίνεσθαι κινεῖται σύμφωνα μετὰ ἀπαράβατους ἱστορικοὺς νόμους, αὐτὸ σημαίνει πὼς κάθε φορὰ καθαγιάζεται τὸ οικονομικοκοινωνικὸ κατεστημένο. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποψη ἐκείνων ποῦ ἐξηγήθησαν μετὰ συντηρητικὸ πρίσμα τὶς ἰδέες τοῦ Vico. Ταιριάζει μάλιστα στὸ σημεῖο αὐτὸ μετὰ μὴν ἀντίστοιχη ἐρμηνεία τῆς ἀκόλου-

θης χειρῶν ἐπιταγῆς: «Ὅ,τι εἶναι λογικὸ εἶναι πραγματικὸ καὶ ὅ,τι εἶναι πραγματικὸ εἶναι λογικόν».⁴⁶ Φυσικὰ ἡ κυκλικὴ θεώρησις τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου μετὰ τὴ λατρεία τοῦ παρελθόντος θὰ παραγνωρίσει κάθε νεωτερικὸν ποῦ συντελεῖ στὴν ἀνατροπὴ τοῦ παρόντος. Ἔτσι θὰ συμπεράνει ὁ Ρενιέρης: «ἡ παράδοσις, ἡ αὐθεντία, ἡν ὁ Καρτέσιος εἶχε ρίψει κατὰ γῆς, ἐγειρομένη ἀπὸ τὸν Βίκον ἐσήκωνε πάλιν τὸ μέτωπον πρὸς τὸν οὐρανόν».⁴⁷ Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ (ὅπως ἔδειξε ὁ Engels σχολιάζοντας τὴν παραπάνω θέσι τοῦ Hegel) οἱ ἐκπρόσωποι τῆς «θετικιστικῆς» ἐρμηνείας θὰ δοῦν στὴ βικιανὴ ταυτότητα τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἱστορικῆς ἀλλαγῆς καὶ ἐπομένως θὰ ἀναγγεῖλουν πὼς «ὄλα ὅσα ὑπάρχουν, ἀξίζουν κίόλας νὰ καθοῦν».⁴⁸ Ἄν στοὺς «εὐσεβεῖς πόθους» τῆς «τρίτης τάξης» (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀριστικὴ συντριβὴ τοῦ φεουδαρχικοῦ παρελθόντος) ἦταν καὶ ἡ καθολικὴ ἰσότητα (ὥστε τελικὰ ἡ ἴδια νὰ ταυτίζεται μετὰ τὸ σύνολο, μετὰ τὸ «λαὸ»), αὐτὸ σημαίνει πὼς μετὰ τὴν ἀναζήτησι τῶν ριζῶν τῆς θὰ συγκροτήσῃ μιὰ «nuova scienza» ποῦ θὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὸ «λαϊκὸ πολιτικόν». Ἐδῶ βασίζονται οἱ προσπάθειες τοῦ περασμένου αἰῶνα νὰ ἀποκαταστήσει τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι καὶ νὰ διατηρήσει ζωντανὸν κάθε «λαϊκὸ» δημιούργημα.

5. Ἡ μεταμεσαιωνικὴ Εὐρώπη, γιὰ νὰ ἀντιπαραθέσει ἕναν γενικὸ, ἀντικειμενικὸ κανόνα ἱστορικῆς ἐρμηνείας στὴ φεουδαρχικὴ νοστοροπία (ποῦ θεωροῦσε φυσικὴ τὴν ἀναγωγή τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας σὲ ἐξωϊστορικὰς δυνάμεις), ξανάφερε στὴν ἐπιφάνεια τὴν ἀποψη πὼς οἱ κλιματολογικὰς συνθήκες καθορίζουν τὴν ἱστορικὴ πορεία τῶν λαῶν. Ὁ Vico βρίσκεται σχεδὸν στὸ τέρμα τῆς γραμμῆς ποῦ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Bodin καὶ τερματίζει στὸν Montesquieu. Ἔτσι μετὰ βάση μονάχα τὸν γεωγραφικὸν παράγοντα εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ἱστορικὴ συνέχεια τῶν Ἑλλήνων: «Τὸ εἶδος τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀγαθὴν αὐτοῦ ἐπιρροὴν παρετήρησεν πρὸ παντὸς ἄλλου ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ εἰς αὐτὸ ἀπέδωκε τὴν προνομιοῦχον φύσιν τοῦ Ἑλλήνου, ὃν ἐθεώρει, ἐὰν τύχη πολιτικῆς ἐνότητος, δυνάμενον νὰ ἄρξῃ πάντων».⁴⁹ Ὅμως ὁ Helvetius (ποῦ ἐνταγμένος στὸ κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ μελετοῦσε τὶς ἱστορικὰς διεργασίες μιᾶς κοινωνίας μετὰ βάση τὴν ἀγωγή καὶ ὄχι τὴν καταγωγή) εἶχε θέσει κίόλας τὸ ἐρώτημα: «Ἡ φυσικὴ κατάστασις τῶν Ἑλλήνων εἶναι πάντα ἡ ἴδια: γιατί οἱ τωρινοὶ Ἕλληνες διαφέρουν ἀπὸ τοὺς προγόνους τους;».⁵⁰ Βέβαια ὁ Fallmerayer ἀργότερα θὰ ἐπιμείνει σ' αὐτὴ τὴ διαφορά γιὰ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ἐθνικότητα τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Ἔτσι θὰ πολλαπλασιαστοῦν οἱ προσπάθειες γιὰ τὴν ἐμπραχτὴ ἀπόδειξη τῆς ἱστορικῆς συνέχειας. Ὁ ἀρχαϊσμός ποῦ φαινόταν νὰ πιστεύει στὴν ὁμοιότητα τοῦ παρόντος μετὰ τὸ παρελθόν δὲν μποροῦσε (μετὰ τὴν καταδίκη τοῦ

42. Vico, σ. 2 κκ., τοῦ ἴδιου, De antiquissima Italorum sapientia (1710), Opere, τ. 1, σ. 80. Ἡ ἐπίθεσις αὐτὴ τοῦ Ἰταλοῦ πρὸς τὸ Γάλλο φιλόσοφο χρησιμοποίηθηκε ἀπὸ τὸν Ἐθνικοσοσιαλισμὸν στὴν ἀντιδικία του μετὰ τὸν ἀστικὸν φιλελευθερισμὸν. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τίτλος τοῦ ἀκόλουθου βιβλίου ποῦ δημοσιεύθηκε στὴ χιτλερικὴ Γερμανία: F. Böhm, Anti-Cartesianismus. Deutsche Philosophie im Widerstand (Leipzig 1938).

43. Vico, σ. 64-66

44. Δὲς H. Rigault, Histoire de la Querelle des Anciens et des Modernes (Paris 1856), 137.

45. Vico, σ. 86/87, τοῦ ἴδιου, De antiquissima Italorum sapientia

(1710), Opere, τ. 1, σ. 71 κκ.

46. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, Vorrede (1820), Sämtliche Werke, (ἔκδ. H. Glockner, τ. 7, Stuttgart - Bad Cannstatt 1964), σ. 33.

47. Ρενιέρης, σ. 82. Δὲς Vico, σ. 279/280, σ. 12 («... una Filosofia dell' Autorità»).

48. Engels, Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie (1888), MEW, τ. 21, σ. 266 κκ.

49. Βράβλας, Περί τῆς ἱστορικῆς ἀποστολῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ (1871), Ἔργα, τ. 4^α, σ. 360.

50. Helvétius, De l'Esprit (1758, ἔκδ. G. Besse, Paris 1968), σ. 172. Πρβλ. Α. Βλαστοῦ, Χιακά, τ. 1 (Ἐργοῦπολις 1840), σ. 8'-ε'.

Μεσαίωνα) να εξηγήσει το ἄλλα από την ἀρχαιότητα στη σύγχρονη εποχή. Ὁ βυζαντινισμός (ἄλλο εἶδος ἀρχαϊσμοῦ), ἐν τῇ ἀπόπειρά του νὰ ξεθάψει μιὰ ἀγνωστή χιλιετία, ἐντυπωσιάστηκε ἀπ' αὐτὴν καὶ ξέχασε νὰ ἐξηγήσει τὰ αἷτια τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς παρακμῆς τῆς, τὴν ἴδια δηλαδὴ τὴν ἱστορικὴ συνέχεια τῶν Ἑλλήνων. Ἐνα δεύτερο μέσο, μετὰ τὸ κλίμα, ποὺ θὰ ἔκανε φανερὴ τὴν ἐθνικὴ μας συνέχεια ἦταν ἡ γλῶσσα. Αὐτὴ κατὰ τὸν Vico συμβαδίζει μὲ τὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ ποὺ τὴν ἐκφράζει. Στὴν ἀρχαιότητα (καὶ εἰδικότερα στὴν «ἀνθρώπινη ἐποχὴ») ἡ ἀπτική γλῶσσα («*la riu dilicata*»)⁵¹ ἀντικαθρέφτιζε μὲ θαυμαστὸ τρόπο τὴν τελειότητα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς. Τώρα ποὺ διανοίγεται στὴ νέα Ἑλλάδα ἡ προοπτικὴ γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς, γίνεται «πασιφανὲς» πὼς ὁ γλωσσικὸς ἀρχαϊσμός ἔχει μέλλον. Τὸ 1853 ὁ Π. Σοῦτσος δήλωνε πὼς «ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ἡμῶν τῶν νεωτέρων ἔσεται μία καὶ ἡ αὐτὴ»⁵². Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὁ δημοτικισμὸς (συμφωνώντας μὲ τὴ «θετικιστικὴ» ἀνάγνωση τοῦ Vico, καὶ παραβλέποντας τὸ γεγονὸς πὼς ἡ γλῶσσα ἀποτελεῖ τὴν παράσταση καὶ ὄχι τὴν ἴδια τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα) τόνιζε τὴν ἰδιαιτερότητα κάθε σταδίου στὴν ἐξέλιξη τῆς γλῶσσας γιὰ νὰ ἐκθιασθεῖ φυσικὰ τὸ τελευταῖο τῆς.

6. Ὅσοι εἶχαν συμφέρον νὰ ἀντιστρατεύονται κάθε καινούρια ἰδέα ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴ Δύση, αὐτοὶ καὶ τὴ χαρακτήριζαν σὰν αἰτία κάθε λογῆς διαφθορᾶς. Ὁ παραδοσιακὸς τρόπος τῆς συμπεριφορᾶς (ποὺ περιορίζε τὰ ἦθη σὲ αὐστηρὰ κοινοτικὸ πλαίσιο) ἦταν ἐπόμενο νὰ καταδικάσει τὴ δραστηριότητα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀστικῆς τάξης (ποὺ ὅσο γινόταν, κατεστημένο τόσο ἔκανε εὐδιάκριτη τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν ἠθικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ τῆς). Ἀπὸ τὸ 1793 οἱ εἰσαγωγεῖς τῶν νέων ἰδεῶν εἶχαν ἀποκληθεῖ «τῶν ἠθῶν φρονεῖς»⁵³. Νωρίτερα ἡ Ἐκκλησία ἀντιδρώντας στὸ θετικὸ προσανατολισμὸ τῆς ἐκπαίδευσης θὰ ἐπιδιώξει νὰ συνεχισθεῖ ἡ παράδοση ποὺ ἤθελε κάθε ἐπιστημονικὴ μάθηση «ὕπερτα τῆς θεολογίας»: «Τὰ τρίγωνα καὶ οἱ λογάριθμοι φέρουσιν ἀδιαφορίαν εἰς τὰ θεῖα»⁵⁴. Ὁ ἴδιος ὁ Vico εἶχε θεωρήσει τὸ τέμα τῆς κυκλικῆς διαδικασίας σὰν τὸ διάστημα τῆς ριζικῆς ἀποσύνθεσης καὶ τῆς ἀνηθικότητας ἐνὸς λαοῦ⁵⁵. Τὸ σημεῖο αὐτὸ σχετίζεται μὲ τὸ ξεχώρισμα τῆς φύσης ἀπὸ τὴν ἱστορία, τῆς πειραματικῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ παρελθόντος. Πρόκειται γιὰ μιὰ διάκριση ποὺ θὰ τὴ συναντήσουμε πρὶν ἀνεβεῖ ἡ ἀστικὴ τάξη στὴν ἐξουσία, καὶ ἀργότερα, ὅταν πιά σταθεροποιήσῃ τὴ θέση τῆς δίχως νὰ ἐκπληρώσει τὰ ὅσα ὑποσχέθηκε. Στὸν 20ὸ αἰῶνα τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα στὶς «ἐπιστήμες τοῦ πνεύματος» καὶ τὶς «ἐπιστήμες τῆς φύσης» θὰ ἐνστερνωθοῦν οἱ «νεοκαντιανοί» μας σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀνάλογη προβληματικὴ τοῦ πολύκροτου βιβλίου: «*Der Untergang des Abendlandes*». «Συμφωνῶ

ἀπόλυτα μὲ τὸν Spengler», ἔγραφε ὁ Θεοδωρακόπουλος, «ὁ ὁποῖος συνταυτίζει τὸν ἐξωτερικὸ πολιτισμὸ (Zivilisation) μὲ τὴν παρακμὴ»⁵⁶. Ἄν διαπιστώνεται ἡ «ἐξωτερικὴ» πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας, αὐτὸ σημαίνει πὼς ὁ «πνευματικὸς πολιτισμὸς» παραμένει ἀκίνητος. Ἔτσι οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις (καὶ οἱ διαλεκτικὰ συνακόλουθοι κοινωνικοὶ μετασχηματισμοί) ἔχουν τὴν ἀναφορὰ τους σὲ ἓνα ὑπερ-ιστορικὸ σύστημα ἀξιών ποὺ στέκεται ἀναλλοίωτο καὶ ἀπαράβατο. Τὸ ἀφηρημένο «πνεῦμα» στάθηκε τὸ προπύργιο τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης καὶ τὸ ἄλλοθι τῆς οἰκονομικοκοινωνικῆς καθυστέρησης τῆς χώρας μας. Ὁ Α. Πουλιμένος θεωροῦσε τὸ πνεῦμα «δημιουργὸ τῆς δυνάμεις»⁵⁷, ὅταν στοχάζεται τὴν «Πανευρωπαϊκὴ» μὲ ἄξονα τὸ γερμανικὸ ἔθνος. Τὸ πρότυπο αὐτῆς τῆς δημιουργίας ἦταν ἡ Ἑλλάδα «ὅπου τὸ πνευματικὸ δυναμικὸ βρῖσκεται στὸ κέντρο τῆς ζωῆς καὶ ὅλων τῶν γεγονότων»⁵⁸.

7. Κεντρικὴ θέση στὴ θεωρία τοῦ Vico κατέχει ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν «Πρόνοια»⁵⁹. Ἦταν ἐπόμενο μιὰ τέτοια ἄποψη νὰ βρεῖ πρόσφορο ἔδαφος στὴ χώρα μας. Ἐφόσον ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία γνώριζε ἐποχὲς ἀκμῆς καὶ ἐποχὲς μαρasmus (τώρα μόλις ξέφυγε ἀπὸ μιὰ παρόμοια κατάσταση) ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ ὁ λόγος τῶν μεταπτώσεων καὶ τῶν ἀποκαταστάσεων. Κι ἐδῶ ἡ «πονηριὰ τοῦ Λόγου» (ἔτσι τὴν ὀνομάζει ὁ Hegel)⁶⁰ ἔκανε τὸ θαῦμα τῆς: ἀπέτελεσε τὴ δικλείδα στὴ μεταφυσικὴ τῆς ἱστορίας, ἐφόσο δικαιολογοῦσε ἀκόμα καὶ τὴν παρακμὴ μ' ἓνα σίγουρο ἀνέβασμα, χάρις στὴν ὑπόσχεση τοῦ «κρυφοῦ νοήματος» τῆς ἱστορίας. Οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς «ἐθνεγεροσίας» ἀπευθύνονται στὸ «Θεὸ τῆς Ἑλλάδος» γιὰ νὰ χαρίσει τὴ λευτεριά στὰ σκλαβωμένα «τέκνα» του. «Ἡ Θεία Πρόνοια, ὦ φίλοι συμπατριῶτες», γράφει ἡ Προκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη, «εὐσπλαχνισθεῖσα πλέον τὰς δυστυχίας μας, εὐδόκησεν οὕτως τὰ πράγματα ὥστε μὲ μικρὸν κόπον θέλομεν ἀπολαύσει μὲ τὴν ἐλευθερίαν πᾶσαν εὐδαιμονίαν»⁶¹. Ἐδῶ ἐξάλλου στηρίζεται καὶ ἡ ἐπισημοποίηση τῶν ἐπεμβάσεων τῆς Ἐκκλησίας πάνω στὰ κρατικὰ θέματα. Σὲ χώρες ποὺ ἔζησαν ἀλλεπάλληλες συμφορὲς εὐδοκίμει ἰδιαιτέρως ἡ κυκλικὴ ἀντίληψη τῆς ἱστορίας μὲ τὴ συνακόλουθη παραδοχὴ τῆς «Πρόνοιας». Παραδειγματικὰ ἀναφέρουμε τὴ Γερμανία. Ἡ ἱστοριογραφία τοῦ μεσοπόλεμου (μετὰ τοὺς ἐξευτελιστικὸς ὅρους τῆς συνθήκης τῶν Βερσαλλιών) ἀγωνίζεται νὰ καταδείξει πὼς ἡ πρόσφατη ἦττα δὲν σημαίνει καὶ τὸ τέμα τῆς ἱστορίας. Σημαίνει μονάχα ἓνα σταθμὸ γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ: «Φῶς καὶ σκοτάδι, ἀνέβασμα καὶ κατέβασμα σὰ μιὰ ὁλότητα, σὰν ἓνα πεπρωμένο, σὰ μιὰ πῦξη τῆς ἴδιας τρανῆς καθολικῆς προσωπικότητας — αὐτὸ εἶναι τὸ ἔθνος μας»⁶².

λιμός (Ἀθήνα 1971, σ. 148): «ἔως τώρα οἱ Ἕλληνες ὀφείλουσαν τὴν ἐπιβίωσίν των μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν εἰς δύο παράγοντας, εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας ἔκαμαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν των ὑπεροχὴν».

59. Vico, σ. 2, 12-13.

60. Hegel, Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, Werke, τ. 11 (1949) σ. 54.

61. Δὲς Βουρνά, σ. 85. Ἐνας ἀπὸ τοὺς εἰσηγητὲς τῆς βιαννῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα, ὁ Γ. Τερτσέτης θὰ ἀναφερθεῖ ἐπίσης στὴ «Θεία Πρόνοια»: δὲς J. Bouchard, Γεώργιος Τερτσέτης (Ἀθήνα 1970), σ. 84.

62. E. Marcks, Auf - und Niedergang im deutschen Schicksal (Berlin 1927), σ. 1. Πρβλ. K.F. Werner, Das NS-Geschichtsbild und die deutsche Geschichtswissenschaft (Stuttgart 1967), σ. 20.

51. Vico, σ. 334, 276/277.

52. Π. Σοῦτσος, Ἡ νέα σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς (Ἀθήνα 1853), σ. 7.

53. Π. Κοντός, Νεκρικοὶ Διάλογοι (1793): δὲς Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας (Ἀθήνα 1968), σ. 154.

54. Πατριάρχης Κύριλλος VII (Δ. Θερεσιανός, Ἀδαμάντιος Κοραΐς, τ. Α' (Τεργέστη 1889), σ. 42).

55. Vico, σ. 334, 314, 68 («...finalmente dissoluta»)

56. Θεοδωρακόπουλος, Τὸ πρόβλημα..., σ. 145. Γιὰ τὸν Π. Λεκατσᾶ δμως (Γύρω ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, Ἀθήνα 1938) ἡ «παρακμὴ τῆς Δύσης» σημαίνει τὸν ἐρχομὸ τοῦ Σοσιαλισμοῦ.

57. A. Poulimentos, Durch Geist zur Macht (Leipzig 1930), σ. 7.

58. Poulimentos, σ. 89. Πρβλ. Θεοδωρακόπουλου, Εὐρώπη καὶ Σοσια-

Ἐν ὀνόματι τοῦ ὀρθοῦ λόγου; Μαρξισμός, ρασιοναλισμός, ἱρασιοναλισμός

τοῦ Étienne Balibar

μετάφραση: Εὔα Καλπουριτζή

Πῶς ν' αντιδράσει κανείς στις φιλοσοφίες τῆς κρίσης; Οἱ κομμουνιστές ἔχουν ἀρχίσει ἐδῶ και λίγο καιρὸ ν' ἀποδίδουν ὄλο και μεγαλύτερη σημασία σὲ ἰδεολογικά θέματα τῶν ὁποίων ἡ ἐπιαναφορὰ σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυχαία: ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὸ χῶρο τῆς οἰκονομίας τὰ θέματα τῶν «ὀρίων τῆς ἀνάπτυξης», τῆς «μηδὲν ἀνάπτυξης», τῶν «κινδύνων» και τῶν «κακῶν» (γιὰ τὸν «ἄνθρωπο», γιὰ τὴ «φύση») τῆς ἐντατικῆς ἐκβιομηχάνισης κ.λπ. στὸν κοινωνικὸ χῶρο μιὰ ἀναζωπύρωση τῶν ἀναρχικῶν θεμάτων ποὺ σκοπεύουν τοὺς «θεσμούς», τίς «ἐξουσίες», και ποὺ διακηρύσσουν τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀμεσης κατάλυσης τῆς Οἰκογένειας, τοῦ Σχολείου, τῆς Ἰατρικῆς και τῶν Δικαστηρίων· στὸ χῶρο τῆς φιλοσοφίας μιὰ (ἀκόμη!) ἀμφισβήτηση τῆς «ἀξίας τῆς ἐπιστήμης» ὡς γνώση και ὡς πηγὴ κοινωνικῆς προόδου, ἄλλοτε πρὸς ὄφελος θρησκευτικῶν (Ilich) ἢ νατουραλιστικῶν-μυστικιστικῶν θεμάτων και ἄλλοτε πρὸς ὄφελος μηδενιστικῶν-ἱρασιοναλιστικῶν (Deleuze, Guattari).

Πρέπει νὰ διευκρινίσουμε ὅτι τὸ πρόβλημα γιὰ μᾶς δὲν εἶναι τὸ ἂν πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν τὰ θέματα αὐτὰ ὡς μορφές πρακτικῆς και ὡς ἰδέες. Τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ πῶς πρέπει νὰ καταπολεμηθοῦν, ἀπὸ ποιά σκοπιά. Πρόβλημα φιλοσοφικό, δηλαδὴ πρόβλημα πολιτικό.

Μερικὲς διαπιστώσεις

Εὐθύς ἐξαρχῆς ἐπιβάλλονται μερικὲς διαπιστώσεις. Τέτοιου εἶδους ἰδεολογικὰ θέματα, παρὰ τίς ὁποιεσδήποτε μεταξὺ τους διαφορές, συγκλίνουν γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν ἢ νὰ διευκολύνουν τίς ἀπόπειρες τῆς μεγαλοαστικῆς τάξης «νὰ λύσει» πρὸς ὄφελός της και μὲ τὸν δικὸ της τρόπο τὴν οἰκονομικὴ κρίση: παρῶς αἰσιάζοντάς την ὡς ἀναπόφευκτη, διακηρύσσουν τὴν ἀνάγκη λιτότητας, ὑποκαθιστώντας τὰ πραγματικὰ οἰκονομικὰ αἴτια μὲ αἴτια φανταστικά, μὲ ἀφαιρέσεις στις ὁποῖες φορτώνονται ὄλα τὰ στραβά, ὅπως ἡ Τεχνολογία και ἡ Ἐπιστήμη. Καταφανῶς ἄλλωστε ἓνα μεγάλο μέρος τῆς ἐπίθεσης συγκεκριμενοποιεῖται και διαρθρώνεται πάνω σὲ ἀμεσοὺς στόχους ποὺ τὰ ἐπακόλουθὰ τους γιὰ τοὺς χειρωνακτικὰ και πνευματικὰ ἐργαζομένους πρέπει νὰ καλυφθοῦν: «ἀναδιάρθρωση» τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, πρῶτο βῆμα μᾶς μετατόπισης τῶν κέντρων συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου πρὸς ἄλλες περιοχές τοῦ κόσμου, ἄλλοτε «ὑπανάπτυκτες» και οἱ ὁποῖες, μὲ τὴ φτηνὴ ἐργατικὴ τους δύναμη και τὰ «ἰσχυρά» τους καθεστῶτα, ἐμφανίζονται ὡς οἱ νέοι παράδεισοι τῆς ἐλεύθερης ἐπιχείρησης. Ἐπομένως, πράγμα αὐτονόητο, τροχοπέδηση, ἐκλεκτικὸς περιορισμὸς τῶν ἐξόδων τῆς παιδείας, τῆς ἐπιστημονικῆς και τεχνολογικῆς ἔρευνας.¹

Σ' ἓνα μεγάλο μέρος τους τὰ ἰδεολογικὰ αὐτὰ θέματα δὲν εἶναι παρὰ μηχανιστικὲς ἀντιστροφές — ἀπὸ τὸ ὑπὲρ στὸ κατά — τῶν θεμάτων ποὺ εἶχαν «λανσαριστεῖ» τὴν προηγούμενη περίοδο, συχνὰ ἀπὸ τοὺς ἴδιους ἐπαγγελματίες ἰδεολόγους: ὁ μῦθος τῆς «ἀνάπτυξης» ὡς ἰδανικὸ τῆς σύγχρονης ἐποχῆς μετατρέπεται στὸ μῦθο τῆς «ἀνάπτυξης μηδέν», ὁ μῦθος τῆς δυνάμεις και τῆς αὐταξίας τῆς ἐπιστήμης μετατρέπεται στὸ μῦθο τῆς μὴ ἀποτελεσματικότητας και τῆς βλαβερότητάς της. Πρόκειται γιὰ τίς ἴδιες ἔννοιες: «βιομηχανικὸς πολιτισμὸς», «κοινωνία τῆς κατανάλωσης», «αὐτοματοποίηση», μὲ ἀρνητικὸ πρόσημο.

1. Σ' αὐτὴ τὴ νέα συγκυρία, ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις διαφορετικῆς σὲ σχέση μὲ τὴ συγκυρία τῶν ἐτῶν 1950-60 ὅπου τὰ ἐκπληκτικὰ ποσοστὰ κέρδους χρησιμοποιήσαν στὴ Γαλλία ὡς βάση μιᾶς συνεχοῦς διαδικασίας διεύρυνσης τοῦ κεφαλαίου, ἡ καπιταλιστικὴ μεγαλοαστικὴ τάξη ἔχει παγιδευτεῖ σὲ μιὰ φοβερὴ ἀντίφαση. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, εἶναι ἀναγκασμένη νὰ διατηρήσει τὴν (ἡγεμονικὴ και ἄνιση) συμμαχία της μὲ τὰ «μεσοία» κοινωνικὰ στρώματα ὅπου περιλαμβάνονται και οἱ μισθῶτοι διανοούμενοι κι ἀκόμη και ἓνα τμήμα τῆς ἐργατικῆς τάξης, στὸ βαθμὸ ποὺ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἡ διατήρηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας της. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἔχει γίνει ἀπολύτως ἀπαραίτητο νὰ περιορίσει ὅτιδήποτε θεωρεῖται ἀπὸ τὴ σκοπιά τοῦ κεφαλαίου περιττὸ ἐξόδο, δηλαδὴ τὰ «προνόμια» αὐτῶν τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἔχει γίνει ἀνάγκη νὰ ἐπιταχυνθεῖ ἡ διαδικασία προλεταριοποίησης. Ἡ ἐπίθεση ἐναντίον αὐτῶν τῶν στρωμάτων ἀρχίζει μὲ τὴ μείωση τῶν ἐξόδων γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀσφάλεια και τὴν ἐπαγγελματικὴ μόρφωση. Πρόκειται γιὰ ἀντίφαση ἐκπληκτικῶς χαρακτῆρα.

Τέλος, τὰ ἴδια ιδεολογικά θέματα ἐμφανίζονται μὲ τὴ «δεξιὰ» καὶ τὴν «ἀριστερή» τους ἐκδοχή, μέσω τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται, σ' αὐτὸ τουλάχιστον τὸ πεδίο, ἢ τὸ κέρδιμα μιᾶς μερίδας τῆς ἀντιπολίτευσης πρὸς τὸ τωρινὸ καθεστῶς ἢ, τουλάχιστον, ὁ ἀποπροσανατολισμός της. Ὅλα αὐτὰ ἔχουν σὰν ἀντικειμενικὸ ἀποτέλεσμα τὴν ἐξασθένιση τῶν ἐργατικῶν ἀγώνων καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ἐμποδίων γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν ἐργατῶν, τῶν ἀγροτῶν, τῶν ὑπαλλήλων καὶ διανοουμένων. Ἀφοῦ ἡ πυρηνικὴ φυσικὴ εἶναι «υπεύθυνη» γιὰ τὸν κίνδυνο πὸ μὴ πορεῖ νὰ προέλθει ἀπὸ τὰ κέντρα ἀτομικῆς ἐνέργειας, αὐτὴ, λένε, πρέπει νὰ καταγγελεθῆ, καὶ ὄχι ἡ ἐνεργειακὴ καὶ βιομηχανικὴ πολιτικὴ στὴν ἀποκλειστικὴ ὑπηρεσία ὀρισμένων γαλλοαμερικανικῶν μονοπωλίων. Ἀφοῦ ἡ Ἰατρικὴ εἶναι ἡ κοινωνικὴ καὶ «ψυχοκοινωνικὴ» αἰτία τῆς ἀρρώστιας, αὐτὴ, λένε, πρέπει νὰ χτυπηθῆ καὶ ὄχι ἡ ὀργάνωσή της πὸ στήριζεται στὶς κοινωνικὲς διακρίσεις, ἡ ἀθλιότητα τῶν νοσοκομείων, τῶν ἐξωτερικῶν ἰατρειῶν, καὶ ἡ παντοδυναμία τῶν φαρμακευτικῶν τράστ. Ἀφοῦ ἡ ἀνάπτυξη, ἡ παράταση τῆς ὑποχρεωτικῆς φοίτησης, ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος εἶναι καθαρῶς ἀντιφατικὲς καὶ καταπιεστικὲς, ὁ ἀγώνας γιὰ ἕναν ἐπαναστατικὸ μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας, γιὰ τὸ σοσιαλισμὸ, εἶναι, λένε, οὐτοπία.

Ἐχοντας συνείδηση τῶν γεγονότων αὐτῶν, καὶ ἔχοντας διδαχθεῖ ἀπὸ παλαιότερες ἐμπειρίες, οἱ κομμουνιστὲς ἔθεσαν ἄμεσο στόχο τους τὸν ἀδιάλλακτο ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ιδεολογικῶν αὐτῶν θεμάτων, —ἀγῶνας πὸ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἀγῶνα τους ἐναντίον τῆς πολιτικῆς λιτότητας, ἐναντίον τῆς ἀπὸ τὸ μεγάλο κεφάλαιο ἐκμετάλλευσης τῆς κρίσης, μὲ δυὸ λόγια τοῦ ἀγῶνα τους γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λαϊκοῦ κινήματος.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀπάντηση τῶν κομμουνιστῶν ἡ ἰδέα τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ κατέχει σημαντικὴ θέση. Θεωροῦν δηλαδὴ ὅτι ὑπάρχει μιὰ λιγότερο ἢ περισσότερο ἔντονη ἀνάπτυξη τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ, μιὰ τάση γλιστορήματος τῆς κυρίαρχης (ἀστικῆς) ιδεολογίας πρὸς τὸν ἰρασιοναλισμὸ. Σχηματικὰ διατυπωμένο, τὸ συλλογιστικὸ σχῆμα εἶναι τὸ ἑξῆς: τὴ στιγμὴ πού, ὅλη τὴν ἱστορικὴ περίοδο τῆς οἰκονομικῆς ἀνάδοσης

καὶ τῆς πολιτικῆς κυριαρχίας τῆς ἡ ἀστικῆ τάξη ἀνέπτυξε πάνω ἀπ' ὅλα μιὰ ιδεολογία καὶ μορφὲς φιλοσοφίας ἰρασιοναλιστικῆς, ἐξαίροντας τὴν πρόοδο τῆς γνώσης, τὴν πρόοδο διὰ τῆς γνώσης, στὴν ἱστορικὴ περίοδο τῆς κρίσης καὶ παρακμῆς τῆς ἀστικῆς τάξης ἡ τάση αὐτὴ μέλλει νὰ ἀντιστραφεῖ. Ἡ ἀστικὴ τάξη θέλοντας καὶ μὴ θὰ καταστήσει βορὰ τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ. Ἀντίθετα ἡ ἐργατικὴ τάξη, πὸ ἀντιπροσωπεύει τὸ μέλλον τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, παρουσιάζεται, τελικὰ, ὡς φορέας τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰρασιοναλισμοῦ τὸν ὁποῖο ὑπερασπίζεται καὶ στὸν ὁποῖο ἀνοίγει ἕνα νέο πεδίο δράσης. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ ἐργατικὴ τάξη, σύμφωνα πάντα μὲ τὸ ἴδιο συλλογιστικὸ σχῆμα, ἐντάσσεται σήμερα σὲ μιὰ παράδοση, τὸ δίκαιο τῆς ὁποίας ἔχουν ἀποδείξει οἱ ἀγῶνες τῶν παρελθόντων (κυρίως τὴν ἐποχὴ τοῦ φασισμού, ἐναντίον τοῦ ὁποίου στὴ Γαλλία ὁ Πόλιτσερ καὶ ὁ Μωρίς Τορὲξ εἶχαν ἤδη σηκώσει τὴ σημαία τοῦ Ντεκάρτ).

Ὅπως τὸ ζήτημα ἔχει πολὺ μεγάλη σημασία, θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ. Ἀλλὰ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ προσαρμόσουμε σιγὰ σιγὰ τὶς ἰδέες καὶ τὶς θέσεις μας: Γιατὶ στὸ θέμα τῆς ιδεολογικῆς πάλης, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλο πολιτικὸ χῶρο, καμία θέση δὲν εἶναι αὐτόματα σωστὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ ἑκάστὸ τοῖς ἑκατό. Μόνον ὁ συνδυασμὸς τῆς συγκεκριμένης ἀνάλυσης τοῦ παρόντος καὶ τῶν θεωρητικῶν διδαγμάτων τοῦ μαρξισμού πορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψει νὰ προσαρμόσουμε τὴ θέση μας μὲ τὴ συζήτηση καὶ τὴν ἀντιπαράθεση τῶν ἐμπειριῶν. Ἐξοῦ αὐτὲς οἱ σκέψεις πάνω στὸ πρόβλημα ἰρασιοναλισμοῦ-ἰρασιοναλισμοῦ πὸ φέρνουν πρὸς συζήτηση.

Τί εἶναι ἰρασιοναλισμός;

Ὁ ἰρασιοναλισμὸς, λόγῳ μιᾶς ἐσωτερικῆς ἀναγκαιότητας, δὲν πορεῖ νὰ ὑπαχθεῖ σὲ ἕναν ἐνιαῖο καὶ συστηματικὸ ὀρισμὸ. Ἡ σπουδαιότητα καὶ ἡ ἐπιρροή του δὲν πηγάζουν ἀπὸ κάτι πὸ θὰ ποροῦσε νὰ ἀποτελέσει συγκροτημένο σύστημα, κατάλληλο νὰ προμηθεύσει ἕναν ιδεολογικὸ καὶ θεσμικὸ ἐξοπλισμὸ σ' ὀλόκληρη τὴν κοινωνία. Ὅταν μιλά κανεὶς γιὰ ἰρασιοναλισμὸ ἔχει κατὰ νοῦ ἕνα σύνολο ἀνασχετικῶν τάσεων πὸ μὲ ποικίλες μορφὲς πα-

ρουσιάζονται ὡς «κριτικὲς» τοῦ ὀρθοῦ λόγου, τῆς (ἐπιστημονικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς) λογικότητας καὶ πού, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ, στήριζονται σὲ ἕνα ιδεολογικὸ παρελθόν, τοῦ ὁποίου μαρτυροῦν συγχρόνως τὴν ἐπίμονη συντήρηση.

Εἶναι σημαντικό ἐντούτοις νὰ μὴ συγχέουμε τὸν ἰρασιοναλισμὸ, φαινόμενο οὐσιαστικὰ σύγχρονο, μὲ τὶς πρὶν ἀπὸ τὸν ἰρασιοναλισμὸ ιδεολογίες, κυρίως μὲ τὴ θρησκεία, κυρίαρχη ιδεολογία τῶν προκαπιταλιστικῶν φεουδαρχικῶν κοινωνιῶν. Χρειάζεται νὰ κατανοήσουμε τὴ σχέση τοῦ σύγχρονου ἰρασιοναλισμοῦ μὲ τὸ μῦθο καὶ μὲ τὴ θρησκεία πὸ ἐπιβιώνουν σήμερα κάτω ἀπὸ βαθύτατα παραλλαγμένους μορφές. Σχέση πολὺ ἄνιση, πὸ ἐπιβάλλει μὲ τὴ σειρά τῆς διακρίσεις μεγάλης πρακτικῆς σημασίας.

Ἐπὶ τὴν ἀναμφισβήτητα, κυρίως στὴ Γαλλία, ἕνας ἀγοραῖος ἰρασιοναλισμὸς, καθόλου εὐκαταφρόνητος ὡστόσο: κράμα δεισιδαιμονικῶν, ψευδοεπιστημονικῶν καὶ παραεπιστημονικῶν δοξασιῶν (μὲ προφήτες ἀπὸ τὸν Albert Ducrocq ὡς τὸν Uri Geller), φυσιοκρατισμοῦ καὶ θρησκείας. Φαινόμενο πολὺ σημαντικό. Εἶναι ὅμως ποιοτικὰ καινούριο; Κατὰ βάθος ὄχι, παρὰ τὴν ποικιλότητα διαφήμιση πὸ γίνεται ἀπὸ τὴν ιδεολογικὴ πολιτικὴ τοῦ ἀστικοῦ τύπου καὶ ραδιοφώνου. Ἀντίθετα, πρόκειται γιὰ ἕνα ἤδη παλαιὸ φαινόμενο.

Ποῦθε ἔρχεται ὁ ἰρασιοναλισμὸς αὐτός; Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴν προαιώνια ἄγνοια τῶν μαζῶν, γιὰ τὴ ἄγνοια αὐτὴ κατὰ κανέναν τρόπο δὲν ἀποτελεῖ φαινόμενο φυσικὸ ἢ ἀπόλυτο. Πρέπει ἀντίθετα νὰ θυμίσουμε ποιὲς εἶναι καὶ σήμερα ἀκόμη, σὲ τελευταία ἀνάλυση, οἱ ἀντιφάσεις καὶ τὰ δριὰ τῆς μόρφωσης πὸ χορηγεῖται στὶς μάζες σὲ μιὰ ταξικὴ κοινωνία ὅπως ἡ δική μας. Σταθερὸ ὑπόστρωμα τοῦ ἀγοραῖου ἰρασιοναλισμοῦ, πάνω στὸ ὁποῖο στήριζονται ὅλες οἱ προσπάθειες ιδεολογικοῦ φανατισμοῦ πὸ μᾶς ἀπασχολοῦν, ἀποτελοῦν τὰ ὑπολείμματα καὶ συγχρόνως τὰ ὑποπροϊόντα τῆς ἀστικῆς μόρφωσης, ἐπομένως πρῶτα ἀπ' ὅλα τῆς δημόσιας στοιχειώδους ἐκπαίδευσης, πράγμα πὸ μᾶς ἀπαπέμπει στὶς ἱστορικὲς τῆς ἀντιφάσεις. Γιατὶ ἡ ἐκπαίδευση αὐτὴ, τὴν ἴδια στιγμὴ πὸ ἐπιτυγχάνει μιὰ ἄνευ προηγουμένου λαϊκὴ μόρφωση, δὲν ξεπερνᾷ τὴν ἀνισότητα

μπροστά στη γνώση: αντίθετα τείνει τελικά να την αναπαράγει, να την ένδυναμώνει, απομονώνοντας την επιστήμη την όποια καθιστά ένα μόλις όρατο για τους πολλούς μυστήριο, με ένα διπλό αποτέλεσμα ιδεολογικής εκμετάλλευσης σε βάρος των λαϊκών μαζών, των επιστημόνων και των άλλων διανοουμένων. Συγχρόνως, και παρά τα φαινόμενα, αντιπροσωπεύει έναν ιστορικό συμβιβασμό με τη θρησκευτική ιδεολογία: Ο συμβιβασμός αυτός δεν σημαίνει ότι η πάλη σταματάει, αλλά ότι περιορίζεται σε όρισμα πλαίσια. Η άστικη ιδέα της δημόσιας εκπαίδευσης (ειδικότερα θεικιστική, σημείο στο οποίο θα επανέλθουμε) σημαίνει ουσιαστικά ότι, καθώς οι υπερχολές του στρατευμένου ρασιοναλισμού των δασκάλων έχουν απορροφηθεί και καταπιεστεί, το σχολείο δεν έχει κανέναν αντιθρησκευτικό, άνοιχτο κριτικό στόχο απέναντι στη θρησκεία. Για την ακρίβεια, δεν θέτει στόχο να εξηγήσει το περιεχόμενο, τις κοινωνικές βάσεις και την (αντιφατική) ιστορική λειτουργία της θρησκείας. Έτσι η άγνοια του τί είναι θρησκεία εξυπηρετεί τελικά τη θρησκεία, τις δεισιδαιμονικές εξάρσεις και τα υποκατάστατά τους που απομυμούνται την επιστήμη και τη βυθίζουν στο μυστικισμό. Άνοιγει το δρόμο σ' αυτό το επιφανές τέρας, την παραπιστημονική θρησκευτικότητα.

Στους αντίποδες αυτού του λαϊκού ρασιοναλισμού υπάρχει ένας εκλεπτυσμένος και σχετικά έμμητικός ρασιοναλισμός, που αποτελεί προνόμιο των επαγγελματιών φιλοσόφων (συμπεριλαμβανομένων και των θεωρητικών των διαφόρων «επιστημών του ανθρώπου» και των φιλολογικών κύκλων). Οί μάζες είναι λιγότερο ή περισσότερο ευαίσθητες στον ρασιοναλισμό, που δεν κατοικεί παρά στα χάσματα της εύθυκρισίας τους.

Όρισμένοι φιλόσοφοι όμως ζούν (με όλη τη σημασία του όρου) από τον ρασιοναλισμό και για χάρη του. Οί ιστορικές απαρχές του φιλοσοφικού ρασιοναλισμού ανάγονται στο παρελθόν, αν θυμηθεί κανείς ότι η ίδια ή «φιλοσοφία του διαφωτισμού», ο άστικός ρασιοναλισμός του 18ου αιώνα, είχε ήδη (πράγμα που πολύ συχνά το ξεχνάμε) την αντίστιξη του σε ρεύματα μυστικισμού, που συνεχίζονται κατά τον 19ο αιώνα με τον γαλαξία

των φυσικών φιλοσοφιών (Σέλινγκ), της «ρομαντικής φιλοσοφίας» (Νοβάλις), του χριστιανικού υπαρξισμού (άρχης γενομένης από τον Κίρχκενερ). Δίπλα σ' αυτό το θρησκευτικό ρεύμα υπάρχει ένα ρεύμα άθεου και αναρχικού ρασιοναλισμού που ξεκινά από τον Στίρνερ και τον Νίτσε. Και στη μια και στην άλλη περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μορφές «κριτικής» φιλοσοφίας που στρέφονται κατά του «ιμπεριαλισμού του όρθου λόγου», της Έννοιας, του «Συστήματος» (το φοβερό χεγκελιανό σύστημα), της εκλογικευμένης θεολογίας ή εναντίον αυτής της νέας θεολογίας που αποτελεί, κατ' αυτούς, η επιστήμη. Πλήθος, λοιπόν, ρεύματα που οδηγούν κατευθείαν, μέσω του Μπερξόν ή του Χάιντεγκερ στις ταρινές φιλοσοφίες της Επιθυμίας, της Ζωής, της Μεταφυσικής Έξεγερσης, της Βίας κ.λπ. (από τον Ράιχ, τον Μαρκούζε, τον Μπατάιγ, ως τον Ντελέζ, τον Έντγκαρ Μορέν κ.ά.). Πρόκειται για είδη φιλοσοφίας άλλοτε αντιπιστημονικής και άλλοτε παραπιστημονικής (που στηρίζεται κυρίως στην εκμετάλλευση των αντιφάσεων της Βιολογίας, της Ψυχανάλυσης ή της Έθνολογίας). Σημειωτέον ότι ενώ ο ρασιοναλισμός των μαζών είναι τις περισσότερες φορές άνοιχτο συντηρητικός, δηλαδή πολιτικά αντιδραστικός, ο ρασιοναλισμός των φιλοσόφων στις ιδιαίτερες συνθήκες της σημερινής Γαλλίας, πριν και μετά τον Μάη του '68, είναι για την ώρα αναρχίζων. Στη θέση της καθαρής άρνησης της πάλης των εκμεταλλευόμενων τάξεων έχουμε την «υπέρβαση» της, το πνίξιμο της στις φανταστικές διαμάχες της Έξουσίας με το Σέξ.

Και κάτι άλλο άκομη. Από αυτή την επαγγελματική φιλοσοφία, και παρά τις άλληλεπιδράσεις που μπορούν να υπάρχουν, είναι απαραίτητο να διακρίνουμε προσεκτικά τον ρασιοναλισμό των επιστημόνων. Πρόκειται για ένα καινούριο φαινόμενο που αφορά τις ειδικές σύγχρονες μορφές «αυθόρμητης» φιλοσοφίας των επιστημόνων: Δηλαδή, στην πραγματικότητα, τις μορφές με τις οποίες η κυρίαρχη ιδεολογία επιβάλλεται στους επιστημονικά εργαζομένους, σε έποχή που οί κοινωνικές αντιφάσεις τους γίνονται όλο και περισσότερο αισθητές. Το καινούριο στην υπόθεση δεν είναι τόσο τα θέματα αυτού του ρασιονα-

λισμού, που φέρνουν όρισμένους επιστήμονες στο σημείο να διακηρύσσουν ότι «δεν πιστεύουν πια στην επιστήμη», ούτε ως «θεσμό» (ή επιστήμη αποτελεί τάχα ένα όργανο έξουσίας) ούτε ως γνώση (ή επιστήμη δήθεν αποτελεί «ιδεολογία», δηλαδή την κατέσοχην ιδεολογία). Τα θέματα αυτά αποτελούν, όπως έλεγε κάποτε ο Λένιν, φιλοσοφικούς αναχρονισμούς. Το καινούριο είναι ότι από τη μια μεριά τα θέματα αυτά παρουσιάζονται τις περισσότερες φορές με την όρολογία του μαρξισμού, που του πετσοκόβουν και του αντιστρέφουν τις θέσεις, και από την άλλη μεριά διαδίδονται πλατιά μέσω διαφόρων παραλλαγών στους επιστημονικούς κύκλους, και όρισμένες φορές υποστασιοποιούνται σε μορφές πρακτικής, πραγματικής «πράξης ιδεολογίας», κάποτε άμβλυόνες, αλλά άένα αναγεννώμενες, καθώς αναζητούν ευνοϊκότερες συνθήκες: στην ατομική άμφισβήτηση των διοικητικών δομών της έξουσίας και της εκπαίδευσης, στην περιβαλλοντολογική πάλη, στην «περιθωριακή» πολιτική δράση. Ποιές είναι οί ιστορικές βάσεις αυτής της τάσης; Ποιά μπορεί να είναι η σημασία τους για τους κομμουνιστές; Ποιά άδιατύπωτο «έρωτημα» υποφώσκει, στο όποιο οί μαρξιστές πρέπει να δώσουν την κατάλληλη απάντηση; Θα επανέλθω στο σημείο αυτό άφου κάνω μια παρέκβαση για να αναφερθώ σε όρισμένους άγώνες της προηγούμενης γενιάς.

Οί άγώνες του μαρξισμού κατά του ρασιοναλισμού

Τελικά δεν είναι η πρώτη φορά που αντιμετωπίζουμε μια συγκυρία όπου διαφαίνεται η σχετική συγχώνευση των διαφόρων μορφών ρασιοναλισμού. Γύρω στη δεκαετία του '30 και του '40 ο μαρξισμός (και ειδικά οί μαρξιστές φιλόσοφοι) είχαν ήδη εξαπολύσει μια συστηματική επίθεση στον ρασιοναλισμό. Στη Γαλλία ο Πόλιτξερ κατέβαλε σημαντικές —και έπιτυχείς— προσπάθειες, ύποστηριζόμενος από επιφανείς επιστήμονες όπως ο Λανζεβέν, ο Μαρσέλ Πρεβώ, ο Άνρι Βαλλόν. Από τη δική του μεριά, ο Λούκατς άφιέρωσε μεγάλο μέρος του έργου του στο ίδιο θέμα. Το πρόβλημα ήταν τότε να καταπολε-

μηθεί, και σ' αυτό το επίπεδο, ο φασισμός που χρoσίμεινε στην άστική τάξη ως προτείχισμα έναντίον της προλεταριακής επανάστασης, το επιθετικό της όπλο έναντίον των εργατών της Εύρωπης, στην προσπάθειά της να ξεπεράσει τη μεγαλύτερη κρίση που είχε ως τότε γνωρίσει το καπιταλιστικό σύστημα. Χωρίς να άναφερόυμε σ' ολόκληρη την ιστορία αυτού του άγώνα, μπορούμε να συγκρατήσουμε ορισμένα σημαντικά σημεία καθώς και τα προβλήματα τα όποια θέτει.

Ο Πόλιτζερ και ο Λούκατς έδειξαν ότι ή επίσημη ιδεολογία του ναζισμού (ή ιδεολογία του αίματος και της φυλής, του «ζωτικού χώρου»), δέν άποτελεί ούτε άπομονωμένο φαινόμενο ούτε τεχνητή επινόηση. Έχει προετοιμαστεί άπό παλιά, άπό το ρεύμα του φιλοσοφικού ιρασιοναλισμού (στη Γαλλία ο Μπερξόν, άλλου ο Νίτσε και ο Χάιντεγκερ), το όποιο έδωσε στους πνευματικούς κύκλους τη σκυτάλη για την «άντιστροφή των άξιων» της έπιστημονικής προόδου και της άστικής πολιτικής δημοκρατίας, έννοιες στενά συνδεδεμένες με τον κλασικό ρασιοναλισμό. Οί ίδιοι στοχαστές έδειξαν ότι ή εξάπλωση του ιρασιοναλισμού άντιστοιχεί σε μία περίοδο άνοιχτής κρίσης, όπου τα ιστορικά όρια και ή βραβαρότητα του καπιταλισμού γίνονται συνείδηση σε τεράστιες μάζες άνδρων και γυναικών, με την πίεση των ίμπεριαλιστικών πολέμων και της σοβιετικής επανάστασης.

Η άστική δημοκρατία εμφανίζει έτσι το άληθινό της πρόσωπο: μία μορφή δικτατορίας της κυρίαρχης τάξης, της τάξης του χρήματος, που μπορεί πάντα, όταν οί περιστάσεις το άπαιτήσουν, να μεταστραφεί στη βία. Έδειξαν επίσης ότι πρόκειται κατά βάση για ένα μέσο πάλης έναντίον της επαναστατικής ιδεολογίας του προλεταριάτου και συννεπώς έναντίον της μαρξιστικής φιλοσοφίας, του διαλεκτικού υλισμού.

Ένω όμως ο ιρασιοναλισμός καταγγέλλει τον «Ντεκάρτ» (ή τον Κάντ), ως πρόγονο και θεωρητικό υπεύθυνο του «υλισμού» και του μαρξισμού, οί ρασιοναλιστές φιλόσοφοι του άστικού πανεπιστημίου (Μπεντά, Κοϋρέ κ.λπ.) καταγγέλλουν τον μαρξισμό ως μία μορφή ιρασιοναλισμού, θέτοντάς τον σε ίση μοίρα με τον ναζισμό,² και άντιτάσσοντάς του τον Πλάτωνα, τον

Ντεκάρτ και τον Κάντ. Η άστική τάξη μάχεται σε δύο μέτωπα. Και οί μαρξιστές, κι αυτοί μάχονται σε δύο μέτωπα. Αυτή ή πάλη των ιδεών σε μεγάλο βαθμό οργανώνεται γύρω άπό έρωτήματα όπως: Ύπερ ή κατά του Ντεκάρτ; Ποιός είναι ο άληθινός «Ντεκάρτ», ο άληθινός Κάντ: είναι προοδευτικός ή άντιδραστικός; υλιστής ή ιδεαλιστής;

Μοναδικό παιχνίδι, του όποιου τη σημασία δύσκολα καταλαβαίνει κανείς άν δέν λάβει υπόψη ότι, στο μαρξιστικό στρατόπεδο και στις συνθήκες της εποχής, ο άγώνας αυτός παρέμεινε βασικά άμυντικός. Όποσοδήποτε συνέβαλε κατά πολύ στην ένδυνάμωση της ενότητάς των λαϊκών δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένων και των πνευματικά εργαζομένων που συσπειρώνονταν γύρω άπό την εργατική τάξη, έναντίον του φασισμού, τόσο στην Άντίσταση όσο και στον άγώνα για την ειρήνη, και έναντίον του «ψυχρού πολέμου». Το άν κατάφερε να μετατοπίσει το ιδεολογικό μέτωπο και να προωθήσει τον άγώνα του μαρξισμού με την άστική ιδεολογία στο σύνολό της είναι άλλο πρόβλημα. Διεδικώντας, έναντία στον ιρασιοναλισμό, την κληρονομία του φιλοσοφικού ρασιοναλισμού και συνάπτοντας σ' αυτή τη βάση μία «συμμαχία» με τους διανοούμενους και τους έπιστήμονες, ο μαρξισμός έβαλε φραγμό σε μία άπό τις μορφές της άστικής ιδεολογίας: άλλα άπό την άλλη μεριά, έφτασε να παρουσιαστεί ο ίδιος (και να στοχαστεί τον εαυτό του) είτε ως μία μορφή «ρασιοναλισμού» είτε ως προέκταση, «σύγχρονη μορφή» του ρασιοναλισμού, είτε ως φιλοσοφία της όποιος ο ρασιοναλισμός άποτελεί «συστατικό μέρος».

Όμως, σήμερα, δέν μπορούμε να ξεχνάμε αυτά που ή κατοπινή ιστορία μάς έμαθε, τόσο στο κοινωνικό όσο και στο επίπεδο των «ιδεών»: ότι ο φασισμός άποτελεί μία έξαιρετική πολιτικο-ιδεολογική μορφή (όχι ώστόσο τυχαία) στην ιστορία του ίμπεριαλισμού· ότι ή άμυνα του μαρξισμού με τη μορφή του ρασιοναλισμού κουβαλούσε τα σπέρματα έσωτερικών άντιφάσεων. Γιατί δίπλα στον Πόλιτζερ ή στον Λούκατς κινητοποιούσε, επίσης, για την «υπεράσπιση του Όρθου Λόγου», μία υπερανθεωρητική τάση (βλ. τη Σχολή της Φραγκφούρτης: Χορκχάιμερ, Άντόρνο) που μεταστράφηκε σε μορφή ιρα-

σιοναλισμού (Μαρκούζε): ότι συνέπιπτε χρονικά με μία θεωρητική άδράνεια και μία μηχανική παραμόρφωση του μαρξισμού (Στάλιν)· ότι, τέλος, ο μαρξισμός σε σχέση με τα έπιστημονικά του στηρίγματα παρασυρόταν την εποχή εκείνη σε σοβαρά λάθη ή τουλάχιστον βρισκόταν σε άδυναμία να τα προβλέψει, να άναγνωρίσει καθαρά τη ρίζα τους: Μάρτυς μας, ή «καταδίκη» της ψυχανάλυσης («ιδεολογία χωρίς μέλλον», «όπισθοδρομική προς το άσυνειδητο», έντεϋθεν της έπιστημονικής λογικότητας), και, πράγμα άυτονόητο άλλωστε, ή έπίδραση του λυσενκισμού [που βασίστηκε στην έξίσωση: γενετική του Μέντελ = βιταλιστικός μυστικισμός του Weissman = ρασιονισμός³].

Με τον τρόπο αυτό συγκάλυπτονταν ότι ο ιρασιοναλισμός και ο σκοταδισμός του ναζισμού ήταν άντιεπιστημονική φιλοσοφία μόνο «θεωρητικά», δηλαδή έπιφανειακά: με κανένα τρόπο δέν πάσχισαν πρακτικά να περιορίσουν ή να σταματήσουν την έπιστημονική και τεχνολογική—στην ύπηρεσία της μεγάλης βιομηχανίας και του στρατού—έξέλιξη της Γερμανίας· κάθε άλλο· και, κυρίως, με κανένα τρόπο δέν σκοπούσαν να περιορίσουν ή να σταματήσουν τη «λογικότητα» και την «έκλογικευση» της έκμετάλλευσης, της «έπιστημονικής πολιτικής προπαγάνδας, του συγκεντρωτικού δηλαδή συστήματος. Αυτή ή άντιφατική πλευρά του ιρασιοναλισμού κινδύνευε να διαφύγει.⁴ Γι' αυτό είναι άνάγκη σήμερα, προκειμένου να δούμε τα πράγματα καθαρότερα, να θέσουμε ένα διπλό έρώτημα:

1. Τί άντιπροσωπεύει, ιστορικά, ο φιλοσοφικός ρασιοναλισμός;

2. Ποιά σχέση ύπάρχει, την εποχή μας, άνάμεσα σε μία οικονομική και κοινωνική κρίση του καπιταλι-

2. Άνοίγοντας έτσι το δρόμο στη θεωρία του «όλοκληρωτισμού» που θα γίνει το σταθερό ιδεολογικό μοτίβο του «ελεύθερου κόσμου» μετά τον πόλεμο.

3. Για το άποφασιστικό και μονίμως άποσωπύμενο αυτό πρόβλημα παραπέμπω στο βιβλίο του Dominique Lecourt, *Lyssenko. Histoire réelle d'une «science prolétarienne»*, με πρόλογο του L. Althusser, έκδ. F. Maspero, σειρά Théorie.

4. Βλέπε σχετικά ένα σημαντικό κείμενο του Μπ. Μπρέχτ, γραμμένο το 1937: «Discours sur la capacité de résistance de la raison», στο *Écrits sur la politique et la société*, σελ. 194-196, L' Arche.

σμού, στο γενικότερο πλαίσιο της κρίσης του ιμπεριαλισμού, και στις αντιφάσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας;

Τί είναι ρασιοναλισμός

Δέν πρόκειται να πιάσουμε εδώ ολόκληρη την ιστορία του φιλοσοφικού ρασιοναλισμού του οποίου οι άρχες —έξισου παλιές με τη φιλοσοφία την ίδια— ανάγονται από μια άποψη στην αρχαιότητα (Δημόκριτος, Άριστοτέλης). Μας ενδιαφέρει η δομή του ορθολογισμού συγκροτημένου σε κυρίαρχη ιδεολογία στους νεότερους χρόνους, και η φορά της εξέλιξής του. Πρόκειται για τη διαλεκτική σχέση που δημιουργείται μεταξύ των δύο καθοριστικών φιλοσοφικών τάσεων, υλισμού και ιδεαλισμού, σε συνάρτηση με τις δεδομένες ιστορικές συνθήκες.

Ο ρασιοναλισμός, όπως και κάθε φιλοσοφία, είναι ένας σχηματισμός συμβιβασμού, ένα προϊόν της πάλης του υλισμού και του ιδεαλισμού που παραμένει στην κυριαρχία του ιδεαλισμού.⁵ Έχει σημασία ότι «μέσα» στο ρασιοναλισμό ή μάλλον μέσα στην ανάπτυξη και τη διαδικασία διαφοροποίησής του υπάρχει όπωσδήποτε δυνάμει ένα στοιχείο υλισμού, στοιχείο συστατικό, με ειδική μορφή. Και αντίστοιχα, για μια ολόκληρη περίοδο, ο υλισμός αυτός δεν έχει άλλη ύπαρξη έξω από τη μορφή που παίρνει ως συνιστώσα του ρασιοναλισμού, συνιστώσα που στο πεδίο του ρασιοναλισμού συμβάλλει στη δημιουργία του. (Δέν υπάρχει από τη μια μεριά ένας υλισμός άχρονικός, παρών αλλά άδρατος, και από την άλλη μεριά ή υπό ρασιοναλιστική μορφή «έκφρασή» του στα «δρια» του ρασιοναλισμού.)

Ποιά, λοιπόν, είναι αυτή η ειδική μορφή που αντιστοιχεί στις ιστορικές συνθήκες της ανόδου της αστικής τάξης και της ανάπτυξης του καπιταλισμού σε βάρος των δουλοκτητικών τρόπων παραγωγής, και της φεουδαρχικής-δεσποτικής υπερχομής τους; Είναι ο υλισμός της αντιθηρησκευτικής πάλης, της κριτικής της θρησκείας, της θεολογίας. Άρα, στο φιλοσοφικό επίπεδο, της κριτικής του του σπιριτουαλισμού. Η υλιστική τάση, ως τάση αντιθηρησκευτική, υποστηρί-

ζει το σύνολο των άνισων μορφών του κλασικού «μεταφυσικού» ή «έμπειρικού» ρασιοναλισμού. Ο ρασιοναλισμός είναι υλιστικός στο βαθμό που, σε άνισα ποσοστά, αντιτίθεται στη θρησκεία και στον σπιριτουαλισμό.

Άλλά το χαρακτηριστικό αυτό δεν έπαρκει. Το τυπικό στοιχείο του ρασιοναλισμού είναι ή πάλη εναντίον της θρησκείας με και για τις φυσικές επιστήμες. Με τις φυσικές επιστήμες: ο ρασιοναλισμός δανείζεται απ' αυτές στοιχεία για να «άνασκευάσει» τη θρησκεία. Δανείζεται έννοιες και «μεθόδους» των οποίων ή φιλοσοφική γενίκευση έπιτρέπει την κριτική της θεολογίας, του θαύματος, της αποκάλυψης, της θείας Πρόνοιας κ.λπ. Για τις φυσικές επιστήμες: γιατί, σε αντίλλαγμα, ή κριτική αυτή έχει μόνο νομο στόχο να γκρεμίσει τα ιδεολογικά έμπόδια που παρακωλύουν την πρόοδο των φυσικών επιστημών και την παραγωγική εφαρμογή τους, ή τουλάχιστο μερικά από αυτά.

Ήδη είμαστε σε θέση να δούμε ότι άνάλογα με τις ιστορικές παραλλαγές του ρασιοναλισμού ή υλιστική του συνιστώσα πρέπει να είναι άνισα ισχυρή: όχι μόνο λόγω της κατάστασης στην οποία βρίσκεται ή εξέλιξη των επιστημονικών γνώσεων ούτε λόγω της δύναμης που έχει ή σύζευξη επιστήμης και φιλοσοφίας, αλλά επίσης εξαιτίας της λιγότερο ή περισσότερο συνεπούς θέσης που ή κάθε φιλοσοφία μπορεί να καταλάβει στον άγώνα αυτόν που διεξάγεται στον ίδιο της το χώρο. Ορισμένες παραλλαγές είναι έντελώς παράδοξες. Ο ρασιοναλισμός μπορεί να πάρει τη μορφή μιās «έκλογικευμένης» Θεολογίας. Και την ίδια στιγμή ο άγώνας εναντίον της θεολογίας μπορεί να πάρει μιάν άλλη μορφή συμβιβασμού που αντιθέτει στην Πίστη όχι το Λόγο αλλά το «αντίθετό» του: την Έμπειρία, το Συναίσθημα, τη Ζωή. Πρώτη ένδειξη του συμμετρικού ζεύγους το οποίο μέλλεται να αποτελέσουν ρασιοναλισμός και Ιρασιοναλισμός και του οποίου ή λειτουργία ποικίλλει άνάλογα με τη συγκυρία.

Άλλά το χαρακτηριστικό αυτό δεν έπαρκει να περιγράψει τις παραλλαγές, τις αντιφάσεις του ρασιοναλισμού και την άνισότητα της σχέσης του με τον υλισμό. Για να το

κατανοήσουμε πρέπει να σκεφτούμε ότι ή προσφυγή στις φυσικές επιστήμες για την πάλη εναντίον της θρησκείας με κανέναν τρόπο δέν πηγάζει από την άπλη άντιπαράθεσή τους. Ο ρασιοναλισμός φαντάζεται και διακηρύσσει το άσυμβίβαστο επιστήμης και θρησκείας, που αντιστοιχεί στο άσυμβίβαστο φυσικού φωτός και άποκάλυψης, όρθου λόγου και μύθου (ή άποκρυφισμού), Νόησης και Πίστης (ή δεισιδαιμονίας, προλήψεων), φυσικού και ύπερφυσικού, άλήθειας και λάθους (πλάνης). Η σχέση όμως αυτή είναι στην πραγματικότητα μιá παράγωγη σχέση που έχει δημιουργηθεί υπό την έπίδραση ενός άλλου αίτιου της ρασιοναλιστικής θέσης, με μιá διαμεσολάβηση πρακτικής, δηλαδή «πολιτικής» φύσης.

Η βαθύτερη αίτία της πάλης του ρασιοναλισμού εναντίον του σπιριτουαλισμού είναι στην πραγματικότητα ή πρακτική έναντίωση της θρησκευτικής σύλληψης του κόσμου και του άστικού δικαίου, ή ανάπτυξη της νομικής ιδεολογίας υπό την οποία και διά της οποίας το άστικό δίκαιο μπορεί να άναπτυχθεί σύμφωνα με την ιστορική διαδικασία που άπαιτείται από την ανάπτυξη των παραγωγικών σχέσεων και του έθνικου κράτους, γιατί του παρέχει την καθημερινή της θεωρητική και πρακτική έγγυηση. Η ιστορική άνάλυση του ρασιοναλισμού (και της ίδιας της κατηγορίας του Όρθου Λόγου, της λογικότητας) δείχνει ότι ο άγώνας εναντίον της θρησκείας με και για τις φυσικές επιστήμες έχει ό ίδιος ως έσωτερική προϋπόθεση τον άγώνα εναντίον της θρησκείας για και με την ανάπτυξη του δικαίου και της νομικής άστικής ιδεολογίας.

Έξου και ή βασική συνέπεια: το συστατικό του ρασιοναλισμού υλιστικό στοιχείο θίγεται όχι μόνο εκ των ένδον από τους άνισους βα-

5. Στο σημείο αυτό παραπέμπω στο άρθρο του Pierre Macherey, «L'histoire de la philosophie considérée comme une lutte de tendances», στο περ. *La Pensée*, τεύχ. 185, Φεβρ. 1976, καθώς και στη διάλεξή μου στο C.E.R.M. (στον κύκλο περι διαλεκτικής), *Sur la contradiction* (υπό έκδ. στις Ed. Sociales). 6. Βλ. σχετικά μεταξύ άλλων το σημαντικό άρθρο των Ένγκελς και Κάουτσκι, «Socialisme de juristes», 1887, γαλλ. μτφρ. στη συλλογή άρθρων των Ed. Sociales: Marx-Engels, *Sur la religion*, 1960.

θμούς του άγωνα και του συμβιβασμού της θρησκείας με τις φυσικές επιστήμες. Θίγεται κυρίως από το γεγονός ότι η ένεργοποίησή του εξαρτάται από τη νομική ιδεολογία, πράγμα που σημαίνει ότι ο άγώνας εναντίον του θρησκευτικού ιδεαλισμού πραγματοποιείται υπό την έσωτερική κυριαρχία ενός άλλου ιδεαλισμού, του νομικού ιδεαλισμού (του ελεύθερου ατομικού υποκειμένου και του φυσικού δικαίου).

Με αυτό τον τρόπο μπορούμε να καταλάβουμε την εκ πρώτης όψεως παράδοξη αυτή κατάσταση, κληρονόμοι της οποίας είμαστε και έμεις οι ίδιοι ακόμη σήμερα: ο ρασιοναλισμός είναι τόσο περισσότερο «συνεπής» ως αντιθρησκευτικός άγώνας, τόσο περισσότερο «καθαρός» και τόσο σαφέστερα διαχωρίζει τη θέση του από τον σπιριτουαλισμό και από το συμφυές «άλλο» του, τον ιρασιοναλισμό, όσο περισσότερο συνεπής είναι ως φιλοσοφική πραγμάτωση του άστικου νομικού ιδεαλισμού. Η έπιστημονική «λογικότητα» αναπαριστά τη νομική «λογικότητα». Η δυνατή, τυπική μορφή του είναι η έπεξεργασία της κατηγορίας του όρθου λόγου, έπεξεργασία ή οποία βασίζεται σε μιá σύλληψη της κοινωνίας ως Φύση, ως πραγμάτωση της ανθρώπινης Φύσης (και όχι σχεδίων και νόμων της Θείας Πρόνοιας), ως μηχανικό και άρμονικό σύστημα «φυσικών» σχέσεων μεταξύ έλλογων ατόμων.⁷

Μόνο αν αναρθούμε σ' αυτήν την έσωτερική δομή του φιλοσοφικού ρασιοναλισμού μπορούμε να δούμε καθαρά τις άρχές, τις μορφές της κυρίαρχης φιλοσοφικής ιδεολογίας που αναπτύσσονται τη στιγμή που ο καπιταλισμός υπερισχύει όριστικά πάνω στη φεουδαρχία, τη στιγμή που, ταυτόχρονα, αναπτύσσεται ή προλεταριακή πάλη των τάξεων που το φιλοσοφικό της αποτέλεσμα είναι μιá ριζικά καινούρια μορφή του ύλισμού, ο διαλεκτικός ύλισμός έφαρμοσμένος στην έπαναστατική έπιστήμη των κοινωνικών σχηματισμών. Ποιές είναι αυτές οι μορφές; Πάνω απ' όλα οι μορφές του σύγχρονου θετικισμού και νεοθετικισμού.⁸ Ο θετικισμός παραμένει ένας όρθολογισμός που συνδυάζει την κληρονομία του έμπειρισμού (Hume) και του φορμαλισμού (Λάμπνιτς) και ό οποίος τείνει να παρουσιάζει όλα τα φυσι-

κά και κοινωνικά φαινόμενα ως υποκειμένα στη δικαιοδοσία της λογικής και της παρατήρησης, του «συλλογισμού» ή του «υπολογισμού» και της «πειραματικής μεθόδου», και ό όποιος διακηρύσσει πάνω σ' αυτή τη βάση το «τέλος» του ιρασιοναλισμού, του «φετικισμού», του μυστικισμού κ.λπ. Ο θετικισμός, όμως, είναι ένας ρασιοναλισμός του οποίου ή έσωτερική ισχύς σε σχέση με την κλασική του περίοδο έχει έξαιρετικά περιοριστεί και στον όποιο, ως εκ τούτου, το ύλιστικό στοιχείο (συνεχώς παρόν, όπως σε κάθε φιλοσοφία) παρουσιάζεται όλο και περισσότερο τιθασευμένο. Γιατί στο θετικισμό,⁹ παρά τις έπαναλαμβανόμενες διακηρύξεις, ό άγώνας εναντίον του σπιριτουαλισμού και της θρησκευτικής ιδεολογίας γίνεται έντελώς τυπικός και καταλήγει σε ένα διχοτομικό σχήμα: από τη μιá μεριά ό Λόγος και οι εκλογικευμένες τεχνολογικές ένεργειες της έπιστήμης, από την άλλη ό λόγος και οι άλογες τελετουργίες της θρησκείας, της «μεταφυσικής», του «μύθου». Από τη μιá μεριά οι ανάγκες της γνώσης και ή πρόοδος της, από την άλλη το ανεξάλειπτο υπόλειμμα του συναισθήματος, της παθολογίας.

Παραδεχόμενος, όμως, τον άλογο χαρακτήρα της θρησκείας ό θετικισμός της άνοιξε ένα δρόμο τον όποιο αυτή δέν παρέλειψε ν' ακολουθήσει: μπορεί να ισχυρίζεται ότι ολοκληρώνει την έπιστημονική γνώση που πάντα πάσχει από την έλλειψη ενός «ψυχικού συμπληρώματος». Ο θετικισμός είναι μιá πολύ πιό στέγεια—άπό ό,τι όλες οι προηγούμενες μορφές του ρασιοναλισμού— βάση για την ανάπτυξη του ζεύγους ρασιοναλισμός/ιρασιοναλισμός, και για το σχηματισμό των ιρασιοναλιστικών μορφών φιλοσοφίας. Σε τελευταία ανάλυση, ή αντίθεση έπιστήμη/θρησκεία (ή έπιστήμη/άποκρουφισμός) έχει αλλάξει νόημα: Μόνο δευτερευόντως έχει ως λειτουργία να καταπολεμήσει τη θρησκεία. Κατά κύριο λόγο τείνει να αντιθέσει προς την έπιστήμη την ύλιστική αντίληψη της ιστορίας και της διαλεκτικής, τις όποιες εμφανίζει σαν σύγχρονες μεταμορφώσεις της θρησκείας, του άνιμισμού κ.λπ. Και αντίστοιχα, ή νομική ιδεολογική βάση του ρασιοναλισμού ύφίσταται μιá σημαντική μετατόπιση: το ζητούμενο δέν είναι πιά να «θεμελιωθεί» μιá πολιτική

και μιá μορφή κράτους στο Δίκαιο και τον Όρθό Λόγο, απ' όπου άπορρέουν οι παγκόσμιες άρχές της ανθρώπινης φύσης: ή τάση είναι αντίστροφη: να «θεμελιωθεί» μιá έρμηνεία, μιá πρακτική του δικαίου, δηλαδή του «λόγου τους κράτους», πάνω στην πολιτική αντίθεση δύο κοινωνικών τύπων, τις «ελεύθερες» κοινωνίες και τις «όλοκληρωτικές», οι όποιες υποτίθεται πραγματώνουν μιá όρισμένη «ιδεολογία» και την επιβάλλουν με τη βία στο όποιο (αυτά πού συμβαίνουν στην Άνατολή...).

Από κει και ύστερα είμαστε σε θέση να καταλάβουμε ότι ό θετικισμός μπορεί να είναι για το σύγχρονο καπιταλισμό ή κυρίαρχη μορφή της κυρίαρχης ιδεολογίας (στη φιλοσοφία) και, όπως θα δούμε άμέσως παρακάτω, ή έσωτερική βάση του ίδιου του ιρασιοναλισμού. Τίθεται όμως το έρώτημα: γιατί αυτή ή ιδεολογική άπεικόνιση έπηρεάστηκε από το ξέσπασμα της ιστορικής κρίσης του καπιταλισμού;

7. Ο άστικός φιλοσοφικός μύθος του όρθου λόγου, αυτής της έπαναστατικής θεότητας, εκφράζει πάντοτε την ένότητα μιás παγκόσμιας ανθρώπινης ιδιότητας της Φύσης. Ός εκ τούτου είναι σε θέση να όρθωθεί με τελεσίδικο τρόπο τις περιοχές άνάμεσα στο λάθος και την άλήθεια. Παραπέμπω στις συγκλίνοσες ανάλυσεις του Άλτουσέρ στο *Philosophie et philosophie spontanée des Savants*, Maspero, 1974, *Elements d'autocritique*, Hachette Littérature, 1974, *Positions*, Ed. Sociales, 1976.

8. Προσοχή: ή σχετική αδυναμία του θετικισμού στην πανεπιστημιακή γαλλική φιλοσοφική παράδοση, για μιá όλόκληρη περίοδο, δέν πρέπει να μās κάνει να ξεχνάμε το γεγονός ότι ό θετικισμός άποτελεί την κυρίαρχη μορφή του φιλοσοφικού ιδεαλισμού στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο. Επίσης δέν πρέπει να μās παρασύρει το γεγονός ότι ό σύγχρονος θετικισμός είναι άνίκανος να όργανωθεί σε «σύστημα» κατά το πρότυπο του κλασικού μεταφυσικού ρασιοναλισμού. Άλλωστε ή μορφή ενός τέτοιου συστήματος μέσα στην ιστορία της φιλοσοφίας, είναι πάντοτε σχετική. Μετά τον Χέγκελ, το όδος που προκαλεί επιβάλλει σ' όλόκληρη την ιδεαλιστική φιλοσοφία τη μορφή του *αντισυστήματος*.

9. Άκόμη περισσότερο στον σύγχρονο νεοθετικισμό, από τον Mach ως τον Carnap, και τους «αίρειτικούς» όπως ό Karl Popper, που ό έπιφανής βιολόγος Ζακ Μονό άποτελεί τον πιό γνωστό όπαδό και υπερασπιστή του στη Γαλλία.

«Κοινωνική» και «ιδεολογική κρίση»

Ἀναφέρθηκα παραπάνω, με τρόπο αναγκαστικά σχηματικό, στην έρμηνεία πολλών κομμουνιστών για τη σχέση οικονομικοπολιτικής και ιδεολογικής κρίσης σε συνάρτηση με τις σύγχρονες ιρασιοναλιστικές τάσεις. Ὑποστηρίζουν δηλαδή ότι ἡ άστική τάξη αναγκάζεται να ἀντιστρέψει την ιδεολογική φορά της και να χρησιμοποιήσει τὸν ιρασιοναλισμὸ σὰν ὄργανο στην άμυντική πολιτική στρατηγική της.

Ἄς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ κοντά. Μοῦ φαίνεται ὅτι, ἀνληφθεῖ κατά γράμμα ἡ έρμηνεία αὐτή, εἶναι συγχρόνως ιδεαλιστική και μηχανιστική.

Ιδεαλιστική, γιατί τείνει να δημιουργήσει την ἐντύπωση ὅτι ἡ χτεσινή και σημερινή άστική τάξη έχει παντοδύναμες ιδέες· ὅτι μπορεί να τις ἐπινοεῖ, να τις «κατασκευάζει» ἀνάλογα με τις ανάγκες της ὑπόθεσής της, ὅτι μπορεί να τις ἐπιβάλλει σ' ὅλοκληρη την κοινωνία, με μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἐπιτυχία, ἀνάλογα με τὴν ὕλική της δύναμη και τις ἀντιστάσεις πού συναντά.

Μηχανιστική, γιατί ἡ ἐξέλιξη τοῦ ιδεολογικοῦ «ὄργανου» παραπέμπει σ' ἓνα ἀπλό και μὴ διαλεκτικό σχῆμα: τὴν περίοδο τῆς ἀνάπτυξης τῆς κεφαλαιοκρατίας, ἡ ἐπιστήμη (ἐγγένει) ἦταν «χρήσιμη» σὸ κεφάλαιο, τὸ ἐξυπηρετοῦσε, και ἐπομένως ἀποτελοῦσε θετική ιδεολογική ἀξία. Ἀντίστροφα, τὴν περίοδο τῆς κρίσης και τῆς παρακμῆς ἡ ἐπιστήμη (ἐγγένει) δὲν εἶναι πιά χρήσιμη σὸ κεφάλαιο, ὀρθώνεται ἐναντίον του, γίνεται ἐπομένως ἀρνητική ιδεολογική ἀξία.

Ὅμως τὸ γόνημα τῆς βασικῆς μαρξιστικῆς θέσης σύμφωνα με τὴν ὁποία «ἡ κυρίαρχη ιδεολογία εἶναι ἡ ιδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης» δὲν εἶναι αὐτό. Ἡ κυρίαρχη ιδεολογία δὲν συγκροτεῖται οὔτε αὐτόματα οὔτε με ἀπόφαση τῆς κυρίαρχης τάξης. Ἡ άστική τάξη εἶναι ὕλικά παγιδευμένη στην κυρίαρχη ιδεολογία «της», εἶναι προσδιορισμένη ἀπὸ τὴν ιδεολογία της πού ιστορικά έχει ἐπιβάλλει στην κοινωνία. Ἡ άστική τάξη δὲν έχει τὴν ὑπερφυσική ικανότητα να ἐφευρίσκει ἢ να ἀλλάζει «ἐλεύθερα» τὴν ιδεολογία της, να τὴν προσαρμόζει σὰν εργαλεῖο, ἀνάλογα με τις «ανάγκες» τῆς ἐκάστοτε λίγο ἢ πολὺ ἀντιφατικῆς συγκυρίας.

Ἀσφαλῶς ὑπάρχει μιὰ ιδεολογική πολιτική τῆς άστικῆς τάξης, και μάλιστα ἐγὸς ὀρισμένου τμήματος της (τοῦ μεγάλου κεφαλαίου και τοῦ Κράτους), πού ἐπιδιώκει με τις ἐκδόσεις, τὸν τύπο, τὰ ὀπτικοακουστικά μέσα κ.λπ., τὴν ἀνάπτυξη και τὴ διάδοση ιδεολογικῶν και φιλοσοφικῶν θεμάτων. Καὶ ὅπως δὴποτε γνοιάζεται για τὴ «διαχείριση» τῆς ιδεολογίας. Ἡ πολιτική ὅμως αὐτή δὲν μπορεί να ὑπάρξει παρὰ μόνο σὲ καθορισμένες ὕλικές συνθήκες και σὲ ἀντιφάσεις πού δὲν εἶναι σὸ χέρι τῆς κυρίαρχης τάξης να παρακάμψει.

Πρακτικά, περὶ τίνας πρόκειται;

Πρώτη πιθανή έρμηνεία: ἡ άστική τάξη προκειμένου να δράσει σὸ ιδεολογικό πεδίο χρειάζεται ἀνθρώπους και κυρίως «ένεργους ιδεολόγους», «λειτουργοὺς τῆς ιδεολογίας». Ὅχι μόνο άτομα-δημιουργοὺς φιλοσοφικῶν, οικονομικῶν, κοινωνιολογικῶν θεμάτων, ἀλλὰ κυρίως μιὰ μάζα διαφόρων διανοουμένων, ἀναγνωρισμένων και μὴ. Ὅμως οἱ διανοούμενοι δὲν μπαίνουν σὴ γραμμή σὰν στρατός σὲ παρέλαση, και δὲν ἀρκεῖ να τοὺς δοθεῖ μιὰ «διαταγή» για να τὴν ἐκτελέσουν. Ἡ «ἀπάντησή τους», δηλαδή οἱ διαφορές πρωτοβουλίες τους και ἡ δεκτικότητα τους ἐξαοτώνται ἀπὸ τὴ συγκυρία, ἀπὸ τὴν κατάσταση τῶν ἀγῶνων, ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ δυνάμεων και ἀπὸ τὸν τρόπο διαμόρφωσής τους.

Ἄλλὰ ἡ έρμηνεία αὐτή παραμένει ἀνεπαρκής, καθότι κυκλική. Αὐτὸ πού έχει ἀποφασιστική σημασία δὲν εἶναι οἱ ἄνθρωποι, δηλαδή τὰ «πνεύματα», ἔστω και ἀν θεωρηθοῦν μαζικά, ἀλλὰ οἱ ὕλικοι καταναγκασμοὶ τῆς ιδεολογικῆς πρακτικῆς, οἱ κοινωνικὲς σχέσεις ὅπου ἐκτυλίσσονται, ἐπομένως οἱ ιστορικά συγκροτημένοι ιδεολογικοὶ μηχανισμοὶ τοῦ κράτους και οἱ ἀντιφάσεις τους.¹⁰ Προκειμένου να ἀναλυθοῦν (και σὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ να προβλεφθοῦν) τὰ ιδεολογικά ἀποτελέσματα τῆς οικονομικοπολιτικῆς κρίσης τοῦ καπιταλισμοῦ, πρέπει να ληφθοῦν ὑπόψη οἱ ὕλिकές αὐτὲς συνθήκες.

Καθὼς ἐδῶ γίνεται λόγος για τὸ ρασιοναλισμὸ και τὸν ιρασιοναλισμὸ, για τις σχέσεις μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν, τῆ φιλοσοφία και τὴν άστική κοινωνία, ἄς ἐπιχειρήσουμε ἓναν τελευταῖο ἀπαραίτητο γύρο.

Ἀπὸ τὴ συγκρότησή του ὁ ρασιοναλισμὸς εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένος με μιὰ ὀρισμένη ὀργάνωση τῆς διανοητικῆς ἐργασίας (τῆς ἐργασίας δηλαδή) και κυρίως τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, τῆς ἐκπαίδευσης, τοῦ τρόπου ἐφαρμογῆς τῆς ἐπιστήμης στην παραγωγή με τὴν ὁποία σχηματίζει σῶμα. Οἱ θεωρητικὲς ἀντιφάσεις τοῦ ρασιοναλισμοῦ ἀντανακλοῦν κατὰ ἓνα μεγάλο μέρος τις ἀντιφάσεις αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης πού ἡ ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ καθιστὰ ἀναπόφευκτες. Αὐτονομία και παντοδυναμία τοῦ ὀρθοῦ λόγου, διαπλοκή τοῦ Ὅρθου Λόγου και τῆς Ἐλευθερίας (ἡ ἐλευθερία βασισμένη στην ἐλευθερία τῆς σκέψης), κανονιστική ἀντιπαράθεση τῆς λογικῆς και τοῦ παράλογου, τῆς ἀλήθειας και τῆς πλάνης. Τὰ τυπικά αὐτὰ θέματα τοῦ φιλοσοφικοῦ ρασιοναλισμοῦ ἀποτελοῦν τὴν ἔκφραση και συγχρόνως τὴν ἄρνηση ἐνὸς κοινωνικοῦ καθεστώτος τῆς διανοητικῆς ἐργασίας και τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Γιατί ὁ καπιταλισμὸς, πού ἡ τεχνολογική βάση του, ὅπως λέει ὁ Μάρξ, εἶναι «ἐπαναστατική», σημειώνει μιὰ πρωτοφανή ἐπέκταση τῆς διανοητικῆς ἐργασίας, πού τὴν ξεχωρίζει μέσα στην ἴδια τὴν παραγωγή και τὴν ἀνεβάζει πάνω ἀπὸ τὴ χειρωνακτικὴ ἐργασία. Ἄλλὰ συγχρόνως ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἀναγκασμένος να ἐλέγχει και να ὑποτάσσει τὴ διανοητικὴ ἐργασία. Να ἐκλέγει τοὺς φορεῖς τῆς ἐπιστήμης και τῆς τεχνολογίας, να βαθμονομεῖ αὐστηρὰ τὴν ἐκπαίδευση, και να προσανατολίζει τὴν ἔρευνα σὲ συνάρτηση με τὴν ἀποδοτικότητα της, τὴ «χρησιμότητα της» (μὴ προβλέψιμη παρ' ὅλα αὐτὰ τις περισσότερες φορές).

Ἀπὸ ἱστορική ἀποψη ὁ κλασικὸς ρασιοναλισμὸς ἀντιστοιχεῖ ἐπίσης σὲ μιὰ μεταβατικὴ φάση κατὰ τὴν ὁποία προσπαθεῖ να καθιερωθεῖ μιὰ ἀσταθῆς «ἰσορροπία» ἀνάμεσα στην ἀτομικὴ ἐπιστημονικὴ ἐργασία, πού ἐπαφίεται σὸ τυχαῖο τοῦ ταλέντου τοῦ καθενός, και τὴν ἄμεση ἐπέμβαση τοῦ κράτους πού δρᾷ συστηματικά με τις ἐπιχορηγήσεις του, τὰ πνευματικά του ἰδρύματα κ.λπ. Εἶναι ἡ περίοδος κατὰ τὴν ὁποία ἡ (ἀνώτερη) μόρφωση παραμένει ἐκλεκτικὸ πρόνόμο ὅπου ἡ ἐκπαίδευση τῶν μαζῶν εἶναι ὑπόθεση τῶν παπάδων.

Ἀντίθετα, ὁ θετικισμὸς εἶναι ὀργανικά δεμένος με τὴ φάση κοι-

νωνικοποίησης της μόρφωσης, της έπιστημονικής έρευνας, της ιατρικής. Είναι οργανικά δεμένοι με την ανάπτυξη των «δημοσίων» ή «ιδιωτικών» (κυρίως πανεπιστημιακών) κέντρων έρευνας που με τα τεράστια υλικά μέσα τους παρέχουν στη διανοητική εργασία μιὰ διπλή αναγκαία ψευδαίσθηση: την ψευδαίσθηση της έπιστημονικής οργάνωσης της έπιστημονικής έρευνας, της παιδείας και της («έκλογικευμένης», της όπτιμου «άπόδοσης») τεχνολογικής εφαρμογής και την ψευδαίσθηση της αυτονομίας: στην ύπηρεσία όχι του κεφαλαίου αλλά της Έπιστήμης, της Κοινωνίας, της Άνθρωπότητας. Έτσι ή έπιστήμη τοποθετείται δίπλα στην πολιτική έξουσία, και καθιερώνεται ένα καθεστώς ανταλλαγής άμοιβαίων και ισότιμων υπηρεσιών υπεράνω του λαού, των χειρωνακτικά εργαζομένων των πόλεων και της υπαίθρου, στο πλαίσιο μιās δημοκρατικής ιεραρχίας προσόντων και μόρφωσης. Η έπιστήμη θα έπιστρέψει, σαν καλός πατέρας, στο λαό ό,τι του άνήκει σε γνώσεις και τεχνολογικά ευεργετήματα προσιτά στον καθένα. Έγγυητής αυτής της πλασματικής αυτονομίας ό θετικισμός άποτελεί την «όργανική» φιλοσοφία του άστικού καταμερισμού εργασίας.

Για να καταλάβουμε έπομένως τα ιδεολογικά άποτελέσματα της ιστορικής κρίσης του καπιταλισμού πρέπει να λάβουμε ύπόψη την εξέλιξη των αντιφάσεων στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας και τη λειτουργία των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Τό γεγονός ότι οι αντιφάσεις έπιτείνονται δεν σημαίνει ρήξη με τις άστικές μορφές του καταμερισμού εργασίας. Ξέρουμε πολύ καλά ότι ή ρήξη προϋποθέτει έπαναστατικό μετασχηματισμό των καπιταλιστικών σχέσεων τόσο της παραγωγής όσο και της ύπερδομής, και δεν μπορεί να υπάρξει πριν από τους μετασχηματισμούς αυτούς. Την εποχή του ιμπεριαλισμού ή ανάπτυξη των παραγωγικών σχέσεων είναι όλο και περισσότερο ανισόμερη αλλά επίσης όλο και περισσότερο γρήγορη. Οι αντιφάσεις της είναι έσωτερικές (ως προς την «έπιστημονική και τεχνολογική επανάσταση») και άντανάκλωνται ταυτόχρονα στην έπιστημονική έρευνα και στην κοινωνική παραγωγή. Ο καπιταλισμός είναι άναγκασιένος συγχρό-

ως να έπιταχύνει τη διαδικασία των τεχνολογικών νεωτερισμών και παράλληλα να την ύπαγάγει πιο στενά στις άνάγκες άμεσης άποδοτικότητας του μεγάλου κεφαλαίου. Όφείλει να έπεκτείνει την έπιστημονική και τεχνολογική κατάρτιση και να γενικεύει τη σχετική ύποτιμηση της εργατικής δύναμης, να άναπτύσσει την κοινωνική πρόνοια, τη φυσική συντήρηση του εργαζομένου, τις μορφές της φθοράς, της έντονης έκμετάλλευσής του. Αυτός είναι ό λόγος που ή κρίση του καπιταλισμού γεννά, στην κυριολεξία, τον ιρασιοναλισμό που έμφανίζει τις αντιφάσεις του ως άδιέξοδες (έξαιρείται ό τομέας της ούτοπίας ή του άτομικού ύποσυνειδήτου) αλλά πάντοτε στη βάση του θετικισμού, ως συμπλήρωμα και φαινομενική του άντιστροφή. Ο ιρασιοναλισμός δεν είναι και δεν μπορεί ποτέ να γίνει ή κυρίαρχη μορφή σε κοινωνική κλίμακα της άστικής ιδεολογίας: Τό πολύ πολύ ό ιρασιοναλισμός σηματοδοτεί την όξυτητα των αντιφάσεων στις οποίες ό κυρίαρχος θετικισμός παρέχει μιὰ πλασματική λύση.

Φτάσαμε έτσι στο τελευταίο μας ζήτημα.

Ποιός είναι σήμερα ό κυριότερος έχθρός;

Ο κυριότερος έχθρός δεν είναι ό ιρασιοναλισμός (στη φιλοσοφία), όσοδήποτε έντονος και άν είναι. Για να άποφύγουμε τυχόν διφορούμενα πρέπει να διευκρινίσουμε τί έννοούμε άκριβώς. Τό να παραδεχτεί κανείς ότι ό ιρασιοναλισμός άποτελεί δευτερεύοντα ιδεολογικό έχθρό δεν έννεπάγεται κανένα συμβιβασμό μαζί του εκ μέρους του μαρξισμού, των κομμουνιστών, και καμιά ύποτίμησή του. Άντίθετα ή άποψη αυτή όδηγει στον έπακριβή καθορισμό των μορφών του άγώνα έναντίον του ιρασιοναλισμού, που μπορούν να διατυπωθούν ως έξης: Στόν δευτερεύοντα έχθρό πρέπει να σκοπεύσουμε και να καταπολεμήσουμε τόν πρωτεύοντα έχθρό (τόν θετικισμό). Να διεξάγουμε, έπομένως, όχι άμυντικό αλλά έπιθετικό άγώνα που συσχετισμού δυνάμεων και τελικά την άναγκάζει να «κονηθεί».

Άς έξηγήσουμε σχηματικά τό γιατί.

Στις συνθήκες κρίσης του καπιταλισμού, ή σχετική συγχώνευση των διαφορετικών μορφών ιρασιοναλισμού που διακρίνουμε παραπάνω (άγοραίος ιρασιοναλισμός, φιλοσοφικός ιρασιοναλισμός, ιρασιοναλισμός των έπιστημόνων) ή όποια του παρέχει τά μέσα της άναγνώρισης σκιαγραφώντας τη σύνδεση μιās έσωτερικής φιλοσοφίας και μιās εύρείας κοσμοαντίληψης, έστω και γεμάτης χάσματα, είναι φαινόμενο πολιτικής συγκυρίας.¹¹ Για ποιδό λόγο, ειδικά σήμερα στη Γαλλία, βρισκόμαστε μάρτυρες της άνόδου του ιρασιοναλισμού; Ένώ ύστερα από τη δεκαετία του '50 και '60 ή γαλλική άστική τάξη προσπαθούσε να προσαρμόσει στις άνάγκες του «σύγχρονου» καπιταλισμού την ύπερδομή των ιδεολογικών της μηχανισμών (σχολικού-μορφωτικού, οικογενειακού, πολιτικού) και γι' αυτό να άναπτύξει τις παραλλαγές του θετικισμού πάνω στο άγγλοαμερικανικό και γερμανικό μοντέλο, σε βάρος της παλαιάς σπιριτουαλιστικής-ήθικής παράδοσης του γαλλικού ιδεαλισμού, αυτή ή κατά μέτωπο επίθεση άναχαιτίστηκε για ένα διάστημα.

10. Βλ. τό άρθρο του Άλτουσέρ, «Idéologie et Appareils Idéologiques d'Etat», στη συλλογή άρθρων *Positions*, Ed. Sociales, 1976.

11. Μού φαίνεται ότι πρέπει να επανέλθουμε στην κριτική των σχέσεων ιρασιοναλισμού και φασισμού, που για πολύ καιρό θεωρήσαμε ως την πολιτικο-οικονομική μορφή καπιταλισμού στο στάδιο της σήψης ένό την ίδια στιγμή ύποτιμούμε, την έπαύσιο της ρωσικής επανάστασης, τις έπεκτατικές δυνατότητες του ιμπεριαλισμού και τη στιγμή της κατάρ-

Ὁ Μάγης-Ιούνης 1968 (πὸ προστίθεται στὴ λίστα τῶν ἡτῶν τοῦ ἰμπεριαλισμοῦ σ' ὅλο τὸν κόσμο) ρίχνοντας ἄπλετο φῶς στὶς ἀντιφάσεις τῶν ἰδεολογικῶν μηχανισμῶν, ὑποκινώντας τὴν ἰδεολογικὴ ἐξέγερση τῆς νέας γενιᾶς ἐναντίον τῶν μορφῶν τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας, μέσα στὸν ὁποῖο τὸ μεγάλο κεφάλαιο φυλακίζει τὸ μέλλον τῆς, ἀνάγκασε τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία σὲ μιὰ ἐπαναστροφή, τὴν ἀνάγκασε νὰ ἐμφανιστεῖ (γιὰ πόσο καιρὸ;) καλυμμένη μὲ τὸ προσωπεῖο τοῦ φαινομενικὰ ἀντίθετου τῆς. Ὁ ἰρασιοναλισμὸς εἶναι τὸ ἀσταθὲς σχῆμα ἐνὸς συμβιβασμοῦ ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἐν ἀγνοία τοῦ ἀπὸ τὶς περιστάσεις: προσωπεῖο συγχρόνως τοῦ θετικισμοῦ (ὅπως ἀκριβῶς ἡ περιβαλλοντολογία καὶ «ἀνάπτυξη μηδὲν» ἀποτελοῦν τυπικὰ προσωρινὰ προσωπεία τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης¹²) καὶ σύμπτωμα τῆς ἀντίστασης πρὸς τὴν ἀνάγκη τῆς προσκορῆς.

Ὁ ἀγῶνας κατὰ τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ σημαίνει ἀγῶνα ἐναντίον τῆς ἴδιας του τῆς ρίζας πρὸς τὸν καθοδηγεῖ ἀπὸ τὰ μέσα. Ἄλλὰ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ πάρομε κατὰ γράμμα τὴν «αὐτοσυνείδησή του». Στὶς σημαντικότερες μορφές τοῦ σύγχρονου ἰρασιοναλισμοῦ, τὶς παραεπιστημονικὲς καὶ ψευδοεπιστημονικὲς, ὁ θετικισμὸς εἶναι περισσότερο ἀπὸ ποτὲ παρών. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἰρασιοναλισμὸς δὲν ἀποτελεῖ παρὰ κατὰ πλάσματικὸ τρόπο ἀγῶνα ἐναντίον τῆς «ἐπιστήμης» καὶ τῆς «τεχνολογίας». Γιατὶ ἂν παρέχει ἓνα μέσο πρὸς βοήθειαν στὸν περιορισμὸς τους, αὐτὸ γίνεται σὲ βάρος τῆς ἰκανότητας νὰ τὶς χρησιμοποιήσει, νὰ τὶς ἐλέγξει, πράγμα ἀπαραίτητο στὸν καπιταλισμὸ. Ὁ τωρινὸς ἰρασιοναλισμὸς τροδίδει σχεδὸν πάντοτε ἀνοιχτὰ τὸν θετικιστικὸ προσδιορισμὸς του —πράγμα πρὸς ἀκριβῶς ἐπιτρέπει στὴ μεγαλοαστικὴ τάξη νὰ φλερτάρει μαζί του ἀποβλέποντας στὴν ἐνίσχυση τοῦ τεχνοκρατισμοῦ, τὴν ἄμυνα τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ κρατικοῦ καπιταλισμοῦ. Καὶ ἂν κατακρίνει τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τῆς «ἀνάπτυξης», αὐτὸ γίνεται στὴ βάση στατιστικῶν καὶ προβλέψεων τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν τοῦ Χάρβαρντ! Καὶ ἂν καταφεύγει στὴν οὐτοπία, αὐτὸ γίνεται στὸ ὄνομα τῶν «ἀντικειμενικῶν γεγονότων», τῆς, ἀπὸ πειραματικὴ ἄποψη, ἐκδηλῆς κρίσης! Ἄν

καταγγέλλει τὴν «καθαρὴ ἐπιστήμη» αὐτὸ γίνεται στὸ ὄνομα τῆς «ἀνώτερης ἀποτελεσματικότητας» τῆς «λαϊκῆς γνώσης». Ἄν τὰ βάζει μὲ τὴ «Γνώση» ὡς θεσμὸ, ὡς καταπίεση, ὡς ἰδεολογία κ.λπ., αὐτὸ γίνεται στὸ ὄνομα τῆς ἴδιας θετικιστικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν ἐξουσία τῆς ἐπιστήμης καὶ γιὰ τὴν ἐπιστήμη ὡς τεχνοδιοικητικὴ (λογικὴ καὶ κοινωνικὴ, «κοινωνιολογικὴ»¹³) διαδικασία. Ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἰδεολογημάτων τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ πρέπει νὰ στραφοῦμε γιὰ νὰ ἀποκαλύψουμε τὶς ἴδιες τὶς ρίζες του.

Κατὰ συνέπεια ὁ ἀγῶνας μας ἐναντίον τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ δὲν μπορεῖ πιά νὰ γίνεται στὸ ὄνομα τοῦ Ὀρθοῦ Λόγου καὶ τοῦ ρασιοναλισμοῦ, οὔτε καὶ στὸ ὄνομα μιᾶς (οὐτοπικῆς) ἐπιστροφῆς στὸν πρὶν ἀπὸ τὴ «θετικιστικὴ του ἀπόκλιση» ρασιοναλισμὸ, στὸ ὄνομα ἐνὸς «νέου» ρασιοναλισμοῦ. Κάτι τέτοιο θὰ κατέληγε νὰ ἀναπτύξει ὄχι τὸν ὑλισμὸ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργαζομένων ἀλλὰ τὸν ἰδεαλισμὸ τους, ὄχι τὰ ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα τῆς συνείδησής τους ἀλλὰ ἀκριβῶς τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πρὸς ἐμποδίζουν τὴν ἐπαναστατικοποίησή τους. Καί, κυρίως, κάτι τέτοιο θὰ ἔφερε ἀρνητικὰ ἀποτελέσματα στὸ στρατόπεδο τοῦ ἴδιου τοῦ μαρξισμοῦ πρὸς δὲν διαθέτει κανενὸς εἶδους φυσικὴ «ἀνοσία». Ἐνισχύοντας ἐπιφανειακὰ τὴ συμμαχία του μὲ τὶς φυσικὲς ἐπιστήμες καὶ τὶς σχετικὲς μὲ τὴν παραγωγή μορφές τεχνολογίας, ἡ ἄμυνά του στὸ ὄνομα τοῦ ρασιοναλισμοῦ θὰ τὸν ἀποδυναμῶνε ἀπέναντι στὴν ἀστικὴ ἰδεολογία τῶν «ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπου», τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τὴν πολιτικὴ. Ὁ μαρξισμὸς μὲ κανέναν τρόπο δὲν πρέπει νὰ ἀναλύσει (ὅπως κάνουν ἡ μεγαλοαστικὴ τάξη καὶ ἡ σοσιαλδημοκρατία) τὰ οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ προβλήματα μὲ βάση τὴ «λογικότητα» καὶ τὴν «ἐκλογίκευση» τῶν λογικῶν ἐπιλογῶν τῶν «μοντέλων» λογικῆς διαχείρισης τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ μὲ βάση τοὺς ταξικὸς ἀγῶνες.

Ὁ μαρξισμὸς ὀφείλει νὰ συνδυάσει ἀποτελεσματικὰ δύο προσοπτικὲς τόσο περισσότερο ἀλληλέγγυες ὅσο περισσότερο ἀποφασιστικὴ καὶ σχετικὴ μὲ τὴ φύση τῶν σύγχρονων κοινωνικῶν σχέσεων μᾶς φαίνεται ἡ κρίση τοῦ καπιταλισμοῦ: μιὰ τακτικὴ προοπτικὴ (ἄμεση ἀπάντηση στὴν κάμψη τῆς ἀστικῆς ἰδεολογί-

ας) καὶ μιὰ στρατηγικὴ προοπτικὴ: προετοιμασία τῶν συνθηκῶν τῆς ἰδεολογικῆς ἡγεμονίας τοῦ προλεταριάτου στὴν προοπτικὴ τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης. Γιατὶ ἡ σοσιαλιστικὴ ἐπανάσταση εἶναι τελικὰ ἡ μόνη πραγματικὴ «λύση» στὶς κοινωνικὲς ἀντιφάσεις, πρὸς ἰδεολογικὸ τους σύμπτωμα εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἰρασιοναλισμοῦ. Δὲν πρόκειται ὅμως γιὰ κάποια αὐτόματη λύση-θαῦμα ἀλλὰ γιὰ λύση πρὸς τὴν «κατασκευαστέα» ἀπὸ τὴν ἰστορικὴ δράση τοῦ προλεταριάτου, λύση πρὸς οἱ βάσεις τῆς διαγράφονται ἤδη ἀπὸ τώρα στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τοῦ προλεταριάτου. Ἡ προοπτικὴ ὅμως αὐτὴ δὲν ἀνήκει στὸν Ὀρθὸ Λόγο καὶ στὴ λογικότητα, δὲν συνιστᾷ ἐναλλακτικὴ λύση στὸν «ὀρθὸ λόγον» ἢ στὸ «παράλογον» τοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου καὶ τοῦ τεχνοκρατικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας. Πάνω ἀπ' ὅλα, εἶναι ὑπόθεση ταξικῆς ἀγῶνα. Κατὰ βάση, ἐπομένως, ὁ μαρξισμὸς δὲν εἶναι ἓνας «ρασιοναλισμὸς», καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀκριβῶς μπορεῖ νὰ ἀντιταχθεῖ νικηφόρα στὸν ἰρασιοναλισμὸ. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια ὁ μαρξισμὸς ὡς φιλοσοφία ἐπενδυμένη σὲ μιὰ ἐπιστήμη καὶ μιὰ πολιτικὴ, δὲν ἀποτελεῖ θεωρητικὸ ρασιοναλισμὸ.

12. Ἡ ἐρημνεία εἶναι ἡδὴ ἔτοιμη: Ἡ πάλι ἐναντίον τῆς μόλυνσης, ὑπὲρ τῆς φύσης, ἀποτελεῖ μιὰ «πολυτέλεια» πρὸς οἱ «ὑπανάπτυκτες» χώρες δὲν μποροῦν νὰ προσφέρουν στὸν ἑαυτὸ τους. Μ' ἄλλα λόγια: ὄχι τεχνητὰ ἐμπόδια στὴν ἐκβιομηχάνιση τοῦ «τρίτου κόσμου», δηλαδὴ στὴν ἐξαγωγή τῶν κεφαλαίων.

13. Στὸ σημείον αὐτὸ παραπέμπω στὸ βιβλίον τοῦ Michel Pécheux, *Les Verités de la Palice*, Maspero, 1975.

14. Σὲ μιὰ σειρά παλαιότερων καὶ πιὸ πρόσφατων κειμένων ὁ Ἄλτουσερ ἐπέμεινε ἰδιαίτερα στὴ σημασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα γιὰ τὸ μαρξισμὸ. Γιατὶ ὁ Σπινόζα, πρὸς μεγάλη ἐκπληξὴ τῶν συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων του, ἀντιστρέφει τὴν ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ κλασικοῦ ρασιοναλισμοῦ: ἀντὶ νὰ θεμελιώνει ἔμμεσα ἢ ἄμεσα τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀντικειμενικότητας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν πάνω στὴν ἰδεολογία τοῦ νομικοῦ ὑποκειμένου καὶ τῆς ἐλευθερίας του, ἐξηγεῖ ὅτι ἡ μόνη πραγματικὴ ἐλευθερία εἶναι μιὰ καθορισμένη καὶ πεπερασμένη φυσικὴ δύναμη... Στὸ σημείον αὐτὸ παραπέμπω στὴν πολὺ ἐνδιαφέρουσα μικρὴ μελέτη τοῦ P.F. Moreau, *Spinoza*, ἐκδ. Seuil, σειρά «Microcosme».

ναλισμό, με την ίδια ακριβώς έννοια που δεν άποτελεί, όπως έχουμε υποστηρίξει, μορφή θεωρητικού ουμανισμού. Ο μαρξισμός παρουσιάστηκε και αναπτύσσεται βασιζόμενος στον ορθολογισμό, και ταυτόχρονα αντίθετα προς αυτόν, ως νέα μορφή του υλισμού, ή πρώτη «συνεπής» μορφή υλισμού, στο βαθμό που αντιστρέφει πραγματικά τη σχέση κυριαρχίας ιδεαλισμού-υλισμού, σχέση την οποία συντηρεί ο ρασιοναλισμός. Γιατί στη ρίζα του μαρξισμού υπάρχει μια διπλή επαναστατική ρήξη σε σχέση με το ρασιοναλισμό: η συγκρότηση ως αντικειμένου της επιστήμης της ιστορίας των κοινωνιών (πράγμα που απαγορεύει τη ρασιοναλιστική «γενίκευση» των «νόμων της φύσης») και η ρήξη με την άποψη της νομικής ιδεολογίας ως προς τις κοινωνικές σχέσεις που, συγκαλυμμένη, διέπει τη γενίκευση αυτή.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η φιλοσοφική πάλη του μαρξισμού εναντίον του ιρασιοναλισμού είναι ισότιμη με την πάλη που πρέπει να διεξάγει εναντίον του ρασιοναλισμού, σαν το ζεύγος να ήταν συμμετρικό και ίσο. Αυτό δεν σημαίνει ότι αγνοούμε την αντίφαση που ένυπάρχει στην ιστορία της φιλοσοφίας (και επίσης ότι δεν διδαχθήκαμε τίποτε από τον τρόπο που ο Λένιν κυρίως αντιμετωπίζει και χρησιμοποιεί τον Ντιντερό, τον Φόουερπαχ, τον Χέγκελ, και ακόμη τον Duhem και τον Abel Rey). Ο μαρξιστικός υλισμός, ακριβώς επειδή δεν είναι ρασιοναλισμός, και επειδή ο τελευταίος με τη μορφή

του ζεύγους ρασιοναλισμός / ιρασιοναλισμός αποτελεί όπως είδαμε τον κυριότερο έχθρο του μαρξισμού, μπορεί και πρέπει να άντλήσει από την προσεκτική μελέτη του ρασιοναλισμού στοιχεία πολύτιμα στον φιλοσοφικό του αγώνα, πηρώντας όμως απαραίτητα δύο όρους.

Πρώτος όρος είναι ότι τα στοιχεία αυτά, δηλαδή οι συγκεκριμένες φιλοσοφικές θέσεις και κατηγορίες, πρέπει να αποσπαστούν από το σώμα του ρασιοναλισμού με μια καινούρια φιλοσοφική εργασία (που δεν συνίσταται σε μια μηχανική «έπιλογή» αλλά σε έναν πραγματικό μετασχηματισμό), προκειμένου να φανεί καθαρά η βασική αντίφαση από την οποία απορρέουν, και προκειμένου να μπορέσει να μεταπλαστεί, να επεκταθεί και να προσαρμοστεί ή υλιστική τους βάση. Στην εργασία αυτή, είναι βέβαιο ότι ορισμένες θέσεις και κατηγορίες θα παίξουν έναν ρόλο πολύ πύο ουσιαστικό από άλλες, και ιδιαίτερα όταν τυχαίνει να αντιπροσωπεύουν τις υπερβολές του κλασικού ρασιοναλισμού, από τις οποίες ό θετικισμός πάντα προπαθούσε να απαλλαγεί. Πρώτα απ' όλα, όλες οι κατηγορίες που εκφράζουν την αντικειμενική παγκοσμιότητα και την «άπόλυτη» πραγματικότητα της φυσικής αιτιότητας, όπως επίσης και την υλική αλληλεπίδραση των φαινομένων ως καθοριστικό αίτιο της «κίνησής»¹⁴ τους. Άλλες κατηγορίες πρέπει να άποσυντεθούν και να μετατοπιστούν (έμπειρία, ολότητα) και άλλες, τέλος, πρέ-

πει να άπαλειφθούν (Λόγος, ανθρωπίνη Φύση, προϋπάρχουσα Άρμονία, βάση της γνώσης — είτε άπριόρι είτε «αίσθητή» —, Άλήθεια του Γεγονότος και του Όρθου λόγου, Άποκείμενο του Δικαίου και του Γίγνεσθαι κ.λπ.).

Άλλά ό πρώτος αυτός όρος εξαρτάται από έναν δεύτερο: τα φιλοσοφικά αυτά «στοιχεία» πρέπει να συμπληρωθούν, ή καλύτερα να υποταχτούν σε άλλα τα οποία δεν έχουν καμία άπολύτως σχέση με τη ρασιοναλιστική φιλοσοφία και τα οποία μάς παρέχουν την ταρινή βάση από την οποία μπορούμε να προστρέξουμε στη φιλοσοφία του ρασιοναλισμού. Τα φιλοσοφικά αυτά στοιχεία είναι οι κατηγορίες και οι θέσεις του διαλεκτικού υλισμού: διαδικασία, αντίφαση. Είναι στοιχεία έπιστημονικά του ιστορικού υλισμού, συμπεριλαμβανομένων, κυρίως, των ανέκδοτων έπιστημονικών στοιχείων, τα οποία μέλλεται να αναπτυχθούν μέσα σ' αυτήν την ίδια τη χρήση, και τα οποία άφορούν τις κοινωνικές σχέσεις της παραγωγής, τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους και τις αντίστοιχες μορφές της πάλης των τάξεων την εποχή του ίμπεριαλισμού. Είναι, τέλος, στοιχεία πολιτικά της πολιτικής του προλεταριάτου άπέναντι στην πολιτιστική πολιτική, τη λαϊκή εκπαίδευση, τις έπιστήμες και τη θέση τους στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας.

Πάνω σ' αυτές τις βάσεις οι μαρξιστές και οι κομμουνιστές έχουν πολλή δουλειά να κάνουν.

«ΦΩΤΡΟΝ Α.Ε.» ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΣΕΩΣ

Λεωφ. Συγγρού 194 - Άθήνα, τηλ. 9515078

Τα μηχανήματα φωτοστοιχειοθετήσεως

της ΦΩΤΡΟΝ λειτουργούν με κομπιούτερ

και εξασφαλίζουν άριστη ποιότητα, μεγάλη

ποικιλία στοιχείων και ταχύτατη έκτέλεση.

Όγκώδη ή περίπλοκα συγγράμματα, που στο παρελθόν άπαιτούσαν μήνες εργασίας, σήμερα μπορούν να έτοιμαστούν σε μικρό χρονικό διάστημα.

Η ΦΩΤΡΟΝ διαθέτει 4 οικογένειες στοιχείων (Helvetica, Times Roman, Caledonia, Optima) σε κυρτά και ύρθια, άπλά, ήμίμαυρα και μαύρα, έλληνικά και λατινικά, σε 15 μεγέθη, και σε όποιονδήποτε συνδυασμό.

Και γραμμάτια γνωρίζω και

«Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα. Ἡ συζήτηση στὸ *Νουμᾶ* 1907-1909»

Ἐπιμέλεια: Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου.
Ἐκδόσεις Ἑρμῆς, Ἀθήνα 1976, σσ. 350.

Πύκνωσαν κάπως οἱ ἐργασίες πού ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱστορία τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ πού στὴν παραδοσιακὴ προβληματικὴ δημοτικισμός = πρόοδος, καθαρευουσιανισμός = συντήρηση, ἀντιπαραθέτουν μιὰν ἄλλη συνθετότερη: δημοτικισμός καὶ καθαρευουσιανισμός ἀποτελοῦν ὑποσύνολα γενικότερων ἰδεολογικῶν ρευμάτων πρὸς τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ στραφεῖ ἡ ἔρευνα. Πρόκειται γιὰ νέα τάση τῆς ἱστοριογραφίας μας (ἂν καὶ προδρομικὰ στοιχεῖα ὑπῆρξαν σημαντικὰ) πού ἂν ὄχι ἄλλο τι ἀποφεύγουν τὴν ἀπλοϊκότητα τοῦ προηγούμενου σχήματος.

Στὸ νέο ἐπιστημονικὸ ρεῦμα πού παίρνει τὸ δρόμο του —δὲν ἔχουν γίνεῖ παρὰ οἱ πρῶτες ἀπόπειρες ἀνάλυσης καὶ σύνθεσης— ἡ μελέτη τῆς Ρένας Σταυρίδη-Πατρικίου μπορεῖ νὰ πάρει ξεχωριστὴ θέση. Καταρχὴν τὸ διάβημα τὸ ἴδιο: Νὰ συγκεντρώσει καὶ νὰ σχολιάσει σὲ ἕναν τόμο τὰ κείμενα πού δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ *Νουμᾶς* μεταξὺ 1907 καὶ 1909, ἀπ' ἀφορμὴ τὸ βιβλίου τοῦ Γ. Σκληροῦ, *Τὸ κοινωνικὸν μας ζήτημα*, μαζί μὲ πλήθος καταποτιστικὰ στοιχεῖα καὶ πληροφορίες γιὰ τὴν πορεία τοῦ δημοτικισμοῦ, τὶς συναφεῖς ἰδέες, τὶς πολιτικὲς διαστάσεις καὶ τὶς

πρωταγωνιστικὲς προσωπικότητες. Ἡ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου αὐτοῦ, καὶ συνακόλουθα ἡ διευκόλυνση τῆς χρησιμοποίησής του ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς μελετητὲς (πού, ἂς ποῦμε, θὰ μποροῦσαν νὰ τὸ βροῦν στὶς βιβλιοθήκες) ἀλλὰ ἀπὸ τὸ εὐρύτερο κοινό, στὴ σημερινὴ πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ συγκυρία, ἀποκτᾷ ἰδιαιτέρη σημασία. Εἶναι εὐκόλο, διατρέχοντας τὶς σελίδες τοῦ τόμου αὐτοῦ, νὰ ἐντοπίσει κανεὶς ὄλο τὸ φάσμα τῶν ἀπόψεων γιὰ τὴ γλώσσα, τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα καὶ τὴ γενικότερη πορεία τοῦ νεοελληνισμοῦ πού διατυπώθηκαν στὴ διάρκεια τῆς συζήτησης.

Ἡ συζήτηση τοῦ *Νουμᾶ* δὲν ἦταν ἀπλὸς φιλολογικὸς καβγάς. Τὰ θέματά της, ἡ συγκυρία τῆς στιγμῆς —δέκα χρόνια μετὰ τὴν ἡττα τοῦ '97, μὲ τὸ Μακεδονικὸ καὶ τὸ Κρητικὸ σὲ ἔξαρση, παραμονὲς τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1909— καὶ τὸ πνευματικὸ διαμέτρημα τῶν ἀρθρογράφων μᾶς πείθει ὅτι οἱ συζητητὲς αἰσθάνονταν πὼς βρισκόνται μπρὸς σὲ μεγάλα καὶ ἱστορικὰ σταυροδρόμια. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ ἐθνικιστές: Ἴων Δραγοῦμης (Ἴδας), Μ. Γαιομῶκος (Ραμᾶς), Πέτρος Βλαστός (Ἐρμονας), Ἀριστοτέλης Πουλημένος, Γιάγκος Χατζής, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ σοσιαλιστές: Γ. Σκληρός, Κώστας Χατζόπουλος (Βασιλικός), Α. Δελμούζος (Α. Ντέλος), Ν. Γιαννιός, Φῶτος Πολίτης καὶ Μάρκος Ζαβιτσιάνος, πού ἀρθρογράφησαν τότε στὸν *Νουμᾶ*, ἀλλὰ καὶ πλειάδα συγχρόνων τους πού σχετίζονται μὲ τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα, ἀπέτελεσαν τὶς δρώσες ομάδες διανοουμένων πού σὲ πολλὰ προβλήματα, ἰδεολογικὰ, πολιτικὰ, κοινωνικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ, διαδραμάτισαν σπουδαῖο ρόλο, συχνὰ ἔβαλαν τὴν προσωπικὴ τους σφραγίδα καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἐξέφρασαν τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα στὴν ἀκαταστάλαχτη, πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ, πραγματικότητα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα.

Ἡ κατάταξη ἄλλωστε τῶν συζητητῶν σὲ ἐθνικιστές καὶ σοσιαλιστές, πού υἰοθετεῖ ἡ ἐπιμελήτρια τοῦ τόμου, παραπέμπει εὐθέως στὴν ἀναζήτηση τῆς βασικῆς τομῆς πού χώρισε, μετὰ τὴν πρώτη του

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνῶμι

ἐμφάνιση (τῆς γενιᾶς τῶν Ψυχάρη, Πάλλη, Ἐφταλιώτη κ.λπ.), τὸ δημοτικιστικὸ κίνημα. Ὁ δημοτικισμὸς, κίνημα ἀρχικὰ γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας στὴν ἐκπαίδευση, τὴν τέχνη, τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴ δημοσία ζωὴ, πολιτικοποιεῖται καὶ φορτίζεται ἀπὸ κοινωνικοὺς προβληματισμούς. Ὡστόσο οἱ διαφορετικὲς ἰδεολογικὲς ἀφετηριὲς καὶ πολιτικὲς προοπτικὲς τῶν δημοτικιστῶν συνθέτουν ἓνα συγκρουσιακὸ πεδίο —καὶ ἡ συζήτηση στὸ *Νουμᾶ* τὸ δείχνει καθαρὰ— ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ξεκαθαρίσουν στὴ συνέχεια οἱ νεότερες τάσεις του, ἔτσι πού εἶναι ἀδύνατο νὰ μιᾶμε, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ μετὰ, γιὰ ἓνα ἐνιαῖο, ἰδεολογικὰ καὶ πολιτικὰ, δημοτικιστικὸ κίνημα. Ἐξοῦ καὶ μιὰ τυπολογία τῶν «δημοτικισμῶν», μὲ βάση ὀχι πιά τὸν δευτερεύουσα σημασίας κοινὸ παρονομαστή, τὴν παραδοχὴ καὶ ὑπεράσπιση ἀπὸ ὄλους τῆς δημοτικῆς γλώσσας, ἀλλὰ τὴ γενικότερη πολιτικὴ φιλοσοφία τῶν ἀνταγωνιζόμενων τάσεων, παρέχει τὸ πρῶτο μεθοδολογικὸ ἐργαλεῖο —κατάκτηση γιὰ τὴ μελέτη τοῦ δημοτικισμοῦ. Περᾶμε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὸ χώρο τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τῶν ἰδεολογιῶν στὸν τόπο μας, τῆς μόνης πού μπορεῖ νὰ ἀναλύσει τὰ πραγματικὰ προβλήματα, τὶς ἰδέες καὶ τὰ συμφέροντα τῶν κοινωνικῶν ομάδων πού τὴν ἐπλάσαν. Τὸ σύνθημα: *ἡ ἱστορία πρέπει νὰ πολιτικοποιηθεῖ*, νὰ ἀποβάλλει τὸν ἀκαδημαϊσμὸ καὶ τὴ σχολαστικὴ λογιόσυνη, κατακτᾷ ἕδαφος. Ἔτσι θὰ μπορέσουμε νὰ δοῦμε καλύτερα.

Ἄλλὰ, στὴν περίπτωση τοῦ δημοτικισμοῦ, στὴ συνάρθρωσή του μὲ τὸ κοινωνικὸ ζήτημα τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, τί θὰ δοῦμε καλύτερα; Τί εἶναι κρυμμένο στὴ σκιά ἀπλουστευτικῶν κατασκευῶν, καὶ ξεστρατίζει τὴν ἔρευνα, ἄρα καὶ τὴ δυνατότητα αὐτογνωσίας μας;

Τὸ ὅτι ἡ σύγκρουση ἐκείνη τῶν διαφόρων τάσεων τοῦ δημοτικισμοῦ ἦταν σύγκρουση ἐθνικιστῶν καὶ σοσιαλιστῶν. Σωστότερα ἐθνικιστικῶν καὶ σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν.

Τὸ κοινωνικὸν μας ζήτημα τοῦ Γ.

Σκληροῦ, στὴ γενικότερη ἀνάλυση τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας πού ἐπιχειρεῖ, συνδέοντας ἄμεσα τὸ γλωσσικὸ μὲ τὸ κοινωνικὸ καὶ τὸ πολιτικὸ πρόβλημα, ἔδρασε σὰν καταλύτης. «Θὰ εὐαίσθητοποιήσει —γράφει ἡ ἐπιμελήτρια— τοὺς δημοτικιστικοὺς κύκλους καὶ θὰ τοὺς ἀναγκάσει, παίρνοντας μέρος στὴ συζήτηση, νὰ συνδυάσουν τὴν ἐνταξί τους στὸ δημοτικιστικὸ κίνημα μὲ τὶς πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς τους ἐπιλογές» (σ. ζ'). Καὶ ἀκόμη: «ἡ μαρξιστικὴ ἀντιμετώπιση τόσο τοῦ κινήματος ὅσο καὶ τῶν ἰδίων τῶν δημοτικιστῶν ἀποτελεῖ ἓνα νέο πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ φανεῖ καθαρότερα ἡ περιπλοκὴ σχέση ἑνὸς πολιτισμικοῦ προβλήματος μὲ τὶς δοσμένες κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς δομές» (σ. ζ'). Παρόλο, λοιπόν, πού ἡ συζήτηση στὸν *Νουμᾶ* ξεκινᾷ ἤρεμα μ' ἓνα ἄρθρο τοῦ Α. Ντέλου (Δελμούζου) ὅπου ἐκθειάζεται τὸ βιβλίο τοῦ Γ. Σκληροῦ «σὰν τὸ πρῶτο πού κατορθώνει νὰ φέρει σὲ πέρας μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση τῶν ἐλληνικῶν κοινωνικῶν φαινομένων» (σ. να'), στὴ συνέχεια, ἡ δυναμικὴ τῆς συγκρούσεως θὰ ἀναδειξοῦ πλειάδα θεμάτων καὶ θὰ ὑποχρεώσει τοὺς συζητητὲς σὲ ἰδεολογικὲς ἀποσαφηνίσεις. Φάνηκε ἔτσι ὅτι ἡ δευτέρη γενιὰ τῶν δημοτικιστῶν, φορητὴ ἀπὸ νέες ἐπιρροὲς πού δέχτηκε στὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια καὶ ἀνυπόμονη γιὰ δράση, ἦταν βαθιὰ διαιρεμένη. Ἡ κοινὴ ὡς ἐκείνη τὴ στιγμὴ βάση, ἡ συμφωνία γιὰ τὸ «γλωσσικὸ» μὲ τὴ στενὴ ἔννοια, ἀπλῶς κάλυπτε τὶς λαθάνουσες διαφορᾶς.

Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ οἱ ἐθνικιστὲς. Στὴν ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ κακοδαμονία ἀντιπροτείνουν τὴ γλώσσα ὡς θεραπεία εὐρέως φάσματος: οἱ δημοτικιστὲς τὴ δημοτικὴ, οἱ καθαρολόγοι τὴν καθαρῆ. Ὁπως τονίζει ἡ Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου «ἡ ἀπάντηση τῶν δημοτικιστῶν στὸ ἀνοιχτὸ ἐρώτημα τῆς ἀποκατάστασης τῆς ἐθνικῆς ἐνότη-
τας καὶ τῆς ἐπαφῆς μὲ τὸν ἑλληνισμὸ πού βρῖσκεται σὲ ξένες ἐπικρά-
τειες εἶναι μιὰ, ἡ δημοτικὴ. Ἡ ἀπάντηση τῶν ἀντιπάλων καθαρολόγων στὸ ἴδιο ἐρώτημα εἶναι μιὰ, ἡ καθαρῆ. (...) Ἔτσι τὸ κυρίαρχο πρόβλημα μέχρι στιγμῆς

παραμένει γιὰ ὄλους ἓνα, τὸ ἐθνικὸ. Ξεκινώντας ἀπ' αὐτό, ἡ συστη-
ματικὴ σύνδεση τοῦ δημοτικισμοῦ
μὲ τὴν ἐκπαίδευση θὰ ναι τὸ πρῶτο
βῆμα τῆς ἀμεσης ἐπέμβασης τοῦ
κινήματος στὰ κοινωνικὰ προβλή-
ματα» (σ. ιβ').

Τῆς ἐθνικιστικῆς τάσης ἐπιφανέστερος ἐκφραστὴς ὑπῆρξε, σίγουρα, ὁ Ἴων Δραγούμης πού ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Mauris Barrés καὶ τὸν Arthur de Gobineau πρόβαλε καὶ τὰ ἀραιοφρόστερα μοτίβα τῆς: τὴν ὑπερβατικότητα τοῦ Ἐθνους, τῆς Φυλῆς. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι ἐθνικιστὲς, ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τους, ἀκόμη κι ὅταν δὲν υἱοθετοῦν τὴν ὀρολογία ἢ τὸν νιτσεισμὸ τοῦ Δραγούμη, τὴν ἴδια φροντίδα θὰ ἔχουν κατὰ βάση. Ἀντικρούοντας τοὺς σοσιαλιστὲς θὰ ἀραδιάσουν ἓνα ἓνα τὰ ἐπιχειρήματα πού τὶς ἐπόμενες δεκαετίες θὰ γίνουν τὰ μόνιμα ἰδεολογήματα τῆς πάλης τοῦ ἐλληνικοῦ ἀστισμοῦ ἐναντία στοὺς ὀποιους φορεῖς ἰδεῶν κοινωνικῆς ἀλλαγῆς. Γιὰ τοὺς ἐθνικιστὲς, οἱ ἰδέες αὐτές (οἱ σοσιαλιστικὲς) εἶναι ξενόφερτες (ξενόδουλες θὰ ποῦν ἀργότερα), *σημα-
τικὲς, μίμηση εὐρωπαϊκῶν μοντέ-
λων, ὀχλοκρατικὲς, ἀντίθετες στὴν
ἰδιοσυγκρασία τῆς Φυλῆς* (δὲν θὰ
λείψουν ἄλλωστε οὔτε οἱ ἀντισημι-
τικοὶ οὔτε οἱ καθαρὰ ρατσιστικοὶ
τονισμοί), *ἀντίθετες στὰ ἰδεώδη
τοῦ ἔθνους, τὴν τάξη τοῦ Κράτους,
τὰ συμφέροντα τῆς καθεστηκίας
τάξεως.*

Ἡ ἐμφάνιση τῶν δημοτικιστῶν σοσιαλιστῶν, μὲ τὸ βιβλίο τοῦ Σκληροῦ καὶ τῶν φίλων του στὴ συζήτηση τοῦ *Νουμᾶ* (Χατζόπουλος, Δελμούζος, Γιαννιὸς κ.λπ.) προκαλεῖ μιὰ ἀνατροπὴ τῆς ὡς τὴ στιγμὴ ἐκείνη προβληματικῆς. Τὸ γλωσσικὸ, ὑποστήριζαν, εἶναι ζήτημα κοινωνικὸ, ἡ λύση του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ λύση τοῦ γενικότερου κοινωνικοῦ ζητήματος —πού θὰ ἐρθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν πάλη τῶν τάξεων—, ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τοῦ σοσιαλισμοῦ πού, μαζί μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση, θὰ φέρει καὶ τὴν πολιτισμικὴ. Ἡ δημοτικὴ γιὰ τοὺς περισσότερους εἶναι μέσο, ὄπλο, πού θὰ διευκολύνει τὴν ἐκλαίκευση τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, δὲν εἶναι στόχος.

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

Οι ιδέες των σοσιαλιστών ξε-
χονται από το εξωτερικό (όπως και
των αντιπάλων τους άλλωστε).
Αποτυπώνουν τον κοινωνικό ξε-
λικτισμό που, με κύριους εκπροσώ-
πους τους Πλεχάνοφ και Κάουτσκι
—μάλιστα ή Ρ.Σ. δείχνει ότι το
άρθρο του Γ. Σκληρού *Διαλεκτικός*
Υλισμός αποτελεί περίληψη ή
παράφραση του βιβλίου του Γ.
Πλεχάνοφ *Η εξέλιξη της μονιστι-
κής αντίληψης στην εξέλιξη της*
ιστορίας (σσ. ξε'-ο')— επικρατεί
εκείνο τον καιρό στην ευρωπαϊκή
σοσιαλδημοκρατία, ιδιαίτερα τη
γερμανική και τη ρωσική που από
κοντά γνώρισαν ο Χατζόπουλος, ο
Σκληρός και άλλοι σύγχρονοι τους
"Ελληνες σοσιαλιστές.

"Όμως παρά την τεράστια σημα-
σία που έχει να ξέρουμε το είδος
σοσιαλισμού (και μαρξισμού) που
εισάγεται στην Ελλάδα και τη δια-
δικασία της εισαγωγής—την ίδια
περίπου εποχή ή τάση των «στε-
νών» της βουλγαρικής σοσιαλδημο-
κρατίας με επικεφαλής τον Μπλα-
γκίγιεφ θητεύουν κοντά στους Ρώ-
σους μπολσεβίκους του Πέτρογ-
κραντ, πράγμα που θα επηρεάσει
προς άλλη κατεύθυνση την ανάπτυ-
ξη του σοσιαλισμού στη Βουλγα-
ρία— το καθοριστικό είναι ότι στην
Ελλάδα το εργατικό κίνημα, ακόμη
και ως προς τις απλές διεκδικητικές
εκδηλώσεις του βρίσκεται ακόμη
στά σπάργα. Με την κυριολεξία
του όρου, εργατικό κίνημα δεν
υπάρχει. Έτσι οι σοσιαλιστικές
ιδέες, μαρξιστικές ή μαρξίζουσες,
δεν βρίσκουν το αναγκαίο κοινωνι-
κό στήριγμα, το αναγκαίο κοινωνι-
κό υλικό για να το γονιμοποιήσουν
και να το μορφοποιήσουν. Η σύ-
ζευξη εργατικού κινήματος και
μαρξισμού είναι προβληματική για-
τι λείπει τουλάχιστον ο ένας όρος:
διαθέσιμη και κινητοποιημένη ερ-
γατική τάξη. Ο σοσιαλισμός είναι
ακόμη υπόθεση ομάδων διανοου-
μένων και μικρών πρωτοποριακών
εργατικών κύκλων που μόλις πρω-
τοεμφανίζονται στην πολιτική και
κοινωνική σκηνή.

Αυτή η αντικειμενική συνθήκη
—ισχνή εργατική τάξη, έμβρυακό
εργατικό κίνημα— υποβάλλει στις
δρώσες ομάδες το δίλημμα: ή επί-
λυση των προβλημάτων της εργατι-

κής τάξης πρέπει να επιδιωχθεί
μέσω των φιλελευθέρων άστικων
δυνάμεων που κάνουν την εμφάνι-
σή τους στον ορίζοντα, ή η εργατι-
κή τάξη πρέπει να οργανωθεί σε
αυτόνομο κόμμα, στο κόμμα του
σοσιαλισμού;

μεις των ριζοσπαστικών - σοσιαλι-
στικών στοιχείων. Έκτοτε συμπο-
ρεύονται με τους φιλελευθέρους,
και θα αποτελέσουν τη μεταρρυθ-
μιστική πτέρυγα του βενιζελισμού.

Πάνω στο κρίσιμο πραγματικά
αυτό πρόβλημα βλέπουμε να πρα-
γματοποιείται μια σύγκλιση σοσια-
λιστών και εθνικιστών δημοτικι-
στών και, με τον έναν ή τον άλλο
τρόπο, να υποστηρίζουν το ανανε-
ωτικό κίνημα που εξέφρασε πολιτι-
κά ο Βενιζέλος μετά το 1909. Έτσι
ή ανερχόμενη βιομηχανική τάξη,
χάρη σ' αυτή τη συμμαχία, κατάφε-
ρε να διευρύνει σημαντικά το πεδίο
της ιδεολογικής ήγεμονίας της και
να προσεταιριστεί μεγάλο μέρος
των λαϊκών στρωμάτων. Γιατί οι
προοδευτικές ιδέες των κοινωνιο-
λόγων και πολλών δημοτικιστών
άσκούσαν μια έλξη αναμφισβήτητη
στά μορφωμένα και ήμισομορφωμένα
στρώματα του ελληνικού πληθυ-
σμού, που επίσης άναζητούσαν
περισσότερη μόρφωση, οικονομική
πρόοδο, διοικητικές μεταρρυθμί-
σεις, κατάλυση του κοτζαμπασιδι-
σμού και έκσυγχρονισμό του
κράτους.

Ο παράγοντας όμως εκείνος
που έδρασε κυρίως για την ιδεολο-
γική καθυπόταξη όλων αυτών των
αρχικά ετερόκλητων και ετερότρο-
πων πνευματικών τάσεων, και συν-
τέλεσε στη διοχεύση τους μέσα
στην κοίτη του βενιζελισμού ήταν
το εθνικό ζήτημα. Σ' όλες αυτές τις
κινήσεις ή εθνική έγνοια υπερκαλύ-
πτει κάθε άλλη σκέψη και προσπά-
θεια. Η ιδέα της εθνικής ολοκλή-
ρωσης παραγκωνίζει το κοινωνικό
ευαγγέλιο. Θα μπορούσαμε να πού-
με ότι, το διάστημα αυτό, η εθνική
ιδεολογία αποτελεί την κυρίαρχη
ιδεολογία που μετουσιώνει όλα τα
άλλα ιδεολογικά θέματα, και τα
ένσωματώνει στην ίδια πολιτική
προοπτική. Όσοι από τους σοσια-
λιστές προέτασαν την κοινωνική
άπελευθέρωση και παρέπεμπαν το
πρόβλημα της εθνικής αποκατά-
στασης στη μελλοντική κοινωνική
επανάσταση, στη μελλοντική Όμο-
σπονδία των λαών της Βαλκανικής
και της Όθωμανικής Αυτοκρατο-
ρίας, βρέθηκαν άπομονωμένοι.
Μάλιστα στη διάρροια των Βαλκα-
νικών Πολέμων ή σύγχυση στίς

Την πρώτη άποψη ασπάζονται
οι σοσιαλιστές και σοσιαλίζοντες
που στα 1908 ιδρύουν την «Κοινο-
νολογική Έταιρεία» (Παπαναστα-
σίου κ.ά.). Οι «κοινωνιολόγοι»
γρήγορα συνδέθηκαν με το κίνημα
των Φιλελευθέρων και προσπάθη-
σαν να ύπηρετήσουν το κοινωνικό
τους πιστεύω μέσα από τις γραμμές
τους. Την ίδια άποψη δέχεται ακό-
μη και ο Σκληρός μετά την επανά-
σταση του 1909 την οποία θεώρησε
σκαλοπάτι για τον έκσυγχρονισμό
και την «εξέλιξη» της ελληνικής
κοινωνίας. Από την άλλη ύπαρ-
χουν άλλοι σοσιαλιστές οι οποίοι
επιμένουν στην προσπάθεια αυτό-
νομης οργάνωσης της εργατικής τά-
ξης, τη διαμόρφωση του κόμματος
του σοσιαλισμού στην Ελλάδα,
ιδρύοντας όμιλους, εφημερίδες, και
επηρεάζοντας το άρχόμενο συνδι-
καλιστικό κίνημα.

Οι «κοινωνιολόγοι» και όσοι
συμμερίζονται τις απόψεις τους θα
συσπειρώσουν τελικά τις αξιολογώ-
τερες ποιοτικά και ποσοτικά δυνά-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνωρίζω

γραμμές τους είναι άνευ προηγουμένου. Οί σοσιαλιστικές δυνάμεις έμειναν για καιρό άκομη καθηλωμένες στις δυσκολίες της άρχης. Υπήρξε δηλαδή ένα είδος άποφραγισμού του έλληνικού σοσιαλιστικού κινήματος που πολύ νωρίς στερήθηκε ή δέν μπόρεσε νά διαμορφώσει ήγετικές ομάδες: ή φιλελεύθερη άστική τάξη άποροφούσε συνεχώς τους διανοομένους που ξεκινούσαν με σοσιαλιστικές ιδέες, τους έπηράζε και τους μεταμόρφωνε σε θεράποντές της.

•
 Η παρέκβαση αυτή για την πορεία του σοσιαλιστικού κινήματος ήταν άναγκαία γιατί σχετίζεται άμεσα με τά καθέκαστα και του δημοτικιστικού κινήματος. Όλα τούτα δείχνουν καθαρά ότι από ένα όρισμένο σημείο και μετά ό δημοτικισμός παύει νά άποτελεί, άν ήταν ποτέ, ιδεολογικό ρεύμα αυτόνομο, ολοκληρωμένη ιδεολογία. Η συζήτηση στον Νουμά άποτελεί μαρτυρία και τεκμήριο γενικότερων συγκρούσεων, με κύριους άξονες τό έθνικό και τό κοινωνικό ζήτημα. Τό συμπέρασμα τούτο άλλωστε συμμερίζεται και ή Ρ. Σταυρίδη: «Οί έθνικιστές της συζήτησης βλέπουν στη δημοτική την άπόδειξη της έθνικής συνέχειας και ένότητας και τό δημοτικισμό σαν μοχλό για την άωθηση

του έθνικού άγώνα. Οί σοσιαλιστές αντίθετα βλέπουν στη δημοτική τό πνευματικό όπλο της εργατικής τάξης στους κοινωνικούς άγώνες και τό δημοτικιστικό κίνημα σαν τή διáδοση των σοσιαλιστικών ιδεών» (σ. πς'). Φαίνεται επίσης ότι τό εργατικό κίνημα δέν διέθετε τις οργανωτικές και τις πνευματικές ύποδομές για νά ύποδεχτεί και τελικά νά εντάξει στη δική του προοπτική τό δημοτικιστικό κίνημα: νά πλάσει δηλαδή τόν δικό του «δημοτικισμό». Άργότερα, μετά την ίδρυση αυτόνομου κόμματος της εργατικής τάξης (άρχικά του ΣΕΚΕ και στη συνέχεια του ΚΚΕ), τόσο οί παλιοί δημοτικιστές όσο και οί νέες γενιές που πρόβηλαν στο προσκήνιο, συγκρούστηκαν και πάλι στο πλαίσιο του Έκπαιδευτικού Όμίλου, τό 1927. Και τή φορά αυτή, ή συμφωνία στη γλώσσα δέν βοήθησε στη διατήρηση της συνοχής. Οί ριζικά διαφορετικές κοινωνικές ιδεολογίες και τά γενικότερα κοινωνικά όράματα τους οδήγησαν στη διάσπαση. Στο μεταξύ είχαν αλλάξει όχι μόνο οί πρωταγωνιστές αλλά και, κυρίως, ό συσχετισμός δυνάμεων, πράγμα που έκανε ώστε στο πλαίσιο του Έκπαιδευτικού Όμίλου ή συντριπτική πλειοψηφία νά άποφανθεί υπέρ των σοσιαλιστικών ιδεών.

Ό δημοτικισμός άποτελέσε τό

μόνο αξιόλογο πνευματικό ρεύμα των δύο πρώτων δεκαετιών του αιώνα. Γι' αυτό άποτελεί προνομιακό πεδίο για τή μελέτη των ιδεολογιών στον τόπο μας. Η μελέτη του κινήματος αυτού στη συνάρθρωσή του με τό κοινωνικό και τό έθνικό ζήτημα μπορεί νά μάς δείξει όλες περίπου τις πτυχές του σκληρού ιδεολογικού και πολιτικού άγώνα που διεξάχθηκε τά χρόνια εκείνα, άγώνα του οποίου οί διάφορες περιπέτειες σημάδεψαν βαθιά τις επόμενες εξελίξεις.

Η συλλογή *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα* είναι προσφορά στην έρευνα και ταυτόχρονα πρόκληση για τή συνέχισή της. Η άναγκη άλλωστε δέν είναι μόνο στενά επιστημονική. Αν οί άπόψεις που εκτέθηκαν στη συζήτηση του *Νουμά* πέρασαν έκτοτε από τή δοκιμασία ένός πυκνότατου και συχνά δραματικού ιστορικού χρόνου, έτσι που σήμερα νά μήν άναγνωρίζονται παρά μόνο στις άκραίες συνέπειές τους, ωστόσο, τά ίδια προβλήματα δέν έπαψαν νά ύπάρχουν και, με νέες μορφές, νά ορθώνονται αινιγματικά μπροστά μας: τό γλωσσικό, τό εκπαιδευτικό, τό έθνικό, ή τύχη του σοσιαλισμού, ή γενικότερη πορεία μας. Έπτά δεκαετίες από τότε δέν μάς απάλλαξαν από τό αίνιγμα της άφτηρησίας...

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

μηνιαία πολιτική επιθεωρηση βορειας ελλαδας

αγωνας

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

«Μπρουσός»

του Άλ. Πάλλη

Έπιμέλεια: Έμμ. Ι. Μοσχονάς.

Έκδόσεις Έρμής, «Νέα ελληνική βιβλιοθήκη», Αθήνα 1975.

Με άφορη το ιδιότυπο «ταξιδιωτικό» βιβλίο του Άλέξανδρου Πάλλη, ο Ε. Μοσχονάς κάνει ένα έρμηνευτικό ιστορικό διάγραμμα του γλωσσικού προβλήματος από τα 1880 ως σήμερα.

Θά έπρεπε ίσως να σημειωθεί ότι, όπως ήδη επισήμανε ο Κ. Θ. Δημαράς, ο έπιμελητής άσχολείται πολύ λίγο με τον Μπρουσό τον ίδιο καθώς και με τις αντίληψεις του Πάλλη, μελέτη που θά ήταν σίγουρα πολύ χρήσιμη.

Αυτό όμως δεν έμποδίζει την εισαγωγή, ή όποια και μόνο θά άπασχολήσει αυτό το κείμενο αφήνοντας έτσι για δεύτερη φορά άσχολιαστο το κείμενο του Πάλλη, να είναι πολύ ενδιαφέρουσα. Μέσα στην άπεράντη βιβλιογραφία πάνω στο γλωσσικό θέμα, είναι από τα ελάχιστα κείμενα που αντιμετώπιζουν το περιεργό αυτό νεοελληνικό φαινόμενο με ιστορική όπτική.

Το κεντρικό συμπέρασμα της μελέτης του Ε.Μ. είναι σχηματικά τούτο: ο δημοτικισμός άποτελεί άστικό ιδεολογικό κίνημα.

Το συμπέρασμα αυτό δεν είναι καινούριο (κι εδώ θά έλεγα ότι ο Ε. Μ. άδικεί κάπως τον Γληνό και τον Βάρναλη που είχαν, από τα 1925 περίπου και πέρα, αρκετά καθαρή εικόνα του προβλήματος, νομίζω), παρόλο όμως που δεν είναι καινούριο είναι σημαντικό και επίκαιρο, και τούτο για δύο κυρίως λόγους. Στο συμπέρασμα αυτό μαρξιστές όπως ο Κορδάτος οδηγήθηκαν με τρόπο μηχανιστικό, έξουδετερώνοντας έτσι την πειστικότητα της ιστορικής πρόσβασης. Ο Κορδάτος δηλαδή είχε πράγματι την κοινωνική όραση που του έπέτρεψε να διαπιστώσει πως αν δεν εξέφραζε και κοινωνικά συμφέροντα το γλωσσικό πρόβλημα δεν θά είχε

υπόξει. Η μηχανιστική άνάλυσή του όμως τον έμποδισε να δώσει μια έρμηνεία με περισσότερες άποχρώσεις (και έπομένως πιο πειστική) από εκείνη που λέει, ότι ή αντίδραση και ή άστική τάξη ταυτίζονται ως προς το γλωσσικό, και ως προς όλα άλλωστε τα προβλήματα.

Ο δεύτερος και κυριότερος λόγος είναι ότι το συμπέρασμα αυτό είχε «ξεχαστεί», θά έλεγε κανείς άπλοικά. Οι μαρξιστές δηλαδή διανοούμενοι, τα τελευταία 30 περίπου χρόνια και για λόγους γενικότερης ιδεολογικής κρίσης, ένστερνίζονται ως ένα βαθμό και άναπαράγουν σε μεγάλο βαθμό την ιδεολογική όπτική για το ζήτημα της γλώσσας. Έτσι, για όλο αυτό το διάστημα, ή μόνη πρόσβαση του γλωσσικού ζητήματος που γίνεται, από όλους ανεξαιρέτως τους παρατηρητές, αντίθετη την «έθνική γλώσσα» στα συμφέροντα της άντεθνικής αντίδρασης, θολώνοντας τελείως την ιστορική και κοινωνική εικόνα του φαινομένου. Έκκρεμούσε έπομένως ή έπανατοποθέτηση του προβλήματος στην ιστορική του διάσταση, και ή αντιμετώπισή του ξανά με έπιστημονικές αναλυτικές έννοιες.

Το κείμενο του Ε.Μ. περιορίζεται δυστυχώς σε δσες λίγες σελίδες έπέτρεπε μία εισαγωγή. Και καθώς θίγει ένα πρόβλημα ιδιαίτερα περίπλοκο για μια περίοδο πολύ μακρόχρονη, άναγκαστικά γίνεται πολλές φορές περιγραφικό.

Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι ή εισαγωγή περιέχει, έστω και πολύ συνοπτικά, διαπιστώσεις σημαντικές και πρωτότυπες. Σημειώνω μερικές που μια εκτενέστερη άνάλυσή τους θά ήταν, νομίζω, γενικότερα γόνιμη. Η άναφορά (σελ. 98) στη «λαϊκοφανή πρόσοψη» που επιδιώκει το μεταξικό κράτος με τη στάση του άπέναντι στη δημοτική γλώσσα, στη σχέση δηλαδή άνάμεσα στη στάση αυτή και στον λαϊκιστικό-φασιστικό χαρακτήρα της ιδεολογίας της δικτατορίας του. Η έξισωση του καθαρευουσιανισμού με μια κοινωνική ιδεολογία (ή όποια όμως δεν άναλύεται) και ή πολύ σημαντική διαπίστωση (σελ. 91ε') σύμφωνα με την όποια ή ιδεολογία αυτή μπορεί να εκφραστεί και στη δημοτική

γλώσσα. Τέλος, ή σχέση που βλέπει ο έπιμελητής (σελ. 90α') άνάμεσα στη νεοελληνική άγλωσσία και στο ιδεολογικό κενό της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης.

Μέσα στην προοπτική μιας εκτενέστερης άνάλυσης του γλωσσικού προβλήματος, θά πρότεινα στον Ε.Μ. την έγκατάλειψη των όρων «άστικός συντηρητισμός» και «κομματικοποίηση» του γλωσσικού.

Η σημαντική διαπίστωση ότι ο καθαρευουσιανισμός είναι ιδεολογία (δηλαδή αντίληψη πολύ γενικότερη από τη γλωσσική τοποθέτηση) έξουδετερώνεται ως ένα βαθμό από τη χρήση του πολύ γενικού όρου συντηρητισμός. Ο όρος αυτός μάς ξεστρατίζει από την περιοδολόγηση και έξιόνει έμμεσα ιδεολογίες διαφορετικές μεταξύ τους. Γιατί ο συντηρητισμός δεν είναι έννοια έρμηνευτική. Θά μπορούσε ίσως κανείς να πει ότι ισχύει για να περιγράψει το πρόβλημα για την περίοδο από τα 1920 και πέρα, και πάλι όμως μόνο με την επεξήγηση ότι άποκαλούμε συντηρητική μια μερίδα της άστικής τάξης γιατί στη φάση αυτή το γλωσσικό είναι πρόβλημα ένδοαστικό. Για την προηγούμενη όμως περίοδο (1880-1917) ο όρος έμποδίζει, νομίζω, την αναλυτική κατεργασία.

Την πρώτη αυτή περίοδο ο δημοτικισμός άποτελεί μέρος ενός όλόκληρου ιδεολογικού οικοδομήματος που είναι άστικό και φιλελεύθερο. Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ή μάχη για την έπιβολή στο έποικοδόμημα των βασικών άρχων της άστικής ιδεολογίας (παράλληλα άλλωστε με τη μάχη για την άστική δομή της κοινωνίας). Μένει έπομένως να αναλυθεί ποιά και τί είδους ιδεολογία συγκρούεται τότε με την άστική και σε τί κοινωνικές βάσεις άντιστοιχεί. Θά έλεγα πολύ σχηματικά ότι την περίοδο αυτή το γλωσσικό δεν είναι άκόμα ένδοαστικό πρόβλημα. Θά έλεγα έπίσης ότι την εικόνα αυτή θολώνουν τα ιδεολογικά μείγματα μιας κοινωνίας σε κίνηση που δεν έχει ολοκληρωθεί ούτε όριστικοποιηθεί. Τέλος, ότι όλες τις εξέλιξεις τις καθορίζει ή κυρίαρχη άντίφωση της κοινωνίας αυτής που εί-

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γν

ναί τὸ ἐθνικὸ-συνοριακὸ πρόβλημα.

Πάντως, ἀκόμα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς παραπάνω σχηματικὲς ὑποθέσεις, δίνοντας σὲ κάποιες κοινωνικὲς δυνάμεις καὶ στὶς ἰδέες ποὺ ἐκπροσωποῦν τὴν ὀνομασία συντηρητικὲς δὲν τὶς καθορίζουμε οὔτε κοινωνικὰ οὔτε ἰδεολογικά.

Ἀπὸ τὰ 1920 καὶ πέρα, τὸ γλωσσικὸ εἶναι βασικὰ πρόβλημα ἐνδοασιατικὸ. Κι ἐδῶ ὅμως θὰ μπορούσε κανεὶς ν' ἀντιτάξει ὅτι δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ συντηρητισμό, ἀλλὰ μὲ ἀστική διακυβέρνηση τέτοια ποὺ οἱ συνθήκες ἀπαιτοῦν ἢ ἐπιτρέπουν.

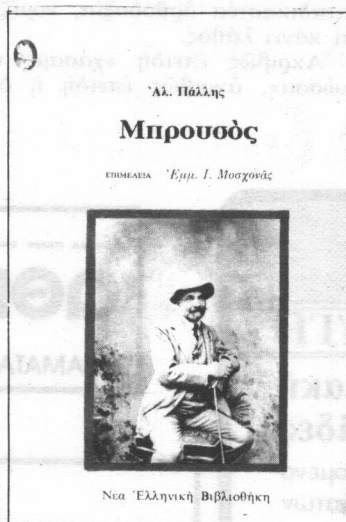
Γιατὶ ἀπὸ τὰ 1917, καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ καὶ πέρα, ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία χαρακτηρίζεται ἀπὸ γενικευμένη κρίση ποὺ θὰ παραφθεῖρει καὶ τὶς σχέσεις τῆς κυρίαρχης κοινωνικῆς τάξης μὲ τὴ δική της ἰδεολογία. Δηλαδή οἱ πολιτικοὶ ἐκπρόσωποι τῶν ἀστικῶν δυνάμεων, ποὺ εἶναι πολιτικὰ εὐθραστοί καὶ ἰδεολογικὰ ἄοπλοι, ἀναγκάζονται νὰ καταφεύγουν σὲ ὄλο καὶ περισσότερο αὐταρχικὲς μορφὲς διακυβέρνησης. Ὁ φιλελευθερισμὸς γίνεται, ὅσο ἡ κρίση βαθαίνει, ὄλο καὶ πὶο ἐπικίνδυνος γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία. Ἔτσι ἐγκαταλείπεται ἀπὸ ἕνα μεγάλο μέρος τῶν ἴδιων τῶν φορέων του.

Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ, ὁ Ε.Μ. κάνει σωστὴ ἀναφορὰ στὴ «συμβιβαστικὴ τακτοποίηση» τοῦ γλωσσικοῦ, λέγοντας ὅτι «ἡ ἀστικὴ ἰδεολογία δὲν ἔχει ἀκόμη γεφυρώσει τὸ διχασμὸ τῆς καὶ δὲν μπορεῖ νὰ βρεῖ ἀποδεκτὴ λύση πέρα ἀπὸ τὸ συμβιβασμὸ ἀνάμεσα στὸ ἐλάχιστο τὸ ὁποῖο ἔχει συνειδητοποιηθεῖ ὡς ἀνεκτὸ καὶ στὸ μέγιστο τὸ ὁποῖο προβάλλεται ὡς ἀπαραίτητο» (σελ. ριθ'). Θὰ ἔλεγα ὅτι τὴν περίοδο αὐτὴ τῆς γενικευμένης κρίσης ὁ δημοτικισμὸς ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο ὄλων τῶν ἀστικῶν ἀξιών καὶ ἀρχῶν: καταπατάται ἀπὸ τὶς ἀντιδραστικὲς καὶ παραφθεῖρεται ἀπὸ τὶς προοδευτικὲς ἡγεσίες. Ὁ δημοτικισμὸς ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς φορεῖς του, ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἰδεολόγους —κι ἐδῶ βρίσκεται ὁ διχασμὸς. Ἐδῶ ὅμως λειτουργεῖ ἡ ἰδιότυπη σχέση τῶν διανοουμένων μὲ

τὰ κοινωνικὰ συμφέροντα. Τὴν περίοδο τῆς κοινωνικῆς κρίσης οἱ διανοούμενοι, ὅσοι ἀρνοῦνται τὴν ἔνταξή τους, παραμένουν ἐκφραστὲς τῶν ἀξιών ἀπὸ τὶς ὁποῖες κινδυνεύει ἡ κοινωνικὴ ἰσορροπία, γι' αὐτὸ καὶ παραμερίζονται στὸ περιθώριο τῆς κοινωνικῆς πρακτικῆς, ὅπως ἔγινε μὲ τοὺς φιλελευθέρους διανοουμένους ποὺ δὲν ἐγκατέλειψαν τὸν δημοτικιστικὸ ἀγῶνα.

Ὁ δεύτερος παραπλανητικὸς ὅρος εἶναι ἡ «κομματικοποίηση» τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος.

Γιὰ τὴν πρώτη περίοδο: μὲ τὴ βασικὴ πολιτικὴ τομὴ τοῦ 1909 καὶ τὴν πρώτη κυβέρνηση Βενιζέλου, ὁ δημοτικισμὸς ἀπὸ τὴ θεωρία περνάει στὴν πράξη, δηλαδή μετατρέπεται σὲ πολιτικὴ.

Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἀποτελεῖ πρῶτύτερη κριτικὴ νὰ ἀποδίδει κανεὶς συντηρητισμὸ στοὺς ἐκπρόσωπους τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου ἀντιθέτοντας τὴ «συμβιβαστικὴ» στάση τους στὴν ἐπαναστατικότερη τοποθέτηση τῶν ψυχαριστῶν. Καὶ σίγουρα ἀποτελεῖ παραπλανητικὴ ἀξιολόγηση ἡ ἀρνητικὴ ἀναφορὰ στὸν Ὁμιλο ἐπειδὴ προσάρμοσε τοὺς ὁρίζοντες του στὸ πλαίσιο τῶν συμφερόντων τῆς κομματικῆς τακτικῆς (τοῦ βενιζελικοῦ κόμματος).

Πρέπει πάντως ἐδῶ νὰ τονιστεῖ ὅτι ὁ Ε.Μ. βλέπει σωστὰ τοὺς ἐκ-

προσώπους τοῦ Ὁμίλου ὅταν γράφει ὅτι «οἱ δημοτικιστὲς τῆς νέας γενιάς ἔχουν ἐμφανιστεῖ πολὺ πὶο συνειδητοποιημένοι ταξικὰ ἀπὸ τοὺς προκατόχους τους» καὶ ὅτι «ἐννοοῦν πολὺ καλὰ τὴ σημασία τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ ποὺ ἐνσαρκώνεται τώρα στὸν Βενιζέλο» (σελ. λστ'). Ἡ διαπίστωση ὅμως αὐτὴ ὀδηγεῖ, νομίζω, στὴν ἀκριβῶς ἀντίθετη ἀξιολόγηση τῶν ἡγετῶν τοῦ Ὁμίλου. Οἱ νέοι αὐτοὶ δημοτικιστὲς, στὶς νέες συνθήκες ποὺ δημιουργήθηκε ἡ ἀνοδος τοῦ Βενιζέλου ἀλλὰ καὶ μέσα στὶς χίλιες ἀντιφάσεις τῆς στιγμῆς, σκοπεύουν στὴν ἐφαρμογὴ καὶ δουλεύουν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεταρρύθμισης. Ἡ σύμπτωση τῶν ἀπόψεων τοῦ Ὁμίλου καὶ τῆς κυβέρνησης δὲν εἶναι «περίεργη»: εἶναι συνέπεια ἀκριβῶς αὐτῶν τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων. Ὁ Βενιζέλος ἐκφράζει τὴν ἀστικὴ πολιτικὴ σὲ ὄλα τὰ ἐπίπεδα, καὶ οἱ ἡγέτες τοῦ Ὁμίλου σωστὰ περιμένουν ἀπὸ αὐτὸν τὴ νομοθετικὴ παρέμβαση στὸ γλωσσικὸ καὶ τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόβλημα. Θὰ τολμοῦσα μάλιστα νὰ πῶ ὅτι οἱ ἡγέτες τοῦ Ὁμίλου εἶναι τὴ στιγμῆς περισσότερο κοινωνικοὶ μαχητὲς ἀπὸ τὸν Ψυχάρη. Ὁ Ψυχάρης λειτουργεῖ κυρίως ὡς ἰδεολόγος (γι' αὐτὸ καὶ πὶο ἀδέσμευτος), ἐνῶ ἐκεῖνοι ὡς ὄργανοι διανοούμενοι (μὲ τὴν γκρασιανὴ ἔννοια τοῦ ὄρου). Ὅσο γιὰ τὸ πόσο κοινωνικοὶ ἀνακαινιστὲς ἢ πόσο ριζοσπαστικοὶ εἶναι, θὰ ἔλεγα σχηματικὰ ὅτι εἶναι τόσο ὅσο καὶ ὁ Βενιζέλος ὁ ἴδιος, ὅσο καὶ ἡ ἀντιπροσωπευτικότερη καὶ προοδευτικότερη ἐκφραση τῶν τότε ἀστικῶν διεκδικήσεων.

Γιὰ τὴ δεύτερη περίοδο ὁ ὅρος «κομματικοποίηση» παρηγεῖ μιὰ περιορῶσα δημοτικιστικὴ ἰδεολογία. Τὴν περίοδο αὐτὴ κατὰ τὴν ὁποία ἡ κρίση ὤθησε τὶς πολιτικὲς ἡγεσίες πρὸς τὴ σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῶν φιλελευθέρων διεκδικήσεων, οἱ δημοτικιστὲς βρέθηκαν σὲ ἀδιέξοδο. Ἐπειδὴ δὲν σκέφτονταν μὲ τὴν ἔννοια τῆς κοινωνικῆς τάξης, δὲν μπορούσαν ἀπὸ ἕνα σημεῖο καὶ πέρα νὰ ἐντοπίσουν κοινωνικὰ τὸν ἐχθρὸ τῆς ἐθνικῆς γλώσσας. Τὸ ἐργημενικὸ αὐτὸ ἀδιέξοδο θὰ τοὺς ὀδηγήσει στὸ νὰ ἀφορίσουν τὴν

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

πολιτικοποίηση του γλωσσικού ζητήματος. Και αυτό θα το κάνουν ξεχνώντας ότι αυτοί οι ίδιοι έκαναν ως τότε πολιτική, συγχρόνως μη βλέποντας ότι ξορκίζουν την πολιτική όταν η πολιτική αυτή αποκτάει αντίλογο και παύει να είναι όμοιογενής (με τη στροφή του Γληνού) και κυρίως όταν δεν μπορούν πιά να στηριχτούν σε καμία (από το 1932 σε απόλυτως καμία) πολιτική δύναμη. Οδηγήθηκαν δηλαδή στην καταδίκη της πολιτικής (και του άρρηκτου εύφημοιού της που αποτελεί ο όρος κομματικοποίηση) επειδή δεν μπορούσαν να καταλάβουν γιατί πού κάνει ο Ε.Μ. στην μάχη την εθνική γλώσσα.

Θά ήθελα τελειώνοντας να κάνω μια γενικότερη παρατήρηση. Η αναφορά που κάνει ο Ε.Μ. στην «παγιοποίηση» της γλώσσας, αν τη διάβασα σωστά, είναι σήμερα αντίληψη επικίνδυνη. Τη μνεία αυτή την κατάλαβα σαν έμμεση κριτική

της «γλωσσικής ορθοδοξίας», δηλαδή σαν έμμεση κριτική των δημοτικιστών που θέλησαν να διατυπώσουν τους κανόνες της δημοτικής γλώσσας έτσι που να μπορεί να διδάσκεται στα σχολεία. Η ίδια η έννοια της γλωσσικής ορθοδοξίας είναι επικίνδυνη. Κατηγορήθηκε γι' αυτήν ο Ψυχάρης. Κατηγορούνται τώρα γι' αυτήν οι δημοτικιστές από δημίους οπαδούς του 'Αχιλλέα Τζάρτζανου, που υποστηρίζουν σήμερα τη «φρικιά μεικιά» στο όνομα του μη φανατισμού.

Επειδή πολύ σωστά διαπιστώνει ο Ε.Μ. ότι «χάσαμε τη γλώσσα», αν έννοιει (όπως με υποψίασε κυρίως η φράση για την καταδίκη της γλωσσικής αναρχίας από τη μεταξική δικτατορία —σελ. ρκα'), ότι η παγιοποίηση της δημοτικής είναι καταδικαστέα ορθοδοξία, νομίζω ότι κάνει λάθος.

Ακριβώς επειδή «χάσαμε τη γλώσσα», ακριβώς επειδή η δι-

γλωσσία έφερε την αγγλωσσία, επειδή ο μέσος Νεοέλληνας δεν γνωρίζει γραφή, επειδή η «φρικιά μεικιά» όχι μόνο κερδίζει έδαφος εξαιτίας της άπαιδευσίας αλλά βρισκει και θεωρητικούς υποστηρικτές, η γραμματική και συντακτική ένιαποίηση της δημοτικής είναι σωστό αίτημα. Ακριβώς επειδή το ελληνικό σχολείο παράγει μαζικά ήμιαναλφαβήτους, επειδή υπάρχουν οι άπειρες ιδεολογικές συνέπειες της αγγλωσσίας, τέλος επειδή ακόμα σήμερα, μπροστά στη λύση του προβλήματος, η κβέρονηση δεν τολμά να θέσει το πρόβλημα της γλώσσας του κράτους και διορθώνει την απόφασή της για τη σχολική δημοτική με το «άνευ ακροτήτων», για όλα αυτά η κωδικοποίηση της δημοτικής και η έπιβολή της σε όλοκληρη την εκπαιδευτική πυραμίδα και στο κράτος είναι σωστό αίτημα.

ANNA ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

Η ΑΥΓΗ
κάθε προΐ
• ζωντανή ενημέρωση
• αδέσμευτη έρευνα • ελεύθερη κριτική

Η ΑΥΓΗ
κάθε Κυριακή
16 σελίδες
• με πλούσιο περιεχόμενο
• με νέο έπιτελείο συνεργατών

Η ΑΥΓΗ
στην πρώτη γραμμή της πάλης
για τη δημοκρατία και την ανεξαρτησία
της Χώρας
για την ένότητα και την ανανέωση
του κομμουνιστικού κινήματος

αγοράζετε
διαδίδετε
την
ΑΥΓΗ

ΠΟΥ ΘΑ ΠΑΜΕ ΣΗΜΕΡΑ

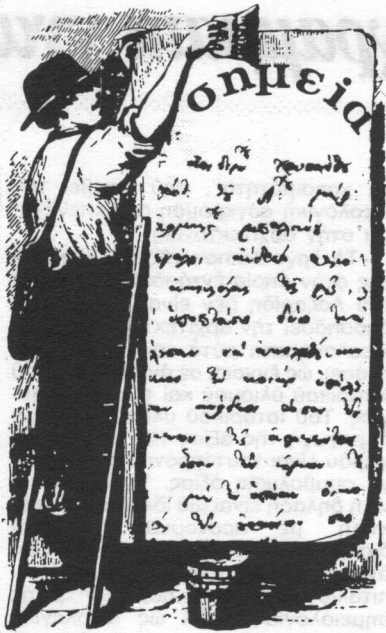
αθηνόραμα

ΘΕΑΜΑΤΑ • ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ • ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ

ΔΡΧ. 5
ΣΕΛΙΔΕΣ 68

Κάθε Σάββατο
κυκλοφορεί ή

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ
όργανο Σοσιαλιστικού αγώνα και προβληματισμού

Μανουήλ Ι. Γεδεών, «*Η πνευματική κίνησης του γένους κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*», έκδοτ. φροντίδα "Αλκης Άγγέλου - Φίλιππος Ήλιού.

Έρμηξ / Νεοελληνικά Μελετήματα, Άθήνα 1976, σσ. 327.

Ό εκδοτικός οίκος Έρμηξ ξεκίνησε μιά νέα σειρά, τά «Νεοελληνικά Μελετήματα», και τήν έγκαινιάσε με τόν Μανουήλ Ι. Γεδεών (1851-1943, ζούσε στήν Κωνσταντινούπολη, και γιά μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν άνωτατος υπάλληλος του Πτριαρχείου). Παρά τήν πρωτοφανή παραγωγικότητα του Γεδεών, που καλύπτει 70 χρόνια συνεχούς έρευνας και συγγραφής, τά δημοσιεύματά του μέχρι πρόσφατα ήταν άπρόσιτα άκόμη και στόν έρευνητή: συνιστούσε έκπληξη, σ' όποιον ψαχούλευε χαρτιά και περιοδικά γιά νά γνωρίσει πτυχές τής νεότερης ιστορίας, ή τόσο πυκνή παρουσία του όνόματός του σέ άρθρα που φώτιζαν χάσματα τής κατεξοχην άγνωστης πλευράς του βίου των ελληνικών πληθυσμών: αύτης που υιοθετήθηκε, εύστοχα, και σάν τίτλος του τόμου: τής «Πνευματικής κινήσεως του Γένους».

Τούτη άκριβώς τή διπλή συμβολή του Γεδεών: τό καθεαυτό έργο του, από τή μιά, ως πολύτιμη πηγή γιά τή νεότερη ιστορία, και τό προδρομικό του έγχειρημα, από τήν άλλη, που συνίσταται —στό πλαίσιο τής μεθόδολογίας— στή διερεύνηση και διεύρυνση των θεμάτων τής ιστορικής έπιστήμης στήν Ελλάδα, αναλύει στήν εισαγωγή του ό διευθυντής τής σειράς Φίλιππος Ήλιού.

Μ. Δήτσα

Και γραμμάτια γνωρίζω και

R. Wellek, «Γερμανικός και άγγλικός ρομαντισμός. Μιά προσέγγιση», μτφρ. Στέφ. Ροζάνης.
Έρασμος, 1976, σσ. 39.

Ή τύχη του μεγάλου συγκριτολόγου τής εύρωπαϊκής λογοτεχνίας René Wellek, δέν ήταν και τόσο εύνοική στήν Ελλάδα. Ένα από τά σημαντικά βιβλία του, που έγραψε σέ συνεργασία με τόν Austin Warren, ή *Θεωρία λογοτεχνίας*, τό όποιο εξέδωσε τό 1965 ό Δίφρος, ένw δέν πέρασε, τουλάχιστον τήν έποχή που κυκλοφόρησε, άπαρατήρητο, έμεινε, θά λέγαμε, άχρησιμοποίητο. Ό λόγος δέν είναι τόσο ή κάπως άκαμπτη —σέ μισοδημοτική— μετάφραση του Σ. Γ. Δεληγιώργη. (Τό βιβλίο εμφανίστηκε μάλιστα πολύ κοντά, χρονικά, με τό περίπου αντίστοιχο εύπεπτο του Έρνεστ Φίσερ, *Ή αναγκαιότητα τής τέχνης*, που προκάλεσε άρκετές συζητήσεις.)

Άφορηή νά θυμηθούμε τόν Wellek και τή *Θεωρία λογοτεχνίας* μäs δόθηκε με τήν πρόσφατη έκδοση ένός τομίδιου από τισ έκδόσεις Έρασμος, σέ σειρά που ύπόσχεται νά άσχοληθεί με τόν Ρομαντισμό. Πρόκειται γιά τό έργο του Wellek *Γερμανικός και άγγλικός ρομαντισμός. Μιά προσέγγιση*.

Ή άξεπέραστη γιά τό ελληνικό κοινό δυσκολία που παρουσιάζει ό Wellek συνίσταται στό ότι στίς μελέτες του αναφέρεται αδιάκοπα σέ έργα συγγραφέων τής παγκόσμιας λογοτεχνίας, και αύτες οι αναφορές του είναι κυριολεκτικά συστατικό στοιχείο των ίδιων των συλλογισμών του. Διότι σπάνια συνοψίζει θεωρητικά —σχεδόν γιά λόγους θεωρητικούς τό άποφεύγει. Έτσι, ή κατανόηση των εργασιών του προϋποθέτει μιά έξοικείωση με τήν εύρωπαϊκή λογοτεχνία. Όμως, όχι μονάχα μπορούμε νά διαπιστώσουμε ότι συχνότατα αύτη ή προϋπόθεση λείπει, αύτη που ίσα ίσα θά χρειαζόταν γιά νά κατανοήσουμε τή δική μας ιστορία τής λογοτεχνίας, αλλά, πέρα από αύτη τήν εμπειρική παρατήρηση, συναντάμε κατά έποχές θέση άρνησης άπέναντι στή δυτική λογοτεχνική ή θεωρητική παραγωγή: τό νά περιχαρακωνόμαστε στήν ψευδαίσθηση τής αυτάρκειας του αυτόχθονου, είναι βέβαια άποτέλεσμα μιάς συνειδητής ή μη άπόκρυψης των άπομιμήσεών μας και στή θεωρία και στή τέχνη. Άλλά αύτός ό φαύλος κύκλος, όπου αίτια και άποτέλεσμα ταυτίζονται, μπορεί νά ξεπεραστεί —και έχουμε τέτοια δείγματα— με

μιά λιγότερο «έλληνοκεντρική» αντίληψη: άνήκουμε στήν Εύρώπη: αλλά μόνο όταν και όσοι αποδέχονται και κατανοούν τούς κύριους παράγοντες που διαμορφώνουν αύτη τήν κοινότητα διαπίστωση, μπορούμε νά μιλάμε γιά τόν δικό μας όργανικό ρόλο σ' αύτό τό σύνολο. Όλα αύτα είναι μιά άκόμη όψη, μιά συνέπεια μάλλον, τής εθνικιστικής ιδιοληψίας με τή όποια φτιάχνουμε τήν ένδοξη ιστορία των Έλλήνων, ζήτημα από τά πολύ μεγάλα...

Έτσι, π.χ., δέν είναι τυχαίο που έννας χρόνος μόνο θά 'χει κλείσει άφότου άρχισε και στήν ελληνική επικράτεια νά λειτουργεί πανεπιστημιακή έδρα τής Εύρωπαϊκής και Συγκριτικής Λογοτεχνίας (στή Φιλοσοφική Θεσσαλονίκης). Φυσικά, τό πρόβλημα δέν άφορά μόνο τούς φοιτητές φιλολογίας, γιατί ή επιστημονική και κοινωνική ένσωμάτωση τής εύρωπαϊκής παιδείας δέν λύνεται με τή διδασκαλία, και προβλήματα θά ανακύπτουν κάθε τόσο.

Μ' αύτη τήν έννοια, ό René Wellek, Τσέχος συγκριτολόγος, από τούς σημαντικότερους τής έποχής μας, που ζεί και διδάσκει στίς Ήνωμένες Πολιτείες, και που άληθινός άθλος είναι τό έργο του *Ίστορία τής σύγχρονης κριτικής 1750-1950*, "δέν μπορεί" νά γίνει γνωστός στο ελληνικό κοινό. Φοβάμαι πως κάπως έτσι θά λειτουργήσει τό βιβλίο των εκδόσεων Έρασμος. Φοβάμαι όμως, επίσης, ότι ό Έρασμος, με τήν έπιλογή αυτού του κειμένου και κυρίως με τόν τρόπο παρουσίασής του, άπορρίπτουν κάποια ένδεχόμενη έπιφανειακή οικειοποίηση όχι τόσο του Wellek, αλλά διαφόρων θεμάτων τής Θεωρίας και τής λογοτεχνίας, γιά νά τά "διασώσει" τά κρατάει στο περιθώριο. Παράδειγμα: γιάτί πρέπει έννας αναγνώστης νά γνωρίζει τόν Λοβτζόφ που τό 1924 έγραψε κάποιο άρθρο γιά τούς "ρομαντισμούς", στο όποιο άπαντάει πάλι ό "πασίγνωστος" Wellek; Τό εισαγωγικό σημείωμα του Στ. Ροζάνη δέν μäs δίνει καμία πληροφορία γιά τούς δύο φιλολόγους. Έπίσης, όταν "ή Έλληνική βιβλιογραφία βρίσκεται σέ στάδιο έμβρυώδες", όπως σωστά διαπιστώνει ό έπιμελητής (σελ. 8), ή μάλλον είναι άνύπαρκτη, σχεδόν και γιά τά θέματα του ελληνικού ρομαντικού κινήματος του 19ου αιώνα, θεωρώ πως δέν είναι καθόλου "άναμφισβήτητο ότι πρόκειται γιά κείμενο άφετηριακό" (σελ. 8) γιά τή γνωριμία μας με τόν εύρωπαϊκό ρομαντισμό. Όταν μάλιστα υπάρχουν κλασικές

Και γραμμάτια γνωρίζω και γραμμάτια γνω

μελέτες, όπως λογουχάρη του P. van Tieghem, άγνωστες στην Ελλάδα. "Όποιες κι αν είναι οι προθέσεις του Έρασμου, του οποίου ή μέχρι τώρα συνολική έκδοτική δουλειά παρουσιάζει πολύ ενδιαφέρον, όταν κατασκευάζουμε βιβλία για το κοινό, όσο στενά και να το όρισουμε, θα πρέπει να αναλογιζόμαστε (ή καλύτερα, να δημιουργούμε) τους όρους που επιτρέπουν στα μηνύματά μας να γονιμοποιούνται.

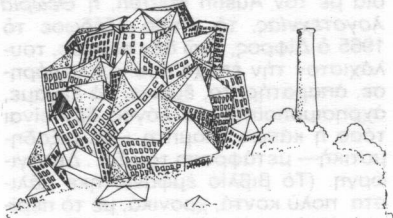
Το μελέτημα αυτό του Wellek είναι μια έμμεση άνασκει της άποψης του κριτικού Άρ. Λοβτζόυ, ο οποίος υποστηρίζει ότι, προκειμένου για το ρομαντικό κίνημα, πρέπει να μιλάμε για πολλαπλότητα ρομαντισμών, με την έννοια ξεχωριστών και ολότελα διαφοροποιημένων συστημάτων ιδεών που υποβαστάζουν τη ρομαντική λογοτεχνική πρακτική σε κάθε χώρα. Ο Wellek αναπτύσσει την παραδεχόμενη πλέον άποψη ότι "υπάρχει ένας κοινός πυρήνας Ρομαντικής σκέψης και τέχνης σ' ολόκληρη την Ευρώπη" (σελ. 10).

Το σύντομο τούτο μελέτημά του αποτελεί υπόδειγμα μεθόδου της συγκριτικής λογοτεχνίας: παραμερίζοντας την εύκολη και συχνά αποπροσανατολιστική αντιμετώπιση των συγκριτολόγων, που συστίεται στην εύρεση έπιρροών, άμεσων έπαφών κ.λπ. μεταξύ των ίδιων των έργων δύο χωρών, όπου συγκέντρωση τέτοιων πληροφοριών ισούται και με την έξηγηση των παράλληλων φαινομένων ή συμπτώσεων στα ρεύματα της λογοτεχνίας, ο Wellek έξετάζει συγχρονικά το κοινό υπόβαθρο, τις παράλληλες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες, άκόμη και την κοινή παράδοση της ευρωπαϊκής παιδείας, για να αναλύσει και να συγκροτήσει τις κοινές ιδεολογικές κατευθύνσεις του γερμανικού και άγγλικού ρομαντισμού. "Όμως, παραπέρα, ξέρει να όροθετεί την άυτονομία της κάθε λογοτεχνίας, και να έπισημαίνει στην καθεμιά τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που διαμορφώνονται από τις τοπικές ιδιομορφίες στην ιστορική διάσταση και τη διαχρονική συσσώρευση της λογοτεχνικής παραγωγής. "Έτσι, το ευρωπαϊκό φαινόμενο Ρομαντισμός είναι βασικά ή προκαταρκτική όριζόντια τομή για να προσεγγίσουμε τις ιδιοτυπίες των "έθνικών" ρομαντισμών. Μέθοδος που ισχύει άλλωστε γενικότερα για την ευρωπαϊκή λογοτεχνία.

Μιά λιγότερο λακωνική παρουσίαση του Wellek, άκόμη και μία στοιχει-

ώδης εισαγωγή στον ευρωπαϊκό ρομαντισμό, θα άναδείκνυε, νομίζω, έστω κάποιες βασικές πλευρές αυτού του κειμένου, χωρίς φυσικά να βλάψει την πυκνότητα των σκέψεων και παρατηρήσεων που προβάλλει στην κάθε άραδα.

Μαριάννα Δήτσα

Παντελή Γ. Λαζαρίδη, «Η Έπικωνία με την Άρχιτεκτονική. Η ιδεολογική και πολιτική λειτουργία του κώδικα».

Έκδόσεις Ποσειδώνας, Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 62.

Η Άρχιτεκτονική δεν είναι μόνο το χτίσιμο των σπιτιών μας. Αυτό όλοι το ξέρουμε. Από έδω και πέρα όμως άρχίζουν οι περιπέτειες —οι ιδεολογικές περιπέτειες. Γιατί οι συζητήσεις περί Άρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας, που άποτελούν πιά καθημερινό φαινόμενο της —γραφής και προφορικής— πολιτισμικής παραγωγής, δεν περιορίζονται στα χτίσματα καθαυτά: άγγίζουν και τη σχέση μας με το σπίτι μας και το χώρο στον όποιο ζούμε, καθώς και τις κοινωνικές σχέσεις που φτιάχνουν τον "δομημένο χώρο" και επενδύονται σ' αυτόν.

Ο χώρος αυτών των συζητήσεων δεν είναι παρθένος. Φορτίζεται και συνήθως κυριαρχείται από ιδεολογικά ιδεολογήματα (τη "χαρισματική ιδεολογία", όπως την άποκαλεί ο Λαζαρίδης) που σέρνουν μαζί τους μιά ολόκληρη ιστορία αισθητικών αντίληψεων, θεωρητικών και πρακτικών: Από το μαγικό ύποκειμενο, το δημιουργό-άρχιτέκτονα, που συγκαλύπτει το γεγονός ότι τα χτίσματα είναι και αυτά προϊόντα κοινωνικής έργασίας, ξεοδευμένης έργατικής δύναμης, μέχρι την "άθωα τεχνική" και την "άμε-

ση χρησιμότητα", που άπωθει την ιδεολογική σύγκρουση που επενδύεται στην άρχιτεκτονική.

Το έργο λοιπόν της προβληματικής στην όποια εντάσσεται ή μελέτη του Λαζαρίδη δεν είναι εύκολο: Να άποσπάσει την άρχιτεκτονική από τα ιδεολογήματα αυτά και να τη μεταλλάσει, ως έννοια, σε άντικείμενο του ιστορικού ύλισμου και της σημειολογίας. Του ιστορικού ύλισμου, γιατί ή παραγωγή της άξιας του δομημένου χώρου είναι ταυτόχρονα και παραγωγή συμβολικής άξιας. Η άρχιτεκτονική δηλαδή είναι μιά ιδεολογική πρακτική, με προνομιακό —καθότι διακριτικό— ρόλο στη διαδικασία άναπαραγωγής (ή άνατροπής) του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Της σημειολογίας, γιατί ως ιδεολογική πρακτική, ή Άρχιτεκτονική είναι μιά *σημαινούσα* πρακτική, μιά παραγωγή ιδεολογικών σημείων, με "νοήματα" που έκπέμπονται και άποκρυπτογραφούνται στη βάση ιστορικά καθορισμένων κωδικών. "Όπως λέει ο συγγραφέας: "Τα πολιτιστικά άγαθά δεν υπάρχουν σαν άγαθά, παρά μόνον για όποιον κατέχει τα μέσα να τα οικειοποιηθεί με κάποιου είδους "άποκωδικοποίηση".

Το δοκίμιο αυτό του Λαζαρίδη, που με εξαίρεση την εισαγωγή πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Κώδικας* (2, 1976), άποτελεί τó έκτυπο ίχνος μιάς διεκδίκησης: Της μαρξιστικής διεκδίκησης του χώρου των άρχιτεκτονικών προβλημάτων από τον πατροπαράδοτο ιδεαλισμό και από μία, πρόσφατη αυτή, κοινωνιολογίζουσα πολεοδομία. Προς το παρόν, ή συζήτηση των έπιφυλάξεων και διαφωνιών μας είναι δευτερεύουσα.

Άργ. Φωτεινός

ζω και γραμματα γνωρ

Ἡ σκέψη τοῦ Καστοριάδη καὶ ἡ ἐμπορευματοποίησή της

«Χρειάστηκε νά ῥθει ὁ γαλλικὸς Μάης τοῦ '68 γιὰ νὰ συνειδητοποιηθεῖ πὼς ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Κ(αστοριάδη) ξεκινούσε ἡ φοιτητικὴ ἀμφισβήτησις. Καὶ ἐπειδὴ, ὅπως εἶπε κάποιος, ὁ καπιταλισμὸς εἶναι ἰκανὸς νὰ πουλήσει καὶ τὸ σκοινὶ πού θὰ τὸν κρεμάσουν (ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, αὐτὸς ὁ κάποιος νομίζω πὼς ἦταν ὁ Λένιν, πού εἶπε κατὶ παρόμοιο εἰσηγούμενος τὴν πολιτικὴ τῆς ΝΕΠ τὸ 1921 —ὄημ. δική μου), στὰ χρόνια τοῦ '70 ἔγινε καὶ ὁ Κ. "ἐμπόρευμα". Παραδοσιακοὶ ἐκδοτικοὶ οἴκοι κυκλοφοροῦν τὰ βιβλία τοῦ ἐνῶ ὁ σοβαρὸς Le Monde ἀφιερώνει στὸ ἔργο του πρωτοσέλιδο ἄρθρο.»

Μ' αὐτὲς τὶς σκέψεις ὁ Κ. Σταματίου ἀρχίζει τὴν παρουσίαση στὰ ΝΕΑ (Σάββατο, 15.1.1977) τοῦ Κορνήλιου Καστοριάδη, τοῦ ἔργου του γενικὰ καὶ τοῦ βιβλίου του Τὸ ἐπαναστατικὸ πρόβλημα σήμερα πού κυκλοφόρησε πρόσφατα (ἐκδ. Βέργος). Ἐδῶ δὲν θὰ γίνῃ λόγος οὔτε γιὰ τὸν Καστοριάδη οὔτε γιὰ τὸ ἔργο του οὔτε γιὰ τὸ ἀν ὁ γαλλικὸς Μάης τοῦ '68 "ἔκκινησε ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Κ.". Τὰ ζητήματα αὐτὰ θέλουν πολλὴ συζήτηση, ἀνάλογη μὲ τὴ σοβαρότητα πού ἔχουν, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ θιγοῦν σὲ ἕνα ἀπλό σημείωμα. Ὅμως τὸ δημοσίευμα τοῦ Κ. Σταματίου μοῦ γέννησε μιὰ ἀπορία. Ἦξερα ὅτι Τὰ Νέα ἀνήκουν στὸ μεγαλύτερο δημοσιογραφικὸ (καπιταλιστικὸ) συγκρότημα τοῦ τόπου, μὲ κυκλοφορία πού ξεπερνᾷ τὰ 200.000 φύλλα τὴν ἡμέρα. Καὶ σὰν καπιταλιστικὴ ἐπιχείρηση πού εἶναι μετατρέπει σὲ ἐμπόρευμα τὴν πληροφόρηση καὶ τὶς ιδέες. Αὐτὰ εἶναι πράγματα γνωστὰ καὶ "φυσικά". Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀπορία μου, ἀν καὶ ρητορικὴ, εἶναι δικαιολογημένη:

Τὰ Νέα "ἐμπορευματοποιοῦν" λιγότερο τὴ σκέψη τοῦ Καστοριάδη, ἢ κατασκευάζουν λιγότερο καπιταλιστικὸ σκοινὶ ἀπ' ὅσο ὁ γαλλικὸς Monde; Τὸ θέμα, φυσικά, δὲν εἶναι ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Monde καὶ τῶν γαλλικῶν "παραδοσιακῶν" ἐκδοτικῶν οἴκων. Οὔτε ἐπίσης ἐνδιαφέρει νὰ κατακρίνουμε τὸν Σταματίου ὅταν προσκαλεῖ τοὺς ἀναγνώστες του σὸν γνωστὸ νεοελληνικὸ ναρκισσοσμὸ τοῦ τύπου: ἄλλος ἕνας δαιμόνιος Ἕλληνας διαπρέπει στὸ ἐξωτερικὸ πού ἔβαλε ἀκόμη κα τὸν Μάρξ στὴ θέση του. Ἀλλὰ καλὰ εἶναι νὰ ξέρουμε γιὰ ποῖο πράγμα, πῶς καὶ πού μιλάμε, ὅταν μιλάμε γιὰ "ἐμπόρευμα" καὶ ἐμπορευματοποίηση: προπαντὸς ἐμπορευματοποίηση τῶν Ἰδεῶν.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἡ «Νέα Δομῆ»

καὶ τὸ Εὐρετήριο «Ξένων» ὀνομάτων

Ἄνοίγουμε τὸ εὐρετήριό τῶν τευχῶν 1-7 τοῦ μηνιαίου περιοδικοῦ Νέα Δομῆ, γιὰ νὰ σχηματίσουμε, ὡς συνήθως γίνεται μὲ τοὺς καταλόγους αὐτοῦς, μιὰ ἐποπτικὴ εἰκόνα—ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν συνεργατῶν καὶ τὴ θεματολογία— γιὰ τὶς κατευθύνσεις τῆς προσπάθειας. Κι ὅταν οἱ κατευθύνσεις δύσκολα ἀναγνωρίζονται, γιὰτὶ συχνότατα δὲν ὑπάρχουν, μετράμε πλέον τὰ συγκεκριμένα: τὰ ὀνόματα, μελετητῶν, διανοουμένων, τὶς συσπειρώσεις—ἔννοια χαώδης στοὺς καιροὺς μας— τῶν τάδε καὶ δεῖνα ἔργατῶν τοῦ πνεύματος. Μόνο πού στὴν περίπτωση τῆς Νέας Δομῆς ἀποσιωποῦνται—σὰν πραγματικοὶ ἐργάτες— οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ. Ἀντίθετα, καταλογοῦνται 330 περίπου ὀνόματα συνεργατῶν στὰ 7 τεύχη τοῦ περιοδικοῦ: κάθε τεύχος γύρω στὶς 70 σελίδες, 70×7 = 490, βγάλε τὴν πλοῦσια ὄντως εἰκονογράφηση, στὸν καθένα ἀντιστοιχεῖ 1 σελίδα τοῦ περιοδικοῦ, τὴν ὁποία πολλοί, πάρα πολλοί, οὔτε κἀν γράψανε...

Νὰ ποῦμε τώρα καὶ τὸ τί συμβαίνει: μεγάλο τμήμα τοῦ περιοδικοῦ καλύπτεται ἀπὸ περιλήψεις (ἀνώνυμες) ἄρθρων (δημοσιευμένων σὲ ἄλλα περιοδικὰ, ἐφημερίδες κ.λπ.) καὶ διαλέξεων. Ἔτσι θεωροῦνται συνεργάτες ὅλοι αὐτοὶ πού παρουσιάζονται ἀπὸ ἀνώνυμους, μὲ συνοπτικὴ διαδικασία, στὶς στήλες τῆς ἐπιθεώρησης. Ἐνα παράδειγμα ἀπὸ τὴν ἄμεση «ἐκπληξή» μας γιὰ τὴν μπλόφα: σελ. 75: Φραγκουδάκη Ἄννα, Γλωσσικὴ μεταρρύθμιση. Γλῶσσα καὶ ἐξουσία, τ. 4, σ. 26-27, ἢ Χατζηνικολάου Νίκος, Τέσσερις Ἕλληνες ζωγράφοι τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τ. 6, σ. 34-36. Πρόκειται ἀπλοῦστα γιὰ περιλήψεις ἄρθρων πού δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ Ὁ Πολίτης.

Μαριάννα Δήτα

Και γράμματα γνωρίζω και γράμματα γνῶ

Τὸ παλαιὸ μῆνυμα καὶ ὁ σύγχρονος κόσμος

Κάπου ανάμεσα στὸ φολκλωρισμὸ καὶ στὰ «οὐέστερν» χάθηκε ἡ ἱστορία ἑνὸς λαοῦ. Καὶ κάπου στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσης, στὶς ἄγονες ἐκτάσεις ποὺ ἀποκαλοῦνται ἐπίσημα Indian Reservations, ὅπου ἡ ἀμερικανικὴ δημοκρατία ἔχει ἐγκλωβίσει τοὺς Ἰνδιάνους ποὺ ἀδιαφοροῦν γιὰ τὴν «ἰσότητα τῶν εὐκαιριῶν» τῆς, ἐξοντώνονται τὰ τελευταῖα ὑπολείμματα ἑνὸς λαοῦ. Τὸ πῶμα ὑπάρχει παρὰ τὴ θέληση καὶ τὶς τελετὲς τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτισμοῦ· οἱ ἀπρόσιτες οἰκὲς μὲ τὰ ἀλλόκοτα ρούχα διαφεύδουν τὰ μουσειακὰ εἰδωλά τους ποὺ στολίζουν μὲ βιασμένη ἀφέλεια τὰ ἄλλοθι τοῦ ἀμερικανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ· ἀπροσδόκητες καὶ βίαιες ἐθνικοαπελευθερωτικὲς ἐκρήξεις φαντάζουν παράλογες καὶ ἀναχρονιστικὲς, ἐνῶ ἡ αἱματηρὴ καταστολὴ τους ἔχει γνῶριμα — ἔστω καὶ μὲ κάποια φευγαλέα ἀνατριχίλα, γιὰτὶ ἐσωτερικεὺς ὅ,τι συνήθως ἐκτοπίζεται στὸ Βιετνάμ, ἢ κάπου ἄλλου ἐξίσου ἀπόμακρα.

Ἐνας πολιτισμὸς, θὰ λέγαμε, κατέστρεψε ἕναν ἄλλον. Δὲν ὠφελεῖ νὰ τὸ ποῦμε ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα: Ἡ ταύτιση μὲ κάποια ὑπερχρονικὴ διάρκειά, ποὺ προφασίζεται μονοσύλλαβες νομοτέλειες, δὲν εἶναι μόνο ἄχαρη — εἶναι ταυτόχρονα καὶ τὸ ἰσχυρότερο μικροαστικὸ βόλεμα.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, δὲν ὠφελεῖ νὰ βάλουμε τὸ νέο πολιτισμὸ (αὐτὸν ποὺ κατέστρεψε καὶ καταστρέφει) σὲ εἰσαγωγικά, γιὰ νὰ ἀποδώσουμε στὸν δεύτερο, τὸν λησμονημένο, τὸ χάρισμα τῆς μουσικῆς ἐνατένισης, τὴ θέση τοῦ μεταφυσικοῦ κέντρου ποὺ καταποντίστηκε στὸν ὠκεανὸ τῶν «ἐμπορευμάτων» — ἡ καλλιτεχνικὴ Ἀτλαντίδα τοῦ πουθενά. Ἐναφερόμαστε σὲ πρόσφατο κείμενο τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου στὴν ἐφημ. *Τὸ Βῆμα* (Κυριακὴ 16 Ἰανουαρίου, σελ. 4). Ὁ Λορεντζάτος μετέφρασε τὴν ἀπάντηση τοῦ Σιάτλ (1885), ἀρχηγοῦ φυλῆς τῶν Ἰνδιάνων τῆς Ἀμερικῆς, σὲ πρόταση τοῦ τότε Προέδρου τῶν ΗΠΑ Πήρς νὰ ἀγοράσει τὴν περιοχὴ τῆς φυλῆς του (τὴν τωρινὴ πολιτεία τῆς Οὐάσιγκτον, στὸ βορειοδυτικότερο σημεῖο τῆς χώρας). Τὸ κείμενο τοῦ Σιάτλ εἶναι μιὰ συγλονιστικὴ μαρτυρία. Τὸ παραθέτουμε στὴ συνέχεια ὁλόκληρο. Τί ὅμως μαρτυρεῖ;

Ὁ Ζήσιμος Λορεντζάτος προτάσσει ἕνα δικό του κείμενο πού, ἐκκινώντας ἀπὸ τὴν ἀγωνία γιὰ τὴ ζωὴ μας στὴ φύση, πασχίζει νὰ ἀφομοιώσει τὸν Σιάτλ στὴν κοσμοθεωρία του, ἐκμαιεύοντας ἀπὸ τὴ θρησκευτικότητά του Ἰνδιάνου τὴ μαγεία κάποιων σύγχρονων — καίτοι παλαιῶν — φιλοσοφημάτων γιὰ τὸ «σημεῖο ἢ κέντρο ἀναφορᾶς ἐσωτερικό (...) ἀνάμεσα στὸ Θεό, στὸν κόσμο, καὶ στὸν ἄνθρωπο». Διαφωνοῦμε μὲ τὴν κοσμοθεωρία τοῦ Λορεντζάτου — τουλάχιστο μ' ὅση ἐπενδύεται στὴν ἱστορία τοῦ Σιάτλ. Αὐτὴ ὅμως εἶναι μιὰ ὀχι «ἄλλη» ἀλλὰ εὐρύτερη ὑπόθεση. Πρὸς τὸ παρόν, θέλουμε νὰ ἐπισημάνουμε τὸ παράδοξο καὶ κάπως αὐθαίρετο τῆς ἰδιοποίησης, ὀχι γιὰ νὰ στρατολογήσουμε ἐμεῖς τὸν Σιάτλ — ἕνας ἄλλος «δικός μας» ποὺ τὸν εἴχαμε γιὰ χαμένο —, οὔτε γιὰ νὰ ἀφήσουμε, τάχα, τὸ κείμενο νὰ «μιλήσει ἀπὸ μόνο του»: Ἄπλως γιὰ νὰ περισώσουμε κάτι ἀπὸ τὴν ἰσοπέδωση ποὺ ἀσκοῦν καθημερινὰ οἱ μανιχαϊστικὲς ἀπλουστεύσεις μιᾶς βασανιστικῆς — ἔστω καὶ φιλοσοφημένης —

«Ὁ μέγας ἀρχηγὸς στὴν Οὐάσιγκτον μὴνᾶει πὼς θέλει νὰ ἀγοράσει τὴ γῆ μας. Ὁ μέγας ἀρχηγὸς μὴνᾶει ἀκόμα λόγια φιλικὰ καὶ καλοθέλητα. Καλοσύνη του, γιὰτὶ ξέρομε πὼς αὐτὸς λίγο τὴ χρειάζεται ἀντίστοιχα τὴ φιλία μας. Τὴν προσφορά του θὰ τὴ μελετήσουμε, γιὰτὶ ξέρομε πὼς ἂν δὲν τὸ πράξομε, μπορεῖ ὁ λευκὸς νὰ προφτάσει μὲ τὰ ὄπλα καὶ νὰ πάρει τὴ γῆ μας.

» Πὼς μπορεῖτε νὰ ἀγοράσετε ἢ νὰ πουλάτε τὸν οὐρανὸ — τὴ ζέστα τῆς γῆς; Γιὰ μᾶς μοιάζει παράξενο. Ἡ δροσιὰ τοῦ ἀγέρα ἢ τὸ ἄφρισμα τοῦ νεροῦ ὥστόσο δὲν μᾶς ἀνήκουν. Πὼς μπορεῖτε νὰ τὰ ἀγοράσετε ἀπὸ μᾶς; Κάθε μέρος τῆς γῆς αὐτῆς εἶναι ἱερό γιὰ τὸ λαὸ μου. Κάθε ἀστραφτερὴ πευκοβελόνα, κάθε ἀμμούδα στὶς ἀκρογιαλιές, κάθε θολούρα στὸ σκοτεινὸ δάσος, κάθε ξέφωτο καὶ κάθε ζουζούνη ποὺ ζουζουνίζει εἶναι, στὴ μνήμη καὶ στὴν πείρα τοῦ λαοῦ μου, ἱερό.

» Ἐξέρομε πὼς ὁ λευκὸς δὲν καταλαβαίνει τοὺς τρόπους μας. Τὰ μέρη τῆς γῆς, τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο, δὲν κάνουν γιὰ αὐτὸν διαφορά, γιὰτὶ εἶναι ἕνας ξένος ποὺ φτάνει τὴ νύχτα καὶ

παίρνει ἀπὸ τὴ γῆ ὅλα ὅσα τοῦ χρειάζονται. Ἡ γῆ δὲν εἶναι ἀδερφός του, ἀλλὰ ἐχθρὸς ποὺ πρέπει νὰ τὸν καταχτήσει, καὶ ἀφοῦ τὸν καταχτήσει, πηγαίνει παρακάτω. Μὲ τὸ ταμάχι ποὺ ἔχει θὰ καταπιεῖ τὴ γῆ καὶ θὰ ἀφήσει πίσω του μιὰ ἔρημο. Ἡ ὄψη ποὺ παρουσιάζουν οἱ πολιτείες σας, κάνει κακὸ στὰ μάτια τοῦ ἐρυθρόδερμου. Ὅμως αὐτὸ μπορεῖ καὶ νὰ συμβαίνει ἐπειδὴ ὁ ἐρυθρόδερμος εἶναι ἄγριος καὶ δὲν καταλαβαίνει.

» Ἄν ἀποφασίσω καὶ δεχτῶ, θὰ βάλω ἕναν ὄρο. Τὰ ζῶα τῆς γῆς αὐτῆς, ὁ λευκὸς θὰ πρέπει νὰ τὰ μεταχειριστεῖ ὡς ἀδέρφια του. Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος δίχως τὰ ζῶα; Ἄν ὅλα τὰ ζῶα φύγουν ἀπὸ τὴ μέση, ὁ ἄνθρωπος θὰ πεθάνει ἀπὸ μεγάλη ἐσωτερικὴ μοναξιά, γιὰτὶ ὅσα συμβαίνουν στὰ ζῶα, τὰ ἴδια συμβαίνουν στὸν ἄνθρωπο.

» Ἐνα ξέρομε, ποὺ μπορεῖ μιὰ μέρα ὁ λευκὸς νὰ τὸ ἀνακαλύψει: ὁ Θεὸς μας εἶναι ὁ ἴδιος Θεός. Μπορεῖ νὰ θαρρεῖτε πὼς Ἐκεῖνος εἶναι δικός σας, ὅπως ζητᾶτε νὰ γίνει δική σας ἡ γῆ μας. Ἄλλὰ δὲν τὸ δυνόσατε. Ἐκεῖνος εἶναι

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνωί

ιστορίας τῶν Ἰδεῶν: Ὁ κακὸς πολιτισμὸς καὶ ὁ καλὸς Ἰνδιάνος. Δὲν ἀμφισβητοῦμε στον Λορεντζάτο τὴν ἀγωνία του. Σημειώνουμε μόνον ὅτι ἀγωνία μπορεῖ νὰ ὑπάρξει καὶ ἄλλου, μὲ ἄλλες ἀντιλήψεις, κάρπιμες γιὰ τὴ γνώση καὶ τὴν ἱστορία.

Στὴν ἐκδοχὴ λοιπὸν τοῦ Λορεντζάτου, ἡ ἀπόκριση τοῦ Σιάτλ στὸν Πῆρς μετουσιώνεται σὲ ἰδεολογικὸ ἀρχέτυπο, σὲ σκηνὴ τῆς ἀνάληψης κάποιων ἔμμονων θεολογικῶν ἰδεῶν:

1. Ὁ Σιάτλ εἶναι ὁ εὐγενὴς ἄγριος: μόνος αὐτός, ἀνεβαίνει μέσα ἀπὸ τὴ φύση τὴν ἐνδόμυχη κλίμακα ποῦ συνδέει οὐρανὸ καὶ γῆ, μὲ ἓνα γλυκανάβλημα ποῦ δηλώνει τό, χαμένο γιὰ μᾶς, κέντρο —γιὰ νὰ καταγγεῖλει τὸ σύγχρονο πολιτισμὸ, πετώντας του κατὰ πρόσωπο τὴν προφητικὴ εἰκόνα τῆς παράλογης λογικῆς του: «...ἀντίθετα ἀπὸ τὸ σημερινὸ πολιτισμένον, ὁ "ἄγριος" αὐτὸς κουβαλοῦσε μέσα του "τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ" ποῦ εἶναι, καθὼς γράφουν τὰ παλιά, πάντα "σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων"». Ἔτσι, τὰ ἀντιθετικὰ ζεύγη ἐνὸς —θεοσεβούμενου, ὁμολογουμένως— ρομαντισμοῦ (τὸ πρωτόγονο/τὸ πολιτισμένον, κ.ο.κ.) ἐπιστρατεύονται ὡς αἷτια τῆς ἱστορίας.

2. Μὲ τὸν ἴδιο ἰδεοπλαστικὸ παλμό, ὁ Σιάτλ γίνεται ἐξ ἀποκαλύψεως κατήγορος τοῦ ρασιοναλισμοῦ: «Ἐνας ἄλλος λόγος —ἔχι ὁ "ἐν ἀρχῇ"— ἡ ratio, εἶχε ξεθηκαρώσει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης, καὶ ὁ λόγος αὐτός, ὕστερα ἀπὸ τὸν Descartes, ὀλοκληρωνόταν σιγὰ σιγὰ τεχνολογικὰ μὲ τὴ Βιομηχανικὴ Ἐπανάσταση...». Εἶναι καθόλα παραμορφωτικὸς ὁ ἰσχυρισμὸς πὼς ὁ ὀρθολογισμὸς παράγει τὸν καπιταλισμὸ. Ἄν πρόβλημά μας εἶναι ὁ Ντεκάρτ, δὲν εἶναι καθόλου τίμιον νὰ βάζουμε τοὺς Ἰνδιάνους νὰ τὸν πολεμήσουν. Καὶ ἂν πάλι μᾶς φταίει (καὶ τὸ ἀγνοοῦμε) ὁ καπιταλισμὸς καὶ ὁ ὀρθολογισμὸς του, ἡ ἀναζήτησις τοῦ χαμένου «κέντρου ἀναφορᾶς» σὲ θεοσοφικὰς περιηγήσεις στὴν ἱστορία ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν ἀναζήτησις ἐνὸς καπιταλισμοῦ ποῦ δὲν μᾶς ὑποχρεώνει, ἐμᾶς καὶ τὴν ἀηδία μας, νὰ τὸν πολεμήσουμε. Ἐνας τέτοιος καπιταλισμὸς μπορεῖ κάλλιστα νὰ εἶναι ὁ σημερινός —ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει διακριτικὰ, ὡς ἀναχωρητισμὸς ἢ μεταφυσικὴ ἐνοχία.

Εἶναι πασιδῆλο πὼς ὁ Λορεντζάτος ἀδιαφορεῖ γιὰ παρόμοιες τοποθετήσεις, ὅταν μάλιστα περιέχουν δυσκολοπρόφερτες —καθότι «τοῦ συρμοῦ»— λέξεις. Δικαίωμά του. Ἄλλὰ καὶ δικαίωμά μας νὰ μὴν ὑποκλιθοῦμε σὲ τοῦτη τὴν ἀδιαφορία του.

Κάποιες ἄλλες κατηγορίες, λοιπὸν, χρειάζονται γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὸ φαινόμενο τῆς διάλυσης ἐνὸς πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς καινούριου τρόπου παραγωγῆς. Καὶ κάποιες ἄλλες ἀντιλήψεις ἀπαιτοῦνται γιὰ νὰ πολεμήσουμε τὴ δικὴ μας διάλυση: ἓνας νέος πολιτισμὸς ποῦ θὰ διαλύσει τὸν σημερινό —καὶ ἔχι ἡ ἐπισκευὴ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀλυσίδας ποῦ, σύμφωνα μὲ τοὺς πατέρες τῆς ἀμάθειάς μας, συνέδεε τὰ ὅμοια (τὰ δημιουργήματα) στὴν ἄρμονία τοῦ δημιουργοῦ τους, καὶ ποῦ κάθε τῆς κρίκος βαραίνει ἀκόμη τὰ τυφλὰ βήματά μας.

ΑΡΓΥΡΗΣ ΦΩΤΕΙΝΟΣ

Θεὸς τῶν ἀνθρώπων. Καὶ τὸ ἔλεός Του, μοιρασμένο ἀπαράλλαχτα σὲ ἐρυθρόδερμους καὶ λευκοὺς. Αὐτὴ ἡ γῆ Τοῦ εἶναι ἀκριβή. Ὅποιος τὴ βλάφτει καταφρονάει τὸ Δημιουργό της. Θὰ περάσουν οἱ λευκοὶ —καὶ μπορεῖ μάλιστα γρηγορότερα ἀπὸ ἄλλες φυλές. Ὅταν μαγαρίζεις συνέχεια τὸ στρῶμα σου, κάποια νύχτα θὰ πλαντάξεις ἀπὸ τὶς μαγαρισιές σου. Ὅταν ὄλα τὰ βουβάλια σφακτοῦν, ὅταν ὄλα τὰ ἄγρια ἀλόγατα μερέσουν, ὅταν τὴν ἱερὴ γωνιά τοῦ δάσους τὴ γιομίσει τὸ ἀνθρώπινο χνότο, καὶ τὸ θέαμα τῶν φουντωμένων λόφων τὸ κηλιδώσουν τὰ σύρματα τοῦ τηλεγράφου μὲ τὸ βοητό τους, τότες ποῦ νὰ βρεῖς τὸ ρουμάνι; Ποῦ νὰ βρεῖς τὸν ἀητό; Καὶ τί σημαίνει νὰ πεῖς ἔχε γειὰ στοὺς φαρί σου καὶ στοὺς κυνήγι; Σημαίνει τὸ τέλος τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ θανάτου.

»Πουθενὰ δὲ βρίσκεται μιὰ ἴουχη γωνιά μέσα στὶς πολιτείες τοῦ λευκοῦ. Πουθενὰ δὲ βρίσκεται μιὰ γωνιά νὰ σταθεῖς νὰ ἀκούσεις τὰ φύλλα στὰ δέντρα τὴν ἀνοιξὴ ἢ τὸ ψιθύρισμα ποῦ κάνουν τὰ ζουζούνια πεταρίζοντας. Ὅμως

μπορεῖ ἐπειδὴ, καταπῶς εἶπα, εἶμαι ἄγριος καὶ δὲν καταλαβαίνω —μπορεῖ μοναχὰ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸν ὁ σαματὰς νὰ ταραζέει τὰ αὐτιά μου. Μὰ τί μένει ἀπὸ τὴ ζωὴ, ὅταν ἓνας ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἀφουγκραστῆ τὴ γλυκιὰ φωνὴ ποῦ βγάνει τὸ νυχτοπούλι ἢ τὰ συνακούσματα τῶν βατράκων ὀλόγυρα σὲ ἓνα βάλτο μέσα στὴ νυχτιά; Ὁ ἐρυθρόδερμος προτιμᾷ τὸ ἀπαλόηχο ἀγέρι λαγαρισμένο ἀπὸ τὴν καταμεσήμερη βροχὴ ἢ μοσχοβολημένο μὲ τὸ πεῦκο. Τοῦ ἐρυθρόδερμου τοῦ εἶναι ἀκριβὸς ὁ ἀγέρας, γιὰτὶ ὄλα τὰ πάντα μοιράζονται τὴν ἴδια πνοή —τὰ ζῶα, τὰ δέντρα, οἱ ἄνθρωποι. Ὁ λευκὸς δὲ φαίνεται νὰ δίνει προσοχὴ στὸν ἀγέρα ποῦ ἀνασαίνει. Σὰν ἓνας ποῦ χαροπολεμᾷ γιὰ μέρες πολλές, δὲν ὀμίζεται τίποτα.

»Ἄν ξέραμε, μπορεῖ νὰ καταλαβαίναμε —ἂν ξέραμε τὰ ὄνειρα τοῦ λευκοῦ, τὶς ἐλπίδες ποῦ περιγράφει στὰ παιδιὰ του τὶς μακριὰς χειμωνιάτικες νύχτες, τὰ ὄραματα ποῦ ἀνάφτει στοὺς μυαλοὺς του, ὥστε ἀνάλογα νὰ δέονται γιὰ τὴν αὐρινή. Ἄλλὰ ἐμεῖς εἴμαστε ἄγριοι. Μᾶς εἶναι κρυφὰ τὰ

Και γραμματα γνωρίζω και γραμματα γνω

όνειρα του λευκού. Και επειδή μας είναι κρυφά, θα εξακολουθήσουμε το δρόμο μας. "Αν τα συμφωνήσουμε μαζί, θα το πράξουμε για να σιγουρέψουμε τις προστατευόμενες περιοχές που μας τάξατε. Έκει θα ζήσουμε, μπορεί, τις μετρημένες μέρες μας καταπώς το θελήσαμε. "Όταν ο στερνός έρυθρόδερμος λείπει από τη γη, και από τη μνήμη δεν απομείνει παρά ο Ίσκιος από ένα σύννεφο που ταξιδεύει στον κάμπο, οι άκρογιαλιές αυτές και τα δάση θα φυλάγουν ακόμα τα πνεύματα του λαού μου —τι αυτή τη γη την αγαπούν, όπως το βρέφος αγαπάει το χτύπο της μητρικής καρδιάς. "Αν σās την πουλήσουμε τη

γης μας, αγαπήστε τη καθώς την αγαπήσαμε εμείς, φροντίστε τη καθώς τη φροντίσαμε εμείς, κρατήστε ζωντανή στο λογισμό σας τη μνήμη της γης, όπως βρίσκεται τη στιγμή που την παίρνετε, και με όλη σας τη δύναμη, με όλη την τρανή υπόρεσή σας, με όλη την καρδιά σας, διατηρήστε τη για τα τέκνα σας, και αγαπήστε τη καθώς ο Θεός αγαπάει όλους μας. "Ένα ξέρομε —ο Θεός σας είναι ο Ίδιος Θεός. "Η γη Του είναι ακριβή. "Ακόμα και ο λευκός δε γίνεται να απαλλαχτεί από την κοινή μοίρα.»

Για την αντιγραφή
ΖΗΣΙΜΟΣ ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ

ΔΙΕΘΝΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΗ diplomatique LE MONDE

Απρ. 49
ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ
Διεύθυνση: 4, rue de Valenciennes
Λαμβάνει ΤΤ 146
ΒΟΥΛΛΑ ΓΥΝΟΜΕΝΟΝ

Τεύχος 'Ιανουαρίου

- **Ρεπορτάζ:**
'Η 'Αργεντινή κάτω από τη μπότα του φασισμού
Πολυεθνικές και Τρίτος Κόσμος
- **Φάκελος:**
'Η Δεξιά στην Ευρώπη
- **'Ιταλία:**
Οι παγίδες του «ιστορικού συμβιβασμού»
- **Λατινική 'Αμερική:**
'Η εξόντωση των έλιτ

Η ΠΛΗΡΕΣΤΕΡΗ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ ΣΤΑ
ΔΙΕΘΝΗ ΘΕΜΑΤΑ

Διορθώσεις του προηγούμενου τεύχους

— σελ. 81, α' στήλη, 12η άραδα απ' το τέλος, αντί ιδεολογικά ζητήματα: οικονομικά ζητήματα.

— σελ. 81, α' στήλη, 15/16η άραδα απ' το τέλος, αντί ιδεολογική συνισταμένη της: ιδεολογική συνιστώσα της.

— σελ. 81, από τέλος β' στήλης προς γ' να διαβαστεί: (...) ή αναπαραγωγή των άσπικων κοινωνικών σχέσεων δεν τελειώνει στο σοσιαλισμό (...).

και γραμματα γνωριζω και γραμματα γνα

Βιβλιογραφία

Γενικές ιστορίες για τον 19ο αιώνα

- Ώσπρέας Γ.**, Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος. 1821-1928, 3 τόμ., Αθήνα 1930.
- Anderson M.S.**, *The Great Powers and the Near East. 1774-1923*, Λονδίνο 1970.
- Βουρνάς Τ.**, Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας. Από την Επανάσταση του 1821 ως το κίνημα του Γουδι (1909), Αθήνα 1974.
- Dakin Douglas**, *The Unification of Greece 1770-1923*, Λονδίνο 1972.
- Driault E. - Lheritier M.**, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, 5 τόμ., Παρίσι 1925-1926.
- Ζακυθνήος Δ.**, Η πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, Αθήνα 1962.
- Ζέβγος Γ.**, Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής Ιστορίας, 2 τόμ., Αθήνα 1945.
- Forster E.**, *A Short History of Modern Greece, 1821-1956*, Λονδίνο 1958.
- Iorga N.**, *Histoire des Etats Balcaniques jusqu'à 1924*, Παρίσι 1925.
- Καρολίδης Π.**, Σύγχρονος ιστορία των Ελλήνων και των λοιπών λαών της Ανατολής από το 1821 μέχρι το 1921, 7 τόμ., Αθήνα 1922-1926.
- Κόκκινος Δ. Α.**, Ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος 1800-1945, 5 τόμ., Αθήνα 1970-1972.
- Κορδάτος Γ.**, Ιστορία της νεώτερης Ελλάδας, 4 τόμ., Αθήνα 1957-1958.
- Κυριακίδης Ήπ.**, Ιστορία του Συγχρόνου Ελληνισμού από της ιδρύσεως του Βασιλείου της Ελλάδος μέχρι των ημερών μας 1832-1892, 2 τόμ., Αθήνα 1892 (και φωτοτυπική επανέκδοση Β. Ν., Γρηγοριάδης, 1972).
- Λάσκαρις Σ. Θ.**, Το Ανατολικόν ζήτημα 1800-1923, Θεσσαλονίκη 1948.
- Μαρκεζίνης Σπ. Β.**, Πολιτική ιστορία της νεωτέρας Ελλάδος, 1826-1964, 4 τόμ., Αθήνα 1966-68.
- Μοσκόφ Κ.**, Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830-1909. Η ιδεολογία του μεταπρατικού χώρου, Θεσσαλονίκη 1972.
- Μανροcordato J.**, *Modern Greece, 1800-1931*, Λονδίνο 1931.
- Petropoulos J. A.**, *Politics and statecraft in the Kingdom of Greece 1833-1843*, Princeton 1968.
- Σβορώνος Ν. Γ.**, Έπισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας, Αθήνα 1976.
- Stavrianos L. S.**, *The Balkans since 1453*, Ν. Υόρκη 1958.
- Τσουκαλός Κ.**, Η ελληνική τραγωδία, Αθήνα 1974.
- Φιλάρετος Γ.**, Ξενοκρατία και Βασιλεία εν Ελλάδι (1821-1897), Αθήνα 1973².

ΕΝΤΥΠΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ

- Σοσιαλιστική Πορεία**, φύλ. 76, 77.
- Άγώνας**, Μηνιαία πολιτική επιθεώρηση βόρειας Ελλάδας. Δεκέμβρ. 1976, τεύχ. 8.
- Θέατρο**, Δίμηνη θεατρική επιθεώρηση. Περίοδος Β', τόμος Θ' 51-52, Μάης - Αύγουστος 1976.
- Χριστιανική Δημοκρατία**, Έβδομαδιαίο όργανο μάχης του αγωνιζόμενου Χριστιανικού λαού. αριθ. 45.
- Κομμουνιστική θεωρία και πολιτική**, Περιοδικό του ΚΚΕ Έσωτερικού. Νοέμβρης - Δεκέμβρης '76.
- Νέα Άγροτική Επιθεώρησης**, χρόνος 31ος, Ιανουάριος 1977, αριθ. 1/361.
- Επιθεώρηση Κοινωνικών Έρευνών**, Έκδοσις Έθνικού Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών. Τόμοι 23, 24 και 25.
- Νέα Πολιτική**, Μηνιαία επιθεώρηση πολιτικού, κοινωνικού και ιδεολογικού προβληματισμού. Δεκέμβριος 1976, αριθ. 15.
- Όδηγητής**, Βδομαδιαίο όργανο του Κ.Σ. της Κομμουνιστικής Νεολαίας Ελλάδας - Κ.Ν.Ε. φύλλο 125.
- Κομμουνιστική Επιθεώρηση**, Μηνιαίο πολιτικό θεωρητικό περιοδικό, όργανο της Κ.Ε. του Κ.Κ.Ε. Γενάρης 1977, αρ. 13.
- Θούριος**, Κεντρικό όργανο της Ε.ΚΟ.Ν. Ρήγας Φεραίος. 23 Δεκεμβρίου, αρ. 47.
- Σημειώσεις**, τεύχος 10.
- Η Άλλαγή**, Αδέσμευτη τρικαλινή έφημερίδα. αριθ. φύλλου 11.
- Νέα Δομή**, Μηνιαία επιθεώρηση των τεχνών, των γραμμάτων, της επιστήμης. 1 Δεκεμβρίου 1976, τεύχος 7.
- Έξόρμηση**, Έβδομαδιαίο όργανο αρχών του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος, αριθ. φύλ. 113, 114, 115, 116.
- Άγωνιστής**, Δεκαπενθήμερη έκδοση της νεολαίας του Π.Α.Σ.Ο.Κ. Δεκέμβρης 1976, αριθ. 40.
- Έλληνική άριστερά**, Πολιτική επιθεώρηση. Τεύχ. 6.
- Τομές**, Μηνιαίο περιοδικό πνευματικού προβληματισμού. Περ. Β', Δεκ. 1976, τεύχ. 7.
- Πολιτική - Οικονομική έρευνα**, Μηνιαία επιθεώρηση. Γενάρης 1977, αρ. φύλ. 21 (144).
- ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΛΑΒΑΜΕ**
- Β.Ι. Λένιν**, Γράμμα από μακριά, εκδ. Όδυσσέας, 1975, σσ. 102.
- Σεραφείμ Μάξιμος**, Το ελληνικό έμπορικό ναυτικό κατά τον XVIII αιώνα, Στοχαστής, 1976, σσ. 94.
- Λούτσιο Κολέτι**, Ιδεολογία και κοινωνία, μτφρ. Μυρσ. Ζορμπά - Βασ. Πασσάς, Όδυσσέας, 1975, σσ. 236.
- Ρομαίν Ρολλάν**, Θέατρο της Επανάστασης. 1. 14 Ιουλίου, μτφρ. και σχόλια Έλ. Σκλαβουνάκου. Αθήνα 1976², σσ. 259.
- Τζουλιάνο Προκάτσι**, Το Κομμουνιστικό Κόμμα στη Σοβιετική Ένωση 1917-1945, μτφρ. Μυρσίνη Ζορμπά. Όδυσσέας, 1975, σσ. 158.
- Αντόνιο Γκράμσι**, Πολιτικά κείμενα, μτφρ. Μυρσ. Ζορμπά. Όδυσσέας, 1976, σσ. 179.
- Πολμίρο Τολιάτι**, Μαθήματα για το φασισμό, μτφρ. Μυρσ. Ζορμπά. Όδυσσέας, 1976, σσ. 168.
- Άργύρης Μαρνέρος**, Ο ύπokoσμος, Ποιήματα. Θεσσαλονίκη 1976, σσ. 43.
- Ομπέρτο Τσερόνι** (έπιμ.), Η σκέψη του Μάρξ, εκδ. Όδυσσέας, 1975, σσ. 340.
- Δημήτρης Φερούσης**, Πλατείες. 36 ποιήματα, εκδ. «Ι. Ζαχαρόπουλου». Αθήνα 1976, σσ. 60.
- Νίκος Σ. Ντόκας**, Τόπος συμπαθείας, Ποιήματα. Αθήνα 1976, σσ. 63.
- Περικλής Κοροβέσης**, Κοινός τόπος, εκδ. 58x86, σσ. 125.
- Σεραφείμ Μάξιμος**, Η αύγή του ελληνικού καπιταλισμού. Τουρκοκρατία 1685-1789, εισαγ. - έπιμ. Λουκάς Άξελός. Στοχαστής, γ' εκδ., χ.χ.έ. (α': 1973), σσ. 109+πίν. (σσ. 50).

ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΑΣΗ ΤΟΥ ΒΟΛΦ ΜΠΙΡΜΑΝ

Ἡ σιγή ἰχθύος πολλῶν προσωποποιήτων τῆς μουσικῆς καὶ τῆς ποιήσεώς μας γύρω ἀπὸ τὴν ἀπέλαση καὶ τὴν ἀφαίρεση ἰθαγένειας τοῦ κομμουνιστῆ ποιητῆ Βόλφ Μπίρμαν, ἐνῶ βρισκόταν σὲ τουρνέ στὴ Δυτικὴ Γερμανία μὲ ἄδεια τῶν ἀρχῶν τῆς Ἀνατολικῆς, μὲ ἀναγκάζει νὰ γράψω τὸ γράμμα τοῦτο καὶ νὰ ἐκφράσω μαζί (καὶ μ' εὐκαιρία αὐτὸ τὸ θέμα) τὴν ἀνησυχία μου γιὰ τὴν τεράστια κρίση ἀξιών πού περνᾶμε στὶς μέρες μας.

Ὁ Θάνατος Μικρούτσικος (σὲ μετάφραση Δ. Κούρτοβικ) μελοποίησε μὲ ἐπιτυχία, καὶ ἡ Μ. Δημητριάδη τραγούδησε πρὶν λίγους μῆνες, ποιήματα τοῦ Βόλφ Μπίρμαν, κάνοντάς τον ἔτσι πλατύτερα γνωστὸ στὸ ἑλληνικὸ κοινὸ. Λίγο μετὰ τὴν ἀπέλαση τοῦ ποιητῆ ἔδιναν συναυλία στὸ «Σπόρτινγκ» μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ καινούριου τους δίσκου. Ἦταν ἐκεῖ καὶ μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ, κόμματος τοῦ ὁποῖου τὸ ἐπίσημο ὄργανο, ὁ *Ριζοσπάστης*, ἔγραψε ὅτι ὁ Μπίρμαν ἦταν τεμπέλης, ἀνήθικος, ἀντιδραστικός, καὶ ὀρθῶς ἀπελάθηκε.

Δὲν ξέρω ἂν τραγούδησαν ἐκεῖνη τὴ μέρα στὸ «Σπόρτινγκ» Μπίρμαν. Νομίζω ναί. Ἐκεῖνο πού ξέρω, ὅμως, εἶναι ὅτι οὔτε ὁ Μικρούτσικος οὔτε ἡ Δημητριάδη εἶπαν μιὰ κουβέντα γιὰ τὸν ποιητὴ πού ποιήματά του ἐκεῖνοι πρῶτοι μελοποίησαν στὴν Ἑλλάδα. Δὲν αἰσθάνθησαν δηλαδὴ τὴν ἀνάγκη, ὄχι νὰ ἀντιδικήσουν μὲ τὸ ΚΚΕ, πράγμα πού εἶναι δικαίωμά τους, ἀλλὰ νὰ φωνάξουν μιὰ διαμαρτυρία γιὰ τὴν ἀπέλαση ἐνὸς ποιητῆ πού διώκεται ἀκριβῶς γιὰ τὸ πνευματικὸ του ἔργο, καὶ νὰ ἐκφράσουν ἔτσι τὴ συμπαράστασή τους.

Ἄν ἐξαιρέσει κανεὶς τὴν *Αὐγή*, τὸν Γιώργο Βότση (πού μπορούσε βέβαια νὰ κάνει περισσότερα), τὸ Μίκη Θεοδωράκη καὶ ἐλάχιστες ἄλλες περιπτώσεις ἐπώνυμων διανοουμένων, ὅλοι οἱ ἄλλοι (μουσικοί, λογοτέχνες, τραγουδιστές, ποιητές), ὅλοι ὅσοι διατείνονται ὅτι καὶ μόνο ἀπὸ τὴ φύση τῆς δουλειᾶς τους εἶναι στρατευμένοι στὴν ἐλευθερία, δὲν βρῆκαν νὰ πῶν ἢ νὰ κάνουν κάτι, νὰ διαμαρτυρηθοῦν γιὰ τὸν καθημερινὸ κατατρεγμὸ τῆς ἐλεύθερης ἔκφρασης στὶς Ἀνατολι-

κές χώρες, γιὰ τὸ γεγονός τῆς φίμωσης ἐνὸς ποιητῆ καὶ τῆς πολιτικῆς δίωξης ἐνὸς κομμουνιστῆ σὲ μιὰ χώρα ὅπου ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία τὸ κομμουνιστικὸ κόμμα (ἐπίσημαῖο, ἐδῶ τὴ θετικὴ, ἀπέναντι στὸν Μπίρμαν, στάση τῆς *Ὀννιτά*, τῆς *Ὀύμανιτέ*, καὶ τῶν ἀντίστοιχων κομμάτων). Δὲν βγήκε, λοιπόν, οὔτε ὁ Λοῖζος, οὔτε ὁ Μούτσης, οὔτε ὁ Μαρκόπουλος, ἀπὸ τὸν μεγάλο σὲ ἀριθμὸ κόσμο τῆς μουσικῆς μας νὰ συμπαρασταθοῦν στὸν Μπίρμαν. Τὸ φαινόμενο εἶναι ἀκόμη πιὸ ἐξοργιστικὸ ἂν θελήσει κανεὶς νὰ βρεῖ τὸν πρακτικὸ λόγὸ τῆς σιωπῆς τῶν καλλιτεχνῶν μας. Νομίζω, δηλαδή, ὅτι στὸ βάθος ὑποβόσκει ὁ φόβος ἀπώλειας τῆς εὐνοίας τοῦ κόμματος πού τοὺς ἐξασφαλίζει γειμάτες τὶς αἰθουσες ἢ τὰ γήπεδα τῶν συναυλιῶν, πράγμα πού θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα κάποια πτώση στὶς πωλήσεις τῶν δίσκων τους.

Ἐ, λοιπόν, ἀγαπητὲ *Πολίτη*, ἂν αὐτὸ δὲν εἶναι κρίση ἀξιών καὶ ἐλαστικότητα πολιτικῆς συνειδησης ἐκ μέρους ἀνθρώπων τῆς κουλτούρας, ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ βρῶ τί εἶναι. Καὶ θὰ ἤθελα βέβαια ὅλοι αὐτοὶ νὰ δώσουν μιὰ ἐξήγηση. Γιατὶ ὅπως λέει ὁ Μπίρμαν: «τοῦ γουρουνιοῦ τοῦ ἀστισμοῦ νὰ κόψουμε πρέπει τὰ πόδια». Μόνο πού ὁ ἀστισμὸς ἔχει φωλιάσει σὲ πολλὰ «προοδευτικά» κατὰ τὰ ἄλλα μυαλὰ τοῦ τόπου μας.

Φιλικά Γ.Σ.

[ἀκολουθοῦν τὰ πλήρη στοιχεῖα τοῦ ἐπιστολογράφου]

ΑΠΟΡΙΑ ΓΙΑ «ΠΟΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΡΙΕΣ»

Ἀγαπητὲ «ΠΟΛΙΤΗ»

Σκοπεύεις νὰ εἶσαι προοδευτικὸ περιοδικὸ καὶ μάλιστα ἐντυπο πού μεταχειρίζεσαι τὴν ὑλιστικὴ διαλεκτικὴ καὶ τὸν ἱστορικὸ ὕλισμό, ὡς μέθοδο ἔρευνας τῶν προβλημάτων πού κρίνεις καὶ σχολιάζεις.

Δὲν θὰ κρίνω ἐδῶ ἂν λιγότερο ἢ περισσότερο ὀρθὰ ἢ ἄστοχα πετυχαίνεις στὴν ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς. Γιατὶ τέτοια κρίση δὲν μπορεῖ νὰ γίνει γιὰ τὸ σύνολο τῶν δημοσιευμάτων σου — ἀφοῦ θὰ εἶναι πλασματικὴ — παρὰ μόνον γιὰ κάθε μελέτη σου ξεχωριστά.

Ὅμως τὸ τελευταῖο σου «ἄρθρο-σχόλιο», μὲ τὸν τίτλο *Πορείες καὶ Ἀπορίες* πού τὸ ὑπογράφει κάποιος Γ. Καρῶς, εἶναι πολιτικὰ

ἀνήθικο.

Μιὰ πρώτη γεύση γιὰ τὴν ἀγανάκτηση πού προκαλεσε, θὰ πῆρατε ἀπὸ τὸ τελευταῖο σχόλιο, γιὰ τὸ ἀπαράδεκτο αὐτὸ κείμενο, τοῦ «ΟΔΗΓΗΤΗ».

Γιὰ τὸ κύρος καὶ τὴν ἀξιοπιστία τοῦ περιοδικοῦ «ΠΟΛΙΤΗΣ», ὀφείλει ἡ διεύθυνση νὰ κάνει μιὰ ἐπανόρθωση γιὰ τὸ δημοσίευμα τοῦτο.

Γιατὶ ἀλλιῶς μὲ τὴν σιωπὴ τῆς, θὰ ὁμολογεῖ ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἀχαρκτηριστοῦ γραπτοῦ. Ὅποτε, ὅλοι ἐμεῖς οἱ ἀναγνώστες σου, θὰ βγάλουμε τὰ ἀναγκαῖα συμπεράσματα γιὰ τὸ ἦθος τοῦ «ΠΟΛΙΤΗ» καὶ θὰ ἀπαντήσουμε μὲ τὴν διακοπὴ τῆς ἀγορᾶς του στὸ μέλλον.

Μὲ ἐκτίμηση

Γ. Δ. ΤΖΙΜΑΣ,

δικηγόρος, Ἑπτανήσου 62, Ἀθήνα

Καὶ μιὰ ἀπάντηση τοῦ συνεργάτη μας Γιώργου Καρῶ

Τὸ σχόλιο τοῦ Ὁδηγητῆ, τὸ ὁποῖο ὁ κ. Τζίμας θεωρεῖ «πρῶτη γεύση» ἀπὸ τὴν (αὐτονόητη;) «ἀγανάκτηση πού προκαλεσε» (στὴν «κοινὴ γνώμη») τὸ δημοσίευσμά μου στὸν *Πολίτη* (τευχ. 7, Δεκ. 1976), δημοσιεύτηκε στὸ φύλλο 124 τῆς 7ης Ἰαν. 1977 μὲ τίτλο *Μερικὲς ἀπορίες* γιὰ τὴν πορεία ἢ ὁ θρίαμβος τῆς ἀφέλειας. Τὸ δημοσιογραφικὸ ὄργανο τῆς ΚΝΕ μου προσάπτει ὅτι εἶμαι ἀφελῆς καὶ χαριεντιζόμενος ἀρχάριος περὶ τὰ μαρξιστικά, περιπλανώμενος στὶς ἀναθυμιάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς σοφίας μαθητευόμενος μάγος. Καὶ ὁ κ. Τζίμας ἐμπλουτίζει τὸ κατηγορητήριο: τὸ ἄρθρο μου εἶναι «πολιτικὰ ἀνήθικο», κείμενο «ἀπαράδεκτο», γραπτὸ «ἀχαρκτηριστο».

Στὸ σχόλιο ἐκεῖνο εἶχα ἐκθέσει ὀρισμένες σκέψεις γιὰ τὴν πορεία τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τὴ σχέση κομμάτων καὶ μαζικοῦ κινήματος. Οὔτε ὁ Ὁδηγητῆς οὔτε ὁ κ. Τζίμας θεώρησαν ἀπαραίτητο νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὰ ὅσα ἐξέθεσα σ' αὐτό. Ἀντίθετα, στοὺς χαρακτηρισμοὺς ἦταν, ὁμολογουμένως, ἐφευρετικὸτατοι. Δικαίωμά τους. Ἀπολυτήριο, ὅμως, ἢ ἐνδεικτικὸ ἀπὸ σχολὴ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ πού μου ζήτησε δὲν ἔχω.